

ČETRTO SLOVENSKO-HRVAŠKO SLAVISTIČNO SREČANJE

ČETVRTI HRVATSKO-SLOVENSKI SLAVISTIČKI SKUP

Tale digitalna verzija publikacije vsebuje za razliko od tiskane še razpravo Divne Mrdeže Antonine Poetika teatra Marina Držića, ki je prispela prepozno za natis.

Četrto slovensko-hrvaško slavistično srečanje

Četvrti hrvatsko-slovenski slavistički skup

Zbornik referatov s Četrtega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja, ki
je bilo v Jeruzalemu v Slovenskih goricah 13.–14. junija 2008

Uredil Miran Hladnik

Ljubljana 2009

**Četrto slovensko-hrvaško slavistično srečanje
Četvrti hrvatsko-slovenski slavistički skup
Uredil Miran Hladnik**

Založila Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Za založbo Tine Bucik, dekan Filozofske fakultete
Izdal in financiral Oddelek za slovenistiko, 2009
Recenzirala Vesna Požgaj Hadži in Peter Svetina

Naklada 300 izvodov
Tiskala tiskarna Birografika Bori

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)
811.163.42(082)
821.163.6.09(082)
821.163.42.09(082)

SLOVENSKO-hrvaško slavistično srečanje (4 ; 2008 ; Jeruzalem)
Zbornik referatov s Četrtega slovensko-hrvaškega slavističnega
srečanja, ki je bilo v Jeruzalemu v Slovenskih goricah, 13.-14.
junija 2008 / Četrto slovensko-hrvaško slavistično srečanje =
Četvrti hrvatsko-slovenski slavistički skup ; uredil Miran Hladnik.
- Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009

ISBN 978-961-237-268-2

1. Hladnik, Miran
243340032

Trubar in Držić

O petstotoj obljetnici Držićeva rođenja

O Marinu Držiću, usprkos golemoj energiji koja se ulaže u istraživanje njegova života i djela, ne znamo mnogo. Je li doista rođen 1508. ili je ta godina, posredno izvedena, ipak samo pretpostavka? Kako je proveo djetinjstvo, gdje se školovao, što je učio i, konačno, je li rado učio? U kolikoj je mjeri bio uvučen u trgovачke poslove kojima se bavila njegova obitelj? Što je Držiću značilo svećeničko zvanje? Koliko ga je, posve intimno, obilježila pripadnost Crkvi? Kako se molio? Kako je umro i gdje mu je grob? Kako je čitao i koga je rado čitao, osim onih pisaca koje spominje u svojim djelima, naprimjer u prologu *Tirene*, i osim onih koje su marni proučavatelji¹ njegova djela posredno otkrili kao Držićevu lektiru?

Ne znamo, osim toga, ni točnu kronologiju izvedbe njegovih djela. Opus mu, zbog fizičkoga propadanja rukopisa, poznajemo fragmentarno. Ne znamo čak ni kako završava njegovo najpoznatije djelo, komedija *Dundo Maroje*, jer joj kraj nije sačuvan. Ne znamo koliko su prepisivači intervenirali u one njegove tekstove koje nije tiskao 1551. godine. Tko su prepisivači njegovih rukopisa, osobito oni koje posredno spominje u prologu *Tirene* kada govori o «kvarenju» pri prepisivanju? Tko ga je sve čitao i kako? Sigurno je da je u Dubrovniku bio voljen pisac, no bio je i napadan. Tko su ti koji su ga napadali i zašto su ga napadali?

Na niz takvih pitanja ne znamo odgovor. No slažemo se da je Držić ne samo značajan nego i, nakon nekoliko stoljeća recepcjske šutnje, danas iznova voljen pisac. Podsetimo: između trećega izdanja njegovih djela iz 1630., koje sadrži *Tirenu*, *Venere i Adona*, *Novelu od Stanca* i lirske kanconije, i prvoga važnog modernog izdanja, objavljenog 1930. zahvaljujući prezaslužnom filologu Miljanu Rešetaru, prošla su tri stoljeća tijekom kojih je Držić bio slabo poznat.² O re-

¹ Iz poduljega popisa onih koji su se bavili Držićem i koji su pokušali utvrditi tko je sve mogao na nj utjecati izdvajam ovdje samo uvodnu studiju Frana Čale u Držićeva *Djela* iz 1987., koja sadrži i opsežnu bibliografiju.

² Držićeva je djela, s nekim, kasnije se pokazalo, pogrešnim atribucijama, izdao već Franjo Petračić 1875. u ediciji *Stari pisci hrvatski*, no prvim se uistinu relevantnim izdanjem Držića u novije vrijeme smatra spomenuto Rešetarovo izdanje, pripremljeno za istu ediciju.

cepciji u tome golemom intervalu nema izravnih podataka. Između izvedbe *He-kube* 1559., za koju se prepostavlja da je posljednja izvedba nekog Držićeva djela u onodobnom Dubrovniku, i prve značajne novije izvedbe Držića, a bio je to *Dundo Maroje* 1938., prošla su gotovo tri stoljeća i osam desetljeća.³

Nakon što je Fotez Držića vratio u kazalište, nakon što su tridesetih godina 20. stoljeća otkrivena urotnička pisma u Firenci, uslijedila su brojna izdanja Držićevih djela, nekoliko važnih arhivskih otkrića⁴ i niz izvedbi, potom i prijevoda i izvedbi na inozemnim pozornicama. Držić je iznova postao važan, voljen i popularan.

Budući da je riječ o prigodničarskom podsjećanju na Držića, pokušat će naznačiti jedan od mogućih odgovora na pitanje zašto je on danas ne samo *značajan*, nego i *voljen* pisac. Volimo ga zasigurno zato što je njegovo djelo, reklo bi se danas, višeglasno. Ukažat će na dva aspekta koja upućuju na višeglasje. Jedan se aspekt tiče pitanja kako se iz pozicije Dubrovnika odnosno Dubrovčana vidi drugi, onaj iz bliže ili dalje okolice ili čak potpuni stranac. Drugi aspekt tiče se predodžbi žene u opusu toga najznačajnijeg hrvatskog komediografa.

I.

Kada se u Dubrovniku, središtu jednoga svijeta, premda ne osobito velikog, zateknu oni koji nisu iz grada, postaju predmetom poruge. Sasvim je očekivano da će se u djelima dubrovačkih pisaca likovi Lopuđana prikazivati kao oni koji, zbog drugačijega govora, ponašanja i običaja, izazivaju smijeh. Međutim, u Držićevoj komediji *Arkulin* jedan od likova, Marić Lopuđanin, govori svome sumještaninu sljedeće: «A na izuli ne imamo strah od pasalijera, perdidžornata, mandžagvadanja, ki mi placaju» (542).⁵ Na otoku nema obijesnih zgubidana – prevaranata, kaže taj Lopuđanin, aludirajući pritom na Dubrovnik kao na mjesto gdje takvih ima mnogo. U toj se replici mijenja uobičajen odnos snaga između inferiorne periferije i superiornoga središta. Onome tko je s ruba dopušta se da

³ Na pozornicu je Držića 1895. izveo Stjepan Miletić, uprizorivši *Novelu od Stanca*, no ta izvedba nije bitno promijenila kazališnu fortunu dubrovačkoga komediografa.

⁴ Da su otkrića u vezi s Držićem još uvijek moguća, svjedoče dva nedavna otkrića. Lovro Kunčević u Firenci je otkrio jedno od nepoznatih Držićevih urotničkih pisama i o tome izvijestio u članku 'Ipak nije na odmet sve čuti': Medičejski pogled na urotničke namjere Marina Držića u *Analima Zavoda za povjesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 45, 2007, 9–46. Ennio Stipčević u Nacionalnoj je knjižnici u Milanu otkrio prvo izdanje Držićevih djela iz 1551. godine, što je objavio u članku Otkrivena prva izdanja Držićevih djela u Milanu, u časopisu *Forum*, 10–12/2007, 1056–61.

⁵ Svi su citati preuzeti iz *Djela Marina Držića*, prir. F. Čale, Zagreb, 1987. U zagradama će se navoditi broj stranice na kojoj se citirane riječi nalaze.

izgovori rečenicu koja se očekuje iz usta onoga tko je iz središta. Dubrovčani u toj komediji prestaju biti isključivo oni koji mjere druge te postaju oni koji su mjereni nekim tuđim mjerilima.

U Držićevu su djelu na pozornicu dovedeni i Kotorani. Kao podanici Mletačka, s kojima su Dubrovčani uglavnom u napetim odnosima, kao stanovnici grada koji je i u trgovini konkurent Dubrovniku, i Kotorani se u dubrovačkoj književnosti ne jednom izvrgavaju ruglu. O dubrovačkom superiornom stavu svjedoči i zgoda s pomokrenim kruškama, koja se spominje u *Arkulinu*. Ona kaže da su Kotorani vozili barkom kruške u Dubrovnik i da su se, da bi napakostili Dubrovčanima, pomokrili na njih. Međutim, Kotorane je na moru zadesila oluja, put se oduljio i oni su, gladni, morali izjesti pomokrene kruške. Toga se događaja «prisjeća» Tripe Kotoranin u trećem prizoru drugoga čina komedije *Arkulin*. On, naime, kaže da se srami događaja s pomokrenim kruškama te su Kotorani na taj način posredno prikazani kao oni koji su i sami svjesni svoje inferiornosti u odnosu na Dubrovčane (539–40). U komediji *Tripče de Utolče*, radnja koje se odvija u Kotoru, u više se navrata priziva dubrovački stereotip o Kotoranima kao kilavcima i rogonjama. Uostalom, prije Držića izrazito je negativnu pjesmu o Kotoranimaispjevalo Šiško Menčetić, a i u pjesmi Mavra Vetranovića Kotorani su problematični.⁶ Ipak, u Držića je, u komediji *Tripče de Utolče*, moguća i drugačija raspodjela vrijednosti. Tako u jednom od prizora Kotoranin i Dubrovčanin izmjenjuju posprdne replike na račun tuđega grada. Kotoranin ustvrđi da i u Dubrovniku ima lakih žena te precizira i dubrovačku ulicu u kojoj one «posluju» (520–21), ne ostajući dužan Dubrovčaninu. U *Arkulinu* pak naslovni lik, Dubrovčanin, Kotoraninu dobaci: «Kurvina kilava trago, još te tu vidim?», oslonivši se o dubrovački stereotip o Kotoranima kao kilavcima, na što Kotoranin odgovara aluzijom na nevjernost dubrovačkih žena: «Ima bit da ti je to domaća spovidjela.» (540).

Dok naprimjer Šiško Menčetić, pa i neki drugi dubrovački pisci, ukoliko sučeljuju Dubrovčane i druge, o vlastitome dopuštaju samo afirmativan govor, Držić dopušta i da se drugi narugaju Dubrovčanima. No ne samo to: takvo višeglasje podrazumijeva, premda posredno, svijest o tome da su stereotipi i predodžbe (autopredodžbe i heteropredodžbe) kulturni konstrukt, a nikako ne esencijalna obilježja likova uz koje se vezuju. Pokazuje se to i mogućnošću da

⁶ Pjesma Šiška Menčetića počinje stihom *Njeki se nahodi u gradu trag sada*, a objavljena je kao pjesma br. 469. u Rešetarovu izdanju *Zbornika Nikše Ranjine*, Zagreb, 1937. Mavro Vetranović napisao je pjesmu *Orlača riđanka Kotoru govori pronostik*, koju je objavio P. Kolendić (Tri doslije nepoznate pjesme Dum Mavra Vetranovića Čavčića, *Srđ*, god. IV, Dubrovnik, 1905).

ono što u jednome slučaju predstavlja međukulturalnu razliku (Kotorani vs. Dubrovčani u komediji *Tripče de Utolče i u Arkulinu*) u drugome postaje unutarkulturalnom sličnošću (kada se u *Dundu Maroju* Kotoranin i Dubrovčanin susretnu na ulicama Rima, oni će se, premda se ne poznaju, obradovati jedan drugome i nazvati «našijencima», a oni drugi, pa dakle i čudni i vrijedni izrugivanja, u toj će situaciji postati Rimljani i ostali Talijani). U toj komediji, u kojoj se susreću likovi različita porijekla (uz Dubrovčane i Rimljane, ima ih i iz Njemačke, Kotor, Korčule, s Lopuda, iz sjeverne Hrvatske, iz Bosne, jedan je lik Židov), ismijani su svi.

U Držića ne nedostaje stereotipa. Ipak, uz to što su oni neizostavni u komedijama, treba naglasiti nešto o načinu na koji se Držić služi uvriježenim, mahom negativnim predodžbama i stereotipima, tim, braudelovski rečeno, kulturnim pregradama između vlastitoga i tuđega koje se podižu da bi zamijenile nedovoljno čvrste prirodne prepreke. Za razliku od, naprimjer, spominjanog Šiška Menčetića, dubrovačkog pjesnika četrdesetak godina starijeg od Držića, koji je napisao danas posve nečitku, zločestu inverktivu protiv Kotorana, u Držića Kotorani, Lopuđani, Rimljani i ina nisu samo predmet poruge. Oni su Držiću potrebni kao zrcalo Dubrovnika.⁷ U njegovim se komedijama to zrcalo postavlja pred Dubrovnik ne zato da bi se u njemu, kako kaže Swift, vidjelo svačije tuđe lice, a samo ne svoje vlastito, nego upravo suprotno: vlastito lice jedino se i može vidjeti kada se promotri sučeljeno drugome. Ono ujedno i dovodi u pitanje ono vlastito, poznato i uvriježeno. Držić je po tome što dopušta dvosmjernu cirkulaciju negativnih predodžbi (Dubrovčana o drugima i drugih o Dubrovčanima) iznimka među hrvatskim književnicima toga vremena.

II.

Ženski su likovi u Držićevim komedijama i pastoralama, kao što je uobičajeno u onodobnoj literaturi, barem do neke mjere, stereotipni. Takvi su zbog unutarknjiževnih razloga (podliježu određenim žanrovskim konvencijama te moraju ispuniti određene funkcije u aktancijalnoj shemi), i zbog izvanknjiževnih (određeni su nekim sustavom vrijednosti i ulogama koje su ženama namijenjene i u zbilji). Tako su u Držićevim komedijama utjelovljeni različiti tipovi ženskih likova, od kojih mnogi u većoj ili manjoj mjeri odgovaraju tipičnim

⁷ V. opširnije o tome u članku C. W. Bracewella Držić's Cities, objavljenom u časopisu *Most – The Bridge* (Zagreb), 1–2/1999, 177–89. On, naime, piše: «No matter where Držić's plays are set, whether in Rome or in Kotor, in the arcadian countryside or in the City itself, Držić is always reacting to Dubrovnik, always holding up a mirror to his native city. Like all travellers, Držić uses his home as a yardstick to measure the world, constantly comparing the foreign to the familiar.»

ženskim likovima eruditne komedije. U Držićevim pastoralama, koliko god one probijale granice žanra, profil stanovitog broja ženskih likova opet je određen nekim žanrovskim konvencijama. Jedan se lik iz *Grižule* ipak izdvaja po zanimljivom monologu. Riječ je o seljanki Mioni. Ona, naime, odjednom počinje govoriti, suvremenim rječnikom rečeno, iz spolno/rodno osviještene perspektive. Kaže, dakle, «mi», misleći pritom: žene. Premda je odlomak podulji, dovoljno je zanimljiv da bude naveden u cijelosti:

Vaše tuge, sjetne žene, na ruke od ljudi došle. Raspiramo se i pridiramo se za njih, i još im smo krive. Tko ljudem vida obrok? Žene! Tko ih puda od buha? Žene! Tko ih krpi? Žene! Tko im u kući radi? Ko im uprede i košulje kroji? Žene! Goli bi bez nas hodili; a nut, a nut kakvi su. Sjetni, da žene uteku od vas, ne biste li iscrkali od zime u buru?

A čula sam u Dubrovniku reku: «A ne rec' to prid ženami, a ne nauč' to žene!», kako da su njim žene papagali, da onoliko govore koliko ih uče; a: «Drž' žene na uzdi, ne daj im slobode!» Imali bi nas obuzdat i žvalo nam u čeljus staviti, da se davimo i da svezane stojimo i da njim ne umijemo ništa; a Bog zna tko je razumniji, bolji i svetiji, ali mi ali oni. Vodi im nevjeste u zlatu, u svili goni nevjeste, jeda im smo draže, morite babice učit nevjestu, kako bi vjerenuku ugodile. Načinjamo se mi, začinji im u kolu, jeda bismo im ispravne bile; a mi, neboge, nigda im prave. Govi kako kokošica, budi pura kako golubica, ljubi draga svoga kako grličica, poj kako slavic – sve zaludu! A mi njim krive, a mi nesrećne! Da su blagosvljene one stare žene što se pripovijeda da rekoše: «Pod' s tozijem bogom toliko robstvo!» ter ti rekoše ljudem: «Pod'te zbogom, nećemo vas!» I uze svaka štit, kopje i sablju, i učiniše medu sobom kraljicu i vojsku od žena. I počeše udarat na ljudi, i dobiše ljudi; i one tada bijehu, kako sad, koje vladaju gradove, a ljudi bijehu za ništa. Ma to dobro mi žene izgubisimo, er zločesta jedna žena podje se rvat s jednjem jačijem čovjekom od sebe, koji ju obali. Otole ženam podje nazada, kako vi znate, na ukidovanje – brižne, vazda gubimo š njimi! (491)

Miona se, dakle, pojavljuje kao lik koji izgovara ono što se u ranonovovjekovnoj književnosti rijetko čuje. Premda je Mionin protofeministički⁸ monolog stavljen u usta seljanki, liku koji je za onodobnu dubrovačku publiku bio «outsider», dakle liku koji pripada prostoru udaljenom od grada, koji je izvan centra moći, on nije nevažan. Kako je taj monolog odjekivao sa scene nekoć, ne znamo. O njegovojo težini i subverzivnosti dalo bi se raspravljati. No svakako стоји да se u tome monologu, ma kako njegova moguća subverzivnost bila priptomljena niskim, rubnim statusom lika i položajem monologa u cjelini pastoral-

⁸ F. Čale u komentarima *Grižule* naziva taj monolog «feminističkim pledoajeom», cit. izdanje, 505.

le, čuje ženski glas koji govorí sasvim drugačije od onoga što je bilo uobičajeno govoriti o ženama.

Vjerujem da navedeni primjeri, premda su izvučeni iz konteksta, svjedoče o Držićevoj svjetonazorskoj otvorenosti. Premda je riječ «tolerancija» u Držićevu vrijeme, ukoliko je uopće i bila u optjecaju, imala drugačije značenje nego danas, i premda upadamo u anakronizam, možemo reći da je Držić, barem kad je riječ o njegovim komedijama i pastoralama, u koječemu prilično tolerantan pisac. Moderno je, pa i veliko u Držića to što u njegovim djelima *rade* različite tradicije: humor, ironično, parodično, ironija, sarkazam i satira. Duhovita i komična, dinamična i lepršava površina njegovih komedija i pastoralala istodobno je maska životne tjeskobe, iza koje leže pitanja o ljubavi, o istini i laži, o prividu i zbilji, o odnosu zbilje i literature, o svijetu u kojem su preokrenute vrijednosti i o čovjekovu mjestu u tome svijetu. A takva se pitanja ne bi otvarala da je Držićev opus monologičan.

Ovo kratko obljetničko prisjećanje na neka mjesta iz Držićeva opusa približava se sasvim istrošenom zaključku. Taj zaključak kaže da su veliki pisci svevremenski. No tu tvrdnju, već ispražnjenu od značenja, potkrepljuje to što u pitanjima kojima se Držićev opus bavi, ma koliko ona bila oblikovana prema žanrovskim konvencijama koje su vladale u književnosti 16. stoljeća, prepoznajemo pitanja oko kojih se čovjek vrti i danas. To su pitanja zbog kojih literatura i kazalište i postoje. Držić je zasigurno življi i nama današnjima bliži nego ikoji drugi hrvatski (pa gotovo i svjetski) ranonovovjekovni pisac.

Poetika teatra Marina Držića

U članku se propituje dugotrajno nastojanje književne i kazališne povijesti da se teatar Marina Držića (1508–1567), najslavnijega hrvatskog komediografa ranoga novog vijeka, često promatra pozivanjem gotovo isključivo na «vanknjiževno» ili pak «unutarknjiževno.» S onu stranu uobičajenih kazališno-povijesnih i kazališno-teorijskih razmatranja iznimno se mnogo, s više ili manje uspjeha, posezalo za književnim materijalom radi istraživanja problema s područja društveno-političkih i socijalnih odnosa: između dramskih likova i svakodnevice, te pisca i njegovih suvremenika. S druge se strane »interliterarnost«, odnosno njezini niži vrstovni pojmovi (poput «utjecaja», «plagijata», «citata», «interteksta») rabilo u svrhu oduzimanja posvemašnje originalnosti Držićevu teatru.

To su nesumnjivo razlozi za izazov još jednog propitivanja o mogućnosti komparativna uvida u Držićeve tekstove i kazališnu poetiku vremena u kojem je stvarao, u odnosu na talijanski teatar i na scenu koju su stvorili hrvatski pisci, Držičevi prethodnici i suvremenici (Džore Držić, Mavro Vetranović, Hanibal Lucić i Nikola Nalješković). Cilj ovog ispitivanja nije problematiziranje sveobuhvatnog znanja književne povijesti o Držićevu teatru,¹ nego pogled u mogućnosti i granice određenih metoda istraživanja u književnoj povijesti kojima se pokušala odrediti priroda Držićeva teatra.

1 Poetiku konvencionalnih razdoblja u književnosti moguće je izlučiti s pomoću komparativne analize tekstova određenog vremena, svodenjem njihovih zajedničkih osobina na jedan nazivnik ili je pak možemo naći već gotovu – oblikovanu kao *propisanu/opisanu* u poetološkim priručnicima teoretičara, kazališnih praktičara i pisaca određenog razdoblja. Poetiku pisca pak moguće je odre-

¹ Neka od nezaobilaznih istraživanja Držićeva teatra i danas, primjerice, nisu u području zanimanja ovog članka te nisu gotovo ni dodirnuta zbog toga što književnopovijesna metoda kojom se služe nije ograničena isključivo na interliterarnost predmeta, a ni na vanknjiževne relacije Držićevih kazališnih tekstova. Iscrpan i sveobuhvatan pogled na Držića i literaturu o piscu i njegovu teatru još uvijek nudi knjiga F. Čale, *Marin Držić: Djela*, Zagreb, 1979. Raščlamba stila i jezika Držićeve komediografije te upliva filozofskih učenja u sumnje intelektualca vezane uz elementarne vrijednosti čovjeka i beskrupuloznost renesansnog sustava vrijednosti, koju je proveo F. Čale, otkriva Držića manirista koji autotematizacijom aktualnih žanrova percipira posustajanje renesansnog zamaha, odnosno općeniti gubitak renesansnog optimizma u snagu individue.

diti kao njegov stvaralački model izlučen iz ukupnog «iskustva književnosti» u razdoblju u kojem stvara ili otklon od njega. U konvencionalnim epohama u književnosti to podrazumijeva ponajprije priklanjanje kazališnog pisca vladajućoj poetici vremena u kojem stvara ili vidove komunikacije s njom.

U vrijeme Marina Držića (1508–1567), književnika i dramatičara koji svoj komediografski opus počinje stvarati četrdesetih godina XVI. stoljeća (izgubljeni *Pomet*, (?), *Tirena* 1548., a ne 1549.,² *Novela od Stanca* 1550., *Venere i Adon* 1551., *Dundo Maroje* 1551., *Pjerin*, (?)) na piru Džona Miškina, *Arkulin*, (?), *Mande* (*Tripče de Utolče*), (?), *Džuho Krpeta* 1554., *Skup* 1555. *Grizušla/Plakir* 1556., Hekuba 1559), praksa komediografske scene podrazumijeva izvođenje plautovske komedije u različitim njenim razvojnim fazama: otpočev od izvedbi originala u humanističkim akademijama, preko izvedbi prijevoda na narodnim jezicima do pisanja novih djela sukladno pravilima plautovske poetike koja je podrazumijevala način razvoja zapleta, jedinstvo scene, situacije, humor, fabulu, tipove, karaktere ili pak zaplete. Komedije zasnovane prvotno na imitaciji rimskih uzora pišu se potom s tematikom i građom uvedenima iz novelistike, iz drugih komedija ili pak posuđuju iz vrlo duge pučke komediografske tradicije – primjerice, iz farsi, mima i lakrdija.

Onovremena teorija drame pak podrazumijevala je poetiku antičke drame i književnosti, ponajprije Horacijeve poglede na književnost (*Poslanica Pizonima*) ili humanistička čitanja Aristotelove *Poetike*. Prve renesansne poetike još nisu izšle tiskom u Držićovo vrijeme: Castelvetrovo³ izdanje Aristotelove *Poetike* na grčkom pojavljuje se tek 1570., a u renesansi najpopularnija Scaligherova *Poetices libri septem* izlazi 1561.

² Držić nije za života tiskao samo jedno izdanje svoje knjige, kako se držalo, koje je uključivalo *Tirenu*, *Novelu od Stanaca*, *Venere i Adon* i *Piesni*. Glazbeni povjesničar Enio Stipčević otkrio je 2008. g. editio princeps u Biblioteca Nazionale Braidense u Miljanu: dva venecijanska izdanja iz 1551. godine – Pjesni Marina Držića i *Tirena* komedija. Doduše, ta su izdanja pretpostavljeni i raniji povjesničari književnosti: Saro Crijević, Sebastijan Slade Dolci, Franjo Maria Appendini, Šime Ljubić ili pak Ivan Kukuljević Sakcinski, ali se o njemu govorilo bez ikakvih podataka. Provođenom komedijom drži se izgubljeni *Pomet*, a pastoralna *Tirena* prvi put je izvedena 1548., prema novootkrivenim podacima s naslovnice njezina prvog izdanja a ne, kako se do novijega vremena vjerovalo, 1549. godine.

³ L. Castelvetro je priredio Aristotelovu *Poetiku* na grčkom izvorniku, uz latinski prijevod i vlastite brojne i iscrpne komentare u kojima je podvukao važnost triju jedinstava, što su se u kazališnoj praksi već uglavnom i prakticirala pod utjecajem antičkih klasika i renesansno ustrojene pozornice.

No, rasprave o Plautu, koje dodiruju osnovne poetičke probleme njegove komediografije, pojavljuju se i ranije među humanistima,⁴ a u XVI. stoljeću posve su uobičajene u okviru humanističkih akademija. Postojale su i na našem tlu iz pera našijenaca: Ilija Crijević (1463–1520), kazališni praktičar – koji je sa svojim đacima izvodio Plauta u Dubrovniku⁵ – i vodič u čitanju Plautove komedije, u rukopisu je ostavio raspravu o antičkoj komediografiji.⁶ Dakle, već su i Držićevi prethodnici u svoje komedije ugradili važeće poetičke postulate: prikazivanje «istine» (mogućnost prepoznavanja stvarnosti)⁷ s obrazloženjem da bi se na negativnim primjerima građanstvo uz zabavu i poučilo. U raspravi *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia* Crijević nabraja primjere iz života pogodne kao teme za komediju, među kojima su neki primjeri prikladni predlošci dramskih situacija. Među spomenutim egzemplarom gotovo da možemo prepoznati osnovnu fabulativnu okosnicu *Dunda Maroja*. Također, niže i galeriju tipova kojima se bavi Plautova i kasnija eruditna komedija, te nabraja loše primjere kojima komedija opominjući uči ispravnom načinu života. Horacijsko tumačenje značenja *imitatio* u umjetnosti u humanizmu je nadišlo relaciju

⁴ O naravi komedije razmišljalo se i u srednjovjekovlju odakle potječe jedna od čuvenih definicija žanra komedije: Johannes Anglicus 1260. opisuje komediju kao nešto «što počinje loše a završava dobro».

⁵ Kad Držić preko Satira u Prologu svojega Skupa obavješćuje gledatelja da je radnju preuzeo iz Plautove komedije («iz njekog libra starijeg neg je staros, – iz Plauta; djeci ga na skuli legaju»), onda podsjeća dubrovačkog gledatelja na školničko iskustvo poznavanja Plauta i Crijevićevu kazališnu djelatnost. Sudska zabrana izvođenja Plauta iz 1525. potvrđuje da Crijević nije samo čitao Plauta u školi svojim đacima, nego i pripremao predstave te da su dubrovačke vlasti zarana osjetile opasnu vezu komedije sa stvarnošću – predstava se već sutradan dopušta: «quia sunt omnia honesta». (Bogišić 1973: 92).

⁶ Ilija Crijević je autor rasprave *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia*, pisane jampskim senarom, koja sadrži 175 stihova. U prvom dijelu rasprave Crijević govori o podrijetlu komedije, o razvoju satire iz stare komedije (kako ga je on shvaćao), o poznatijim rimskim satiričarima, te o novoj komediji s Plautom na čelu. Drugi je dio polemički intoniran jer autor brani Plautovu komediju od pogrešnih interpretacija. Rukopis se čuva u Vatikanskoj biblioteci, a prvi je put tiskan 1991. godine (Divna Mrdeža Antonina 1991)

⁷ Crijević iznosi osnovnu zakonitost humanističke poetike, temeljne sastavnice književno-teorijske misli od antike do renesanse: Lex viva vitae a Musis, norma regula (Zakon života, propis, pravilo oživio je po Muzama). Crijevićevo se shvaćanje prirode umjetnosti podudara s Horacijevim poimanjem *imitatio* u umjetnosti: «podražavanje Prirode, tj. vidljive stvarnosti dostupne čulnoj spoznaji». (Lešić 1977: 92).

umjetnost – zbilja i do bilo dvostruko značenje: oponašanje prirode i slijedenje uzora. (Lešić 1977: 363).

Držića se ne može držati autorom opterećenim humanističkim učenjem o sa-vršenstvu antičke književnosti i poštovateljem normativa, što je jasno razvidno već iz manjkavih tehničkih pravila njegovih komedija koje često ne poštuju ni izvansku formu eruditne komedije. Primjerice, pet činova, obvezatnih za plau-tovsku komediju, nemaju jednočinke *Novela od Stanca ni Venere i Adon*. Ni ostale komedije ne posjeduju, primjerice, zanatski regularnu podjelu na scene.

No, Držićeve komedije ne zaobilazi prepoznatljivost renesansnog modela, odnosno preuzeti zapleti, posuđena organizacijska načela, priče i tipovi, jer je univerzalistička poetika kodificirane vrste dio poetičkog normativa renesanske komedije koja je nastala kao *komedija imitacie*. To ne ukida jedinstvenost Držićevih komedija: mreža odnosa koju njegovi tekstovi stvaraju na komunikacijskoj razini sa stvarnošću (lokalnom sredinom i vrijednosnim sustavima vremena) čini od univerzalnih «priča» Držićevih komedija samosvojne priče i probleme u prepoznatljivoj sredini.

1.1 Pojedinim vrstama, koje u Držićovo vrijeme posjeduju prepoznatljiva imanentna poetička načela, Držić ucjepljuje elemente drugih generičkih skupina ili narušava tipičnost međusobnih odnosa generičkih sastavnica mijenjajući im time osobine i relativizirajući vrstovna svojstva. Podsjetit ćemo, primjera radi, na usložnjenost postupaka u žanrovskom modelu pastorale da bismo ukazali na potrebu usmjeravanja čitanja djela metodološki raznovrsnim postupcima. Pasto-ralni dio opusa Držić temelji na tradiciji idile utemeljene na antičkim teokritsko-vergilijanskim uzorima koju će u domaćem prihvatljivom ruhu pronaći u Džore Držića i podariti joj razvijeni dramaturški oblik pastorale talijanske pastoralne škole u koju se infiltrirao petrarkizam. No, nadopunit će je komičkim slojevima ili dramaturškim okvirom rustikalne komedije koja svoje podrijetlo vuče iz srednjovjekovne tradicije. Osnovnu antitezu rustikalno-idilično uporabio je Držić kao koncept antitetičnog suprotstavljanja svijeta ideja na razini stila (visoko/nisko), izričaja (stih/proza), petrarkističke ljubavi/senzualne ljubavi. Autotematizacija pastorale u Držića se tumači kao idejni problem uzaludnosti traganja za ljepotom odnosno o nemogućnosti dosizanja neoplatoničke ideje ljubavi (Rapacka 1998).

U Držićevoj se izvedbi pastoralna drama pretvara od idilična scenskog komada u pastoralnu komediju. *Tirena* Marina Držića podređena je renesansnoj dramskoj tehnici i jedinstvu radnje te posjeduje prolog i epilog. Predstavlja vrhunsko dostignuće hrvatske pastoralne idile u razvijenom dramaturškom obliku u kojem autor razbija uzvišenu prirodu junaka – zaljubljenika Džore Držića, iz

ekloge *Radmio i Ljubmir*, podjelivši je u tipove – plemenitih pastira (*nobilih*) i rustikalnih pastira (*ubogih* i komičnih). Držićevom *Tirenom* vlada ironija, jer je autor razbio atmosferu Sannazarove melankolije upravo podsmijehom. Držić pretvara pastoralu u ambivalentnu poetsku viziju: refleksija o ljubavi i ljepoti obojena je podvojenim odnosom prema sustavu prezentiranih vrijednosti. *Tirena* je sačuvala neke primarne žanrovske značajke bukolike, tipične za hrvatsku pastoralu od konca 15. do konca 16. stoljeća – metapoetski (autotematski) karakter i dvoznačnost – slično Shakespearovoj pastoralnoj komediji *Kako vam drago*. S druge strane, *Tirena* se uključuje i u jednu dominantnu tematsko-misaonu preokupaciju u renesansi: u potragu za savršenstvom ljepote, u pokušaju stvaranja recepta o izmirenju idealja i stvarnosti. *Tirena* usmjerava gledatelja na alternativu: da savršenstva nema te je uzaludno tragati za njim, ali i na razumijevanje ljudske potrebe za traganjem i opravdanost tog istog traganja. Autor pomiče osnovni model razlabljajući funkciju trajnog vezivanja uz likove – antagonist preuzima ulogu zaljubljenika, protagonista u potrazi za ljepotom. Implementira ironiju u tekst i pomaže distanciranju od «neupitne» harmonije.

Držić je pastoralnu idilu detronizirao supstitucijom likova pastira smiješnim tipovima farsi i komedija. Metaforizirao je kazalište u pastorali *Venere i Adon* uvođenjem likova i dijaloga iz talijanskih *mariazza* – rustikalnim prostorom teatra u teatru destruirajući pastoralni prostor (metonimiju Grada). Svijet pastorale razara Držić i uvođenjem *senexa comicusa* umjesto pastira u *Grižuli*. Biološka neprikladnost udvarača nije isključivi izvor kompromitacije ljubavi – što bi komediju svelo na karnevalsko-farseski sukob eroza i tanatosa – nego je ljubav izrugana kao proizvod litetature. Ozbiljnost i smijeh iz klasične pastorale u *Grižuli* su modificirani: na mjestu ozbiljnog pastira burleskan lik izokreće smisao pastorale, umjesto idiličnog mjesta nudi se siva politička stvarnost Grada koja ubija viziju pojedinca, dok sloj smiješnog (pastira vlašića) ostaje nedirnut. (Rapacka 1998).

1.2 S obzirom na zavisnost komediografije Marina Držića od renesansnih komediografskih predložaka i tekstova antičke komediografije i tragedije, književna je povijest u određenim povijesnim okolnostima nastojala definirati kolektivni identitet toga autorskog opusa te, analogno tome, i identitet pripadajuće mu regionalne književnosti. Jedan od istaknutijih primjera uporabe komparativne metode u povijesti književnosti u svrhu kreiranja «geopolitike» književnošću demonstrira književno-povijesna djelatnost Artura Cronije, uglednog talijanskog slavista koji u svojim radovima o Držiću pokušava demonstrirati kako tipološka istovjetnost renesansne komedije dviju obala Jadrana znači, zapravo, posvemašnju ovisnost hrvatske književnosti o talijanskoj:

quali sono i tipi (l'intreccio nella commedia cinquecentesca, come s'è detto, non ha importanza) ragusei del Darsa che prima non siamo stati scelti, rappresentati e consacrati nel teatro italiano. Da chi, come e perché (direbbero i neolinguisti) il Darsa ha imparata a dare colorito locale alle proprie opere? (Cronia 1966: 248)

Cronia hrvatsku književnost ranoga vijeka drži neautentičnom književnosti, posvema ovisnoj o talijanskoj, a u povezanosti dviju književnosti ne vidi zajedništvo kultura dviju jadranskih obala, paralelne pojave u književnosti, odnosno zajedničku poetiku. Uporište pronalazi u apstraktnim komparatističkim stavovima i kročeanskim visokim estetskim sudovima i disproporcionalnim ocjenama književnih djela. Književno-povijesni diskurs njegovih rasprava prerasta u diskurs polemike koji izbjegava književnopovijesnu metodologiju i uranja u partikularnost vlastitih spoznajnih dosega i temporalnu ograničenost primjene tako dobivenih spoznajnih rezultata. Cronijino ekspliziranje teorijske pozadine vlastita književnopovijesnoga pristupa⁸ pokušava priskrbiti opravdanje jednom posve političkom uzviku: «A najistinitije je da je ta slavenska književnost književnost talijanska!».

Držićovo djelo komparirali su u književno-povijesnom kontekstu bez ideoloških premissa mnogi od Jirečeka, Rešetara, Skoka, Košute, Švelca, Čale, Batušića do Novaka i drugih, a spoznajni dosezi spomenutih književnih povjesničara ne romaniziraju identitet Držićeva teatra niti književnosti kojoj on pripa-

⁸ Identitet starije književnosti demonstrirao je Cronia i internim, književnim razlozima, argumentima utemeljenim na odnosu talijanske književne produkcije i njezinih imitatora: žanrovskim podudarnostima, motivikom, likovima, tematikom, posvemašnjim oponašanjem uzora (plagijatorstvom): «Il dialogo si complica maledettamente quando si procede sulle zone minate degli 'influssi letterari'. Di fronte alla poesia Ungaretti direbbe 'invocata a modello', di fronte a idoli o miti storiografici e a numi tutelari che agiscono in vario modo e su larga scala, stride più che mai la confusione fra 'critica storica' e 'giudizio estetico' (fra 'Kunst' e 'Kulturgeschichte' o fra letteratura creativa e letteratura riflessa), nel distinguere le fonti diciamole esterne da quelle interne, gli influssi diretti, particolari, attivi da quelli indiretti 'comuni' (secondo A. Gide) e passivi, nel fissare il nucleo primitivo delle convenzioni tematiche e delle convenzioni del linguaggio, nell'ipotizzare la capacità di resa poetica e la spiritualizzazione d'ogni fatto materiale. Qui, sì – e ce lo inseagna la storia della letteratura comparata – facile è il beneficio del dubbio nel processo alla cosiddetta originalità dei singoli scrittori. Qui, sì, per quanto divina possa essere l'ansia della verità, sono umane e fragili le forze per poterla pienamente raggiungere e forte si fa il senso di responsabilità di chi deve giudicare quelli che (i poeti cioè delle passate stagioni) non hanno più voce per difendersi.» (Cronia 1966: 255)

da. U izravne se polemike često upuštao F. Švelec pobijajući Cronijine teze,⁹ a cjelovit je opis Držićeva mesta u renesansi dao u knjizi *Komički teatar Marina Držića*, posvećenoj Držićevu teatru i njegovim književnim izvorima (Švelec 1968). Najviše je uspjeha polučio spoznajnim rezultatima izučavanja relacija Držićeva kazališta prema antičkim i talijanskim dramatičarima i novelistici.

2 Držićovo kazalište književna povijest promatra i izvan referencijalnog kruga lektire komediografske povijesti i suvremenosti. Dakle, analizira ga kao vanknjiževni odraz vremena: vrijednosnog sustava, kulture, politike ili pak dubrovačke stvarnosti. Čini to u skladu s vlastitom poetikom i parametrima kojima propituje ekstrinzične dodire drame – uvijek u oslonu na osnovno svojstvo dramske umjetnosti da poneše mnogo više informacija o zbilji nego druge umjetničke vrste (Molinari 2004), što je u kazalištima konvencionalnih razdoblja i dodatna preskriptivna obveza humanističke poetike. «Simulacija zbilje» u renesansnom kazalištu manifestira se u Držićevu komediografskom teatru na natruhama svakodnevice običnog gradskog življenja,¹⁰ lokaliteta, imena, zanata, uze-rečica, poslovica, pjesama ili pak anegdotalnih aluzija dubrovačkog puka čemu je svrha samoprepoznavanje gledatelja, uraslost komedije u stvarnost na principu stvaranja komplementarnog isječka koji fingira stvarnost.

Komičnim efektima autor se služi dvojako: kao pojačivačem ili prigušivačem označenog predmeta komike ovisno o vrsti smijeha (*vis comica/ridiculum*)

⁹ Švelec je sustavno pokušavao dokazati neznanstvenost Cronijinih teza, v. npr.: Talijanski 'experti' o našoj starijoj književnosti, *Studentski list* (Zagreb) 23. 4. 1952; Proučavanje Držićeva dramskog stvaralaštva, *Pogledi* 5 (1953), 329–39; Neke misli o Držićevu noveli od Stanca, *Republika* 10/7–8 (1954), 638–41; Problem odnosa Držićeva teatra prema talijanskoj književnosti, *Zadarska revija* 7/1–2 (1958), 1–13, 111–25; Neki problemi u proučavanju starije hrvatske književnosti, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Razdrio lingvističko-filološki, Zadar, 1958, 85–95. Ili: Držićeva 'Mande' prema talijanskoj književnosti, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, Zadar, 1963, 347–67.

¹⁰ Tom se problematikom pozabavila Slavica Stojan u svojim arhivskim istraživanjima komparirajući suodnos arhivskog zapisa (fakcija) i književni tekst (fikcija): «Usporednim čitanjem Držićeva književnog teksta, zapisnika sudske kancelarije i različitih notarskih zapisa, koji nastali u razdoblju između 1520. i 1580. godine u Dubrovniku, pokušala sam odrediti sličnosti Držićeva zbiljskog i virtualnog svijeta, otkriti njegove duhovne poticaje i izazove, oživjeti ga kao svjedoka zbivanja na javnim prostorima Grada, identificirati njegove žive modele i rekonstruirati iz retrospektivne etnografije govorenja njihovo ponašanje i njihove stavove koji ih ne otkrivaju kao žrtve ograničavajućih čimbenika u povijesti, već štoviše, ističu njihovu aktivnu i bitnu ulogu u stvaranju vlastite povijesti i definiranju vlastita kulturnog identiteta.» (Stojan 2007: 10)

koju upućuje predmetu¹¹ u rasponu od dobrodušnog smijeha preko podsmijeha, različito stupnjevane ironije,¹² pa do posve nesofisticirana izvrgavanja ruglu i oštih žalaca društvu, skupinama i pojedincima – odnosno ublaživanjem stvarnosti ili njezinim karikiranjem. Komedija preuzima elemente iz lokalne stvarnosti u svrhu gradbe «stvarnosnog» modela i u svrhu dobivanja akreditacija samopostojnosti vrste fingiranjem neovisnosti od predteksta novoatičko-plautovskog modela komedije ili pak karnevaleskih motiva mediteranskog podneblja preuzetih iz književne lektire, kakav je, primjerice, Boccacciov *Decameron*. Preklapanjem modela kazališta tipova s vječnom matricom ljudske prirode i predviđljivih komičkih situacija svakodnevica generira se neprestano jednostavna receptura za aktualnost komičkog teksta koji fingira tekuću svakodnevnicu.

U virtualnim likovima komedija prepoznatljivi su suvremenici koji su živjeli i radili u različitim dijelovima Grada. U dubrovačkim arhivima prepoznala ih je mnogo,¹³ u novije vrijeme, Slavica Stojan: «Držićeve dramske situacije koje oponašaju svakodnevici života renesansnog Dubrovnika motivski su selekcionirane i smještene najvećim dijelom u autentične javne prostore Grada.» (Stojan 2007: 241) No, Grad komediografova «zavičajnog iskustva» (ritam gradskog života i urbanističku strukturu na kojoj se takav život odvijao – na Placi, u Ulici među crevjare, Poljani /Pred Dvorom/, Velikoj fontani, Prijeku, Pelinama) u umjetničkom djelu ne živi mimo iskustva renesansne komediografije nego obrnuto: topika renesansnog dramskog prostora na trgu i okolnim kućama u

¹¹ O tipovima komičnog vidjeti u teorijama smijeha npr. G. W. F. Hegela, A. Schopenhauera, S. Freuda, H. R. Jaussa. O toj problematici, na primjerima djela starijih hrvatskih pisaca, vidjeti npr. u članku Smiješno i komično u Držića (Fališevac 1995); ili pak, Profaniranje sakralnoga u čovjeku – igra komike u teatru ranoga novog vijeka (Mrdeža Antonina 2005).

¹² Kompleksnost ironije u Držićevoj komediografiji nije posvema istraženo područje, a brojne mogućnosti interpretiranja odnosa likova i autorove ironijske kritike zbilje nagovijestila je u članku Smiješno i komično kod Držića D. Fališevac. Opisujući dvije konkretne Pometove izjave o bogatstvu i gluposti konstatira: «Te su Pometove riječi svakako komične, ali isto tako – s obzirom da ih izgovara sluga – imaju i obrnuti smisao, one su ironične. U tim trenucima Pometov se humorizam pretvara u ironičnu destrukciju normi postojećega svijeta. Njegov humor na trenutak postavlja ozbiljno pitanje, ozbiljno komično pitanje o dvostrukom svijetu u kojem živimo. To je ona ozbiljnost komičnog koja – nudeći obrnutu sliku svijeta – ironijom destruirala normirane društvene vrijednosti. Pometova ironija – psihološki korelat slike tog obrnutog svijeta – stvara od njega i prvog ironičnog junaka u hrvatskoj književnosti, junaka koji svojom ironijom oslobađa prostor slobode». (52)

¹³ I stariji su književni povjesničari uviđali podudarnost svijeta Držićevih komedija s dubrovačkom stvarnošću, primjerice, Pantić, Popović, Rešetar, Košuta, Švelec i drugi.

Držićevim je komedijama postala konkretna mediteranska sredina otvorena stvarnim ljudskim susretima.

Primjerice, indikativan je postupak «uvlačenja stvarnosti» u Držićevoj komediografiji na primjeru ironična modela šumskih nimfi u *Noveli od Stanca*. Literarnom je modelu poslužio kao predložak svjet stvarnih dubrovačkih prostitutki što današnjem gledatelju nije prepoznatljivo bez spoznaja koje podastiru podaci iz dubrovačkih arhiva:

u Duičinoj ulici bio je bordel u kojem su neobično važnu ulogu u Držićevu vrijeme imale Kata Matkova Profumanica te njezine družice po najstarijem zanatu Pavica, Kitica i Perlica (virtualne vile iz Novele od Stanca); Bokčilo, konavoski rustik nastanjen u Gradu, držao je u stvarnosti iznajmljenu krčmu u Ulici sv. Barbare (današnja Božidarovićeva ulica); Ulica Među polače bila je mjesto 'gdi se djevojkam zapinje' (zamke ili zamčice, op. S. S.), a po Prijekome noću dumžaju i 'po kantunijeh skrobuću' mladići.¹⁴

Postupak uvlačenja stvarnosti u kazališni komad poprilično je slojevit te se ne može, primjerice, objasniti samo potrebom autora da tekst učini familijarnijim gledatelju da bi se gledatelj osjetio nadmoćnim promatračem, povlaštenim da se smije poznatom isječku humoristične stvarnosti vlastita grada ili pak da se prepusti poduci komedije koja upozorava i uči gledatelja na lošim primjerima, u skladu sa spomenutim naputcima humanističkih tumačenja drame. Poistovjećenjem virtualnih petrarkističko-pastoralnih vila i stvarnih prostitutki Držić je demonstrirao vlastitu poetiku: uvodeći u značenjsko polje farse sustav znakova literarno-pastoralnog simbola vile (Venus Coelestis) i karnevaleskno viđenje ljubavi, kao i stvarnu važnost «najstarijeg zanata» u životu njegova Grada. Destruira sustav literarnog, relativizira sustav «amoroznih» vrijednosti u stvarnosti i izokreće neoplatonički sustav spuštajući ga postupkom karnevalizacije na razinu profanog. Podrugujući se tim razinama značenja ljubavi autor njezin sustav značenja prevodi na Stančev kodifikacijski sustav u kojem je komunikacija s vila-ma identična onoj okušanoj na rustikalnom sloju pastira u pastoralama *Tireni*, *Veneri i Adonu* i *Grižuli*. Kanaliziranjem različitih slojeva značenja ljubavi na sustav vrijednosti koji počiva na destrukciji literarnog modela, autor samo podcrtava vlastiti ironijski odmak od popularne literarne teme.

Otkrivanjem slojeva sitne svakodnevice neohistorizam nudi odgovore na pitanje kako se «u stvarnost» zaodjeva komički model, njegove teme, motivi, prostor i likovi radi uspješna gledateljeva uvlačenja u fingiranu stvarnost komedije. No, spoznajni dosezi te metode uspijevaju objasniti samo dio slojevitosti dramskog teksta.

¹⁴ http://www.jutarnji.hr/clanak/art-2006,7,31,drziceva_vremena,37885.jl

2.1 Podržavanje ideje o uplivu viših razina zbilje (važnijih povijesnih događaja) u Držićevu kazalištu našao je brojne poklonike među književnim povjesničarima, a školskim primjerom čitanja njegova kazališta preko *predstave* i njezine uloge u Dubrovniku (kao vida komunikacije autora i vlasti) drži se knjiga *Planeta Držić* Slobodana Prosperova Novaka. Držićeva urotnička pisma književnoj su povijesti ostavila prostor za tumačenje urotničke uloge autora,¹⁵ a od osobite su važna i Novakovu tumačenju »planete Držić«. Novak ih je projicirao s ostalim podacima iz autorova pustolovnog života u ideološki sloj dramatičke kao kazališni obračun – projekt Držićeve urote protiv vlasti i, štoviše, uzajamnog obračuna njega i vlasti. Strukturalistički pristup književnom tekstu Novak primjenjuje u čitanju Držićeva kazališta i u tijelima različitih likova komedija i tragedije traži inkorporirana autora koji predstavom komunicira s vlašću.

Idejni projekt čitanja kazališta zasnovan na odnosu *označitelja* i *označenog* u predstavi – tumačenja Držićeva bježanja i skrivanja vlastitih ideja od kontrolnog oka vlasti – i zanimljiv je i krhak zbog primjese proizvoljnosti u tumačenju teksta, koja dobrim dijelom uporište nalazi i u redoslijedu izvedbe dramskih djela: zatvorenoj razvojnoj koncepciji kazališno-zbiljske igre koja se odvija u dvije etape: u prvoj se zasniva na Držićevoj kreaciji igre, a u drugoj na obračunu vlasti s Držićem.

Dominacija urotničkog koncepta u tumačenju Držićeve komediografske poetike otvara prostor nekim pitanjima: naime, urota je kao izvantekstovna stvarnost (urotnička pisma iz vremena kad se Držić već prestao baviti komedijom) uvedena u svojstvu ishodišnog elementa koji objašnjava smisao kazališne predstave, što ostale izvantekstovne slojeve i elemente gura na marginu ili ih uopće ne uključuje u referencijalni krug značenja premda metodološki imaju podjednako pravo »prelaska« iz stvarnosti u teatarsku fikciju. Primjerice, profil Držića kao intelektualca-avanturiste, čestog u Kozimovu vremenu i okružju, ne zauzima dovoljno prostora u takvom čitanju njegova djela. Nije slučajno stoga što je Držić razumijevanje za prevratničke namjere očekivao upravo od vladara kakav je Cosimo Medici.

Držićev je život diskontinuirani mozaik zanimanja i poslova: trgovac, klerik, student, glumac, osobni tajnik, petrarkist i kazališni pisac, urotnik, intelektualac

¹⁵ Urotnička saga dum Marina u književnoj povijesti se nastavila otkrićem novog pisma upućena firentinskom vojvodi Cosimu Mediciju koje je Lovro Kunčević, povjesničar Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, pronašao u Državnom arhivu Firenze. Pismo datira od 27. srpnja 1566., a pronađena su i dva fragmenta iz pisama Bartolomea Concina, vojvodina tajnika, upućena Cosimu I., koji je Držićeve prijedloge proglašio planom bez osnove, s čim se suglasio i Cosimo.

koji poznaje kulturološki profil vremena.¹⁶ Prema podacima iz njegove biografije je jasno je da je čitav opus napisao u kreativno eruptivnom impulsu – tijekom jednog desetljeća, nekoliko godina prije čuvenih pisama. No, viđenje Držićeve borbe s vlašću na primjeru rukopisa predstave ne uzima dovoljno u obzir ni dimenziju karnevalizacije kazališta i izokretanja svijeta moćnih, kako ga vidi, primjerice, rableovsko tumačenje karnevaleskog. Također, izostaje i tumačenje makijavelističkih stavova autora prema modelu Machiavellijeva *Vladara*, kao što ni ideje Castiglioneova *Dvoranina* ne nalaze zadovoljavajuće mjesto u metodologiji tumačenja Držićeva kazališnog korpusa.

Senzacionalizam urotništva neodoljiv je zbog izoliranosti slučaja te je razumljivo što postavlja sama sebe na nultu razinu tumačenja Držićeva kazališta Zajšenio je renesansnu kazališnu poetiku i ostale elemente iz autorove biografije i kulturološkog konteksta i postao ključem iščitavanja kazališnih tekstova koji slabo mari za sve ostale pokušaje tumačenja Držićeva djela.

*

Budući da se Držićev opus u osnovi dijeli na petrarkističko-pastoralni i komediografski, njegova poetička pripadnost definirana je najčešće razmjerno tome: u osloncu i prema otklonu ponuđenih okvira talijanskih pastoralnih vrsta i antičke bukoličke poezije, s jedne strane, odnosno poetičkim osobinama *commedie erudite*, ali i komičkih oblika rustikalnog kazališta srednjovjekovnih farssi, s druge strane. Evidentno je da Držić iz renesansne teatarske scene preuzima modele iz pastoralne, komediografske i tragičke ponude uglavnom segmentarno, iz čega je razvidno da nije riječ o autoru pokloniku jedne teatarske škole, zagovorniku tekuće poetike komedije erudit, renesansne tragedije senekijanskih korijena ili pak pastorale, nego o kazališnom piscu koji iskorištava većinu ponuđenih mogućnosti svjetovnog kazališta popularnih oblika od srednjovjekovla do renesanse, vodeći pri tom računa o kazališnom ukusu dubrovačke publi-

¹⁶ U interpretaciji Frana Čale uočeno je Držićovo dobro poznавanje renesansne filozofije. Primjerice, Čale naglašava Držićevu interpretaciju Machiavellija: «Svjesnim apliciranjem Machiavellijevih misli na protagonista jednoga umjetničkog dokumenta o ljudima i društvu suvremenog Dubrovnika Držić je napisao komediju koja kao da je Machiavellijev traktat u malome projiciran u komički svijet. Tu i treba tražiti jedan od bitnih elemenata njegove izvornosti, jer je za razliku od talijanskih komediografa strukturu komedije i njezinu dalekosežnu poruku utemeljio na jasnom i modernom filozofskom stavu, pa je njegovo prikazivanje stvarnosti dobilo dublju misaonu podlogu, a Pomet je zato i kao živi našijenac, zapravo pisac sam, i kao eksplisitni tumač makijavizma, jedinstven lik u teatru uopće.» (Čale 1979: 100).

ke odgojene na tekstovima ili pak predstavama domaćih autora od Džore Držića do Nikole Nalješkovića i Mavra Vetranovića.

Držić je autor koji je vlastitom poetikom mijenjao poetiku žanrova – primjerice, kreirao je književne svjetove pastoralnih podvsta: na europski put potrage za poezijom i ljubavi, koji se kreće od Simonette do Dulcineje, postavio je vilu u pastoralnoj komediji *Grižula*.

Tragediju *Hekubu* nije nužno ostavljati po strani zbog drukčijih relacija s lektirom u odnosu na ostatak opusa. Tjesne relacije s predloškom Lodovica Dolcea su na razni prepjeva, mjestimice približena adaptaciji, a status prevoditelja u renesansi ravan je položaju književnika te je evidentno i Držić svoj posao oko prevođenja *Hekube* identično shvaćao. Osobne preokupacije adaptatora evidentne su u izboru tematike i modificiranju specifičnih ličnosti sukladnih tematskim slojevima mita ali i dubrovačkoj galeriji političkih likova iz njegova okruženja. No, biljež «autorske» ruke ne dosiže razinu «vlastite poetike» u tragediji.

Umreženost odnosa književnost – kultura – povijest na primjeru Držićeva teatra kompleksno formiraju poetiku autora, a priklanjanje jednoj od metoda istraživanja pruža partikularne spoznajne dosege kojima se obično osvjetljava samo dio stratifikacijski usložnjena opusa. Književni povjesničar nerijetko upada u zamku postavljanja partikularna spoznajnog dosega na razinu sveobuhvatna tumačenja ili pak heurističkog tumačenja opusa zastranjujući segmentarnim uvidom u spomenutu premreženost odnosa vanknjiževnog i književnog.

Poetika je *variabla* podložna povijesnim mijenjama jer su književni ukusi epoha različito uvjetovani: kolektivno, individualno, tradicijom ili pak specifičnim razumijevanjem pojma originalnosti. Budući da i književno-povijesno vrijeme posjeduje vlastitu «poetiku promjenljivih variabli» svoga odnosa prema pojmu književnosti, na neke se pisce gleda u različitim vremenima više ili manje kao na umjetnike ili se pjesnički opusni različito valoriziraju – ovisno o ukusu ili ideologiji vremena.

I Držićev status ovisio je o ideologiji vremena u kojem je istraživan. »Povijesno usmjeren poetičar« mora izabrati kontekst u kojemu će pročitati određeno djelo, «a ne može ga više objektivno opisati kao što su tvrdili da čine deskriptivni poetičari». Držića se čitalo prema različitim modelima: na pozadini autorske biografije; potom u odnosu na književnu tradiciju – s obzirom na odnos dva ju osnovnih vrstovnih ograna prema lektiri kojom se služio, odnosno kazališnoj tradiciji na koju se ugledao; potom, na pozadini politike njegova vremena; i prema trećem modelu, na pozadini kulture njegova vremena, a pod tim podrazumijevam i stvarnost svakodnevice koja ga je okruživala.

Literatura (citirana i korištena)

- N. Batušić. Držićeva redateljsko-inscenatorska načela. *Mogućnosti* (Split) 3–4 (1976).
- R. Bogišić. Ilija Crijević i Marin Držić. *Riječ književna stoljećima*. Zagreb, 1973. 92.
- B. Castiglione. *Il libro del cortegiano*. Prir. Ettore Bonora. Milano, ²1976.
- A. Cronia. La 'vexata quaestio' delle ascendenze italiane nell'antica letteratura serbo-croata di Dalmazia. *Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria*. Roma, 1966. 245–59, o. 257.
- *Riflessi della simbiosi latino-slava di Dalmazia*. Venezia, 1940.
- F. Čale. *Marin Držić: Djela*. Zagreb, 1979.
- D. Fališevac. Smiješno i komično u Držića. *Smiješno & Ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti*. Zagreb, 1995. 29–52.
- M. Foretić. Marin Držić i kazališni život renesansnog Dubrovnika. *Marin Držić*. Ur. Jakša Ravlić. Zagreb, 1969. 233–55.
- L. Košuta. Il mondo vero e il mondo a rovescio in 'Dundo Maroje' di Marino Darsa (Marin Držić). *Ricerche Slavistiche*, 12. Firenze, 1964. 65–122.
- L. Kunčević. «Ipak nije na odmet sve čuti»: Medičevski pogled na urotničke namjere Marina Držića. *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 45 (2007).
- Z. Lešić. Antička teorija drame. *Teorija drame kroz stoljeća*, 1: *Od početka do kraja XVIII. stoljeća*. Sarajevo, 1977. 92.
- N. Machiavelli. *Vladar*. Prev. I. Frangeš. Zagreb, ²1975.
- C. Molinari. *Storia del teatro*. Roma-Bari: Laterza, 2004.
- D. Mrdeža Antonina. Crijevićeva rasprava 'Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia', raspravu prev. M. Lončar. *Mogućnosti* 38/1–2 (1991), 1–2, 131–48; isto u: *Dani hvarskog kazališta*, 17: *Hrvatski humanizam: Dubrovnik i dalmatinske komune*. Književni krug (Split), 1991. 169–84.
- Profaniranje sakralnoga u čovjeku – igra komike u teatru ranoga vijeka. *Dani hvarskog kazališta*, 31: *Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*. Zagreb-Split, 2005. 76–97.
- M. Pantić. Poetika Marina Držića. *Letopis Matice srpske* (Novi Sad) 391/4 (1963). 349–80.

- F. Rabelais. *Le Quart Livre de Pantagruel*. Prir. J. Plattard. Paris, 1909.
- J. Rapacka. *Zaljubljeni u vilu*. Split, 1998.
- M. Ratković. O Držićevu pokušaju prevrata u Dubrovniku. *Dubrovnik* 3 (1967). 91–98.
- D. Roller. *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: JAZU, 1961 (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, 2).
- S. Stojan. *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*. Zagreb-Dubrovnik, 2007.
- F. Švelec. *Komički teatar Marina Držića*. Zagreb, 1968.
- J. Torbarina. Šekspirske teme u djelu Marina Držića. *Dubrovnik* 3 (1967). 3–11.

Irena Orel

Ljubljana

Trubarjeva posvetila k južnoslovanskim protestantskim tiskom

V prispevku bodo predstavljena nemška posvetila (in dve hrvaški posvetili) k izdaji 12 od 16 hrvaških tiskov, nastalih po Trubarjevih slovenskih predlogah petih temeljnih protestantskih del, ki jih je zasnoval pobudnik hrvaških reformacijskih tiskov Primož Trubar in ki so bila prevedena ter natisnjena v treh južnoslovanskih jezikovnih in črkopisnih uresničitvah (glagolici, cirilici in latinici) med leti 1561 in 1564 v Ungnadovem biblijskem tiskarskem zavodu v Urachu: h *Katekizmu* v glagolici (večjemu in malemu poskusnemu) in cirilici (1561) ter edinemu v latinici, kjer je Trubarjevo ime opuščeno (1564), h glagolskim in cirilskim *Artikulom* (1562), *Eni dolgi predgovori* (1562), *Postili* (1562, 1563) in k prevodu prvega dela novega testamenta (1562, 1563).

Ključne besede: slovensko-hrvaški stiki, 16. stoletje, Primož Trubar, posvetila, hrvaški protestantski tiski, glagolski katekizem

1 K zgodovini sodelovanja Primoža Trubarja s hrvaškimi reformatorji in njegovih prizadevanj za prevajanje v hrvaški jezik

1.1 Primož Trubar ni zaslužen le za razširjanje reformacijskih spisov v slovenskem, t. i. kranjskem jeziku, temveč tudi za nastanek in uresničitev prevodov v hrvaškem jeziku, saj je na pobudo bivšega koprskega škofa Petra Pavla Vergerija ml. (1498–1565) začel prevajati novo zavezo v slovenski jezik, za kar se mu zahvaljuje v nemškem posvetilu k *Ta pervi dejl tiga noviga testamenta* (robna opomba) l. 1557: »G. Vergerij je poleg Boga prvi in najimenitnejši povzročitelj, da se je začelo tole prevajanje.« (Rupel 1966: 76). Ko nekaj let pozneje češkemu kralju Maksimilijanu (Kempten, 2. 1. 1560) pošilja svoja dela zaradi krivih ovadb, v pismu potrdi tudi svoja prizadevanja, ki jih je želel uresničiti s pomočjo Štefana Konzula, ki mu je leta 1552 v Rothenburgu ob Tauberi ponudil zavetje: »[R]ad bi namreč, da bi se biblija in druge dobre potrebne knjige prav in razumljivo v slovenski in hrvaški jezik prevedle in natisnile, pa da bi se s takimi knjigami po božji milosti Kristusovo kraljestvo proti Turčiji in v njej povečalo ter veliko tisoč duš ohranilo itd.« (Rajhman 1986: 42). Zastavljeni cilj je izpeljal s finančno in statusno pomočjo barona Hansa Ungnada, ki se je zavzel za njegov knjižni projekt, že prej finančno podpiral Konzula in l. 1561 ustavnil »slovensko, hrvaško in cirilsko tiskarno« (Rupel 1960: 114), ki je živila

še nadaljnja tri leta do Ungnadove smrti. Čeprav pomen hrvaškega protestantskega knjižnega prevajanja zaradi bogate in mnogozvrstne literarne tradicije¹ ni imel daljnosežnih družbenojezikovnih in kulturnih posledic tako kot pri Slovencih, ki so s tem dobili svoj knjižni jezik in se je z njim šele začel kontinuiran razvoj, lahko v ujemalnih verskonazorskih okoliščinah spoznavamo medsebojne kulturne stike in književna prizadevanja, ki so bila tudi ovirana spričo družbenih, finančnih zaprek in medčloveških nesoglasij.

1.2.1 Vergerij je imel v mislih prevod biblije, razumljiv tudi hrvaškim vernikom, v nekakšen splošni slovanski jezik za južne Slovane, a se je Trubar zaradi občutka prešibke jezikovne kompetence odrekel prevajanju za hrvaške vernike, se zavzel za samostojno jezikovno pot ter omogočil slovensko jezikovno in kulturno individualnost, kar je obenem usodno zaznamovalo in razločilo razvoj slovenskega jezika od sorodnih slovanskih jezikov.² Zaradi te odločitve je imel Trubar težave tudi l. 1560, ko je izdal drugi del novega testamenta in je verjetno Skalić v svoji negativni oceni poleg pravopisnih jezikovnih slabosti omenjal tudi nerazumljivost na leksikalni ravni.³ V Ungnadovi tiskarni v Urachu pa so na Trubarjevo pobudo na podlagi Trubarjevih slovenskih prevodov nastajali prevodi v glagolico in cirilico, za katere je pisal posvetila pomembnim oblastnikom v želji po podpori in utemeljevanju protestantskih del.

1.2.2 Vergerijeva je bila *Ena molitou tih kerszhenikou* (1555), izdana v italijanščini in latinščini, slovenski prevod je po jeziku sodeč priskrbel Trubar (kar ugotavlja že Kopitar v svoji slovnici), čeprav ga Trubar ne navaja med svojimi deli v nemškem registru vseh knjig (*Register und summarischer Inhalt*) iz l. 1561. Vergerij sicer v njej omenja, da zna pisati in govoriti hrvaško, ne zna pa slovensko (Bučar 1910: 42), tudi prevoda biblije v hrvaški jezik Vergerij ni urenščil, kot omenja Trubar v pismu kralju Maksimiljanu (Kempten, 2. 1. 1560):

S prevodom biblije v hrvaški jezik, ki ga naznanja Vergerij zdaj že četrto leto, ne bo nič, kajti doslej ni za biblijo ali sploh za kako knjigo niti besedice prevel v hrvaški jezik; vzrok je, da ne zna ne slovensko ne hrvaško prav govoriti, še manj prevajati. Tako tudi ne more dobiti nikogar, ki bi to hotel ali mogel storiti, čeprav je zavoljo tega mnogim in v marsikateri kraj z velikimi obljudbami pisal itd; o tem drugič več. Toda omenjenega Šte-

¹ »Sav taj rad hrvatskih protestantskih pisaca ipak nije imao utjecaja na opći tok i daljnji razvoj hrvatske književnosti.« (Ježić 1993: 98).

² V hrvaški strokovni literaturi sem zasledila misel, da bi morda Trubarjeva drugač na odločitev omogočila skupen južnoslovanski jezikovni razvoj.

³ O tem prim. pismo Trubarja Ijubljanskemu cerkvenemu odboru z dne 19. marca 1560 (Rajhman 1986: 59–60), v katerem se Trubar brani zaradi izbire germanizmov namesto hrvaških besed, ker je dajal prednost pomenski jasnosti in razumljivosti.

fana prevajanje in hrvaško pisavo so mnogi hrvaški duhovniki in laiki brali in potrdili, in s pomočjo razumnega Hrvata, z njim in z mano (zakaj, hvala Bogu, razumem hrvaški jezik kakor vsi Kranjci in Metličani precej dobro) se to delo s pridom in častjo v Gospodovem imenu lahko začne. (Rajhman 1986: 42–43)

V navedenem citatu iz pisma Trubar poudarja svoje razumevanje hrvaškega jezika. Trubar je razločeval med razumevanjem in znanjem, obvladovanjem jezika, glede poznavanja jezikov je bil kritičen do sebe in do prevajalskega dela drugih, od tod izvira kasneje tudi negativna sodba Konzulovega prevajalskega dela. Predvsem se je opiral na živ, ljudski (gmajn) jezik, zato primesi staroslovenske glagoljaške tradicije ni odobraval.⁴

1.3 Skrb za verski in kulturni razvoj obeh jezikov se je po spletu okoliščin združila v osebah Trubarja, Vergerija, od 1. 1559 je bila slovensko-hrvaška tiskarska dejavnost v rokah Trubarja in Konzula, od januarja 1561 pa se je lahko uresničila s podporo Ivana III. Ungnada Weissenwolfa (1493–1564), barona žeňeškega (Sonnegg (Ženek) na Koroškem), štajerskega deželnega glavarja (1530), varazdinskega velikega župana, deželnega kapetana, vrhovnega poveljnika spodnje- in notranjeavstrijskih dežel ter kraljevih čet na Hrvaškem in Slavoniji, ki je bil mecen, ustavotitelj, lastnik in blagajnik uraške hrvaške tiskarne oz. biblijskega zavoda, ter prevajalcev, pregledovalcev, presojevalcev Štefana Konzula, Antona Dalmate, Jurija Cvečića, Jurija Juričića, Matije Živčića, Gregorja Vlahovića iz Metlike, ki je prevedel staro zavezo (po Bučar 1910: 72), uskoških pravoslavcev Matija Popovića in Ivana Maleševca, sodelavcev, pomočnikov, tudi stavcev, korektorjev, pisarjev nenemškega porekla (Istrana Matije Pomazaniča, Gjura pl. Drinovačkega, po rodu iz Bosne, Dalmatinca Leonarda Merčeriča, Ruperta Nikolića iz Beljaka, Madžara Trnovskega, Leonarda Mravlje iz Ljubljane, Antona Wassermannia idr.).⁵ Primož Trubar je bil idejni in strokovni vodja, ravnatelj zavoda, organizator prevajalske dejavnosti, Štefan Konzul Istran, Anton Aleksandrović Dalmata pa glavna prevajalca, korektorja, črkostavca. Uraška tiskarna je med leti 1561 in 1565 izdala 42 del, med njimi 32 hr-

⁴ Prim. Rupel 1960: 111: »Glagoljaš Konzul je začel svoje literarno delovanje, kakor kaže poskusni list, čisto v smislu cerkvenoslovanskega izročila in bi bil to smer ohranil, ko bi bil imel opravka samo s svetopisemskimi teksti. Vendar je moral prevajati po Trubarjevih spisih, a ti so bili sodobnejše vsebine in napisani v živem ljudskem jeziku. Hkrati je dobil v Antonu Dalmati premišljenega sodelavca, ki je popravljal njegove prevode.«

⁵ Prim. Bučar 1910: 107–30 (Četvrto poglavje, Ostali suradnici hrvat. tiskare u Uraču, od J. Cvečića).

vaških tiskov (27 knjig in 5 poskusnih listov): 17 tiskov v glagolici, 9 v cirilici, 6 v latinici; 4 slovenske tiske in 6 v italijanskem jeziku.⁶

1.3.1 Trubar je zasnoval 13 posvetil k izdaji 12,⁷ ki so bila prevod slovenskih protestantskih besedil, od vseh 27 hrvaških tiskov, a pri latiničnem katekizmu s

⁶ Podatki o številu tiskov se v strokovni literaturi razlikujejo. Bučar navaja v desetem poglavju (Bibliografski pregled rada hrvatskih reformatora) med leti 1561 in 1563 25.000 izvodov slovenskih, italijanskih in hrvaških knjig, od tega 19.000 hrvaških, v naslednjih dveh letih še okoli 4000 (Bučar 1910: 238), od tega 13 v glagolici, 8 v cirilici, 9 v latinici, kjer upošteva tudi *Razgovaranje* iz l. 1555, ter 8 italijanskih, v kronološkem pregledu izdaj hrvaških reformatorjev pa navaja do l. 1565 37 tiskov (Bučar 1910: 240–46). V bibliografiji hrvaških protestantskih del (Bučar-Fancev 1938: 49, 124) je navedenih od l. 1561 do 1565 25 različnih hrvaških protestantskih knjig, število primerkov se ujema z Bučar 1910. — V preglednici na koncu članka podjam seznam del uraške tiskarne po R. Vorndranu iz prispevka Lorenza Heiligensetzerja, prevedenega v slovenščino iz Spremne publikacije ob razstavi Trubarjev in Ungnadov dar Evropi (2008: 26, Tabela 1), kjer je navedenih 21 del, ki jih hrani Univerzitetna knjižnica v Baslu, ter navaja celoten seznam 30 hrvaških tiskov s poskusnimi listi (5) vred (16 glagolskih, 8 cirilskih in 6 latiničnih). Osnovo tega seznama predstavlja v novejših delih upoštevan Vorndranov seznam tiskov, ki v uvodu navaja 13 glagolskih, 7 cirilskih, 6 latiničnih, 3 slovenske in 6 italijanskih tiskov uraške tiskarne (Vorndran 1977: 1), v tabelarnem prikazu pa navaja 37 del z okoli 31.000 izvodov, loči jih glede na tiste, ki so bili tiskani v Tübingenu pri Ulrichu Morhartu na stroške uraške tiskarne (A) in ostale v Urachu z nekaterimi izjemami, med njimi so 4 slovenski in 1 nemški (Trubarjev *Register* iz l. 1561). Glede na Vorndrana dodatno upošteva tudi tri tiske poskusnih listov v petih izdajah (dva nastopata v glagolici in cirilici), ob signaturah iz tübingenske so dodane signature baselske univerzitetne knjižnice (21 tiskov), ne navaja pa pri Vorndranu navedenega Trubarjevega slovenskega prevoda dveh pisem sv. Pavla Korinčanom (1561) in nemškega *Registera* (1561), neupravičeno pa izpušča cirilske *Artikule krščanske vere* iz istega leta in jih navaja le v glagolski izdaji (poleg augsburgske izpovedi, prevedene iz latinščine v glagolici in latinici iz l. 1564). Pod navedbo Augsburgske izpovedi (po Trubarju) v glagolici in cirilici iz l. 1562 se skriva Trubarjev prevod Melanchthonovih *Loci communes rerum theologicarum* iz l. 1557, tj. *Ena dolga predgovor*, ki v slovenščini ni iz l. 1562, temveč iz 1557, pred Trubarjevim prevodom prvega dela tega novega testamenta, kar zavajajoče nakazuje na doslej nevidenirano Trubarjevo delo iz l. 1562. Opozarjam torej na dva potrebna popravka tega seznama v katalogu. — Podatke je treba izpopolniti tudi pri glagolskih tiskih z malim poskusnim katekizmom iz l. 1561, ki ga je v fragmentarni obliki (na 7 tiskanih listih) našel Jembrih v zasebnih lasti Ivana Dubravčića v Delftu in objavil v faksimilirani izdaji skupaj s celotnim glagolskim katekizmom (Jembrih 1994: 1).

⁷Trubarjeva nemška posvetila k slovenskim in ujemajočim se hrvaškim tiskom so objavljena v Sakrausky 1989: 70–108, 248–302, razen posvetila malega poskusnega Katekizma, ki ga tedaj niso poznali, poslovenjena so v Rupel 1966: 49, 71–82, 86–89, 110–11, 118–41, 151–69.

predgovorom v hrvaščini ni bil več sopodpisan. Sopodpisniki so bili najpogosteje vsi trije (npr. »Ewer Furst. G. Vnderthanige Primus Truber, Creiner, Antonius Dalmata, Stephanus Consul Histrianus«), sprva samo Trubar, kasneje pa vsi trije oz. le Trubar, razen po dokončnem razhodu l. 1564, čeprav je bilo uporabljeno isto posvetilo z majhnimi spremembami. V petih nemških posvetilih je podpisnik samo Trubar, pri ostalih pa še Konzul in Dalmata. V Ungnadovem biblijskem tiskarskem zavodu so na podlagi Trubarjevih slovenskih prevodov katekizma iz l. 1550, abecednika iz l. 1555 in 1555, prvega dela novega testamenta (*Ta pervi dejl tiga noviga testamenta*, 1557–1558), *Ene dolge predguvori* k njemu (1557), členov augsburške (oz. treh) veroizpovedi (*Artikuli oli dejli*, 1562), postile (*En regiſhter [...] Per tim ie tudi ena kratka Poſtilla*, 1558)⁸ med leti 1561 in 1563 nastali prevodi v glagolico in v cirilico predvsem izpod peresa Štefana Konzula in Antona Dalmate, v latinico pa šele od l. 1564 zaradi neznanja branja črkopisa, in sicer je navezava na Trubarja opazna le še v Katekizmu kljub izpustu njegovega imena. Za hrvaške protestantske tiske je Trubar pisal posvetila pomembnim nemškim oblastnikom v želji po podpori, uveljavljanju in utemeljevanju pravilnosti protestantskih besedil. V njih je navajal razloge za podporo tiskanja luteranskih verskih knjig v hrvaškem jeziku in razgrinjal sociolingvistične okoliščine, v katerih so nastajali prevodi, obenem pa je tradicionalno izražal zahvalo naslovnikom posvetil za pomoč in podporo.

2.1 V prispevku bodo na splošno, h katekizmu pa podrobneje, predstavljena, razčlenjena in primerjana Trubarjeva nemška posvetila (in dva hrvaška predgovora v cirilskem in latiničnem katekizmu, v prvem je Trubar sopodpisan, v zadnjem pa ne več) k petim temeljnim protestantskim delom, za katera je Trubar prispeval tudi predlogo (razen abecednika in drugega dela novega testamenta, kjer ni Trubarjevega posvetila), in sicer h *Katekizmu* (večjemu in malemu poskusnemu) v glagolici (1561), cirilici (1561) in latinici (1564), k *Artikulom* v

⁸ 1550: Catechimus In der Windischenn Sprach [...]; 1557: TIGA NOVIGA TESTAMENTA ENA DOLGA PREDGUVOR; 1557–1558: TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA; 1558: EN REGISHTER, TA KASHE, KEI TY NEDELSKI INV TIH DRUGIH PRASNIKou Euangelij, vtih Nouim Teſtamentu, ſe imaio iſkati inu naiti. Per tim ie tudi ena kratka Poſtilla, Vti ſe prau, kateri Nauuki inu Troshti, vjakim Euangeliu ſuſeb, ſe imaio nerbule ſamerkat, inu ohraniti; 1562: ARTICVL LI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE, IS S. PYSmA po redu poſtaulen inu kratku ſaſtopnu iſloſheni: kateri ſo tudi taku, utim 1530. leitu [...] Inu potle utim 1552. leitu, timu Concilyu Vtrienti, od enih uelikih Nembshkikh Vyudou [...] naprei poloſheni inu dani [...] = Drey Christliche Confessionen, namlich Augſpurgiſche, Wirtembergiſche vn[d] Sächiſche: wie die eine [...] im 1530. Jar, vnd die anderen zwe dem Concilio zu Trient anno 1552. von ettlichen von Gott erleuchtēn, Chur, Fürsten [...] überantwort [...]. Tübingen: Ulrich Morhart.

glagolici in cirilici (1562) (*Artikuli oli dejli te prave stare vere kerščanske* (1562)), k Edni kratki razumni nauci v glagolici in cirilici (1562) po Trubarjevi *Ena dolga predgovor iz l. 1557* po Melanchthonovih *Loci communes rerum theologicarum*, h glagolski in cirilski *Postili* (1562, 1563) (po REGISHTER [...] ena kratka Postilla (1558)) in prevodu prvega dela novega testamenta (1562, 1563) po Trubarjevem slovenskem prevodu *Ta pervi dejl tiga noviga testamenta* (1557), ki so bila natisnjena v štirih letih v treh južnoslovanskih jezikovnih in črkopisnih uresničtvah v Ungnadovem tiskarskem zavodu v Urachu.⁹

⁹ Stjepan Istranin Konzul. KATEHISMUS: EDNA MALAHNA kniga, u koi jesu vele potribni i prudni nauki i artikuli prave krstianske vere, skratkim istomačenem, za mlade i priproste ljudi. I edna predika, kako se ima ovo slovo, vera u s. pismu razumeti. Krozi Stipana Konsula Istranina, s pomoćun dobrih Hrvatov, sad nai prvo istomačena. Der klein Catechißmus und ein Predig vom rechten Christlichen Glauben, in der Crobotischen Sprach. Štampana U Tubingi. Godišće po Isukrstovom roistvu. 1561. (= MGK)

---. KATEHISMUS, EDNA MALAHNA kniga, u koi esu vele potribni i prudni nauki i artikuli prave Krstianske vere, s kratkim istomačenem, za mlade i priproste ljudi. I edna predika, od kriposti i ploda prave Karstianske vere. Krozi Stipana Istranina, s pomoću dobrih Hrvatov, sad naiprvo istumačena. = Der Catechismus mit kurzer Außlegungen, Symbolum Athanasij, vnnd ein Predig [...] in der Crobatischen Sprach. Stampana Utubingi. Godišće po Isukrstovom roistvu 1561. (= VGK)

Stjepan Istranin Konzul, Antun Dalmatin. KATEKISMUS: EDNA MALAHNA KNIGA; U KOI jesu vele potribni i koristni naouci i Artikouli prave Karstianske vere, skratkim' istoumačenem', za mlade i priproste ljudi. I ta prava vera od Božjega stana ili bitja u Svetoi Troici, od svetoga Atanažia složena: Tere jedna lipa predika [...] = CATECHISMUS mit Außlegung, in der Syruischen Sprach. Tübingen: Ulrich Morhart, 1561. (= CK)

Stjepan Istranin Konzul. Artikuli ili deli prave stare krstianske vere, is Svetoga Pisma redom' postavljeni na kratko razumno složeni i stumačeni: koi esu takaiše tako [...] od' ednih' velikih' Hrcegov' i Voivod' [...] očito izručeni i dani = Confessio, oder Bekanntnuß des Glaubens, die [...] von etlichen von Gott-chocherleüchten Churfürsten, Fürsten [...] überantwort. Tübingen: Ulrich Morhart, 1562. (= GAr)

---, ---. Artikuli ili deli prave stare krstianske vere, is Svetoga Pisma redom postavljeni na kratko razumno složeni i stumačeni: koi esu [...] od' jednih' velikih' Hrcegov' i Voivod' [...] očito izroučeni i dani = Confessio, oder Bekanntnuß des Glaubens, die [...] von etlichen von Gotthocherleüchten Churfürsten, Fürsten [...] überantwort. Tübingen: Ulrich Morhart, 1562. (CAr)

---, ---. Postila, to est, kratko istlmačenie vsih' nedelskikh' Evangeliov', i poglaviteih prazdnikov, skrozi vse leto, sada naiprvo hrvatskimi slovi štampana = Kurtze außlegung über die Sontags, vvnd der fürnembsten Fest Euangelia, durch das gantz Jar, jetzt ertlich in Crobatischer Sprach mit Crobatischen Buchstaben getruckt. VTubingi 1562.

2.1.1 Navedeni tiski, ki imajo Trubarjevo nemško posvetilo, dve pa sta zapisani v hrvaščini, so naslednji (na prvem mestu je naveden naslov Trubarjeve slovenske predloge):¹⁰

1. *Catechismus In der Windischen Sprach* (1550)

- mali poskusni glagolski *Katechismus* (1561): T. nemško posvetilo
- glagolski *Katechismus* (1561): T. nemško posvetilo

---, ---. Postila, to jest, kratko istlmačenie vsih nedelskikh' Evangeliov', i poglaviteih praznikov, skrozi vse leto, sada naiprvo ciruličkimi slovi štampana = Kurtze außlegung über die Sontags, vnd der fürnembsten Fest Euangelia, durch das gantz jar, jetzt erstlich in Crobatischer Sprach mit Cirulischen Buchstaben getruckt. VTubingi 1563.

---, ---. EDNI KRATKI RAZUMNI NAUCI, NAIPOTREBNEI I PRUDNEI Artikuli ili deli, stare prave vere kr'stianske. Iz ovih' vsaki človik' more lahko tere brzo se naučiti, koja Vera est ta prava, najstareja, od' Boga postavlena, i koja vsakoga človika spasi. [...] = Die fürnämpsten Hauptartikel Christlicher Lehre [...] mit Crobatischen Buchstaben getruckt . VTubingi 1562.

---, ---. EDNI KRATKI RAZUMNI NAUCI, NAIPOTREBNEI I PRUDNEI ARTIKULI ili deli, stare prave vere krstianske. Iz ovih svaki človik more lahko tere brzo se naučiti, koja vera jest ta prava, najstareja, od' Boga postavlena, i koja vsakoga človika spassi. [...] = Die fürnämpsten Hauptartikel Christlicher Lehre [...] mit Cyrilischen Buchstaben getruckt . VTUBINGI Leto od Krstova rojstva 1562.

---, ---. PRVI DEL NOVOGA TESTAMENTA, VA TOM JESU SVI ČETIRI EVangelisti i dijane Apustolsko, iz mnozih jazikov v opéni sadašni i razumni hrvacki jazik, po ANTONU Dalmatinu, i STIPANU Istrijanu, s pomoću drugih bratov, sada prvo verno stlmačen. = Der ersthalt Theil des newen Testaments: darinn sein die vier Euangelisten vnd der Apostel geschicht, jetzt zum ersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Glagolischen Buchstaben getruckt. V Tubingi, leto od Krstova rojstva 1562.

---, ---. PRVI DÉL NOvoga testamenta, Va tom su vsi četiri evangelisti i apoustolska d'jan'ja, iz' mnozih' Jazikov' v sadašni opéni i razumni Hrvatski jazik, po Antonou Dalmatinu i Stipanu Istrijanu, s pomoću drugih bratov', verno stlmačeni, i sciruličskimi Slovi naiprvo sada štampani = Der ersthalt theil des newen Testament: darinn sein die vier Euangelisten vnd der Apostel Geschicht, jetzt zum ersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Cyrilischen Buchstaben getruckt. VTUBINGI 1563.

---, ---. KATEHISMUS. EDNA MALAHNA KNIGA V KOI YESZU VELE POTRIBni i korišni Nauci i artikuli prave Krbtianške Vere ß kratkim tlmatseyem. Za mlade i priproštne lyudi. I prava Vera od ßtana Bosyega ili bitja u ßvetoj Troiczi, od ßuetoga Atanaßia ßloßhena. Tere yedna lipa Predica [...] ßada naiprvo iz mnozih yazik v hruatczi iztumatsena. VTVBINGI, M. D. LXIII. (= LK)

¹⁰ Okrajšave T., K., D. so začetnice treh podpisnikov posvetil, Trubarja, Konzula in Dalmate, ki so v posvetilih zapisana v celoti. Glagolski in cirilski abecednik (*Tabla za dicu*) in drugi del novega testimenta Trubarjevega predgovora ne vsebujejo.

- cirilski *Katehismus* (1561): T. nemško posvetilo; T., K. in D. posvetilo v hrvaščini
- latinični *Katehismus* (1564): K. in D. posvetilo bralcem v hrvaščini brez T. podpisa.¹¹

2. ARTICULI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE (1562)

- glagolski Artikuli (1562): T., K., D. nemško posvetilo
- cirilski Artikuli (1562): T., K., D. nemško posvetilo.

3. TIGA NOVIGA TESTAMENTA ENA DOLGA PREDGUVOR (1557)

- glagolski Edni kratki razumni nauci (1562): T., K., D. nemško posvetilo
- cirilski Edni kratki razumni nauci (1562): T. nemško posvetilo.

4. EN REGISHTER [...] Per tim je tudi ena kratka Poštilla (1558)

- glagolska Postila (1562): T., K., D. nemško posvetilo
- cirilska Postila (1563): T., K., D. nemško posvetilo.

5. TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA (1557–1558)

- glagolski Prvi del novoga testamenta (1563): T. nemško posvetilo
- cirilski Prvi del novoga testamenta (1563): T., K., D. nemško posvetilo.

2.1.1.1 Katekizem predstavlja temeljno in prvo delo, ki poleg abecednika služi verskemu izobraževanju, pomembnemu za širjenje novih verskih spoznanj in utrjevanje evangeličanskega nauka. V obravnavo lahko zajamemo kar štiri hrvaške tiske katekizma, ki so nastali na podlagi Trubarjeve prve knjige *Catechismus In der Windischen Sprach* iz l. 1550. Poleg treh poznanih priredb v vseh treh črkopisih, v latinici šele iz l. 1564, je l. 1994 strokovni javnosti z objavo v faksimilirani obliki (Jembrih 1994) predstavljen tudi mali poskusni katekizem, ohranjen le delno (13 strani), ki ima v posvetilu enak datum (1. marec 1561).

2.1.1.2 Katekizem v glagolici, prva hrvaška tiskana protestantska knjiga (po poskusnem listu), je bil posvečen Maksimilijanu, kralju češkemu. V posvetilu Trubar spregovori o hrvaški tiskarni, ki jo je Štefan v času tiska Trubarjevih dveh pisem sv. Pavla Korinčanom in Galačanom »spravil« v Tübingen (»die Crobatische Druckerey gantz gut vn(d) hüpsch durch hilffe viller guthertzige(n) Christen überkommen haben« (v prevodu: »smo [...] pridobili s pomočjo mnogih dobrosrčnih kristjanov prav dobro in čedno hrvaško tiskarno« (Rupel 1966: 110)), o nastanku prevoda, okoliščinah tiska in vsebini: Štefanu je svetoval, do-

¹¹ Besedilo se vsebinsko ujema z glagolskim in cirilskim, vsa tri pa niso ujemalna s Trubarjevim nemškim oz. slovenskim v Katekizmu iz l. 1550.

kler ne pride k nam več pomočnikov za prevajanje, naj da tiskati katekizem s kratkimi razlagami in simbol nicenskega koncila, Atanazijev, Ambrozijev in Avguštinov simbol, pridigo o moči in učinku prave krščanske vere; pregledali so ga hrvaški duhovniki v deželi Kranjski in poslali v tisk.¹² Naštevanju vzrokov za posvetilo malega poskusa »našega začetnega hrvaškega prevajanja in tiskanja«¹³ Maksimiljanu in izdajanju v njegovem imenu se izogne z izjavo, da jih na tem mestu ne bi bilo primerno naštevati, nekaj pa jih je že naznani v nemškem predgovoru pisma Rimljanom. Prava vera bo tako zasajena med mlaude in preproste ljudi ter v Turčijo. Kot tipična besedilna prvina sledi izražena prošnja za všečnost posvetila in knjižice, posebej pomenljiva pa je prošnja za oceno izvedencev hrvaškega jezika ter posredovanje opomb o napakah v besedah in pravopisu. Hkrati posvetilo vsebuje knjižno informativno obvestilo o novih prevajalskih projektih, in sicer natisu in izdaji prvega dela novega testamenta s hrvaškimi in nato s cirilskimi črkami, ki jih v kratkem pričakujejo. Besedilo se zaključi s prošnjo za priporočilo vseh, hkrati z začetnim imenitnim krščanskim podjetjem. Podpis se glasi: »E.K.M. Vnderthänigster Caplan. Primus Truber. Creiner« (v prevodu »Vašega kr. Veličanstva preponižni kaplan Primož Trubar, Kranjec« (Rupel 1966: 111)).

2.1.1.2.1 Mali poskusni katekizem¹⁴ je po Jembrihovih ugotovitvah sprva vseboval Skalićev predgovor, ki so ga zaradi Vergerijeve pritožbe, ko ga je zaradi poveličevanja Ungnadovih in drugih zaslug očrnil in dosegel zavrnitev pri kralju Maksimiljanu, umaknili in ga je nato na novo napisal Trubar, ki je bil затo poklican iz Kemptena v Tübingen (Jembrih 1994: 5–7,¹⁵ 16; Jembrih 2007:

¹² »Haben wir jme, de(m) Stephano geraten, dz er, diß vns mehr gehülfen zum Crobatischen dolmetschen zukom(m)en, den Catechismum mit kurtzen Außlegungen. Item, des Nicenischen Concilij, Atanasij vn(d) Augustini Symbola, vnd ein Predig von der krafft vn(d) würckung des rechten christlichen Glaubens« (Jembrih 2007: 125).

¹³ »[D]iese erste vnd kleine Prob vnsers newen angefangene(n) Crobatischen dolmetschen vn(d) Trucks« (Jembrih 2007: 125).

¹⁴ Ker mali katekizem ni bil niti dostopen niti v evidenci, ga v strokovni literaturi ne omenjajo, razen Rupla, ki med novimi najdbami navaja pod št. 49. »Glag. Katehismus 1561. Drobec tega katekizma, ki obsega samo prvo polo, pa ji manjka še list A IV, je v privatni lasti dr. Schererja, ravnatelja Tehniške visoke šole v Curihu. Zvezan (broširan) je skupaj s prvo polo cir. Katekismusa.« (Rupel 1954: 15). Nedvomno gre za isto izdajo, kot je delftski primerek, kar je Jembrih tudi omenil in dobesedno navedel Ruplovo novico o obstoju fragmenta, toda poudaril, da ne navaja celega naslova (2007: 116, opomba 6).

¹⁵ Jembrih omenja, da je o tem pisal že l. 1990 v *Hrvatskih filoloških aspektih*, Čakovec-Osijek: Revija (Mala teorijska biblioteka, 39; 172–78, 224–51).

119);¹⁶ prim. še Rupel 1960: 116–117.¹⁷ Jembrih pa je spregledal dejstvo, da ravnio in samo v malem poskusnem katekizmu Trubar omenja Ungnadove zasluge, v večjem pa ne; to pa se spet ne ujema s podatki o zamenjavi predgovora zaradi navedbe petih imen, kar Trubar izraža v pismu ljubljanskemu cerkvenemu odboru z dne 19. 3. 1561. V hrvaški strokovni in znanstveni javnosti navajan podatek (od l. 1996), da delftski mali poskusni katekizem, ki je vezan skupaj s cirilskim, vsebuje Skalićev predgovor kljub Trubarjevemu imenu, je Jembrih zavrnil (2007: 133–35), trdeč, da gre za Trubarjev nadomestni predgovor. Da to ne more biti Skalićeve posvetilo, bi kazala že hvala samo Ungnada namesto petih imen,¹⁸ nenavadno bi bilo, da se tudi Trubar v ohranjenih pismih ne pritožuje, da se je Skalić v predgovoru poslužil njegovega imena. Menim, da je spor nastal zaradi Skalićevega predgovora k večjemu katekizmu, ki pa se ni ohranil oz. doslej ni poznan, kot ugotavlja tudi Jembrih, in ki ga je nadomestil Trubarjev predgovor, nekoliko popravljen in spremenjen iz poskusnega katekizma, katerega prva pola (morda je bila natisnjena samo le-ta) je ohranjena v t. i. delftskem katekizmu. Morda se na ta prevod sklicuje Trubar, ko kritizira izbiro svoje predloge za glagolski katekizem in v pismu ljubljanskemu cerkvenemu zboru z dne 19. marca 1561 (Urach) omenja tisk malega Lutrovega katekizma in pridige (»den klein catechismus Lutheri vnd die predig de vocabulo et efficacia fidei«), za katera meni, da ne gresta v eno knjižico, ter sprašuje, zakaj niso dali prevesti njegovega katekizma v šestnajsterki, ki je daljši in razložen, kolikor je treba.¹⁹

¹⁶ Sakrausky tega predgovora ne upošteva, ker knjige ni poznal, v zvezi z zamenjavo Skalićevega predgovora pa omenja veliki katekizem, kar Jembrih po novi najdbi popravlja (1994: [15]), kar pa je v nasprotju z omembo Ungnadovih zaslug samo v tem predgovoru.

¹⁷ Rupel v knjigi ni upošteval dveh glagolskih katekizmov, podatki iz pisem pa potrujejo zamenjavo predgovora, ki ga Rupel pripisuje znanemu, večjemu katekizmu. Čeprav je Rupel l. 1954 omenjal mali glagolski katekizem, ki ga je našel v Švici (prim. op. 12), predgovora ne omenja.

¹⁸ Trubar v pismu ljubljanskemu cerkvenemu odboru (19. 3. 1561) navaja Ungnadove besede, naj se vrne v Tübingen, da je v predgovoru pri hrvaškem tiskanju nekaj narobe, ker je Vergerij pod Skalićovo poslanico zapisal: »Takoj v prvi poli (od zgolj šestih) se kaže velika častihlepnost; poveličanih je namreč pet imen in pripoveduje se o nekaterih stvareh, ki niso resnične. [...] Zaradi tega je knez njemu, gospodu Ungnadu, sam pisal, naj spremenijo predgovor, tj. naj odstranijo Skalićovo poslanico in imena itd.« (Rajhman 1986: 84).

¹⁹ »Man druckt jezund den klein catechismus Lutheri vnd die predig de vocabulo et efficacia fidei, welche two stuckh sich nicht zusammen jn ein büchl reümen. Warumb habt jr den mein XVI⁰ nicht laßen dolmetschen? Der ist lenger vnd nach nottruff ausgelegt.« (Rajhman 1986: 83–84). V prevodu: »Zdaj se tiska mali katekizem in pridiga de

Ungnadovo pismo Maksimiljanu, ki ga navaja tudi Jembrih (1994: [20], 2007: 134),²⁰ pa bi se lahko nanašalo tako na večji kot tudi na MGK, ker pa omenja, da je Skalić kralju poslal prvo polo s svojim posvetilom, gre verjetno za VGK. Trubarjevo nemško posvetilo vsebujeta torej oba katekizma, vendar se obe posvetili delno vsebinsko razlikujeta, kar je ugotovil Jembrih²¹ in bo pokazala tudi naslednja primerjava.

2.1.1.2.2 Trubarjevo nemško posvetilo v obeh izdajah katekizma se razlikuje že v naslovu v naslednjih pravopisnih, glasoslovnih in besednih značilnostih (osnovni naslov je iz velikega katekizma (VGK), razlike v poskusnem malem katekizmu (MGK) so zapisane v oklepaju):

Katehismus, EDNA Malahna kniga, u koj (j)esu vele potribni i prudni nauki i artikuli prave K(k)rstianske vere, s kratkim istomačenem, za mlade i priproste ljudi. I (j)edna predika, *od kriposti i ploda prave karstianske vere* (kako se ima ovo slovo, vera u. s. pi-smu razumeti.) k(K)rozi Stipana (Konsula) Istranina, s pomoću dobrih Hrvatov, sad nai prvo istu(o)mačena.

V malem Katekizmu je daljše uvodno naslavljanje Maksimilijana z navedbo več naslovov (Hertzogen zü Burgund, in obern und nidern Schlesien, Marggrauen zü Märhern, Grauen zü Tyrol etc.«), krajsi nagovor (Gnad und Frid von Gott durch Christum), v velikem z dodanim določilom pri Bog in Kristus (Gott dem Herrn, Jesum Christum), podobno tudi pri kralj (Herr Künig). Določeni deli besedila se nekoliko skladenjsko razlikujejo (*als* zamenjuje *da*, spremenjen je besedni red, trpnik zamenjuje tvornik), ali so ubesedeni nekoliko drugače (v večjem je izpuščen priimek Consul, v malem je pri hrvaški tiskarni omenjena lokacija v zgornjih nemških deželah (»in disen obern Teutschen Landen«), pojmenovanje svojega prevoda »drugi del slovenskega novega testamenta« je za-

vocabulo et efficacia fidei, a ti dve stvari ne gresta vkup v eno knjižico. Zakaj neki niste dali prevesti mojega v šestnajsterki? Ta je daljši in razložen, kolikor je treba.« (Rajhman 1986: 84, Kostrenčić 1874: 16).

²⁰ V pismu Maksimiljanu Ungnad navaja sledeče: »[Y]ezt aber haben sy zu Tübingen den klainen catechismus Lutheri chrabatisch gedruckht, den pemelter herr Primus e. k. m. sambt einer christlichen predig der glaubens nun mit ainer vnderthenigen teutschen vorred ann e. k. m. gestelt vnderthenigist thuet vbersenden« (Kostrenčić 1874: 16). V nadaljevanju pa omenja tudi, da je grof Skalić predhodno poslal prvo polo Katekizma in sestavl brez Trubarjevega vedenja in v njegovi odsotnosti posebni nemški predgovor, ter poroča, da je dal sam to odstraniti in popraviti (Kostrenčić 1874: 18, Schnurrer 1799: 85).

²¹ Prim. Jembrih: »Uspoređujući ta dva predgovora, zaključiti je da se radi o dva sadržajno, na mjestima, različita teksta. Razlikuju se po obliku slova.« (1994: [15]).

menjal z vsebinskim izrazom »Pisma Rimljanom« (»Episteln zum Römern«), pri omembi svojih tiskov izraz slovenski jezik zamenja s kranjski (MGK: »in der Windische(n) sprach«, VGK: »Creinerischen«). Tudi zaključni del ne ostaja dobesedno enak, v večjem želja po najboljšem sprejetju posvečenega dela ni navedena, omenjena je le prošnja, naj da pregledati knjigo izvedencem v hrvaškem jeziku in sporoči o pravopisnih in leksikalnih napakah. Trubarjev podpis na koncu ima v VGK deželni dodatek »Creiner«, medtem ko ga v MGK ni.

2.1.1.2.3 Če primerjamo obe nemški besedili posvetil, zasledimo tudi precej vsebinskih neujemanj, ki se delno nanašajo tudi na različne okoliščine nastanka prevodov ter na vsebinske razlike obeh katekizmov. Ker MGK ni v celoti ohranjen, temveč le prvih 13 strani, lahko iz naslovnice razberemo, da naj bi poleg malega katekizma, desetih zapovedi, apostolske vere, očenaša, zakramenta krsta, oltarja, o načinu učenja desetih zapovedi, vseboval tudi pridigo o pravi krščanski veri, ki jo ima tudi večji katekizem. Iz Trubarjevega predgovora k MGK pa razberemo naslednjo predlagano vsebino za Konzulovo priredbo malega katekizma, ki se delno razlikuje s predlogom v VGK (prim. 2.1.1.2, op. 12):

Ist ime von uns ettlichen gerathen, das er züm anfang und erster Prob, die kleine Bibel, nämlich den Catechismum darum die nöttigsten unnd seligmachenden Historien, Lehren, Gebett, die schönesten unnd holdseligsten Ceremonien, und die rechten Gottesdienst des newen Testaments begriffen seind, mit kurtzen Auslegungen, Crobatisch setzen und trucken soll lassen. (Jembrih 1994: III; [12], 2007: 122)

2.1.1.2.4 Kot že omenjeno, je pomembna razlika, da MGK vsebuje besedilo o Ungnadovih zaslugah (»fürnemlich aber durch trewen beystand und fürdernuß des wolgeborenen Christlichen Herren Hansen Ungnad Freyherrn, ec. überkommen haben«), ki je v VGK po posredovanju Vergerija in po Ungnadovi želji izpuščeno, čeprav so Ungnadova prizadevanja v posvetilih kasneje še omenjena (npr. h glagolskim *Edni kratki razumni nauci* iz 1562). V obeh posvetilih pa je ostalo besedilo z oznako knjige kot prvega in malega poskusa (»Das wir aber dise erste unnd [vnd] kleine Prob [...] E.K.M. dedicieren«), le da je v velikem dodano še besedilo: »vnsers newen angefang[e]ne[n] Crobatischen dolmetschen vn[d] Trucks«. Ta podatek osvetljuje dejstvo, da je težko na podlagi omembe poskusa in majhnosti v pismih razpoznati, o katerem katekizmu je govor, zlasti ker imata oba naslov »edna malahna kniga«, razlika v velikosti med obema je izražena le v nemškem podnaslovu (*Der klein Catechismus – Der Catechismus*).

2.1.1.2.5 Po omembi Ungnada v MGK, ki je v VGK izpuščena, bi kljub nespremenjenemu datumu predvidevali, da je bil Skalićev predgovor vendarle na-

pisan za VGK in kasneje umaknjen s Trubarjevim prirejenim posvetilom iz MGK. Jembrih ugotavlja (1994: 14),²² da se posvetilo k VGK razlikuje od posvetila, ki ga je Trubar napisal v MGK, ki pa je uvrščeno namesto Skalićevega. Ob MGK pa Jembrih omenja v zvezi s Sakrauskym, »da imamo integralni tekst stvarno prvog predgovora u malom probnom glag. Katekizmu namjesto Skalićeva« (tudi 2007: 126), kar pa bi bilo zaradi omembe Ugnada v njem nenavadno oz. izključujoče.

2.1.1.3 Cirilski katekizem ima istega naslovnika in skoraj enak nagovor, ujema se tudi priporočilo kraljevemu veličanstvu in zaključek. Vsebinsko se sklicuje na prejšnje posvetilo h glagolski izdaji: skupaj s Štefanom Istranom mu je posvetil in v njegovem imenu izdal Katekizem »kot prvi in majhen poskus novega, začetega hrvaškega prevajanja«. V njem je omenjen podatek o tisku s hrvaškimi in nato s cirilskimi črkami prvega dela novega testamenta, če se bo poskus s Katekizmom izkazal v vsem kot pravilen in brezhiben, in ga bodo izdali v njegovem imenu. Hkrati poroča o nadaljevanju dela ob ugodno dobljenih cirilskih črkah po zaslugu Maksimiljanove podpore in darežljivosti. Ujema se tudi prošnja za ugoden sprejem katekizma in predaja v presojo izvedencem v teh jezikih, prošnja za opozorila na pravopisne napake, obvestilo o nadaljevanju prevoda in tiska novega testamenta idr. knjig v obeh jezikih, slovenskem in hrvaškem, enako je priporočilo kr. Veličanstvu in enak zaključek.

2.1.1.4 Latinični katekizem (LK) vsebuje le hrvaško posvetilo Antona Dalmatina in Stipana Istrijana, ki se ujema s hrvaškim posvetilom v cirilske besedilu (CK), vendar je tu izpuščen Trubarjev podpis (Primus Kranac). Vsebinske razlike so povezane z nadalnjim tiskom in govorijo o pisavi. V primerjavi s cirilskim hrvaškim besedilom (CK) zasledimo nekatere glasoslovne razlike (LK vs nam. CK sv: *vsaku, vse, vsa – svih* (2); *koi – koi, ki*), besedotvorne razlike pri glagolskih oblikah (npr. LK *prizivati* – CK *zazivati*, LK *izručevati* – CK *zručiti*) ter besedne razlike: LK *zato* – CK *toga radi*; LK *testament* – CK *zakon*; LK *potrišeno* – CK *nerazumna*).

2.1.2 Trubarjevo temeljno delo prevoda Melanchthonove augsburške veroizpovedi, ki jo je samostojno misleči avtor združil še s saško in würtenberško, z naslovom *Artikulioli dejli te prave stare vere krščanske*, je v literarni zgodovini opredeljeno kot eno izmed njegovih najpomembnejših teoloških del, kot samostojni povzetek zgodovine evropske reformacije in izkazuje njegovo sposobnost

²² »Tekst njemačke posvete, što je ovdje prilažem u hrvatskom prijevodu, razlikuje se od posvete koju je Trubar napisao u prvom malom probnom glagoljskom Katekizmu (v. ovdje priloženu raspravu uz taj Katekizam) a koja je uvrštena namjesto Skalićeve.« (Jembrih 1994: 14).

izvirnega strokovnega pisanja (*Trubarjev album* 2008: 109). Še istega leta je bilo prevedeno in izdano v uraški tiskarni z glagolskimi in cirilskimi črkami. Posvetila se medsebojno ne ujemajo, ne povezujejo jih niti naslovni niti vsebina.

2.1.2.1 V *Articulih* (1562) se v vseh izdajah razlikujejo že naslovni:

- slovenski: Presvetlemu visokorodnemu krščanskemu knezu in gospodu, gospodu Krištofu, vojvodi würtemberškemu in teškemu [...];
- glagolski: Presvetlima knezoma I. F. Srednjemu in G. IV. Viljemu, bratom, vojvodoma Saškima;
- cirilski: Presvetlemu in visokorojenimu knezu in gospodu, gospodu Filiju, deželnemu grofu hessenskemu, grofu v Katzenelnbognu [...].²³

2.1.2.2.1 Tudi vsebinsko se ne prekrivajo. Slovensko posvetilo motivno gradi na polemičnem ugovarjanju zoper obrekovanja katoliških vernikov v slovenskih in hrvaških deželah proti lutrovskim pridigarjem in knjigam, zato spregovori o javnem pridiganju v pravi stari krščanski veri v slovenskih in hrvaških deželah in o šibkih kristjanih, ki dvomijo, obrekujejo, da »hočejo odpadnik Trubar in njegovi pomočniki z lutrovskimi pridigami in knjigami uvesti in osnovati v slovenskih in hrvaških deželah drugo, novo, krivo, zapeljivo vero in nove službe božje« (Rupel 1966: 139). Navaja tudi povod za nastanek knjige: »nevednost in preproščina ubogega slovenskega in hrvaškega navadnega ljudstva v verskih zadevah«, ki je povzročila, da je v naglici »spravil v slovenski jezik tudi augsburgško veroizpoved in jo dal natisniti z latinskimi črkami (kmalu pa se bo natisnila tudi s hrvatskimi in cirilskimi črkami).« (Rupel 1966: 139). Pojasni tudi namen, ki ga je želel doseči pri bralcih, ki so bili tako slovenskega kot hrvaškega rodu: »Da bi jih preprosti in svetemu pismu nevajeni Slovenci in Hrvati temeljito mogli razumeti, sem parafraziral, razširil in razložil dokazovanje«; »da bi dobrosrčni Slovenci in Hrvati imeli poleg loci theologici »prav na kratko jasno, razumljivo zbrano prvo podlago in vse ogrodje prave krščanske vere« (Rupel 1966: 140). Omenja dvojno prevajanje in trojni tisk biblije. Prepričati želi kneza in svetovalce, »da nas prevajalcev milostni gospodar, zvesti zaščitnik in podpornik tega podjetja Ivan Ungnad, baron itd., ne dovoljuje natisniti ničesar, kar bi bilo nasprotno augsburgški konfesiji«. (Rupel 1966: 141).

2.1.2.2.2 Glagolski tisk vsebuje motiv babilonskega stolpa z jezikovno tematiko (Gospod je v Nemcih najprej prižgal luč svetega evangelija, luč je poslala svoj svit »naposled tudi k nam Hrvatom in Slovencem«, »da ne bi ostal tak dragocen zaklad samo pri nekaterih maloštevilnih [...] smo nekateri po božjem navdihu vzeli to delo v roke [...] ter pošteno prevedli v oba jezika, v slovenščino

²³ Prevod je povzet po Rupel 1966: 138–41, 154–56, 156–59.

in hrvaščino koristne in potrebne bukvice, da bi se tako osnova pri nas Kristusova srenja« (Rupel 1966: 155), cirilski pa govori o apostolu Pavlu, ki opominja Efežane k stanovitnosti vere, o razkolih in sektah, omenja zmote pri različnem sklicevanju na stari in novi testament, zato so poglavite člene krščanske vere, ki so zdaj v krščanstvu prepirni, od besede do besede prevedli v hrvaški jezik ter natisnili »s cirilskimi črkami, tako kakor jih vsebuje augsburška veroizpoved in jih obširneje razlaga Apologija« (Rupel 1966: 158).

2.1.3 Na podlagi Trubarjeve obsežne teološke razprave, povzete po Melanchthonovih *Loci communes rerum theologicarum*, ki predstavlja poleg slovenskega in nemškega predgovora uvod v prvi del prevoda nove zaveze z evangeliji in apostolskimi deli z naslovom *TIGA NOVIGA TESTAMENTA ENA DOLGA PREDGUVOR* iz l. (1557) je nastala Konzulova in Dalmatova priredba v glagolici in cirilici z naslovom *Edni kratki razumni nauci* (1562). Obe vsebujejo nemško posvetilo (slovenski prevod pa ima le slovensko posvetilo bralcem), glagolska s podpisi vseh treh (T., K., D.), cirilska le s Trubarjevim podpisom. Posvečeni sta različnima darežljivima naklonjenima osebam, prva volilnemu knezu Avgustu, vojvodi saškemu itd., druga spet češkemu kralju in avstrijskemu nadvojvodi itd. Maksimilijanu, in sta tudi po vsebini različni.²⁴ Posvetilo v cirilskem besedilu je nastalo 1. marca 1562, v glagolskem pa je datirano nekoliko kasneje (20. julija).

2.1.3.1 Glagolsko besedilo parafrazira Lutrove besede o pomenu katekizma, ki ga prenese na osveščanje preprostega, praznovernega in zapeljanega ljudstva pod papeštvtvom. V njem navaja tudi podatke o delovanju vseh treh podpisnikov, svojo 32 let trajajočo poklicno pot božjega služabnika Kristusove cerkve in pridigarsko vlogo na podlagi katekizma, ki tudi sedaj v kranjski cerkvi pridiga o simbolu apostolov po svetem pismu in augsburški veroizpovedi. *Loci theologici* Filipa Melanchthona so prava razširitev katekizma, zato jih je pred petimi leti prevedel v slovenski jezik. Dalmata in Konzul pa sta jih zdaj prevedla v hrvaški jezik in natisnila s hrvaškimi in cirilskimi črkami, kar mu pomeni upanje na veliko korist pri slovenskem in hrvaškem ljudstvu.²⁵ Razlog za navajanje teh dejstev je zavračanje očitkov, da so njihove »knjige sanjarske, prepirne ali odveč«,

²⁴ Rotar poudarja Trubarjevo spretno politično motivacijo za pridobivanje podpore za slovenski in hrvaški tisk v njegovih posvetilih: »da je s političnimi konotacijami prebijal ali celo spodbujal politični interes mecenov in potentatov« (1988: 63).

²⁵ Rotar navaja, da zadnja Trubarjeva posvetila za glagolske in cirilske knjige »preveva nekakšno bolestno Trubarjevo poslavljjanje od uraškega prizadevanja.« Rdečo nit predstavlja skrb za slovensko in hrvaško ljudstvo, ki ga ogroža zaostalost in turška nevarnost. Posebej izpostavlja tipično »soavtorsko stilizacijo posvetila vojvodu Avgantu Saškemu« (1988: 112–16).

in opravičevanje, da so prav prevedene iz odobrenih latinskih in nemških biblijskih prevodov. Z rajnkim Lutrom čiste vesti zatrjuje proti Bogu, da »nismo doslej nikoli nič novega, krivoverskega, sanjarskega ali pohujšljivega, dvomljivega ali močno prepirljivega učili, pridigali ali pisali, temveč se zmeraj in povsod držali samo biblijskega besedila v pravem, resničnem katoliškem pomenu, katekizma, Melanchthonovih *Loci theologici* in augsburgske veroizpovedi ter tako pridigali in pisali« (Rupel 1966: 152–53). Za ostale podatke o vsebini, namenu prevajanja v oba jezika, o Ungnadovi pravilni porabi pomoči kralja, knezov in odličnikov in njegovi stalni podpori se bo lahko seznanil v drugih nemških predgovorih k slovenskim in hrvaškim knjigam, naslovljenih na kralja Maksimiljana in na württemberškega vojvodo Krištofa prej in kasneje. Izpostavlja tudi nedonosne okoliščine prodaje knjig zaradi velikih stroškov razpečevanja in ne-tržne prodaje. V zaključku izraža hvaležnost za njegovo pomoč pri izdaji te knjižice v slovenskem in hrvaškem jeziku, ki bo po Lutrovih besedah koristna mladim teologom in pridigarjem. Trubarjeva navedba imena je tokrat najbolj obsežna: »Primus Truber / der Christenlichen Herrn Landleut vnd Stett des Fürstenthumbs Crain / vnd der anrainender Land vñ Herschafften / Metling / Isterreich vnd Karst / Windischer vnd teutscher Prediger. Antonius Dalmata / Stephanus Consul Histrianus« (Sakrausky 1989: 242).²⁶

2.1.3.2 Cirilsko posvetilo kralju Maksimiljanu utemeljuje z zgodovinskimi zgledi Kristusa in sv. Štefana, ki sta velike duhovnike in učene zaman prepričevala zoper napačno razumevanje zapovedi Mojzesa in prerokov, zato so ju obsodili uporništva proti starim zakonom in bogokletstvu, slednji je bil kamnan do smrti. Kot Kristusa, Pavla in Jeremijo jih tudi danes obdolžujejo puntarske in zapeljavne nove vere, kar obrne Trubar v zagovor uvedbe stare, prave, zveličavne vere »med ubogim slovenskim in hrvaškim ljudstvom in v Turčiji« (Rupel 1966: 135). Nato spregovori o knjigi, ki je bila pred šestimi leti natisnjena z latinskimi črkami, in predstavi njen delitev ter vsebino, posebej še razloži dva prepirna člena, s čimer želi dokazati zavzemanje za staro, pravo vero in božje službe po vsej Iliriji, Dalmaciji, Srbiji in Bolgariji ter za razširitev krščanstva. Posvetilo zaključuje s prošnjo za milostno razumevanje in z najponižnejšim priporočilom barona Ungnada, pomočnikov in sebe vsej kraljevi rodovini z željo za dolgo in srečno vladanje in večno življenje. Podpis vsebuje tudi navedbo

²⁶ »Primož Trubar, slovenski in nemški pridigar krščanskih gospodov deželjanov in mest kneževine Kranjske ter sosednjih dežel in gospodstev Metlike, Istre in Krasa. Anton Dalmata. Štefan Konzul Istran.« (Rupel 1966: 154).

funkcije in kraja delovanja: »E. Kün. May. Vnderhänigster Caplan Primus Truber Creiner / derzeit Pfarher zu Vrach (Sakrausky 1989: 261).²⁷

2.1.4 Posvetili k prevodu prvega dela nove zaveze v glagolski in cirilski pisavi, z naslovom *Prvi del novoga testamenta* (1562, 1563), ki je nastal po Trubarjevem slovenskem prevodu evangelijev in apostolskih del z naslovom *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA* (1557–1558), imata različna naslovnika in podpisnika, glagolsko je podpisal samo Trubar, cirilsko vsi trije. Trubarjevi predgovori k slovenskemu prevodu svetega pisma so bili idejni vir tudi za hrvaška prevajalca.²⁸ Motivno se ujemajo v opredelitvi prevajalskega dela (slednji začetek je težak in nepopoln), v navajanju slovanskih uporabnikov njihovih del, v jezikovnih pogledih (izražanje v preprostih, razumljivih besedah) ipd.²⁹

2.1.4.1 Za glagolski *Prvi del novoga testamenta* (1562) je posvetilo napisal Trubar, naslovljen je kot v Katekizmu na Maksimilijana. Vsebuje sporočilo o vsebini nemškega predgovora: kratek opis posebnosti, navad in vere slovenskega in hrvaškega ljudstva ob turških mejah, pod Turki v Bosni, Srbiji, Bolgariji in v sosednjih deželah (omenja rabo slovanskega jezika), ki nima biblije in katekizma v svojem jeziku in pisavi. Poudarja njihov strah pred Turki in opiše njihove lastnosti in navade. Po poročilu Žige Herbersteina in dveh pravoslavnih duhovnikov jih opiše kot sploh in po veliki večini prijazno, gostoljubno in pošteno ljudstvo, ki sprejema tujce, ne trpi vlačuganja in prešuštva, omenja njihovo grško vero, s posebno dolgo mašo (liturgija Zlatoustega), kot jo je bral pri Erazmu Rotterdamskem, in krajšo mašo na večer praznikov. Sledi opis cerkve in obreda, navad ljudstva zgornjih slovenskih dežel pod vplivom sosedov (okoli Metlike, Novega mesta, Krškega kot Hrvati in Srbi priběžníci iz Turčije), romanj in čudežev. Podpis je enak kot v cirilskem posvetilu k *Eni dolgi predgovori* z navedbo duhovniškega stanu in kraja.³⁰

2.1.4.2 Posvetilo prevoda *Prvega dela novoga testamenta* v cirilici (1563) ima drugega naslovnika: posvečen je knezu Wolfgangu, palatinskemu grofu renskemu, vojvodi bavarskemu in grofu veldenškemu. Besedilo je krajše, vsebinsko drugačno, s svetopisemskimi navedki (npr. iz Salomonovih pregovorov:

²⁷ »Vašega kr. Veličanstva najponižnejši kaplan Primož Truber, Kranjec, zdaj župnik v Urachu.« (Rupel 1966: 138).

²⁸ Posvetila ne bodo medsebojno primerjana, opozorjeno bo le na nekaj vsebinskih poudarkov in ujemanj.

²⁹ Prim. Jembrih 1994: 11–13, ki ne omenja povezave s Trubarjevimi formulacijami.

³⁰ Prim. navedbo pod 2.1.3.2.

kadar prerokovanje pojema, postane ljudstvo razuzdano in divje). Omenja zgodbe nejevernih poganov in božjega ljudstva v stari zavezi, življenje v slepoti nevere in pogubo. Poziva na srčno in krščansko sočutje do tega gorja. Hrvati in Slovenci so sicer kristjani, ki prebivajo na meji proti Turkom, ki so brez pravih pastirjev kot razkropljene ovčice, ljudstvo ne razume duhovnikov niti oni ljudstva, mladina se divje in razuzdano vzgaja brez prave vere. Za odvrnitev gorja so poskrbeli Kristusovi služabniki, ki so delovali v prid hrvaškemu in slovenskemu ljudstvu in dobili med njim veliko kristjanov, ki so sprejeli Gospodovo besedo in jo kot luč postavili na svetilnik, da bo svetila vsem, ki so v temi. Upanje za knezovo podporo njihovega podjetja podkrepi s simbolično izraženo potešitvijo žeje in lakote in povrnitvijo s plačilom. Njihovo delo pa se ne bo čutilo le v podjetju, temveč jim bo tudi Kristus na sodni dan dal spričevalo za prizadevanja. Sledi podpis vseh treh (Trubarja, Dalmate in Konzula).

2.1.5 Na osnovi Trubarjeve priredbe postile v okviru prevoda prvega dela novega testamenta (*En regišter [...] ena kratka postila* (1558)) je nastala hrvaška izdaja *Postile* (1562, 1563) v glagolici in cirilici. Posvetili v obeh hrvaških tiskih se razlikujeta po naslovniku in vsebini. Posvetilo v glagolski Postili (1562) je namenjeno knezu Krištofu, v cirilski (1563) knezu Albrechту starejšemu, mejnemu grofu brandenburškemu, vojvodi pruskemu, ščečinskemu, kašubskemu, vendskemu itd. Prvo omenja ugašanje vere, zablode, praznoverstvo, drugo luč evangelija, razširjenost luteranstva; prvo razлага dvojno korist podpore Hrvatov in Slovencev in ga motivira po človeški plati z dobroto in apelira na čustveni odziv naslovnika (dobrota, »izkazana nam Hrvatom in Slovencem, ki smo tudi udje Kristusovi, dvojno korist pripravi in prinese« (Rupel 1966: 161)), kar se delno ujema z razLAGO v drugem, kjer pa je izkazana milost in dobrota že posledično opredeljena kot dolžnost hvaležnosti Slovencev in Hrvatov (Rupel 1966: 165), bivanje na mejah krutega sovražnika krščanstva, Turka, pa je v obeh drastično prikazano v po preroku izrečenem motivu »o klavnih ovcah, ki jih vsak dan davijo« (glagolska postila: Rupel 1966: 161), ta skupen motiv pa predstavlja učinkovito metaforično izraženo družbenopolitično, versko in etnično argumentirano dejstvo, ki bi spodbudilo človečanski interes podpornikov za neugoden položaj in ogroženost Slovencev in Hrvatov na meji krščanskega sesta s Turki: »Mi smo zares [...] na meji in potem takem v klavnici, pa nas imajo za klavne ovce, ki jih vsak dan davijo« (cirilska postila: Rupel 1966: 166).³¹

³¹ »Wir sind zwar wie E. F. G. wissen an der Grentz vnd alsono auff der Fleischbanck vnd wie die Schlachtschaff geachtet die täglich gewürget werden« (Sakrausky 1989: 285).

3 Sklep

Trubarjeva nemška posvetila k njegovim slovenskim in Konzulovim ter Dalmatovim hrvaškim prevodom, ki so nastala na podlagi Trubarjevih del, izkazujejo ujemalne teološke miselne podstave in jezikovne poglede, v njih je potreba po hrvaških tiskih v glagolici in cirilici družbenopolitično in versko-, narodnoobrambno pa tudi čustveno osmišljena, saj mu širitev evangeličanske vere pomeni sredstvo za boj pred turško nevarnostjo. Trubarjeva posvetila se vsebinsko deloma ujemajo (v treh izdajah katekizma, obeh glagolskih: malem z omembo Ungnadovih zaslug in večjem brez nje ter cirilskem), druga pa so seslavljena posebej za določeno knjigo in naslovljenca, vsebujejo pa posamezne pomensko ujemajoče se dele, misli, navedke, podobno motivacijo za prevode in argumentacije. Vzorovanje po Trubarju je vidno tudi v splošnih presojah o namenu, izvedbi, vrednotenju dela, ki je povezana tudi z duhom časa (iskanje napak in prošnja za popravke, namenjenost preprostim in mladim ljudem sleherni začetek je težak in nepopoln (prevod novega testamenta)). Potrjujejo ne le Trubarjevo zavzetost za širjenje vere v južnoslovanskem prostoru in njegovo samostojno ustvarjalnost, temveč tudi povezovalne težnje med bližnjimi Slovani, vzporednosti pri oblikovanju slovenskega in hrvaškega jezika v okviru reformacijskega gibanja sredi 16. stoletja kljub različni jezikovni in literarni tradiciji, pisnim sistemom, prevajalskim stališčem in medčloveškim razhajanjem.

Viri

Stipan Istranin Konzul. *Katekizam: Edna malahna kniga – s pomoću dobrih Hrvatov sad nai prvo istumačena*. Tübingen, 1561. — *Mali katekizam*. Ur. A. Jembrih. Pazin [idr.]: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila« [idr.], 1994.

--- *Katehismus: Edna malahna kniga, u koi jesu vele potribni i koristni naouci i artikouli prave karstianske vere, skratkim' istoumačenem'*, za mlade i priproste ljudi. *I ta prava vera od Božjega stana ili bitja u Svetoi Troici, od svetoga Atanazia složena: Tere jedna lipa predika ... = Catechismus: mit Ausslegung, in der syruischen Sprach*. Štampana u Tubingi [i. e. Urach: Ulrich Morhart], 1561.

--- *Katekizam: Jedna malahna knjiga. V hrvatski jazik istumačena*. Tübingen, 1564. — Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, 1991 (Biblioteka pretisaka, 5).

Mirko Rupel. *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: DZS, 1966.

Oskar Sakrausky. *Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Dunaj: Institut für protestantische Kirchengeschichte Wien mit der Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989.

Literatura

Franjo Bučar. Odnošaji Primoža Trubara prama hrvatskoj tiskari u Würtemberškoj. *Trubarjev zbornik*. Ur. F. Ilešić. Ljubljana, 1908. 21–55.

--- *Povijest hrvatske protestantske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1910.

--- in Franjo Fancev. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. *Starine na svijet izdaje*, XXXIX. Zagreb: JAZU, 1938. 49–128.

Theodor Elze. *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Bibliothek des litterarischen Verein in Stuttgart, 1897.

Franjo Fancev. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. *Rad JAZU*, knj. 212, 214. Zagreb, 1916. 147–225, 1–112.

Mihail Glavan. *Trubarjev album: Romanje s Trubarjem*. Ljubljana: MK, 2008.

Alojz Jembrih. Dodatak pretisku. V: Stipan Konzul Istranin. *Katekizam: Jedna malahna knjiga. V hrvatski jazik istumačena*. Tübingen, 1564. — Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, 1991 (Biblioteka pretisaka, 5). 1–45.

--- Uz pretisak. Probni mali glagoljski katekizam z 1561. godine. V: Stipan Konzul. *Katekizam, Edna malahna kniga – s pomoću dobrih Hrvatov sad nai prvo istumačena*. Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, 1994. 1–20. 1–25.

--- Divergenzen in der Sprachauffassung Primus Trubers und Stephan Konsuls in Ungnads »Bibelanstalt«. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen*. Ur. Rolf-Dieter Kluge. München: O. Sagner, 1995. 452–69.

--- *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu*. Zagreb: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, 2007 (Folia Protestantica Croatica, 1).

Slavko Ježić. *Hrvatska književnost od početka do danas*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1993.

Ivan Kostrenčić. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*. Wien: C. Gerold, 1874.

Ivan Kukuljević Sakcinski. Stjepan Konzul Istrijanin. *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1886. 98–125, 258–60.

Ivan Polovič. Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem »Prvem delu Novoga Testamenta« iz l. 1562. *Trubarjev zbornik*. Ur. F. Ilešič. Ljubljana, 1908. 56–73.

Janez Rotar. *Trubar in Južni Slovani*. Ljubljana: DZS, 1988.

Mirko Rupel. Trubarjevi Artikuli. ČJKZ 1927. 100–29.

--- Glagolski in cirilski Artikuli in njih razmerje do Trubarjevih. *Slavia* (Praga) 8 (1929). 271–85, 520–50.

--- *Nove najdbe naših protestantik 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU, 1954 (Razred za filološke in literarne vede: Dela, 7).

--- *Primož Trubar: Življenje in delo*. Ljubljana: MK, 1960.

Trubarjev in Ungnadov dar Evropi: Novi Trubar v Sloveniji: Ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva in v času predsedovanja Republike Slovenije EU: Spremna publikacija ob razstavi. Ljubljana: NUK, 2008.

Rolf Vorndran. *Südslawische Reformationsdrucke in der Universitätsbibliothek Tübingen*. Tübingen: J. C. Mohr (Paul Siebeck), 1977.

Naslov dela	Jeziki/pisava, z letnico izida/izdaje				
	a) slovensko	ba) hrvaško glagolica	bb) hrvaško cirilica	bc) hrvaško latinica	c) italijansko
Poskusni list, veliki		1560 (200)	1561(500)		
Poskusni list, mali		1560 (200)	1561(300)		
Abecedarij		1561 (2000)	1561 (2000)		
Katekizem		1561 (2000)	1561 (2000)		
Novi testament, 1. del		1562 (2000)	1563 (1000)		
Novi testament, 2. del			1563 (1000)		
Augsburška izpoved (po Trubarju)	1562 (1000)	1562 (1000)	1562 (1000)		
Artikule krščanske vere	1562 (1000)	1562 (1000)			
Postila		1562 (1000)	1563 (500)		
Augsburška izpoved (prevod)		1564 (400)		1564 (400)	1562 (1000)
Luthrov Mali katekizem				1564 (400)	1562 (1000)
Cerkvene pesmi Ijubljanskih meščanov	1563 (1000)				
Matthäus Alber. Pridige (1562)		1563 (1000)			
Melanchthonova Apologija		1564 (400)		1564 (500)	1563 (500)
Beneficiurn Christi		1563 (500)		1565 (500)	1565 (500)
Luthrova razлага psalmov					1564 (500)
Slovenska cerkvena ordninga (Trubar)	1564 (400)				
- Württemberški cerkveni red (1559)		1564 (400)		1564 (400)	
Johannes Wigand, Methodus Doctrinae (1559)					1564 (500)
Poskus prevoda prerokov (Stari testament)		1564 (50)		1564 (50)	
Glagoliško-cirilsko-latinski Poskusni list		1564			

Seznam del uraške tiskarne

Vanda Babič

Ljubljana

Grafične značilnosti abecedarija *Tabla za dicu* Stipana Konzula Istrana iz leta 1561

Abecedarij *Tabla za dicu* je Stipan Konzul Itran (Buzet, 1521 – verjetno okolica Železna, 1579) natisnil leta 1561 v tiskarni Biblijskega zavoda v Urachu¹ (v njej so v letih od 1561 do 1565 natisnili 28 tiskov: 14 glagolskih, 8 cirilskih in 6 latinskih; skupno je izšlo več kot 30 tisoč primerkov knjig). *Abecedarij* je Konzul natisnil tako v prvi kot drugi slovanski pisavi in je služil kot uvodnik – introduktorij vsem njegovim nadaljnjam glagolskim in cirilskim tiskom, čeprav je Primož Trubar za prvi hrvaški prevajalski dosežek tiskarne označil v glagolici natisnjeni *Mali poskusni katekizem*, tj. Konzulov prevod malega Luthrovega katekizma iz leta 1561 (Jembrih 2007: 99, 111 in 117).²

Glagolska in cirilska *Tabla za dicu* sta vsebinsko primerljivi z drugim Trubarjevim *Abecedarijem*, saj so vsa besedila v Konzulovem delu povzeta po Abe-

¹ Tiskarno je denarno podpirala vojvoda Krištof württemberški (Herzog Christoph vom Württemberg, 1515–68), od časa do časa pa tudi kralj Maksimilijan II. (1564–76). Njen ustanovitelj Ivan Ungnad von Weissenwolf (1493–1564) jo je v svojih pismih imenoval *Windische, Chrobatische und Cirulische Trukheray* (tj. slovenska, hrvaška oz. glagolska in cirilska tiskarna). Znana so tudi druga poimenovanja istega zavoda, npr. »Ungnadov biblijski zavod«, »hrvaški protestantski biblijski zavod«, »protestantska tiskarna v Urachu«, »hrvaška tiskarna v Urachu«, »hrvaški književni zavod« itn. (o tem natančno Jembrih 2007: 99–104).

² Pred tem sta leta 1560 izšla po vsebini sicer različna *Mali poskusni glagolski list* in *Veliki poskusni glagolski list* (*Mali/Veliki probni glagoljički otisak*). Oba predstavljalata »nekoliko osiromašen« azbučni niz oglatoglagonih črk (čeprav so bile v Nürnbergu pod Konzulovim vodstvom vrezane in ulite vse glagolske črke): manjkajo **ѡ** (dzélo), **ѡ** (iže), **ѡ** (otъ) in **ѡ** (jerъ), pri (velikih in malih) verzalnih črkah na *Malem poskusnem glagolskem listu* pa tudi **ѡѡ** (dérva); predstavljenih je skupno 28 glagolskih črk (Jembrih 2007: 37–43). — Leto kasneje so bile v Tübingenu natisnjene tudi tri različice cirilskega poskusnega lista *Veliki poskusni cirilski list*, *Interni poskusni cirilski list* in *Poskusni cirilski list* (*Veliki/Mali (interni)/Probni čirilički otisak*; Jembrih 2007: 43–49). Na *Malem (internem) poskusnem cirilskem listu* je predstavljena *bosančica*, na preostalih dveh pa enak niz cirilskih črk, ki za razliko od glagolskih vključuje tudi **ѡ** (dzélo), **ѡ** (iže), namesto **ѡѡ** je grafem **ѡ**, namesto digrama **ѡѡ** (ukъ) ligatura **ѡѡ**, **ѡ** (otъ), redukcijska vokala **ѡ** in **ѡ** zamenjuje grafem **ѡ**. V posameznih nízih na *Velikem poskusnem cirilskem listu* in na *Poskusnem cirilskem listu* je skupno 32 črk, le v nizu velikih verzalnih črk na *Poskusnem cirilskem listu* manjka cirilska črka **ѡ** (iže).

cedariju 1555, le da si nekatere molitve sledijo v drugačnem vrstnem redu. Od Trubarjeve predloge manjkajo na koncu abecedarija samo štirje sestavki: seznam rimskih in arabskih števil, *Očenaš v ti viži, koker se te stare desed zapuvidi poyo, Ta laški Očanaš etc.* in citat iz Svetega pisma (*Prvo Petrovo pismo* 1/13–14) v latinščini (Zbrana dela Primoža Trubarja 2002: 311–25). Posamezne – začetne dele – abecedarija je Konzul oblikoval tudi pod vplivom Trubarjevega prvega abecedarija (1550), to potrjuje npr. sam naslov v nemškem jeziku *Abecedarium und der klein Catechismus ...* na prvi strani, pri katerem je Konzul v nekoliko spremenjenem naslovu zamenjal »in der windischen Sprach« z »in der Crobatischen Sprach« (v cirilskej abecedariju »in der Syruischen Sprach«) in ga uvrstil za uvodnim besedilom *Edne malahne knižice iz koih se ta mlada predragia ditca, tere priprosti ljudi z glagolskimi* (v cirilskej abecedariju: *cirulskimi*) slovmi čtati ... mogu naučiti, ki prav tako povzema Trubarjevo pojasnilo, da so to *Ane bukvice, iz tih se ty mladi inu preprosti Slovenci mogo lahku v kratkim času brati navučiti ...* (Zbrana dela Primoža Trubarja 2002: 281–308). V obeh delih (tako v *Abecedariju* 1550 kot v *Tabli za dicu*) uvodni strani sledi daljši predgovor avtorja, katerega npr. v *Abecedariju* 1555 ni.

Konzul se je verjetno zgledoval tudi po beneški izdaji bukvarja, *Torresanijevi početnici* iz leta 1527. O tem priča podatek, da mu je Antun Dalmatin leta 1560 iz Ljubljane poslal dve hrvaški (natančneje: dalmatinski, verjetno glagolski) knjigi, misal in brevir, ter dva primerka abecedarija, natisnjene v Benetkah (Bučar 1910: 95; Jembrih 2007: 114; Bratulić 2007: 22).³ Z izdajo prvega hrvaškoglagolskega abecedarija, izdanega v tiskarni Andree Torresanija (1451–1529),⁴ povezujejo Konzulov abecedarij npr. nekatere velike in male verzalne črke, ki umetelno povzemajo obliko verzalnih črk beneške izdaje (kot so npr.

³ Po mnenju A. Jembriha lahko samo predvidevamo, da so S. Konzulu kot predloga za izdelavo glagolskih črk služile izdaje senjske tiskarne (Blaža Baromiča, Silvestra Bedričića in Gašperja Turčića), prav tako pa tudi izdaje beneške tiskarne, npr. Torresanijev bukvar iz 1527 in Misal Pavla Modrušanina iz 1528. Pri tem je oblika Konzulovih glagolskih ligatur, predstavljenih na *Velikem poskusnem glagolskem listu*, bližja Baromičevi tehniki (Jembrih 2007: 38). — Kot vzor za oblikovanje glagolskih črk omenja stare brevirje in misale tudi sam S. Konzul v svojem predgovoru k *Novemu testamentu* (1562–63: 8): »gledajući na onu staru Hrvacku štampu u Brvialih i Misalih, ova slova od dobrih i umetlivih němških Meštar činiti izdlesti, izséci, tere izliti.«

⁴ Besedilo *očenaša* je na *Velikem poskusnem glagolskem listu* skoraj povsem enako *očenašu* iz Torresanijevega abecedarija; razlikujeta se le v zadnjem stavku, kjer je *na izbavi nasť od neprijazni* (1527) zamenjano z *da izbavi nas od zla* (1561), grafično pa še v zapisovanju redukcijskega vokala na koncu besed (dosledna raba v bukvarju 1527 in brez redukcijskega vokala v 1561) in v rabi različnih ligatur. *Očenaša* v (glagolski in cirilski) *Tabli za dicu* se od obeh omenjenih razlikujeta (Bratulić 2007: 22–23).

Ѡ, Ҁ, ҂, ҃, Ҥ, Ҥ, ҆, ҇, ҈, ҉). Pri predstavitev črk na začetku protestantskega abecedarija smo priča povzemanju po dveh virih, na eni strani po slovenski predlogi, kjer Konzul navaja tako kot Trubar več črkovnih nizov: Trubar velike in male latinske črke ter male gotske črke, Konzul pa velike verzalne, male verzalne, male črke in črke s titlo. (V Torresanijevem bukvarju je namreč natisnjeno samo en črkovni niz malih glagolskih črk.) Vendar pa je Konzul Trubarjevo skandiranje zlogov: *Ab eb ib ob ub, Ač eč ič oč uč, Bad bed bid bod bud* itn. zamenjal s Torresanijevim: **Ѡ Ҁ ҂ ҃ Ҥ Ҥ ҆ ҇ ҈ ҉** [ba be bi bo bu bě bě], **Ѡ Ҁ ҂ ҃ Ѻ Ѻ ҆ ҇ ҈ ҉** [va ve vi vo vu vě vě] itn.⁵ (v cirilski različici bukvarja je niz z *děrvom*: **Ѝ҂ Ѝ҃ Ѝ҄ Ѝ҅ Ѝ҆ Ѝ҇ Ѝ҈ Ѝ҉ ЍҊ Ѝҋ** [ja je ji jo ju jě jě] nadomeščen z **Ѡ Ҁ Ҁ Ҁ Ѻ Ѻ Ҁ Ҁ Ѻ Ѻ Ҁ** [dza dzedzi dzo dzu dzě dzě]. Sledi razdelek *Kako se imaju slova izgavariti*, v katerega je Konzul ponovno vključil Trubarjevo predstavitev besed *Abel Abra[h]am Andrei Apolonia, Balthazar Bartol Bernardin ...*, ki se začenjajo na posamezne črke iz abecednega niza, le da jih je zamenjal z besedami, ki so bližje hrvaškemu bralcu (predstavitev besed pa tokrat sledi azbučni razvrstitvi glagolskih črk), npr. *Adam Abraamъ Antonъ, Bogu Betleem Babilonia* itn. Zanimivo je, da je pri cirilski *Tabli za dicu* v sestavku z enakim naslovom spremenil vsebino in namesto besednih ponazoritev predstavil nekakšno azbučno pesmico: **ѧз во юсам Бог, Бе ђи Бога живаго Син, Видих славы Богу** itn.⁶

Stipan Konzul je v obeh *Tablah za dicu*, v glagolski in cirilski, predstavil *velike verzalne črke* (v glagolski velikosti 9–10 mm, v cirilski 9–11 mm), *male verzalne črke* (v glagolskem abecedariju so te črke velikosti 4–5 mm in so enako umetelno oblikovane kot velike verzalne črke, izjemi sta le glagolska znaka za *d* in *l*, ki povzemata obliko malih glagolskih črk [**ѿ** in **ѿ**];⁷ cirilske male verzalne črke⁸ so od glagolskih nekoliko manjše, 3–4 mm), *male črke* (v obeh slovanskih črkopisih je osnovna linija črk v višini 2 mm, daljše, s pecljem navzgor ali navzdol, pa lahko segajo tudi do 4 mm) in *črke s titlo* (v obeh črkopisih

⁵ Beneško predlogo potrjuje tudi zaključna besedna zveza *Svršenъ srok*. Torresanijev navajanje zlogov (vendar verjetno pa povzeto po Konzulovi *Tabli za dicu*) je v enaki obliki npr. predstavljeno tudi v rimski izdaji bukvarja *Azbukividnjak slovinskij, iže općennim načinom psalterić nazivaet se* Rafaela Levakovića (1629: 3–4).

⁶ *Zbrana dela Primoža Trubarja* 2002: 313–315; *Prva hrvatskoglagoljska početnica* 1527: 3; *Tabla za dicu* 1986: 6–8, 27–30.

⁷ V glagolski izdaji abecedarija je Stipan Konzul uporabil še t. i. *manjše verzalne črke* (velikosti 3–4 mm), med njimi nekatere povzemajo olepšano obliko velikih verzalnih črk (npr. **Ҁ**, **҂**, **҃**, **Ҥ**, **Ҥ**, **҆**, **҇**, **҈**, **҉**, **Ҋ**, **ҋ**), preostale pa so poenostavljene v obliki malih črk. Med manjšimi verzalnimi črkami manjka grafem **ѿ** (č), sta pa uporabljeni dve različici za č: **ѿ** in **ѿ**.

⁸ V cirilski *Tabli za dicu* je uporabljena samo ena vrsta malih verzalnih črk, ki povsem povzemajo obliko velikih verzalnih črk.

velikosti 3–4 mm; to so dejansko male črke z dodano, večinoma ravno, titlo nad seboj).

Azbučni nizi se v glagolskem in cirilske abecedariju med seboj po številu predstavljenih grafemov razlikujejo. Glagolski nizi velikih verzalnih, malih verzalnih in malih črk so številčno in v naboru črk enaki: izpolnjuje jih 28 oglato-glagoških grafemov in so v primerjavi s Torresanijevim nizom iz 1527⁹ osiro-mašeni za **Ѡ** (*dzélo*), **Ѱ** (*iže*), **Ѡ** (*otъ*) in **Ѝ** (*jerъ*) [iste črke primanjkujejo tudi na glagoških poskusnih listih (ponovno glej op. 2)] in za Torresanijevu zadnjo, posebno črko – digram **Ѡ**. Se pa »izgubljene« glagoške črke iz beneške izdaje bukvare v Konzulovih izdajah (glagoške *Table za dicu in Velikega poskusnega glagoškega lista*) pojavijo pri označitvah številčnih vrednosti glagoških črk (izjema je le **Ѡ**), tako da je nizu 32 glagoških grafemov s titlo.¹⁰

V cirilskem delu Konzulovega abecedarija je v nizih navedenih več črk kot v glagoškem, nabor znakov pa se v posameznih nizih razlikuje: – pri *velikih verzalnih črkah* je Konzul vključil črke **Ѡ** (*dz*), namesto *děrva* grafem **Ѡ**, **ѡ** (*otъ*) in ligaturo **ѿ** ter **и** (v funkciji redukcijskega vokala); skupno je v nizu 32 grafemov;¹¹ – *male verzalne črke* v celoti povzemajo obliko velikih verzalnih črk, v nizu manjka samo ligatura **ѿ**;¹² – nabor *malih črk* se v cirilske abecedariju precej razlikuje tako od velikih in malih verzalnih črk v samem abecedariju kot od malih črk na *Velikem poskusnem cirilskem listu* in na *Poskusnem cirilskem listu*, saj je v nizu kar 35 črk, vseeno pa nekaj črk manjka, npr. *paličasti i* (*i*)¹³ in **Ѡ** (*h*), vključene pa so: dodatni **ѿ** (poleg ligature **ѿ** iz nabora verzalnih črk še digram **ѿ**), za njima je polglasnik **Ѡ** (*jerъ*; namesto **и**), **ѿ** (*fita s titlo*), poleg **ѡ** (*otъ*)

⁹ Enak azbučni red je tudi v Kožičevem bukvare, natisnjenu 1530 na Reki (zamenjana /z **Ѡ**/ je le zadnja Torresanijeva diagramna črka **Ѡ**, ki spominja na *ј* iz okrogle glagolice), in v rimske izdaji bukvare *Azbukividnjak slovinskiј* Rafaela Levakovića (manjka samo omenjeni digram **Ѡ** oziroma **Ѡ** iz obeh predhodnih abecedarijev). Zanimivo je, da je **Ѡ** v Torresanijevem bukvare predstavljen samo v azbučnem nizu, v samih besedilih pa se ne uporablja, Šimun Kožičić (1460–1536) pa je omenjeni znak zapisoval v primerih, kjer je zveza dveh *e*-jev pričakovana, npr. gen. sg. f. **ѿѡшѡе** *tvoee*, **Ѡѡи** *eeže* itn.

¹⁰ Pri tem je v bukvare namesto grafema s titlo **Ѡ** manjša verzalna črka **ѿ**.

¹¹ Niz je po obliku črk enak velikim verzalnim črkam na *Poskusnem cirilskem listu*, le da na njem manjka ligatura **ѿ**.

¹² Niz je na *Velikem poskusnem cirilskem listu* in na *Poskusnem cirilskem listu* dopolnjen s t. i. *paličastim i*, tj. cir. **и**. Z malimi verzalnimi črkami se na obeh listih, za razliko od cirilske *Table za dicu*, ujemata tudi niza malih črk.

¹³ Črka je navedena v azbučnih nizih na *Velikem poskusnem cirilskem listu* in na *Poskusnem cirilskem listu*.

še š, različica ψ (*psi*) in ѕ (*ě*);¹⁴ – pri *cirilskih črkah s titlo* ni posebnosti, niz povzema takó zaporedje, ki je predstavljeno že na *Velikem poskusnem cirilske listu*¹⁵ in na *Poskusnem cirilske listu*, kot tudi njihovo število (od nizov verzalnih črk v *Tabli za dicu* se razlikuje v dodanem ѕ /4000/, ki zamenjuje verzalni т, namesto digrama ѡѡ oziroma ligature Ѡ ѡ pa je uporabljena samo t. i. *yžica* – Ѣ /400/), v nizu je skupno 32 črk s titlo; vseeno pa je potrebno pri azbučnem nizu cirilskih črk s titlo poudariti, da ta niz ne sledi cirilski, ampak glagolski numeraciji ѩ = 1, Ѫ = 2, Ѩ = 3 itn.¹⁶ (*Tabla za dicu* 1986: 5, 27; Jembrih 2007: 37–49).

Azbučni nizi v glagolski *Tabli za dicu* (1561)

V azbučnih nizih glagolske *Table za dicu* so predstavljeni osnovni glagolski grafemi, sama besedila bukv varja pa bogatijo še dodatni, posebni grafični znaki, ki so značilni prav za glagolske izdaje uraške tiskarne: **ѡ** (šč s tremi pikicami

¹⁴ Črke v nizu so, predvsem od črk *ov* in *s*, v nekoliko neobičajnem vrstnem redu, tako je npr. na konec niza prestavljen grafem *ie*, *b* je na naveden za obema *u*-jema, sledi *fita*, pred *c* je *psi* itn.

¹⁵ Samo na *Velikem poskusnem cirilskem listu* so nad cirilskimi grafemi z arabskimi številkami izpisane pripadajoče številčne vrednosti.

¹⁶ Glej tudi številčno vrednost grafema ē = 6 pri točki 4, str. 44.

Azbučni nizi v cirilski *Tabli za dicu* (1561)

nad osnovno črko), dodatni č – **Џ** (ki nekoliko spominja na cirilski, natančneje srbski, *dž*), znaki **Ӣ**, **Ӯ**, **ӹ** in **ӻ** (*l*, *n*, *e* in *ě* s titlo) ter nekoliko višji **Ӭ** (*e* z ostrivcem). Protestantski abecedarij odlikuje tudi posebna raba grafemov *děrvb* (**Ѝ**) in *jatb* (**Ӣ**).

Prepoznavni Konzulov glagolski grafem in njegovo rabo so kasneje prevzeli izdajatelji vzhodnoslovaniziranih izdaj hrvaških liturgičnih knjig, natisnjениh v Rimu v 17. in 18. stoletju: – v najmanj vzhodnoslovaniziranem *Misalu* 1631 (Rafaela Levakovića)²⁰ je dvografemni zapis pogostejši, npr. **ƿƿѡѡѡѡ** *nišće*, zelo redko pa se v isti funkciji pojavlja novi Konzulov znak, npr. **ƿƿѡѡѡ** *niš’im*; – v

¹⁹ Cirilski grafem ψ z nadpisanimi tremi pikicami je v cirilski izdaji bukvarja, pa tudi v cirilskega *Katekizmu*, velikokrat nejasno natisjen, npr. samo z dvema pikicama na desni ali na levi strani.

²⁰ Izdaja *Misala* 1706 (Ivana Paštrića) je le ponovitev Levakovićeve izdaje iz 1631, zato zanje pri vseh grafičnih in pravopisnih prvinah veljajo iste značilnosti kot za Levakovićev misal.

vseh nadaljnjih rimskej izdajah (v *Brevirju* 1648 Rafaela Levakovića²¹ ter v *Misalu* 1741 in *Brevirju* 1791 Mateja Karamana) se za zapis šč uporablja samo znak šč, npr. **սՊԵՇՎՅՈՒԹ** vzyščetsja (B 1648), **հՅՅՅ ա՞շ** e (B 1791), dvografem-nega zapisa (սպ) v teh delih ni.²²

2. Dodatni grafem za č. Konzul je v svojih začetnih glagolskih tiskih za zapis č poleg klasičnega glagolskega grafema (č) uporabljal posebno, na novo oblikovano črko ƿ (č). V izgovoru med obema ni razlike, v potrditev tega naj navedem primere iz bukvarja: ƿ̄v̄p̄oƿ̄z̄h̄ čovika (TZD 1, 10), ƿ̄v̄p̄oƿ̄z̄i čovikъ (TZD 8, 6) in ƿ̄v̄p̄oƿ̄z̄t̄c̄s̄h̄ čovičaskih (TZD 22, 21). Grafem ƿ najdemo že na Konzulovem *Velikem poskusnem glagolskem listu* in sicer samo enkrat (v obliki manjše verzalne črke) kot številčno vrednost *tisoč* v letnici 1560.²³ V *Tabli za dicu* se ta grafem uporablja pogosto:²⁴ v celotni glagolski izdaji bukvarja 34-krat²⁵ (vendar nikoli v predstavivah črk, tj. v azbučnih nizih, pri skandiranju zlogov in v sestavku *Kako se imaju slova izgovariti*), medtem ko se »navadni« č (č) pojavlja 48-krat.²⁶ Tudi glagolski izdaji *Katekizma* iz leta 1561 (»veliki« in *Mali poskusni katekizem*) bogatita obe različici č (č in ƿ): v »velikem« *Katekizmu* je druga različica celo pogostejša, npr. ƿ̄v̄p̄oƿ̄z̄m̄ iſi^omačenem (K 1, 6), ƿ̄v̄p̄a riči (K 52, 19), ƿ̄v̄h̄ ča (K 52, 15), ƿ̄v̄p̄oƿ̄z̄t̄p̄o poč^ovani (K 35, 19) itn.²⁷ Isti Konzulov grafem zasledimo še v *Novem testamentu* 1562–1563, npr. ƿ̄v̄p̄oƿ̄z̄ člověk (NT 140b, 9), v ostalih Konzulovih delih pa tega znaka ni (npr. v *Postili* iz 1562, v *Artikulih ili delih prave stare Krstianske vere* iz istega leta itn.), zato lahko sklepamo, da je Konzul ta grafem po začetnih izdajah preprosto izločil iz nabora glagolskih znakov.

Posebni glagolski znak **Џ** se je tako v uraški tiskarni uporabljjal samo v letih 1560–62, ne vemo pa, zakaj tega značilnega in prepoznavnega grafema Konzul

²¹ Ker je tudi Brevir 1688 (Ivana Paštića) samo ponovljena izdaja Levakovićevega brevirja, veljajo tudi zanju iste grafične in pravopisne značilnosti.

²² Redko se za šč uporablja grafem w, npr. *вн възможност на седалище* (B 1648), *възможност на седалище* (B 1791).

²³ V treh predstavljenih besedilih na istem listu (*v očenašu, Psalmu 117* in *v 1. poslanici sv. Pavla Rimljana: Počnet epistolia ...*) in v azbučnih nizih glagolskih črk je uporabljen samo grafem **ѡ**. Na *Malem poskusnem glagolskem listu* znaka **ѡ** ni.

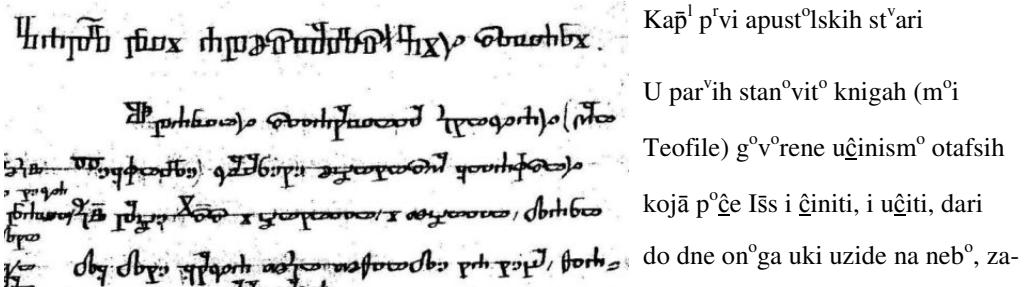
²⁴ Vendar samo v glagolski izdaji bukvarja, cirilska *Tabla za dicu* ima za č enotno črko (4).

²⁵ V obliki malih črk. dvakrat pa tudi kot manjša verzalna črka.

²⁶ V vseh oblikah in velikostih črk: kot velika, mala in manjša verzalna črka, mala črka in črka s titlo.

²⁷ Zapisana je v obliki malih, malih verzalnih črk in črk s titlo.

kasneje ni več uporabljal. Enako težko bi odgovorili tudi na vprašanje, zakaj je ta grafem sploh uvrstil v nabor svojih znakov, saj se npr. v cirilskih izdajah *Table za dicu in Katekizma* 1561 za č uporablja samo en grafem: *нечастие не-častie* (TZD 31, 16–17), *истомучанемъ istumačenemъ* (cir. K 1, 6–7) itn. Zanimivo pa je, da je oblika črke **и** zelo podobna kurzivni obliku črke **č** v glagolskem rokopisu samega Stipana Konzula:

Glagolski avtograf Stipana Konzula
Poskusni prevod *Novega testamenta* iz leta 1560 (Jembrih 2007: 53)

Мъхъръ съвѣтъ гълъбъ възъ, гълъ съмъгълъ възъ;
шънъвъ мъхъ ѿпътъсъ, ръмълъ ѿпътъ тънъсъ;
къмълъ ѿпътъ възъ въгълъ въгълъ възъ
шънъвъ възъ възъ възъ възъ възъ възъ възъ.

Kap^l p^rvi apust^olskih st^vari
U par^vih stan^ovit^o knigah (m^oi
Teofile) g^ov^orene u^çinism^o ot afsih
kojā p^oče Iſs i çiniti, i u^çiti, dari
do dne on^oga uki uzide na neb^o, za-

dane tere iz^ru^çe, iz ovih kñi-
žic v^rn^o ētati, p^ot^om ove arti-
kule i^{li} ēleni karstianske vère
ovdi z^apisane nap^amet z^redoa
g^ov^oriti nau^çite.

Tabla za dicu 1561 (Predgovor 3, 17–21)

Grafem **и** se kasneje v hrvaški glagolski tradiciji ni uveljavil, sta ga pa v svojih abecedarijih večkrat uporabila Rafael Levaković (*Azbukividnjak slovin-skij*, 1629) in Matej Karaman (*Bukvarъ slavenskij*, 1753)²⁸ in sicer oba na istih mestih – na koncu molitev za besednimi zvezami *Slava otcu и*, (1629: 7; 1753: 24), *Zdrava Marija, и* (1629: 15). (V Karamanovem bukvarju celo dvakrat v cirilskem (!) delu bukvarja, npr. *Біхъвъжъщъкъ Мѣхъвъ и. Радујса Маріе и. Radujsja*

²⁸ Dejstvo samo ni presenetljivo, saj je v začetku avgusta 1626 iz Gradca v Rim, v novo ustanovljeno tiskarno *Typographia polyglotta s. Congregationis de Propaganda Fide*, v kateri so kasneje natisnili vse vzhodnoslovanizirane liturgične knjige iz 17. in 18. stoletja, prispela zaplenjena protestantska tiskarna iz Uracha z glagolskimi in cirilskimi črkami (Pandžić 1978: 85–89).

Marie Ȑ.) Pomen rabe te črke v navedenih zapisih ni jasen, poudariti pa moram, da se navedeni grafem (brez title) v nobenem tisku rimske tiskarne ni uporabljal za zapis fonema č v posameznih slovanskih besedah.

3. *Glagolska Ȑ in ȑ ter njuni cirilski ustreznici Ȑ in ȑ*. Omenjeni črki s title nastopata v glagolskih in cirilskih tiskih uraške tiskarne v več funkcijah. Že tradicionalno titla nad črko označuje bodisi številčno vrednost (npr. Ȑ = 50, ȑ = 70)²⁹ ali okrajšan zlog oziroma del besede. Označitve okrajševanja besed s title je v Konzulovih delih opaziti načeloma pri vseh črkah,³⁰ črki l in n pa v tej funkciji nastopata precej redko, npr. Ȑ ȑ *Gñ* = *Gospodin* (K 5, 6), Ȑ ȑ *Kapl* = *Kapitul* (TZD 14, 14) in ȑ ȑ *Gña* = *Gospodina* (cir. TZD 35, 4), saj je Konzul grafemom Ȑ in ȑ ter Ȑ in ȑ v svojih delih namenil še dodatno funkcijo – titla nad osnovnima črkama zaznamuje mehkost teh dveh soglasnikov, npr. Ȑ ȑ *vol'a* (TZD 14, 1), Ȑ ȑ *hal'a* (TZD 8, 3), Ȑ ȑ *klan'aise* (TZD 9, 15), ȑ ȑ *n'ih* (TZD 14, 20), ȑ ȑ *rabin'u* (TZD 12, 4), ȑ ȑ *n'egova* (TZD 12, 5) in ȑ ȑ *ne val'a* (cir. K 64, 10), ȑ ȑ *kral'estvo* (TZD 34, 6), ȑ ȑ *blizžn'ega* (TZD 34, 6), ȑ ȑ *kon'a* (TZD 46, 12),³¹ čeprav resda pred samoglasnikom u uporablja tudi ustaljeni način označevanja mehkosti – z grafemom ȑ oziroma u, npr. ȑ ȑ *mol'u* (TZD 18, 19), ȑ ȑ *zemlju* (TZD 9, 15) in ȑ ȑ *kljuci* (TZD 40, 16), vendar pa ȑ ȑ *kluci* (TZD 17, 10).

Glagolska grafema Ȑ in ȑ je v enaki funkciji (za označevanje mehkosti l in n) uporabljal tudi Rafael Levaković, vendar samo v svojem prvem izdajateljskem obdobju (vanj spadata abecedarij iz 1629 in Misal 1631), npr. ȑ ȑ *na zeml'i* (1629: 7), ȑ ȑ *ogan'* (M 1631) itn.³² V nadalnjih rimskih izdajah se Ȑ in ȑ pojavljata samo kot okrajšavi dela besede.

4. *Glagolska grafema Ȑ (e s title) in ȑ (večji e z ostrivcem)*. Titla nad prvim grafemom določa njegovo prvotno funkcijo, saj tako kot vse ostale črke s title iz četrtega glagolskega azbučnega niza (TZD 5; glej str. 39) zaznamuje številčno

²⁹ Npr. Ȑ ȑ *Moiseja na 46* (TZD 3, 2).

³⁰ Npr. ȑ ȑ *Anjł* = *Anđel* (TZD 19, 5), ȑ ȑ *vsm'gući* = *vsemogući* (K 66, 14) in ȑ ȑ *stoga* = *svetoga* (TZD, 35, 15).

³¹ V cirilski *Tabli za dicu se l* s title uporablja pogosteje kot v glagolski, saj v slednji najdemo dostikrat tudi primere brez tovrstne označitve mehkosti, npr. ȑ ȑ *svišnjag*, vendar tudi ȑ ȑ *na zemli* (TZD 14, 17–18; 40, 18), ȑ ȑ *kralestvo* (TZD 14, 7), ȑ ȑ *rabina* (TZD 10, 13–14) itn. V obeh *Tablah* smo priča tudi »dvojnim« označitvam mehkosti, npr. ȑ ȑ *Evan'jelsk'* (TZD 16, 19–20) in ȑ ȑ *l'jube* (TZD, 32, 3), ȑ ȑ *zeml'ju* (TZD, 31, 16) itn.

³² Vendar tudi ȑ ȑ *stokljanicu* (M 1631), ȑ ȑ *svišnjag* (M 1631) in brez označitve mehkosti ȑ ȑ *svedetelem* (M 1631).

vrednost, npr. **ЧРВЧАК** **Моисеја** **кн. 26 Knigi Moiseja na 46** (TZD 3, 2). (Zanimivo je, da ima enako številčno vrednost tudi cirilski grafem ē, npr. **кефезианом** **на є** **кефезианом** **на 6** (TZD 26, 8).) Poleg tega se ē v glagolskih besedilih uporablja tudi kot svojevrstna okrajšava: stoji namreč samostojno kot oblika za 3. osebo ednine prezenta glagola **byti: je* (stcl. **кестъ**), npr. **за є** **лихър** **штатътъ** *ki є mane p^oslab* (TZD 17, 7–8), **тынчтъм** **є** *danami є* (K 10, 7).³³ Tudi pri ē prihaja do izraza značilna Konzulova variantnost različnih grafičnih rešitev, saj tako kot pri zapisih šć, fonema č, mehčanja l' in n' obstaja tudi pri je še druga grafična različica iste oblike – zveza **п** + **е**, npr. **п****е** **Кућеником** **спомбъм** *je Kučenikom sv^o-im* (TZD 17, 3). Poleg opisanih različic (pri obliki glagola **byti*) je za ponazoritev izgovora *je* na začetku besed, v sredini besede pa v poziciji za vokalom in za l' in n' v Konzulovih tiskih realizirana še tretja možnost – z grafemom є, npr. **Э****тьвъ** *édne* (TZD 3, 22–23), **ко є** (TZD 8, 11), **и****є****тьвъ** *niédnu* (TZD 20, 14), vendor tudi **и****є****ньвъ** *nijednu* (TZD 19, 6–7), **у****фти****є** *ufané* (NT 199b, 12), **к****ралє****є****штътъ** *kralést^o* (NT 7b, 15) : poleg običajnega zapisa na isti strani **к****ралє****є****штътъ** *kral' est^o* (NT 7b, 10) itn. V Konzulovih cirilskih izdajah posebnih ustreznic za ē in є ni: vse tri glagolske različice za zapis *je* (ē, є in п + е) so združene v enem samem grafemu є, npr. **вбечаль** *є* **обечаль** *je* (cir. K 13, 10), **моје** *moje* (TZD 32, 4), **ниеднъ** *njednu* (TZD 42, 16) itn.³⁴

Protestantske izdaje se tudi z grafemoma ə in ē grafično in pravopisno odražajo v Levakovićevih izdajah bukvarja in misala, npr. լավագիր ə povinan ē (M 1631),³⁵ լուսաթաղանձնագիր prospeét (M 1631), լավագանձնագիր pozdravl'énie (1629 4, 16), լամազանց ə položi ē [akuz. sg. n. os. zaimka za 3. os.] (M 1631), Ռազմականություն svoeé (M 1631). V vseh teh izdajah (tudi v Konzulovih)³⁶ pa se grafem ə nikoli ne uporablja pri oblikah nom. in akuz. sg. samostalnikov na -eniel-anie, npr. չումարքան kamenie (M 1631), տաշումբան dostojanie (M 1631) itn. V kasnejšem Levakovićevem delu (v *Brevirju* 1648) in v Karamanovih izdajah misala in brevirja prvi grafem ə ohranja enako funkcijo kot v Konzulovih in zgodnjih rimskih izdajah (tj. stoji samostojno kot oblika za 3. osebo ednine prezenta glagola *byti), npr. Առև տամէ ə imja tv'o ē (B 1791), drugi grafem ə pa je delno nadomeščen z večjim e – ə (brez title), npr. Էժմո esmə (B 1648), Էդէ eg' (M 1741) itn., katerega široko uporabnost določa predvsem vzhodnoslovanska cirilska grafična norma (o tem več v: Babič 2000: 85–87 in 108–109).

³³ Enaka okrajšava se pojavlja že v Kožičićevem bukvarju, npr. **ڪڙو** *skrušilb* ē (Kožičić 3, 1), v beneški izdaji pa tovrstnih okrajšav ni, zato je izpisana polna – cerkvenoslovanska – oblika: **ڪڙو** *skrušilb estb* (Torresani 2, 9).

³⁴ Vendar tudi становито є *stanovito ē* (cir. K 13, 11).

³⁵ Čeprav tudi γαλλικά γλωσσά əkoŋ glag^olima est (M 1631).

³⁶ Primerjaj zapise z -**pg3** v Konzulovih izdajah pri točki 5, str. 45.

5. Hrvaskoglagolski *děrv*. Kot v predhodnih abecedarijih³⁷ se tudi v Konzulovih delih *děrv* (प्र) uporablja za zapis palatalnega gr. *g'*, npr. *еванђелије* (TZD 15, 6), *анђел* (TZD 19, 5),³⁸ in za zapis -*j-* oziroma *j-* v primerih: *svоји* (K 29, 11), *боžји* (TZD 4, 11), *учитељи* (TZD 15, 1), *још^ке* (TZD 4, 6), *јере* (K 7, 2), *priјимле* (TZD 10, 5), *рођен* < **rođenъ* (TZD 12, 16) itn. Uraške cirilske izdaje nimajo ustreznega znaka za *děrv*, zato so navedeni primeri zapisani na več načinov: gr. palatalni *g'* z *г*, npr. *ангел* (TZD 42, 15), ostali primeri pa z *ј*: *јере* (TZD 45, 8), *рођен* /čakavski refleks/ (TZD 35, 5), i: *пријимле* *priјимл'е* (TZD 32, 9), i: *учитељ* (*учитех*) (TZD 37, 14–15) ali io: *још^ке* (TZD 26, 24).

Pri oblikah nom. in akuz. sg. glagolnika se v glagolskih izdajah uraške tiskarne izmenjujeta dva zapisa: a) zvezi **р** + **и**рэ oziroma **т** + **и**рэ, npr. **Чајније**рэ **и** **кохаренје** gov^orenje i činenje (TZD 19, 2–3), **Споменрвопитије** spomenutje (TZD 16, 16–17), ustreza cirilska **н** + **и** ozziroma **т** + **и**, npr. **створенјемъ** stvorenjemye (TZD 43, 16–17), **говоренјемъ** govorenjemъ (TZD 43, 16), **вспоменатије** uspomenutje (TZD 39, 2–3),³⁹ b) drugi zapis je v obeh pisavah enak: v glagolici **-и**рэ, npr. **мислење** mislenie (TZD 19, 2), **мислењије** misleñije, **Чајнијемъ** p^omišleniem, **gov^oренјемъ** govorenjemъ (TZD 20, 7–8), v cirilici **-није/-није**, npr. **мишленије** mišlénie (TZD 42, 11–12), **помишленјемъ** pomišleniemъ (TZD 43, 16) itn., pri tem pa ni nujno, da se opisana načina v glagolskem in cirilskem abecedariju izmenjujeta na istih mestih.

V zrelem obdobju vzhodnoslovanizacije hrvaških glagolskih besedil (*Brevir* 1648, *Misal* 1741 in *Brevir* 1791) je *dĕrvb* (प्र) nadomestila nova tvorjenka ă, značilna prav za glagolska liturgična besedila iz 17. in 18. stoletja, ki se je uporabljala za zapis -j(-) v položaju za samoglasnikom, npr. **ѹѡꙗꙝ꙼ъ** *svoēj* (B 1648), **ѹѡꙗꙝ꙼ъ** *radujsja'* (M 1741) itn.⁴⁰ Hrvaškoglagolski *dĕrvb* (प्र) – v njegovi obliki in rabi – ohranjata tako samo zgodnejši primerjani Levakovićevi deli, npr. **ѹѡꙗꙝ꙼ъ** *evanjelie* (M 1631) in **ѹѡꙗꙝ꙼ъ** *ne* *ostavał̄je* (M 1631), **ѹѡꙗꙝ꙼ъ** *božij* (1629 14, 14), **ѹѡꙗꙝ꙼ъ** *vzijde* (M 1631) itn.

³⁷ Npr. *Исправимо иже је* anđelom (Torresani 15, 14), *и ће исправити арханђела* (Kožičić 5, 10) in *Исправиши га Andraje* (Torresani 11, 7), *и ћемо имати га бити у аји* (Kožičić 16, 11).

³⁸ Vendar tudi ἡγεῖσθι angel (TZD 20, 12–13).

³⁹ Da je bil grafem *е* v Konzulovi zavesti tesno povezan z glagolskim *děrvom* (प्र) priča cirilski azbučni niz (TZD 27), kjer se *е* nahaja na istem mestu kot *प्र* v glagolskem azbučnem nizu (TZD 5) – oba sta za vokalom *i* (и oziroma ई); glej azbučne nize v *Tabli za dicu* na str. 39.

⁴⁰ V besedah grškega izvora odraža palatalni *g'* že vzhodnoslovanski izgovor *g*, npr. *Βαμερίηνη Igemōn* (M 1741).

6. *Grafem **и** (jat) in njegova različica **ј**.* Vsa Konzulova dela izpričujejo na eni strani nedosledno rabo grafema **и** za stcsl. *ě*, na drugi pa mešanje njegovih refleksov *e* in *i*. Tako npr. najdemo primere **и**^и**и**^и**и** člen (TZD 12, 11) : **и**^и**и**^и**и** členi (TZD 3, 19), celo **и**^и**и**^и**и** dněh < *dѣньх (TZD 10, 16), **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** deset zap^ovedi (TZD 9, 1–2), vendar tudi **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** perva zap^o-vid (TZD 9, 5); v istem besedilu je v glagolskem in cirilskega *Katekizmu* **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** in **и**^и**и**^и**и** na nebě (K 5, 11 in cir. K 9, 11), v obeh *Tablah za dicu* **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** in **и**^и**и**^и**и** (TZD 9, 12–13 in 31, 13) itn.⁴¹ Med vsemi najpogostejsi zapis izpričuje razvoj *ě > *i*, npr. **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** p^rip^rosti ljudi (TZD 1, 5), **и**^и**и**^и**и** čovika (TZD 1, 10) itn.

Dosledno pa se glagolski grafem **и** v Konzulovih izdajah uporablja za zapis *ja* (na začetku besede in za vokalom v sredini besede), npr. **и**^и**и**^и**и** Jakovъ (TZD 8, 8), **и**^и**и**^и**и** jabuku (TZD 8, 8), **и**^и**и**^и**и** judeja (TZD 8, 9) itn.⁴² Poleg tega je Konzul iz osnovnega grafema oblikoval z nadpisanim diakritičnim znamenjem še dodatni grafem za *ja* – **ј**, ki je v protestantskih glagolskih tiskih v isti funkciji celo pogostejši od osnovnega, npr. **и**^и**и**^и**и**^и**и** dostoјањъ (NT 95b, 14), **и**^и**и**^и**и**^и**и** **ј**^ј **ј**^ј es^am (K 5, 14), **и**^и**и**^и**и**^и**и** zdublenjā (K 5, 10), **и**^и**и**^и**и**^и**и** t^vja (TZD 10, 14) itn.

Tudi cirilski izdaji *Table za dicu* in *Katekizma* izpričujeta prehod *ě v *e* in *i* (v mešanju obeh refleksov in redki rabi grafema **е** = *ě* sledi glagolskih izdajam), npr. **и**^и**и**^и**и** in **и**^и**и**^и**и** vere (K 1, 5 in cir. K 1, 6), **и**^и**и**^и**и** in **и**^и**и**^и**и** čovika (TZD 1, 10 in 25, 9), **и**^и**и**^и**и** in **и**^и**и**^и**и** griha (TZD 18, 19 in 42, 10) itn., za zapis *ě* in *ja* pa se v skladu s starocerkvenoslovansko cirilsko normo uporabljava dva znaka (**е** in **ј**), npr. **и**^и**и**^и**и** in **и**^и**и**^и**и** děve (TZD 12, 17 in 35, 5), **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** ja sam (TZD 9, 6 in 31, 7).

V rimskih izdajah vzhodnoslovaniziranih misalov in brevirjev v rabi *jata* ni usklajenosti. *Misal* 1631 (tudi bukvar iz 1629) sledi hrvaški glagolski, s tem pa tudi Konzulovi, tradiciji opuščanja grafema **и** za *ě*, saj je ta grafem npr. v Levakovićevem misalu uporabljan skoraj izključno za zapis *ja* (posebnega značka **и** rimske izdaje ne poznajo), npr. **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и**^и**и** jakože povelě (M 1631),

⁴¹ V latinskem *Katekizmu* celo na nebu (lat. K 7, 13).

⁴² Mešanje med *ě* in *e* ter raba grafema **и** za zapis *ja* sta izpričana že v Torresanijevem, npr. **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и** vavěkъ veka (Torresani 4, 27), **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и** jakže bě (Torresani 4, 28), in v Kožičićevem bukvartu, npr. **и**^и**и**^и**и** **и**^и**и** črëva (Kožičić 6, 14) : **и**^и**и**^и**и** čreva (Kožičić 3, 19), **и**^и**и**^и**и** jaziki (Kožičić 8, 16) itn.

⁴³ Oblika nom. sg. osebnega zaimka za 1. osebo **и**^и**и**^и**и** v besedilu začenja poglavje prve zapovedi, zato je prva črka – *jat* – iniciala, druga – *a* – pa mala verzalna črka (in je v zapisu povsem odveč).

ѠՒԹԾԱՐԻՒԹԸ častnaja (1629 20, 13), osnovna refleksa za *ě pa sta ѧ in ѧ, npr. ԿԵՅԱՅԻ ̄grehov (M 1631), ԲԵՎՈՒ ruci (M 1631) itn. Kasnejše vzhodnoslovanizirane izdaje liturgičnih knjig (Levakovićev *Brevir* 1648 ter Karamanova *Misal* 1741 in *Brevir* 1791) se približujejo vzhodnoslovanski normi ohranja jata v izgovoru in zapisu, pri tem pa so po Konzulovem vzoru oblikovali nov *jatovski* grafem z dodanim diakritičnim znamenjem – ѧ, a tokrat ne za v hrvaški tradiciji že utrjeni ja, ampak za nanovno uveljavljeni *jat* kot ustrezničnik cirilskemu grafemu (cir. ј → glag. ј), npr. ՊԵՐ ՊՈՒՆՑ ՊՈՒՆՑՅՈՒ vo vēki vēkomъ (B 1648), ԾՊՄՖԱՑՅՈՒ sog'ěšihъ (M 1741) itn. Pri tem »stari« grafem ѧ ohranja ustaljeni izgovor ja, npr. ՊԵՐ ԱՅԱՎԵՅՅՈՒ vč Jazycehъ (B 1648), ԾՊՄՇՅԵՅՅՈՒ spasenija (B 1791) itn.

V svojem prispevku sem prikazala le najopaznejše grafične in pravopisne značilnosti Konzulovih del, posebej še abecedarija *Tabla za dicu*, ki sem jih bodovali primerjala z grafemi in njihovo rabo v predhodnih izdajah bukvarja, beneške iz 1527, in reške iz 1530, predvsem pa sem skušala značilne grafeme Konzulovih glagolskih (tudi cirilskih) del povezati s kasnejšimi izdajami misalov in brevirjev v Rimu v 17. in 18. stoletju, saj sam način tvorbe značilnih grafemov v vzhodnoslovaniziranih glagolskih izdajah [*obstojeći grafični znak + signum superscriptum*, npr. ѧ (y), ՚ (j), ՚ (i), ՚ (i), ՚ (ě), ՚ (ō), ՚ (ő)] in njihova funkcionalna uporabnost pri natančnejši grafični realizaciji posameznih glasov nedvomno izvirata iz protestantskega tiskarskega obdobja (Hamm 1971: 221–222).⁴⁴

Povzetek

Abecedarij *Tabla za dicu* Stipana Konzula Istrana je izšel leta 1561 v tiskarni Biblijskega zavoda v Urachu v glagolici in cirilici. Grafično in pravopisno se oba dela abecedarija ujemata s kasnejšimi izdajami uraške tiskarne, npr. glagolskega *Katekizma* (1561) in *Novega testamenta* (1562–1563) ter cirilskega *Katekizma* (1561).

Konzulovi glagolski tiski uvajajo nekatere nove glagolske zname (ւ ՞), že obstoječim pridodajajo diakritična znamenja (՞ ՚, ՚ ՚, ՚ ՚) ali osnovnim grafemom razširjajo njihovo rabo (՞ ՚ ՚ ՚ ՚ ՚ ՚). Značilnost Konzulovih izdaj je variantnost različnih grafičnih rešitev, tako npr. avtor za ՚ uporablja zvezo dveh grafemov ՞՞ ali enojni grafem, dopolnjen z diakritičnim znamenjem – ՞, zvezo je v glagolskih besedilih zapisuje na tri načine: z ՚ ՚, ՚ ՚ ali ՚ ՚, isti

⁴⁴ S čimer so avtorji vzhodnoslovaniziranih glagolskih liturgičnih knjig lahko vzpostavili tesno vez z vzhodnoslovanskim cirilskim grafičnim sistemom: ՚ (y) = cir. ы, ՚ (j) = cir. ј, ՚ (i) = cir. ѫ, ՚ (ě) = cir. є, ՚ (ō) = cir. ѿ, ՚ (ő) = cir. ѿ, ՚ (ő) = cir. ѿ, ՚ (ő) = cir. ѿ (Babić 2000: 70–112).

fonem č z dvema znakoma, ustaljenim š ali novim, samo za uraške izdaje značilnim, u itn.

Prepoznavne zname Konzulovih glagolskih tiskov, njihovo rabo in variantnost zapisov so povzele zgodnejše rimske izdaje vzhodnoslovaniziranih hrvaških glagolskih tekstov iz 17. stoletja (tako Levakovićevi kot Paštričeva), kasnejše vzhodnoslovanizirane rimske izdaje (začenši z Levakovićevim *Brevirjem* 1648) pa, poleg značilnega Levakovićevega ſ ſ̄, nadaljujejo predvsem Konzulov princip oblikovanja novih glagolskih znakov (*obstojeći grafični znak + signum superscriptum*), npr. š (y) = cir. ѕ, š (j) = cir. њ, š (i) = cir. ѕ, š (o) = cir. ѧ, š (é) = cir. Ѩ, љ (ó) = cir. љ, љ (é) = cir. Ѩ, in njegovo stremljenje po natančnejši grafični realizaciji posameznih slovanskih glasov.

Literatura

A

Stipan Konzul. *Katekizam. Edna malahna kniga [...] s pomoču dobrih Hrvatov sad nai prvo istumačena*. Tübingen, 1561. — Pazin, 1994 (za tisk priredil in predgovor napisal Alojz Jembrih).

Stipan Konzul Istranin. *Katekizam. Edna malahna kniga [...] s pomoču dobrih Hrvatov sad nai prvo istumačena. Mali katekizam*. Tübingen, 1561. — Pazin, 1994 (za tisk priredil in predgovor napisal Alojz Jembrih).

--- *Katekizam. Jedna malahna knjiga v hrvatski jazik istumačena*, 1564. — Pazin (za tisk priredil in predgovor napisal Alojz Jembrih).

Katehismus. Edna malahna kniga, u koi jesu vele potribni i koristni nauci i Artikuli prave Karstianeske vere [...], 1561. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. 21139.

Novi testament 1562/1563. Faksimilna izdaja. Zagreb, 2007.

Tabla za dicu. Cymelia Croatica. Izdanja međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske. Zagreb, 1986.

B

Matej Karaman. *Bukvarь slavenskij*. Rim, 1753. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 20740.

--- *Missale romanum slavonico idiomate*. Rim, 1741. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 9857.

--- *Breviarium romanum slavonico idiomate*. Rim, 1791. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 39116.

Šimun Kožičić. *Psaltir 1530*. Rijeka, 1976. Ponatis.

Rafael Levaković. *Azbukividnjak slovinskij*. Rim, 1629. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 9963.

--- *Missale romanum slavonico idiomate*. Rim, 1631. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 10056.

--- *Breviarium romanum slavonico idiomate*. Rim, 1648. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 7510.

Ivan Paštrić. *Breviarium romanum slavonico idiomate*. Rim, 1688. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 10049.

--- *Missale romanum slavonico idiomate*. Rim, 1706. Primerek iz NUK v Ljubljani sign. II 60127.

Prva hrvatskoglagolska početnica 1527. Faksimilni pretisak s transliteracijom i pogovorom akademika Josipa Bratulića. Zagreb, 2007. 1–13.

Zbrana dela Primoža Trubarja, 1: Abecedarium 1550. Abecedarium 1555. Ljubljana, 2002. 281–325.

C

Vanda Babič. *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste iz 17. in 18. stoletja*, Ljubljana, 2000.

--- Bukvar – nastopna izdaja Mateja Karamana in njegovo mesto pri oblikovanju posebnega glagolskega grafičnega sistema v Karamanovih izdajah liturgičnih knjig. *JiS* 44/3 (1998/99). 71–88.

--- Temeljni razlikovalni elementi grafičnih sestavov in njihov delež pri oblikovanju različnih fonetično-morfoloških sistemov v Levakovićevih in Paštrićevih glagolskih izdajah. *Slavistična revija* 46/3 (1998). 235–47.

Ivan Bakmaz. Prvo razdoblje hrvatskoglagolskog tiskarstva. *Slovo* 31 (1981). Zagreb. 103–132.

Nikola Benčić. Stipan Konzul Istranin u Austrijskom Željeznu (1568–1579). *Buzetski zbornik* 17. Buzet, 1992. 5–10.

Josip Bratulić. Stipan Konzul Istrijan. *Buzetski zbornik* 2. Buzet, 1977. 51–64.

- Hrvatske početnice do narodnoga preporoda. *Prva hrvatskoglagoljska početnica 1527.* Faksimilni pretisak s transliteracijom i pogovorom akademika Josipa Bratulića. Zagreb, 1983. 13–22.
- Franjo Bučar. *Povijest hrvatske protestantske književnosti.* Zagreb, 1910. 73–106.
- Alojz Jembrih. Najstarije hrvatske početnice. *Četvrti ročki glagoljaški bijenale.* Pula: Istarska naklada, 1980. 59–67.
- *Stipan Konzul Istranin (1521–1579).* Dodatek k ponatisu *Katekizma* (1561). Pazin, 1991.
- *Stipan Konzul kao prevoditelj na hrvatski jezik i korektor u Urachu (1521–1579).* Predgovor k ponatisu latinskega *Katekizma* (1564). Pazin, 1991.
- Veze Stipana Konzula i Primoža Trubara u Urachu. *Buzetski zbornik* 16. Buzet, 1991. 97–122.
- Još o jeziku Katekizma iz 1561. i 1564. Stipana Konzula i Antuna Dalmate. *Buzetski zbornik* 17. Buzet, 1992. 15–31.
- *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« v Urachu.* Zagreb, 2007.
- *Pogovor uz pretisak glagoljičkoga Novoga testamenta (1562–1563).* Zagreb, 2007.
- B. Pandžić. Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti. *Nova e vetera* 1/2 (Sarajevo, 1978). 85–112.
- Jože Rajhman. *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih raziskav.* Ljubljana, 1977.

Boža Krakar Vogel

Ljubljana

Iz problematike poučevanja književnosti reformacije

Povzela bom nekaj poudarkov iz daljše dvodelne raziskave o poučevanju starejše slovenske književnosti, natančneje, književnosti reformacije v osnovni in srednji šoli. Raziskava (če bi dobili zanjo kakšen denar, bi ji rekli projekt, a takega projekta v drugačne teme in stil prijavljanja zazrti birokrati ne bi podprli, torej s prijavo nismo izgubljali časa) raziskava torej sodi v območje kvalitativnih pedagoških raziskav. Za te je bolj kakor zajemanje velikih vzorcev populacije in ugotavljanje rezultatov s statistično metodologijo značilna identifikacija določenega problema v praksi na manjšem vzorcu udeležencev. Pomembna je predvsem razčlenba vsebine problema, tudi z upoštevanjem mnenj udeležencev, in oblikovanje predlogov za praktične rešitve. V prvem delu raziskave smo uporabili vprašalnik, s katerim smo želeli ugotoviti trajnost in kakovost znanja o reformaciji med osnovno- in srednješolci, drugi del pa je študija primera uporabe ponujenega didaktičnega modela za pouk književnosti reformacije.

Pri delu izhajam iz prepričanja, da književnost poučujemo tudi z namenom, razvijati kulturno zavest, ki je ena od ključnih posameznikovih zmožnosti/kompetenc. S tem ima starejša, sicer neumetniška književnost svoje legitimno mesto pri književnem pouku.

Kot vsaka kompetenca pa tudi kulturna temelji na takem (v našem primeru literarnozgodovinskem) znanju oz. poznavanju pojava, ki omogoča poleg poznavanja dejstev še njihovo primerjanje, povezovanje, vrednotenje, aktualizacijo. Tovrstno učenje je mogoče prakticirati ob vseh delovalnikih literarnega sistema, torej ob tekstu in kontekstu. Seveda ima vsak del svoje posebnosti.

Da bi videli, kako začeti in kakšne te posebnosti so, smo opravili že omenjeni kvalitativni raziskavi. Prva je imela vlogo »diagnoze«, druga pa »terapije«.

1 Rezultati vprašalnika o trajnosti in kakovosti poznavanja reformacije med osnovno- in srednješolci, ki smo ga izvedli skupaj s študenti pri seminarju 2007/2008, povedo naslednje:

- v znanju prevladuje reprodukcija posameznih dejstev, npr. ime prve knjige in njenega avtorja: znanje, ki se učencem zasidra v razmeroma

- trajni spomin, je znanje nižje kakovosti, deklarativno, hitreje »pozabljivo« in neustrezno za ustvarjanje predstav ali stališč,
- znanje višjih ravni, npr. povezovanje dejstev, aktualizacija, je precej slabše,
 - zmožnost branja protestantskih besedil je slaba,
 - pouk poteka največkrat kot verbalna razlaga, morebitne tekstne, zvočne ali slikovne ponazoritve so »popestritev«, na pa izhodišče, vir žive izkušnje in njene transformacije v spoznanje.

2 Didaktične smernice, ki jih nakazuje taka »diagnoza«, kažejo naslednje: pouk je glede na te rezultate potrebno zastaviti kot izviv in možnost pridobivanja žive izkušnje – izkušenjski izzivi pri tako odmaknjeni snovi omogočajo, da si učenči pojavi bolj konkretno, razločno (eidetsko) predstavlajo, s čimer si ga, po dognanjih psihologov, tudi približno trikrat bolje zapomnijo kakor zgolj verbalno posredovanje. (Npr. kakšna je bila doba, ljudje, način življenja pri nas in drugod, v kakšnih okoliščinah so delovali protestanti, o čem so razmišljali, kako je zvenel jezik ...) Tako oblikovanje nazornih predstav okrepi asociacije in povezave, kar je pomembno za shranjanje v spomin, poveča pa tudi zanimivost učenja, kar posledično bolj verjetno prispeva k pozitivnemu vrednotenju učne vsebine. To spoznanje nadalje usmerja v dve temeljni dejavnosti – samostojno branje (izkušnja) teksta in raziskovanje konteksta.

2.1 Branje protestantskih besedil

Neliterarna besedila iz starejše književnosti beremo strateško drugače in z drugačnimi cilji kakor literarna besedila. Pri literarnih nas zanima sugestivnost njihove literarnosti na naše estetsko umetniško doživetje, pri pouku pa, kako to literarnost in sugestivnost odkrivati in izražati. Besedila iz starejše književnosti pa v pedagoških okoliščinah razvijanja kulturne kompetence beremo zato, ker s svoje strani pripomorejo k pridobivanju konkretnih izkušenj in ustvarjanju predstav o dobi, torej v mozaik naših predstav prispevajo podatke, kakšen je bil jezik, kako je zvenel, katere teme in ideje so zanimale pisce, kako se to pisanje razlikuje ali povezuje s sodobnim utripom časa. Da bi te izkušnje pridobili in ponotranjili, pa mora biti branje skrbno načrtovano, z upoštevanjem posebnosti v bralnih strategijah pred branjem, med njim in po njem. Prva naloga branja je, premagati diskurzivno tujest, tj. doseči razumevanje jezika in pomena zapisanega. Še prej pa izbira ustreznih besedil in njihova vsaj delna prilagoditev učenčevi recepciji in ekonomičnosti dojemanja. Temeljne naloge pri organizaciji branja protestantskih besedil tako so:

- Izbira ustreznih besedil – potencialno razumljivih, z »vrati v identifikacijo« (o vlogi staršev, o šoli, Trubarjeva odločitev za knjigo ... – od lažjega

k težjemu). To pomeni, naj »ponudba« vključuje več raznovrstnih besedil, ki predstavijo več reprezentativnih tem in zvrsti književnosti reformacije

- Jezikovna priprava besedil za branje: najbolj funkcionalno je, da so predstavljena deloma simplificirana besedila, ki imajo posodobljen črkopis, druge jezikovne posebnosti ohranjene. Tako se spodbudi bolj autentičen vtis o jezikovni podobi – mlademu bralcu so besedila lahko posebna prav zaradi arhaične jezikovne podobe, ki daje pretežno neliterarni vsebini sugestivno predstavno vrednost.
- Branje posameznih besedil po uvodnih pojasnilih in poslušanju glasnega interpretativnega branja poteka v skupinah: člani vsake skupine »tesno« berejo po eno besedilo (pred seboj imajo en »problem«), dobijo izkušnjo z njegovo strukturo, jo izmenjajo z izkušnjami in informacijami o drugih, ki so jih ta čas brali sošolci.
- Po branju v skupinah sledi skupna sinteza – poročanje skupin o ugotovitvah oz. rešitvah nalog, nastajanje miselnega vzorca ali preglednice o prebranem, ter komentar in dopolnitve rezultatov.

2.2 Raziskovanje konteksta

V praksi prevladuje, kot pravijo v naši raziskavi učenci, pretežno predavanje, frontalno verbalno posredovanje neoprijemljivih, izkušenjsko nepreverjenih informacij na ravni abstraktne konceptualizacije, ne da bi bila nekje vmes vstavljena učenčeva dejavna udeležba – raziskovanje, ustvarjanje vizualnih in zvočnih predstav, poleg verbalnih. A k ustvarjanju trajnejših predstav, povezovanju, aktualiziranju pa prispeva prav taka konstrukcija znanja. Sodobna literarna didaktika zato pravi, da se mora literarna zgodovina odlepiti od podajanja neizpodbitno veljavnih leksikonskih dejstev v učenčeve soustvarjanje zgodovinskih predstav: Tudi literarna zgodovina lahko delno preide v stanje eksperimenta, namesto edino zveličavnega pregleda naj se omogočijo raziskovalna potovanja, na katerih učenci »sami rekonstruirajo svoje zgodbe literarno kulturne preteklosti«. Pot do lastne sodbe pelje prek vrednotenja različnih ponudb (H. Korte, v Samide 2008).

To za konkretno delo pri pouku pomeni, da učitelj svoje znanje, namesto da bi ga predaval, v večji meri »pretvoril« v naloge, ki učence usmerjajo k raziskovanju virov. Tudi to je najbolj učinkovito v skupinah, v katerih se s sodelovalnim učenjem raziskuje bolj kompleksen problem.

2.2.1 Raziskovalni viri za učence so različni. To so na prvem mestu učbeniki, ki so za učenje konteksta v praksi premalo izkoriščeni. To so nadalje gotovo didaktizirani in vsebinsko verodostojni poljudni priročniki o dani problematiki. To je lahko vstop v dobo skozi kak tematiziran projekt.

Čedalje aktualnejša možnost za samostojno raziskovanje in soustvarjanje lastne »zgodbe« pa je raziskovanje spletnih virov. Nedavna raziskava B. Kaučič (2008) pove, da pri slovenščini uporablja internet prek 80 % dijakov.

Zato je velika bela lisa v didaktičnih rešitvah usmerjanje k produktivni, selektivni in kritični uporabi interneta za raziskovanje konteksta. To je hkrati notranja rezerva časa, ki ga učitelj namesto predavanja uporabi za branje in pogovor o tekstu in kontekstu.

Učitelj zato lahko preusmeri internetne dejavnosti učencev, ki po navadi merijo predvsem na prepisovanje obnov in domačih branj k usmerjenemu raziskovanju konteksta s pregledovanjem različnih (medpredmetnih) virov, čas, ki ga porabi za predavanje, pa izkoristi za dejavno (in težje) branje besedil. Kadar je le mogoče, usmeri učence tudi k povezovanju novih spoznanj s tem, kar so že srečali v besedilih.

V spletni učilnici ZRSŠ sem v januarju 2008 predlagala učiteljem več vrst nalog, katerih poglaviti namen je, da abstraktno posredovano znanje razstavijo na več obvladljivih problemov, ki jih skupina učencev samostojno raziskujejo in o njih poročajo, npr.:

- življenje prebivalstva pri nas v 16. stol. – socialna razslojenost, bivališča, oblačila, dejavnosti – ali je kaj takih motivov v prebranih besedilih,
- Ljubljana v 16. stol., kje je v Ljubljani živel in deloval P. Trubar (Abedarium, stolnica), odlomek iz Jančarjevega *Triptiha o Trubarju* (Heterik),¹ ki prikaže Ljubljano in način življenja v tistem času,
- kulturno življenje na Slovenskem v času reformacije (slog v stavbarstvu – kakšne so bile cerkve, v katerem jeziku so potekali večinski – katoliški obredi, predstavniki kulturnega življenja, kakšne so bile šole),
- kulturno življenje drugod po Evropi v 16. stoletju (poglavitni predstavniki humanizma in renesanse),
- kako danes obeležujemo dobo reformacije, zakaj? (dan reformacije, imena ulic, trgov ..., Trubar na evrskem kovancu ...); bi lahko naredili še kaj?

Predstavitve učencev potekajo v obliki govornih nastopov s ponazorili iz zbranih virov. Učitelj vodi tempo in vsebinske poudarke, spodbuja pogovor in opredeljevanje ter vodi nastajanje sinteznega zapisa.

2.3 Zamisel modela je bila v prvem delu (branje besedil) preizkušena s študenti didaktičnega seminarja. Ti so ugotovili ustreznost takega dela s predлага-

¹ Učbeniku *Umetnost besede* je priložen insert iz filma na DVD.

nimi besedili in naloge za učence ocenili kot primerne. Drugi del – raziskovanje konteksta ob rabi IKT – je bil ponujen v presojo učiteljem v seminarju na daljavo januarja 2008. Odzivi učiteljc so bili ugodni, marsikatera je že poročala o oblikah dejavnega učenja in tudi o uspešni uporabi dela z IKT v razredu.

2.4 Študija primera se želi nadaljevati z eksperimentom, ki naj bi pokazal, ali predstavljeni didaktični model zares prispeva k trajnejšemu in kakovostnejšemu poznavanju reformacije. Delo čaka nove skupine prizadevnih udeležencev – študentov, učencev in učiteljev.

Literatura

Kozma Ahačič, Miha Mohor, Milena Mileva Blažič. *Primož Trubar.doc: Za domišljijo popotovanje in domače branje*. Izbor odlomkov iz del Primoža Trubarja. Ljubljana: Rokus Klett, 2008.

Barbara Kaučič. *Spletna gradiva za pripravo na maturo iz književnosti pri slovenščini: Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2008.

Boža Krakar Vogel. Nekatere posebnosti poučevanja starejše književnosti. *Slovenščina med kulturami*. Ur. Miran Košuta. Ljubljana: SDS, 2008 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 19).

Tanja Rupnik Vec in Alenka Kompare. *Kritično mišljenje v šoli: strategije poučevanja kritičnega mišljenja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2006.

Irena Samide. Kdo se boji literature? *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2008 (Obdobja 25).

Starejša slovenska nabožna književnost. Izbral in spremna besedila napisal Igor Grdina. Ljubljana: DZS, 1997 (Klasje).

Izkušnje z bolonjsko prenovo

Jerca Vogel

Ljubljana

Bolonjska prenova

Izhodišča za okroglo mizo

Bolonjsko prenovo, ki je v zadnjem desetletju bistveno zaznamovala tudi hrvaški in slovenski visokošolski prostor, so spodbudila vse glasnejša razmišljanja, da je treba zaradi pričakovane širitev EU in tesnejšega povezovanja z drugimi evropskimi državami okrepliti ne le evropske gospodarske in politične vezi, temveč tudi ali celo predvsem njene intelektualne, kulturne, socialne, znanstvene in tehnološke dosežke. Samo tako imenovana Evropa znanja bo namreč svojim prebivalcem omogočala, da se spopadejo z izzivi novega tisočletja.

Ker imajo vodilno vlogo pri ustvarjanju Evrope znanja univerze, so si evropski ministri za izobraževanje junija 1999 v Bologni za temeljno nalogu zadali oblikovanje takega evropskega visokega šolstva, ki bi bilo za ves svet enako privlačno, kot sta evropsko kulturno in znanstveno izročilo. V sklepni deklaraciji so zato poudarili predvsem naslednje cilje:

1. zagotoviti večjo **medsebojno primerljivost** in s tem več možnosti za pretok (mobilnost) študentov in učiteljev, tudi z uveljavitvijo prepoznavnih in medsebojno primerljivih diplomskeih stopenj ter uvedbo kreditnega sistema;
2. **povečati konkurenčnost** evropskega visokega šolstva in njegovih diplomantov na trgu delovne sile, k čemur bi prispevala tako načelo izbirnosti kot možnost pridobivanja kreditov na različnih študijskih področjih, pa tudi zunaj visokega šolstva;
3. spodbujati **evropsko sodelovanje** in razvijati evropsko razsežnost, kar zahteva primerljiva merila in metodologije, medinstiucionalno sodelovanje, oblikovanje skupnih in integriranih programov ...;
4. hkrati pa **upoštevati različnost** kultur, jezikov, nacionalnih izobraževalnih sistemov ter **univerzitetno avtonomijo**.

Ta načelna izhodišča za prenovo visokošolskega študija smo sprejeli v obeh državah, a ob oblikovanju in postopnem uveljavljanju konkretnih programov se zastavlja kar nekaj vprašanj, o katerih bodo razmišljali tudi udeleženci tokratne okrogle mize. Med njimi so zagotovo naslednja:

- kako je v obeh državah potekala prenova, ali so univerze med procesom ohranile svojo avtonomijo in ali se je (dovolj) upoštevalo nacionalno kulturo, jezik, izobraževalni sistem;
- kakšna je zasnova novih programov v primerjavi s starimi in katera načela smo upoštevali pri njihovem prenavljanju;
- ali so sorodni dodiplomski in podiplomski programi primerljivi zgolj formalno ali tudi glede na cilje (pričakovane kompetence) in vsebine;
- kako je v posameznih programih študentu omogočeno oblikovati lasten »poklicni ozziroma strokovni profil« in s tem povečati njegovo konkurenčnost;
- kako smo zagotovili ozziroma kaj lahko storimo, da interdisciplinarnost in mednarodno sodelovanje ne bosta ostali samo načeli;
- kako so s prenovo študija, ki prinaša tudi drugačne oblike dela, usklajeni kadrovski in materialni pogoji ter katere »pasti« prinaša izvajanje prenovljenih programov?

Zvonko Kovač

Zagreb

Iskustva jednog recenzenta

Ljubljanski slovenistički i južnoslavistički studijski programi u usporedbi sa zagrebačkim iskustvima reforme studija

Opetovanim svraćanjem pozornosti na ozbiljna upozorenja koja sam davao prilikom recenziranja pojedinih slovenskih studijskih programa, moj prilog diskusiji na okruglom stolu o iskustvima s »Bolonjom», s novom reformom studija, koncentrirat će se oko četiri područja, od njih petnaestak, na koja recenzent, prema utvrđenom obrascu mora dati svoje odgovore. Pri tome ću nacrte programa ljubljanske slovenistike i južne slavistike usporediti s općenitim zagrebačkim iskustvima reforme studija, dakle ne samo južnoslavističkoga i kroatističkoga. Usporedba će se ponešto konkretizirati navođenjem najzanimljivih fragmenata iz recenzije, prema ova četiri segmenta (kako ih formuliraju slovenski obrasci za recenzije): 1. interdisciplinarnost (če je program interdisciplinaren) in smer (če jo program ima), 2. temeljni cilji in kompetence: a) splošne kompetence (studijski, učni dosežki glede na uporabo znanja, kaj naj bi bili študenti sposobni napraviti na koncu učnega procesa), b) predmetno-specifične kompetence, 3. mednarodna primerljivost: a) primerljivost koncepta ter formalne in vsebinske strukturiranosti programa, b) ocena mednarodne primerljivosti (najmanj s tremi tujimi programi), 4. podatki o izpolnjevanju kadrovskih pogojev (reference nosilcev, izvolitve v nazive) in materialni pogoji. — Na kraju, daju se u obliku odgovora povjerenstvu za unapređenje nastave, zaključne konstatacije, s namjerom konačnoga odustajanja od recenzija i novih diskusija o reformi.

Uvodna, općenita razmišljanja

Općenito se može reći da je osnovna razlika u provedbi reforme studija u Hrvatskoj i Sloveniji u pripremama i brzini uvođenja novih studijskih programa. Na svim hrvatskim sveučilištima smo nove programe i recenzije dobili za nepunu godinu dana, dok su se slovenski kolege odlučili za promišljeniji i vremenski odgođeni pristup. Mi smo pred upisom naših studenata u diplomske (magistar-ske) studije, pokrenuli smo već i nove doktorske studije, a u Sloveniji se, barem kada je riječ o tradicionalnim središtima, provedba reforme odgodila za narednu godinu, kada ćemo mi u Hrvatskoj već imati iskustva gotovo s cjelinom studija, pa bi naši kolege na Sveučilištu u Ljubljani mogli »učiti» na našim pogreškama. Mnogi prognoziraju da im to ne može pomoći da izbjegnu glavne zamke reforme prema Bolonjskoj deklaraciji, jer su nam prethodni sustavi i materijalni uv-

jeti podjednaki, međutim meni se čini da će ih Slovenci znati izbjjeći, ne na kraju i osluškivanjem naših iskustava, ali prije svega temeljitijom pripravom.

Kao dvostruki recenzent ljubljanskih programa slovenistike i južnoslavenskih studija (prvo su se pisale unutarnje recenzije za Fakultet, pa su se programi diskutirali među kolegama, što nama u brzini nije bilo omogućeno), osobito u onim recenzijama za Sveučilište, mogao sam dakako pohvaliti one sadržaje programa koji su mi se činili dobrima, pogotovo ako smo ih se mi s lakoćom odrekli, odnosno upozoriti na zamke reforme, prije svega u kadrovskom i prostornom aspektu, koje smo vi već osjetili na svojim leđima.

Sasvim pojednostavljeni govoreći, prihvaćena uz razumljive otpore pojedinača i istodobno uz neviđeni entuzijazam fakultetskih ili sveučilišnih uprava, «bolonjska reforma» pala je dijelom na plodno tlo kritika starih programa, pa i kadrova. Htjelo se reći da su stari studiji koje smo naslijedili od svojih profesora odviše dirigirani, da su bili podvrgavani ideološkim kontrolama, da su preopterećeni prevelikim ispitima i nesavladivom obaveznom ispitnom literaturom, kojima se nastavnici previše često gradili svoj ugled i autoritet, braneći tobože dignitet struke. Glavni argument reforme bio je zahtjev za «prohodnosti studija» i skraćenjem studiranja, rasterećenje studenata obaveznim predmetima i naglasak na izbornosti. Nama koji smo nekoliko godina radili na njemačkim, u tom smislu, davno osvremenjenim studijima (zadnja reformsko-liberalna revolucija provedena je na zapadnim sveučilištima krajem šezdesetih godina), nije bilo teško nasjesti na obnovljenu viziju sveučilišnoga nastavnika koji će maksimalno moći povezati svoje znanstveno bavljenje s nastavom, odnosno koji će izbornim kolegijima iz semestra u semestar objavljivati rezultate svoga znanstvenoga rada i time odustati od nastave koja će i studente i nastavnike obavezivati na cjelenu struke (bilo u metodološkom, bilo u povjesno-preglednom smislu).

Međutim, što se dogodilo? Nastavnici i studiji su se podijelili već u osnovnom konceptu: jedni su smatrali da se pojedine struke, osobito pojedini jezici, ne mogu dostatno savladati u tri godine i uporno su zastupali koncept studija *četiri + jedan*, što je zakonski u Hrvatskoj i omogućeno. Kada smo se približili diplomskom/magistarskom dijelu studija dio uprave, iz tehničkih razloga, pokušao je prisiliti pojedine odsjekte da odustanu od toga, kako se smatra, anakronoga oblika studija, jer se nije znalo kakav će status imati studenti dvopredmetnih studija nakon završenog dodiplomskoga trogodišnjeg studija. Iz toga se posebno razvila živa rasprava o najjednostavnijem rješenju: dokidanju dvodisciplinarnih studija i pokušaju njihova svodenja na jednodisciplinarne, zapravo jednopredmetne (u starom nazivu). Dio važnih odsjeka čiji budući «magistri edukacije» imaju osigurano tržište u osnovnim i srednjim školama (kroatistika, povijest, engleski) bilo se spremno i tome prilagoditi, iako nam višegodišnje iskustvo

govori u prilog dvodisciplinarnosti, i glede kvalitete studija i zbog veće mogućnosti zapošljavanja.

U usporedbi sa slovenskim programima, barem za sada, izbjegnute su obje dileme: prihvaćen je jedinstven sustav *tri+dva*, jedino što se zaostaje s pokretanjem doktorskih studija, a dvodisciplinarnost se, posebnom preambulom, *Uvodnim objašnjenjem za dvodisciplinarne studijske programe Filozofskoga fakulteta*, kojom se potanko objašnjava struktura i specifika, povjesni opis dvodisciplinarnosti, kvaliteta studenata i obnovljena dvodisciplinarnost, čime se (stara) dvopredmetnost zadržava kao već usvojena, višestruko korisna vrednota studija na Filozofskom fakultetu. Između ostalog, utvrđuje se da svaka disciplina u studiju zauzima točno polovicu opterećenja i bodova, dvodisciplinarnost se shvaća kao najveća mjera izbornosti, zauzima se za sva moguća povezivanja struka među dvodisciplinarnim programima, a studij se završava ispunjenjem obaveza na oba dijela jedinstvenoga studija.

Kao glavna specifičnost navodi se «temeljna jednakovrijednost obje discipline», kao i mogućnost slobodnoga kombiniranja struka, što studentima omogućava studij prema vlastitom interesu, a s time i veću motiviranost za studij. Nakon što se navodi popis strukovnih područja koje je moguće studirati u raznim kombinacijama, zagovara se upravo jednakovrijedna dvodisciplinarnost, kao baština starih studijskih programa koji su time i prije bili prilagođeni «potrebama društva, tržišta i gospodarstva», pa je u novim društvenim uvjetima ne treba mijenjati. Istiće se veća kvaliteta studenata u dvodisciplinarnom studiju, navodi se razlika prema jednodisciplinarnim programima koji omogućuju širenje i produbljivanje kompetencija na jednom području te veću mogućnost vanjske izbornosti, ali obnovljeni dvodisciplinarni studiji su sami po sebi izborni i stvaraju profile koji od samoga početka zahtijevaju sposobnost kretanja među dvama područjima, ukratko: «S ostvarivanjem diplomanata koji se kompetentno kreću između dvije discipline te ih povezuju, zadovoljavaju se ne samo zahtjevi brzo promjenjivoga tržišta, nego i zahtjevi Lisabonske strategije, bolonjskih i poslijepolonskih dokumenata odnosno akcijskih nacrti te omogućavaju povećanu zapošljivost, iako je izvedba takvih programa zahtjevnija.» (Dvodisciplinarni studijski program 2. stopnje, Slovenistika 2008: 6–8, 8).

To, kako je i u čemu je izvedba dvodisciplinarnih programa zahtjevnija možemo pak svjedočiti zagrebačkim iskustvom. Najprije se javio problem bezbrojnih kolizija, jer smo bez obzira na deklariranu izbornost, opet svoje nastavne planove i programe opskrbili važnim obaveznim predmetima i obaveznom literaturom. Kada je to bilo kako-tako riješeno, javio se problem prostora: fakultetski kapaciteti pokazali su se ili neprimjerena, s obzirom na ograničen broj studenata u seminarima i na lektorskim vježbama, ili naprosto premalo brojni-

ma, ali na kraju ne pokazao i problem vremena: iako smo počeli raditi u dvosatnim terminima bez akademske četvrti, od jutra do kasnih večernjih sati, pokazalo se da za izvođenje naših programa nedostaje fizičkoga vremena u tjednom rasporedu od pet radnih dana. Pored postdiplomskih studija, koji su se i ranije izvodili vikendom, dio nastave morao je biti planiran i subotom, iako se čini da masovnijega korištenja subote ipak neće biti. Iznajmljivali smo i iznajmljujemo dvorane na susjednim fakultetima i dok se ne završi zajednička knjižnica te prostorije knjižnice pretvore u seminarske prostorije za našeg glavnog satničara (koji je inače izradio uzoran računalni program za raspored predavanja) upravo dvodisciplinarnost će biti glavni uzrok poteškoćama, da ne kažem osjećaju da smo s izvedbom «Bolonje» pred kolapsom. Nekima se kao pogodno rješenje nametala jednopredmetnost kao temeljni oblik studija, a drugi smo bili radije za «ograničenu dvopredmetnost», kao neko prijelazno rješenje. Ovdje donosim jedan takav prijedlog koji smo pokušali progurati kao moguće rješenje, ali bez uspjeha:

Naime, prema ovom prijedlogu, studij bi na Filozofskom fakultetu trebao ostati u osnovi dvopredmetan, a ako je potrebno administrativno uređivati među kombinacijama onda se vrlo svrhovitim čini povezivanje *nastavničkih studija* koje imaju svoje tržište u gimnazijama, srednjim strukovnim i osnovnim školama (i kojima ne treba smanjivati kvote) s ostalim studijima koji nemaju tako si-gurno tržište, a ipak su interdisciplinarno korisni i za te «privilegirane», povlaštene struke, odnosno važni za hrvatsko društvo i kulturu, budući da je Republika Hrvatska preuzela i međunarodnu obavezu organiziranja njihovih studija.

Konkretno, s jedne strane bi se našli:

I. Povlaštene grupe

a) studijske grupe najtraženijih profila:

- hrvatski jezik i književnost
- engleski jezik i književnost
- njemački jezik i književnost
- filozofija (i etika)
- sociologija
- povijest
- povijest umjetnosti
- latinski jezik i rimska književnost
- informacijske znanosti

b) grupe s jezicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj:

- talijanski jezik i književnost (talijanistika)
- južna slavistika: nastavničko usmjerenje srbistike
- češki jezik i književnost (bohemistika)

Njihovo međusobno povezivanje bi bilo moguće samo između studijskih grupa a) i b) te između grupa iz b) skupine. S tim bi se za Fakultet profitabilnim i prosperitetnim grupama povezivale sve ostale studijske grupe, u ograničenim kombinacijama, ali ne i međusobno. One bi doatile skoro toliko mesta koliko bi se odredilo mesta za studijske grupe iz I. skupine. Prvo bi se popunila mesta iz te skupine, omogućile kombinacije između a) i b) skupine, zatim kombinacije grupa b) skupine, a preostala mesta bi se popunila iz II. skupine, prema željama studenata. Ukratko, društveno tražena i potrebna zanimanja solidarno bi trajno osiguravala siguran rad svim našim studijskim grupama. Mjera bi bila privremena (djelomično bi se mogla prakticirati i dalje, ako bi se pokazala produktivnom), tako dugo dok Fakultet ne bi mogao osigurati sve kombinacije među grupama, odnosno potpuno slobodan upis i slobodnu kombinaciju studijskih grupa i disciplina.

II. Ostale studijske grupe

- arheologija
- antropologija
- etnologija i kulturna antropologija
- francuski jezik i književnost
- grčki jezik i književnost
- hungarologija
- indologija
- južna slavistika (prevoditeljsko usmjereno i književno-interkulturno)
- komparativna književnost
- lingvistika
- poljski jezik i književnost
- portugalski jezik i književnost
- rumunjski jezik i književnost
- ruski jezik i književnost
- slovački jezik i književnost
- španjolski jezik i književnost
- švedski jezik i književnost

- turški jezik i književnost
- ukrajinski jezik i književnost

III. Jednopredmetne grupe

- psihologija (s molbom kolegama da i oni omoguće dragocjenu interdisciplinarnost tj. da sastave i dvopredmetni studij za nastavnike psihologije)
- kroatistika (nenastavničko usmjerjenje)
- povijest (nenastavničko usmjerjenje) itd.

Međutim, u međuvremenu smo bili zabavljeni upisima na diplomske (magisterske) studije, u režimu studija 3+2, koji su pokazali da neočekivano mali broj studentica i studenata ima uvjete za studije 2. stupnja. Mnogi će pauzirati čitavu godinu i tako se pridružiti onim studentima koji drugo studijsko usmjerjenje studiraju u režimu 4+1, što će zagovornicima toga modela vjerojatno dati još više argumenata da ne popuste i da na Fakultetu imamo dvostruki režim studija. Još se jedna pogreška u sastavljanju programa 2. drugoga stupnja vidi već pri upisu: planirali smo, gotovo u svakom studiju previše modula i usmjerjenja, koja se trebiraju kao zasebni studiji, pa umjesto da okupimo studente jednog studijskog područja mi smo ih međusobno razdijelili u male grupe, za koje ćemo na nekim odsjecima održavati konzultativnu nastavu. Do kada će se takav luksuz trpjeti od strane Ministarstva, vidjet ćemo.

Ne ulazeći u pobližu komparaciju pojedinih programa, kao prilog svojim i našim dvojbama i lutanjima, izdvojiti ću tek neke karakteristične komentare iz recenzija, u kojima se vide određeni naglasci, daju pojedini prijedlozi i u najboljim namjerama upozorava na možebitne propuste, odnosno zamke koje valja izbjjeći, baš s obzirom na naša zagrebačka iskustva, proizašla iz brzopletosti u pisanju i nedovoljne promišljenosti planova i programa. I ne na kraju, još je jedna opća karakteristika «bolonjske» reforme koliko važna, toliko i različita u obje sredine: dok smo mi u Zagrebu samo općenito navodili usporedive studijske programe i ne pokušavajući makar deklarativno usporediti konkretne studijske programe s drugih europskih sveučilišta, slovenski su se kolege potrudili i usporedivali pojedine studije u mnogim pojedinostima, pa i navodili naš zagrebački studij kroatistike, iako obje sredine nisu našle čvrste parametre u bodovanju pojedinih kolegija i u tom aspektu su podjednako neusporedive s drugim sveučilištima, kao što su, prema mom mišljenju, upravo najveći problem reforme prerazličiti sustavi bodovanja pojedinih studija i izbornih kolegija (negdje prevladavaju vrednovanja prema zvanjima, drugdje prema opterećenju studenata, a uglavnom su paušalna i liče na svojevrsnu uravnivilovku, koju valjda neće slijediti i plaće).

Prilog (fragmenti iz recenzija prema obrascima za recenzije)

1. Interdisciplinarnost (ako je program interdisciplinaran) i smjer (ako ga ima):

Dvopredmetni dodiplomski studij slovenistike

Da, interdisciplinarnost je zastupljena u dvodisciplinarnom studiju: osim povezanost jezikoslovlja i znanosti o književnosti na području slovenistike, interdisciplinarnost je naglašena samom mogućnosti studiranja drugoga studija. Za nacionalni jezik i književnost presudno važna, kao i za sve studije, jezike i discipline s kojima se studiraju.

Da, u jednopredmetnom studiju je zastupljena ali ograničena: povezanost jezikoslovlja i znanosti o književnosti, slovenistike, poredbene književnosti i slavistike.

Osobna primjedba recenzenta: Iako razumijem administrativnu potrebu za tzv. jednopredmetnim (bolje rečeno: jednodisciplinarnim) studijima, koji se lakše organizira i kojim se istina bolje zadovoljavaju svi aspekti najuže struke, smatram da je u dugoročnom interesu Fakulteta i suvremenog društva, a ne i na kraju nacionalnog jezika i književnosti, neophodna orijentacija na dvopredmetne (dvo- i trodisciplinarne) studije, prema postojećem modelu dva jednakopravna studija, ali i prema starom, a još uvijek prakticiranom u Europi, studiju jedne glavne i dvije sporedne studijske grupe (modula), jer takav naglašeno interdisciplinarni studij studentima i struci omogućava veću bazu znanja i razumijevanja, odnosno snalaženja u suvremenim jezikoslovnim i književno-znanstvenim problemima, a profilu budućega stručnjaka omogućuje neophodnu širinu i fleksibilnost. U razvijenijim sveučilišnim sredinama takva sa interdisciplinarnost prakticira ne samo u okviru jednoga fakulteta nego i u okvirima sveučilišta. Vjerujem da je to moguće razviti reformom programa dvopredmetnih studija, osobito u njihovom predmagistarskom dijelu studija.

Dvopredmetni studij južnoslavenskih studija

Da, već kao dvodisciplinarni, povezujući s drugim studijskim grupama na Fakultetu, otvoren je interdisciplinarnosti, ali nije bez značenja ni njegova unutarnja interdisciplinarnost, ne samo povezivanjem jezikoslovnih i književno-znanstvenih predmeta nego i prevladavanjem granica pojedinih južnoslavističkih disciplina i filologija.

2. Osnovni ciljevi i kompetencije

a) opće kompetencije (studijski, nastavni dosezi glede uporabe znanja, za što će biti studenti sposobni na kraju obrazovnoga procesa)

b) predmetnospecifične kompetencije

Prvi primjer:

Opće kompetencije prikazane su vrlo temeljito i utemeljeno u tradiciji nastave na Fakultetu i suvremenoj didaktici. Međutim, iz programa je vidljiva intencija sastavljača da se na drugom stupnju uvedu sadržaji koji buduće nastavnike osposobljavaju za samostalan stručni i pedagoški rad u školama (u pojedinosti ma npr. općim učiteljskim kompetencijama zacrtan je upravo idealan lik nastavnika). Međutim, možda je u tome opasnost da se opće slovenističke kompetencije, također ambiciozno postavljene, s obzirom na ograničenu zastupljenost slovenističkih sadržaja u programu neće moći do kraja ispuniti. Bio bih načelno za veću povezanost (demonstraciju) sadržaja za zadobivanje specijalnodidaktične kompetencije i slovenističke kompetencije u samim načinima izvođenja pojedinih predmeta (dakle, više sam za primjenu visokoškolske didaktike umjesto «primjenju» srednjoškolske s optimalnim teorijskim pedagoškim i didaktičkim modulom).

Predmetnospecifične kompetencije u studiju 1. stupnja navedene su opširno i utemeljeno s obzirom na stručne i znanstvene kompetencije pojedinoga predmetnoga područja. Istiće se rano prikazivanje žanrovske i vrijednosne razvedenosti književnosti (npr. ogledni kolegiji o slovenskoj prozi 1900.–1950. ili suvremenoj slovenskoj poeziji ili romanu), kao i slojevito prikazivanje jezika (npr. kolegiji o slovenskim narječjima, tvorbi riječi i sl.).

Predmetnospecifične kompetencije 2. stupnja studija *Slovenistike* navedene su utemeljeno s obzirom na stručne i didaktične kompetencije pojedinoga predmetnoga područja. U usporedbi s općim kompetencijama postavljene su skromnije, a u jednom detalju su sporne: s obzirom na pohvalnu minimalnu zastupljenost sadržaja iz slavenske filologije (na razini izbornosti) u studiju slovenistike prvoga stupnja, smatram da bez posebnoga usmjerena, kao i bez mogućnosti studija drugoga jezika, predloženi program teško može optimalno osposobiti budućeg lektora za podučavanje slovenskoga kao drugog ili stranog jezika na stranim sveučilištima. Pohvalna je ipak činjenica da se sadržaji za podučavanje slovenskoga kao drugog/stranog jezika uključuju u fond obavezno izbornih predmeta.

Drugi primjer:

Opće kompetencije prikazane su temeljito i utemeljeno u tradiciji nastave na Fakultetu i suvremenoj visokoškolskoj didaktici. Posebno su dobro objašnjeni temeljni ciljevi magistarskog programa, koji ističu *Južnoslavenske študije* kao mjesto specijalizacije iz kulturologije, prevodilaštva i za nastavnike južnoslavenskih jezika i književnosti, odnosno kao studije koji će uvoditi studente u nove znanstvenoga rada i istraživanja.

Predmetnospecifične kompetencije za *Južnoslavenske študije* navedene su opširno i utemeljeno s obzirom na stručne i znanstvene kompetencije pojedinoga predmetnoga područja. Iстиču se kolegiji opće-kulturnoga i preglednoga usmjerenja, s naglaskom na južnoslavenska društva, kulture i njihove, u različitim dobima, različite jezike, odnosno njihova (pre)imenovanja, itd. Ovdje je možda propuštena prilika, uz razumljivo zadržavanje zajedničkoga jezikoslovnoga obzora za hrvatsko i srpsko jezično područje, da se za bogato i vrlo razvedeno kulturno-književno područje toga jezičnog prostora više istaknu pojedinačne ili problemske cjeline umjesto zajedničkoga prikaza utemeljena na dijakroniji, što bi kolegijima iz hrvatske, bosanske, srpske i crnogorske književnosti, u odnosu na one iz makedonske, donijelo više bodova i više realno potrebnoga prostora u programu. Isto tako, propuštena je možda prilika jačega isticanja bugarskoga jezika i književnosti, koji se planira tek na razini lektorata. Ukratko, imam dojam da je program prilagođen trenutnom kadrovskom stanju, jer se procijenilo da bi za optimalan program južnoslavenskih studija, koji realno okuplja 4–6 nacionalnih filologija, bilo potrebno osigurati gotovo dvostruko veći broj nastavnika.

Predmetnospecifične kompetencije studija 2. stupnja navedene su opširno i utemeljeno s obzirom na stručne i znanstvene kompetencije pojedinoga predmetnoga područja. Iстиču se kolegiji interkulturne metodološke orijentacije, prevoditeljsko-teorijski predmeti, problemski kolegiji iz svih južnoslavenskih jezika i književnosti, pa i domicilnih: slovenskoga jezika i književnosti, zatim urbane kulture, interkulturne komunikacije i didaktike te metoda znanstveno-istraživačkoga rada, i sl. Za razliku od programa prvoga stupnja, magistarski program omogućava studentima veću izbornost i uravnoteženiji (osobniji) izbor pojedinih kolegija s obzirom na pojedine module, odnosno usmjerjenja, bez obzira što su oni relativno čvrsto strukturirani.

3. Međunarodna usporedivost

- a) primjerenost koncepta te formalne i sadržajne strukturiranosti programa
- b) ocjena međunarodne usporedivosti (gledaj tablicu – s najmanje tri strana programa)

Prvi primjer:

Međunarodna usporedivost programa u aspektu koncepta uglavnom je zadovoljavajuća. Glede sadržajne strukturiranosti programa programi su usporedivi u svim glavnim aspektima, s tom razlikom da ljubljanski dvopredmetni studij ima u diplomskom studiju manju moduliranost i neobaveznu izbornost, koja se više planira u magistarskom studiju. Jednopredmetni studij, naglašenije usmjeren prema interdisciplinarnosti, nudi i veću mogućnost izbornih predmeta, s jedne strane prema produbljivanju znanja iz osnovne struke, slovenističkih disciplina, a s druge strane studij se otvara važnim aspektima kontekstualizacije, konkretno pitanjima slavenskih jezika i književnosti te komparativne književnosti. Osobito pozdravljam orientaciju sadržaja studija prema suvremenom slovenskom jeziku i suvremenoj slovenskoj književnosti već na prvom stupnju te otvaranje prema problemskim kolegijima tipa: Zgodovina slovenskega jezikoslovlja, Elektronski jezikovni viri, Psiholingvistika, Seminar iz literarne kritike, Kreativno pisanje, i sl.

Međunarodna usporedivost programa 2. stupnja u aspektu koncepta sasvim je zadovoljavajuća, prilagođena zahtjevima Bolonjskoga procesa. Vrlo je poхvalna pregledna tablica sličnosti i razlika uspoređivanih programa, pri čemu se opaža da je jednopredmetnost pedagoškoga studija nacionalnoga jezika i književnosti, uz dvopredmetni studij, zacrtana i na studiju češkoga jezika i književnosti u Pragu. Glede sadržajne strukturiranosti programa programi su usporedivi u svim glavnim aspektima, s tom razlikom da ljubljanski jednopredmetni pedagoški studijski program *Slovenistike* naglašenije od drugih, (pre)naglašava značenje pedagoškoga modula. Magistarskim izbornim predmetima studij razdvaja jezikoslovni od književno-znanstvenoga dijela omogućavajući studentima završnu specijalizaciju i u skladu s tim bolju pripremljenost za pisanje magistarskoga rada. Pitam se, međutim, ne bi li i ovdje dobrodošla veća suradnja nastavnika (predmeta) iz slovenističke i specijalnodidaktične struke? S tim u vezi, možda se moglo razmisiliti da se trajno napusti koncept jednopredmetnoga studija u korist dva ili više dvopredmetnih studija slovenistike (usmjerenja, modula) koji bi se mogli, prema slobodnom izboru studenata i međusobno kombinirati (studirati) pa nadomjestiti jednopredmetnost. Isto tako, i ovdje je propuštena prilika da se uz jezikoslovno i književno usmjerjenje otvoriti usmjerjenje ili modul *medkulturne slovenistike*, koje bi i studijem verificirali vrlo razvijenu brigu ljubljanskih

slovenista i slavista za slovenski jezik i književnost kao druge/strane te legitimno uključilo strane slaviste u domaći studij slovenistike (kroz institut gostujućega profesora). Kako se vidi iz usporedbene tablice, razlika prema njemačkom programu je upravo u posebnom programu studija njemačkoga kao stranog jezika.

Drugi primjer:

Međunarodna usporedivost programa *Južnoslavenski studiji* u aspektu koncepta uglavnom je zadovoljavajuća. Niti na inozemnim studijima slavistike sve nacionalne filologije ne mogu uvijek dobiti isti tretman i isto značenje, često je sve zavisno od kadrovskih mogućnosti i realnih interesa znanstvenika. U pogledu sadržajne strukturiranosti programa program je usporediv u svim glavnim aspektima, s tom razlikom da ljubljanski novi *Južnoslovanski studiji* imaju u diplomskom dijelu studija manju moduliranost i neobaveznu izbornost, koja se više planira u magistarskom studiju. Novost je mogućnost izbornih predmeta, koji će se iz semestra u semestar mijenjati i tako omogućavati i nastavnicima i studentima koncentraciju na manje, izdvojene znanstveno-nastavne celine (od stilističkih ili kontrastivnih istraživanja u jezikoslovju ili tretiranja dijela pojedine nacionalne književnosti npr. starije hrvatske književnosti ili suvremene srpske proze, do analize opusa pojedinoga pisca ili poredbene analize pojedinih tekstova, kako među autorima iz književnosti koji su u programu tako i u odnosu prema domicilnoj, slovenskoj književnosti).

4. Podaci o zadovoljavanju kadrovskih uvjeta (referencije nositelja, izbori u zvanja) i materijalni uvjeti

Prvi primjer:

Uzorno sastavljeni i primjereni; veća zastupljenost asistenata ili vanjskih suradnika davala bi nadu u razvoj struke i lakše izvođenje programa.

Uglavnom zadovoljavajući, ali zagrebačko iskustvo izvedbe novih programa s bitno manjim grupama upozorava na potrebu kadrovske i materijalne obnove i proširenja.

Uzmemo li u obzir obaveze nastavnika u diplomskom studiju, u redovnom i izvanrednom studiju, obaveze u doktorskom studiju i mentorstvu, obaveze na programima slovenskoga jezika kao drugoga ili stranog, izvođenje ovoga programa mnoge će nastavnike opteretiti iznad njihove nastavne norme, dobro bi se bilo ubuduće osloniti na nove asistente ili čak možda vanjske suradnike iz instituta.

Važna napomena: Uspoređujući hrvatske (i njemačke) sa slovenskim pedagoškim standardima (delovna in pedagoška obveznost, čl. 63. Zakona o visokom školstvu), uvidio sam dvije vrlo uočljive diskrepancije: slovenski zakon o visokom školstvu privilegira lektore u nastavi u odnosu na asistente koji se moraju baviti znanstvenim radom. Naime, slovenski lektor ima 9 sati tjedne obaveze, evropski je standard 12 sati s tendencijom na 16 sati, a slovenski asistenti čak dva puta premašuju obaveze svojih hrvatskih ili njemačkih kolega, njihova je obaveza čak 10 sati tjedne nastave, dok je drugdje uobičajeno da asistent ima normu ispod docenta i profesora (2 do 4 sata tjedno). Kada bi se asistentima zakonom smanjile tjedna norma na *najviše 4 sata tjedno nastave* stvoreni bi bili uvjeti za zapošljavanje većega broja asistenata koji bi već sada bili nužni u seminarSKOJ nastavi na dodiplomskom studiju, jer će postojeći docenti i profesori biti preopterećeni nastavom u magistarskom i doktorskom studiju. Istodobno bi se omogućila dobrodošla kvalitetna obnova struke većim brojem mladih nastavnika koji će samo za nekoliko godina moći (morati) preuzeti nastavu na studiju u cjelini.

Drugi primjer:

Prvostupanjski sveučilišni dvodisciplinarni studijski program *Južnoslovanski studiji* Odsjeka za slavistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani sastavljen je prema svim najvažnijim uputama o sastavljanju novih, reformiranih studijskih programa (tzv. Bolonjski proces), ali je u glavnim osnovama zadržao sve vrijednosti (tradiciju) višedesetljetnoga uspješnoga studija južnoslavenskih jezika i književnosti na ljubljanskom sveučilištu. Za izvođenje prvostupanjskoga programa, vjerujemo, neće biti potrebno veće kadrovsko ekipiranje, ali bi do prihvaćanja i izvedbe drugostupanjskoga programa trebalo misliti na značajniju kadrovsku obnovu, osobito ako se misli sa svim potrebnim stručnjacima (npr. razvoj bugaristike ili poredbeno-interkulturnoga južnoslavističkoga studija) adekvatno «pokriti» cijelo kompleksno južnoslavističko područje.

Isto tako treba voditi računa o materijalno-prostornim uvjetima izvođenja programa (npr. veća slavistička knjižnica i čitaonica, u kojima studenti mogu naći svu potrebnu literaturu i intenzivno se pripremati za nastavu, bile bi nužne za optimalno izvođenje nastave po novim programima).

Umjesto zaključka: odgovor povjerenstvu za kvalitetu nastave

Što reći na kraju, nakon tako «bliskih susreta» s reformama, kako iz iskustva rada na našem studiju južne slavistike, tako i nakon zamornoga iskustva recenziranja tuđih programa? Dodamo li svemu sve raširenije administriranje, od sastavljanja silaba, koji sveučilišne nastavnike sili da iz sata u sat unaprijed opišu redoslijed svojih predavanja i seminara, do elektroničkoga upisa koji u krajnjem

slučaju poništava veću izbornost i slobodu nastavnika da uvijek iznova kreiraju naslove kolegija unutar svoga predmetnoga područja, vidimo da se svaki entuzijazam oko brze i uspješne preobrazbe naših studija, pogotovo na starim fakultetima i velikim sveučilištima, razbija u praksi provedbe zamišljenih planova i programa, budući da nas sputavaju prostorna i kadrovska ograničenja. Navest će i jedan pozitivan rezultat hrvatske reforme studija, barem gledano iz perspektive Filozofskoga fakultet u Zagrebu. Spretnošću dekana i spremnošću voditelja projekata uspjeli smo otvoriti preko dvjesto mjesta za novake. Organizirali smo i nove doktorske studije, na kojima je istinski užitak raditi s nadarenim mladim ljudima, kojima ćemo sutra obnoviti svoje struke i prepustiti naša radna mjesta. Pa ipak, ni to nije prošlo bez žrtve nas profesora: osim što za njih Ministarstvo i Fakultet ne može osigurati adekvatne i primjereno opremljene radne prostore, pa s njima dijelimo svoje kabinete ili im na kojekakve načine nabavljamo stolove i računala, pomirili smo se i s činjenicom da dosta visoke školarine ne plaća Ministarstvo, nego se doktorski studij sufinancira novcem uplata najčešće mlađih, često i nezaposlenih ljudi, koji ga upisuju u nadi da će se zaposliti ili naći bolji posao. Pri tome smo se za mentorstvo za doktorate sa svojim novacima i asistentima morali odreći honorara! I ovdje je slovensko iskustvo, barem do sada bilo pravednije: magistarski i doktorski studiji, koji su bazirani upravo na širokim vidovima mentorske nastave, koliko mi je poznato, u velikom se postotku sufinanciraju od strane Ministarstva, pa bismo i ovdje mogli nešto naučiti od Slovenije. Ukratko, kao i u mnogočemu, od ekonomije do ulaska u Europsku uniju, u reformama studija, gdje smo kao više napredovali, možemo više učiti od Slovenaca nego oni od nas: u temeljitijim pripremama, sistematičnjem pristupu i često opravdanom okljevanju u primjeni novih programa (pogotovo kad je riječ o tradicionalnijim fakultetima, bogatijim uglednim starim profesorima: naivno je i nepristojno vjerovati da se oni, svojim iskustvom i navikama, mogu i moraju povinovati svim novotrijama i kontrolama koje si je zamislila tranzicijska ili ujedinjena europska administracija).

Spomenut će još jedan primjer, našu višestruko započetu i nedovršenu diskusiju oko konkretnih ili strateških pitanja razvoja studija i Fakulteta. Ovdje, umjesto zaključka, sve u nadi da se više neće dati uvući u beskrajne rasprave o reformi, izdvajam naglaske iz svoje pripremljene diskusije, povodom određenih prijedloga fakultetskoga Povjerenstva za unapređivanje kvalitete nastave, koje je u međuvremenu – podnijelo ostavku, a dekan je i Vijeće nisu prihvatali:

1. S obzirom na to kako je krenulo, da se naime diplomski studij strogo dijeli od dodiplomskoga (što povećava opasnost da će mnogi studenti završiti studij nakon dodiplomskoga studija, a time se i svesti nastava na pojedinim grupama na trogodišnji studij), treba razmisliti o tome da i druge grupe prihvate sustav

4+1! Pa neka se kombiniraju međusobno grupe s nastavom 3+2 i grupe s nastavom 4+1, a ako se mora ići na jednodisciplinarne (jednopredmetne) studije, zbog prostornih uvjeta, onda diskusija postaje irrelevantnom!

2. Bez *ikakvoga objašnjenja* navodi se da će diplomski studiji koji ne pripadaju nastavničkom ili prevoditeljskom smjeru biti organizirani kao jednopredmetni. Nije nam jasno: zašto? Protiv sam takvog nedovoljno jasnog i nedovoljno objašnjenoj prijedloga, uostalom mnogi se protivimo monodisciplinarnosti!

Drugo, nema nikakve potrebe, ako bi se uveo *dvopredmetni asimetrični studij* (jedan A i 2B predmeta ili modula) kao osnovni naš studij, za što sam u potpunosti, za to sam se ustrajno zalagao i u predreformskim razgovorima, da se istodobno najboljim studentima prijeći puna, simetrična dvodisciplinarnost, jer osnovna asimetričnost ne treba značiti da se do pune ravnopravnosti oba dijela studija, obje discipline, ne može doseći (zbog organizacijskih poteškoća sa satnicom i prostorom, Fakultet se ne bi trebao obavezivati omogućiti studentima punu dvodisciplinarnost bez kolizija, ali je ne bi trebao eksplicitno onemogućavati: kao što student preuzima odgovornost u asimetričnom studiju čemu će dati naglasak i prednost, često to mogu biti sasvim eksterni razlozi, tako ga ne trebamo ograničavati ako hoće doseći svoju punu mjeru na oba studija!).

Podržavam asimetričnost i stoga što se ona može primijeniti i u unutarstudijskim problemima sa satnicom ili prekoračenjem maksimalne kvote broja bodovala, što inače mislim da trebamo ukinuti: naši studijski programi trebaju propisivati samo donju, minimalnu granicu za koju se daje određena kompetencija, odnosno dio struke u modulima. Prigovori o nedovršenosti struke otpadaju, jer je *nedovršenost* – bakalaureat – ugradena u osnove dodiplomskoga studija (a spominje se i cjeloživotno obrazovanje, što ipak ne bi trebao biti argument, ono se treba odnositi na nova znanja u uvjetima brzoga razvoja tehnologije i metodologija).

3. Što se tiče *nastavničkih studija* Fakultet bi trebao odlučiti hoće li i dalje obrazovati nastavnike za osnovne škole, ako hoće onda je potrebno prilikom izrade novih studijskih programa za nastavnička usmjerena planirati dvije vrste studija: npr. za osnovnu i trogodišnje stručne škole (s naglaskom na učenje jezika i na književnosti za mlade) te za gimnazije i četverogodišnje stručne škole (kojima se omogućava polaganje državne mature) te visoke škole i fakultete; zatim programe prilagoditi tim ciljevima. Dakako, nemamo ništa protiv racionalizacije nastave metodike, ali bi bilo potrebno veću pozornost posvetiti pitanjima visokoškolske didaktike, didaktičkom obrazovanju naših novaka i asistenata, koji bi onda svojom praksom već za vrijeme studija najbolje, najneposrednije,

podučavali naše buduće nastavnike u osnovnim i srednjim školama te u gimnazijama i visokoškolskim ustanovama.

I još dvije važne napomene, koje Povjerenstvo uopće ne tematizira, a Fakultet bezobzirno provodi, kao svoju jedinu korekciju reforme:

a) *Sustav bodovanja* nije za sve jednak, ne držimo se od studija do studija istih principa, kolegiji novaka i profesora su načelno izjednačeni, često paušalno, linearno odlučujemo o broju bodova za pojedine predmete u strukturi studija iako se golin okom vidi da svi kolegiji ne mogu biti ravnopravni, osim toga i studentima, bez obzira na njihov manji ili veći angažman (pa i redovito/neredovito dolaženje) mi dajemo uvijek isti broj bodova, a bilo bi mesta za diferenciranje, itd. Pored toga tu je, već spomenuta, koliko nerazumna toliko i smiješna odluka o ograničenju broja bodova, po pojedinom studentu. Općenito smatram da je baš tu, gdje je Bolonjski sustav imao ambiciju izjednačiti kvalitetu nastave i omogućiti studentima mobilnost, gostovanje ili premještanje na studije u inozemstvu, pa i među domaćim fakultetima, u potpunosti zakazao i nije donio rezultate, nije ispunio očekivanja.

Što se našega fakulteta, pa i Sveučilišta, tiče mi nismo uskladili statuse pojedinih tipova kolegija prema izvođačima. Uobičajeno je da *vježbe i proseminalare* mogu, s punom kompetencijom (dakle i uz potpise i uz dozvolu ispitivanja) obavljati lektori, vanjski suradnici i novaci, odnosno asistenti; oni *seminare* mogu imati samo u iznimnim slučajevima, a u pravilu asistenti barem s magistrijem, odnosno viši asistenti s doktoratom i docenti (koji mogu držati i predavanja). Tzv. *glavne seminare* mogu voditi samo profesori i oni se, kao ni njihova predavanja, ne daju izbjegći nikakvom slobodom u izbornosti! Pojedini fakulteti upravo su po tim principima bodovno vrednovali predmete, pa predlažem da u narednom reformskom ciklusu to svakako popravimo.

b) Mi se nismo oslobođili nastave po principu iz godine u godinu, odnosno stupnjevite (kontinuirane) nastave iz semestra u semestar. Naši programi prepunii su i tamo gdje se ne može drugačije (kao što su lektorske vježbe) i tamo gdje bi se moralio, pa čak i u izbornim kolegijima, predmeta koji se ponavljaju iz godine u godinu, umjesto semestralnih kolegija koji bi morali iz određenoga predmetnoga područja biti uvijek, iz semestra u semestar, drugi i drugačiji, barem u ciklusu od 3 do 5 godina. Kada bismo to proveli konzervativno kao što uglavnom ne provodimo, mnogi bi studiji, odnosno katedre ili predmetna područja, osobiti manje (po broju studenata) studijske grupe, mogli spajati godišta npr. tako da bi se uvodni kolegiji slušali u prva dva semestra, od 3. do 6. semestra studenti bi se spajali i slušali zajedno, kao o od 7. do 10. semestra pogotovo (u diplomskom dijelu studija). Mi bismo tako neke naše studije praktički sveli na sis-

tem 1+2+2 i rasporede za umjesto pet godišta radili samo za tri! Ta «unutarnja rezerva», koju su prakticirali mnogi zapadni studiji i prije Bolonje kod nas uopće nije prepoznata, umjesto toga nas još uvijek vuče nostalgija za velikim jednogodišnjim predmetima, odnosno kolegijima koji su u programu stalni i namijenjeni određenom godištu, što je primjenom Bolonje strukturno neodrživo. Odatle mnogi problemi u organizaciji nastave, a ne na kraju i s brojem nastavnika, jer se smatra da svaka godina mora biti pokrivena drugim nastavnici ma, itd., itd., itd.

Adriana Car-Mihec

Rijeka

Riječka kroatistika u Bolonjskom procesu

Studij Hrvatskoga jezika i književnosti pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci pripada tradicionalnim studijima nacionalnoga jezika i nacionalne književnosti koji izobrazava studente za potrebe odgojno-obrazovnih ustanova, za nastavak znanstvenoga ili stručnoga bavljenja jezikom i književnosti te za javni i privatni sektor na onim područjima u kojima se očekuje i/ili je nužna visoka ovlađanost jezičnim zakonitostima te poznavanje književne teorije i povijesti.

Kao jednopredmetni i dvopredmetni studij koncipiran je tako da kroz programe temeljnih i izbornih kolegija ospozobljava studente za praćenje suvremenih znanstvenih spoznaja te im daje preduvjete za uključivanje i sudjelovanje u suvremenim procesima na području znanosti o književnosti i jezikoslovju. Omogućava i stjecanje praktičnih znanja koja su neposredno primjenjiva npr. u odgojno-obrazovnoj, uredničkoj, književno-kritičkoj, redaktorskoj i lektorskoj, ali i novinarskoj praksi, u protokolarnim poslovima, pri kultur(al)nom menadžmentu, službama odnosa s javnošću i sl. Usporediv je s programima na stranim sveučilištima na kojima se studira nacionalni jezik i književnost (može se uspoređivati sa studijem češkoga jezika na sveučilištu u Pragu, studijem poljskoga jezika na sveučilištima u Varšavi i Sosnowcu ili, primjerice, studijem slovačkoga u Banskoj Bystrici).

Filozofski fakultet u Rijeci pri kome ovaj studij djeluje pravni je slijednik Pedagoškoga fakulteta koji je bio slijednik Pedagoške akademije, što podrazumijeva višedesetljetno iskustvo u izobrazbi nastavnika. Odsjek za kroatistiku osnovan je 1977. godine (tada pod imenom Filološki odjel) i od tada kontinuirano izobrazava profesore hrvatskoga jezika i književnosti sustavno inovirajući programe i slijedeći suvremene spoznaje u znanosti, ali i u visokom obrazovanju. Sukladno provođenju reformi u visokoškolskom obrazovanju u Europi, tj. Hrvatskoj, 2004. godine je i u Hrvatskoj je započeta reforma dvaju nastavnih programa (jednopredmetnoga i dvopredmetnoga), prihvaćeno je uvođenje usporedivih akademskih stupnjeva (nazivi prvostupnik, magistar, doktor znanosti) kao i dodatak diplomi (Supplement) s tekstualnim opisom položenih predmeta. Prihvaćen je sustav triju ciklusa studiranja: *preddiplomskoga* u trajanju od 3 godine (nakon kojeg studenti stječu naziv *sveučilišni/a prvostupnik/prvostupnica hrvatskoga jezika i književnosti*); *diplomskoga* – 2 godine (*magistar/magistrka hrvatskoga jezika i književnosti*).

tra hrvatskoga jezika i književnosti) i poslijediplomskoga u trajanju od 3 godine, uveden je i Europski sustav ECTS bodova, započete su sve potrebne aktivnosti čiji je cilj promicanje mobilnosti studenata i nastavnika.

Novi bolonjski programi pri Odsjeku za kroatistiku u Rijeci koji su odobreni od strane Nacionalnoga vijeća za visoko obrazovanje omogućavaju studentima visok stupanj pokretljivosti unutar područja kroatistike na preddiplomskom studiju, i to zbog prepoznatljivosti samoga studija, ali i zbog usporedivosti sa sličnim studijima. Na diplomskoj razini (unutar dvaju odvojenih modula: nastavnicičkoga i općega kroatističkog) znatno je viši stupanj izbornosti nastavnih programa, a to znači da studenti imaju mogućnost profiliranja unutar struke i srodnih područja, ali i mogućnost prijelaza na druge komplementarne, primarno humanističke diplomske studije. Programi su kompatibilni s proklamiranim međunarodnim standardima u visokom školstvu (zaključcima *Europskoga rektorskog zbora, Sorbonskom deklaracijom, Bolonjskom deklaracijom, Lisabonskom deklaracijom, Praškom deklaracijom*), kao i sa *Zakonom o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (NN br. 123/2003) te *Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (NN 105/2004).

Prva bolonjska generacija studenata koja je na Odsjeku za kroatistiku upisana akademske godine 2005./2006. ove godine završava prvi, dodiplomski ciklus svoga obrazovanja. Od sljedeće akademske godine očekuje se pokretanje prve godine diplomskoga studija. Na nastavnički modul hrvatskoga jezika i književnosti (jednopredmetni i dvopredmetni koji je do ove godine bio organiziran kao A, tj. B studij) moći će se upisati svi studenti sa završenim preddiplomskim studijem hrvatskoga jezika i književnosti (180 ostvarenih ECTS bodova) na Filozofskom fakultetu u Rijeci ili na drugim srodnim studijima u RH (u skladu s mogućnošću koju predviđa članak 75. *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*). Opći kroatistički modul osim studenata koji su završili preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti moći će upisati i studenti sa završenim neistovrsnim studijima uz uvjet da imaju završen neki od studija sljedećih znanstvenih područja (prema *Pravilniku o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama*, NN, br. 76, od 3. svibnja 2005.): humanističkih znanosti (polje filologija: grana: klasična filologija, kroatistika, slavistika, romanistika, germanistika, anglistika, fonetika, opće jezikoslovlje, poredbeno jezikoslovlje, teorija i povijest književnosti, poredbena književnost; polje znanost o umjetnosti: grana: teatrologija, filmologija), društvenih znanosti (polje informacijske znanosti: grana: komunikologija, knjižničarstvo, leksikografija i enciklopedistika, novinarstvo, javni mediji, arhivistika i dokumen-

taristika); te završen studij kroatologije ili koji od inozemnih slavističkih ili kroatističkih studija te polože potrebne razlikovne ispite.

Netom spomenuti upisi na diplomske studije usko su povezani uz tzv. II. fazu Bolonjskoga procesa. Ta je reformska faza na Odsjeku za kroatistiku vezana uz Akcijski plan koji je usuglašen sa *Strategijom Sveučilišta u Rijeci 2007.–2013.* koju je u studenom 2007. godine usvojio Senat Sveučilišta u Rijeci, a tiče se u prvom redu analize uspjeha prve generacije studenata upisanih na preddiplomske studije 2005./2006. akademske godine, već spomenutoga upisa prve bolonjske generacije na diplomske studije, kao i promjena u studijskim programima dvopredmetnih studija (ustroja u obliku A+A), smanjenja opterećenosti studenata na aktivnoj nastavi, promjena studijskih programa sukladno odredbama Pravilnika o studiju, ospozobljavanja nastavnika za primjenu spomenutoga Pravilnika i izmjena studijskih programa u izvedbenom dijelu.

U takovu su kontekstu promjene na dvopredmetnom preddiplomskom i diplomskom studiju kroatistike bile znatne. U skladu s odlukom Vijeća Filozofskoga fakulteta u Rijeci odustalo se od B-studija *Hrvatskoga jezika i književnosti.* Također, dvopredmetni A-studij *Hrvatskoga jezika i književnosti* reformiran je prema načelu smanjivanja opterećenja studenata. U skladu s tim načelom reforma A-studija provedena je tako da je reduciran broj sati aktivne nastave na maksimalno 12 nastavnih sati na tjedan po studijskoj grupi (ukupno maksimalno 25 nastavnih sati na tjedan za dvopredmetni studij), reduciran je broj ECTS-bodova za pojedine obvezatne predmete. Smanjen je i broj završnih ispita, čime je smanjeno opterećenje studenata dvopredmetnoga studija u ispitnome roku i opterećenje studenata ravnomjernije je raspoređeno na cijelu akademsku godinu. Definirani su ujedno ishodi učenja u svakom pojedinom Opisu predmeta preddiplomskoga studija u cijelosti (prema Strategiji Sveučilišta i Akcijskom planu o uvođenju ishoda učenja na Sveučilištu u Rijeci), a u skladu s ishodima učenja provedena je unutarpredmetna preraspodjela dodijeljenih ECTS-bodova u rubrici *Nacin praćenja i ocjenjivanja studenata.*

Unesene su i promjene u sadržajima nekih kolegija. Neki su kolegiji prilagođeni suvremenim znanstvenim prepostavkama, tj potrebama cjelokupnoga programa. Najveće promjene učinjene su u sklopu izbornih kolegija. U odnosu na program studija *Hrvatskoga jezika i književnosti* koji je dosad bio unesen u sustav MOZVAG,¹ u okviru ove reforme vraćen je u MOZVAG niz izbornih kolegija koji dosad nisu mogli biti uneseni jer sustav MOZVAG nije podržavao njihovo unošenje zbog neosjetljivosti na specifičnost fakultetskih ustanova s većim

¹ MOZVAG je sustav Agencije za znanost i visoko obrazovanje koji sadrži podatke o svim studijskim programima koji se izvode na visokim učilištima i sveučilištima.

brojem smjerova.² Budući da je riječ o kolegijima koji su prošli kroz recenzentski postupak (i u tom su postupku pozitivno ocijenjeni) kao dio programa pred-diplomskoga studija *Hrvatskoga jezika i književnosti* koji je dobio Dopusnicu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, budući da se u proteklim godinama izvođenja studijskoga programa pokazala potreba za povećanim brojem izbornih kolegija kako bi se studentima nudila stvarna a ne samo deklarativna izbornost, budući da je trebalo izaći ususret želji za povećanjem mogućnosti izbora kolegija koju je velik broj studenata iskazao u dosad provedenim usmenim i pismenim anketama, budući da je određen broj nositelja kolegija zbog izrazito velike zainteresiranosti studenata za slušanje njihova kolegija iskoristio pravo postavljanja ograničenja u broju studenata koji mogu pohađati njihov kolegij, budući da se promijenila kadrovska struktura na Odsjeku za kroatistiku (u odnosu na prijašnje stanje broj nastavnoga osoblja povećan je za šest novih zaposlenika), te s obzirom na to da se planira da određen broj izbornih kolegija stoji u mirovanju (što znači da se neće svake godine aktivirati svi predviđeni kolegiji, nego samo njihov određeni broj, ovisno o opterećenju nastavnika), vraćanje spomenutih izbornih kolegija u program studija *Hrvatskoga jezika i književnosti* smatrali smo ne samo opravdanim već i nužnim. Osim toga, što se također čini nadasve važnim, radi povećanja mogućnosti izbora kolegija iz područja kroatističke struke, šest kolegija koji su obavezni na općem kroatističkom modulu mogu se na nastavničkome modulu birati kao izborni kolegiji (*Hrvatski standardni jezik 20. stoljeća, Od teksta prema diskursu, Semantika, Lingvistika jezičnih dodira, Monografski pristup temama hrvatske književnosti te Redaktura i lektura*).

Izmjene su izvršene i na jednopredmetnom preddiplomskom i diplomskom studiju *Hrvatskoga jezika i književnosti*. I ovdje je u skladu s Akcijskim planom za provođenje II. faze Bolonjskoga procesa provedena izmjena studijskih programa u izvedbenom dijelu. Sukladno tome, prilagođen je način izvođenja nastave i usvajanja znanja te provedena nova metodologija i instrumentarij vrednovanja studenata (ispita) u skladu s Člankom 43. Odluka i izmjena Pravilnika o studijima o Ocjenjivanju unutar Europskoga sustava prijenosa bodova. Sukladno tome uspjeh studenta za svaki predmet izražava se ECTS skalom ocjenjivanja u postocima od 0 do 100% pri čemu prolazna ocjena na preddiplomskom studiju ne može biti niža od 40%, a na diplomskom studiju ne može biti niža od 50%. Strategijom Sveučilišta i Akcijskim planom o uvođenju ishoda učenja na Sveučilištu u Rijeci definirani su ishodi učenja u svakom pojedinom *Opisu pre-*

² Sustav je naime izračunavao nastavno opterećenje osoba dijeleći ukupan broj kolegija na fakultetu u cjelini s brojem nastavnika na fakultetu u cjelini, zanemarujući činjenicu da je riječ o nastavnome osoblju koje pripada različitim stručnim smjerovima i da je jedino opravdano promatrati izvodivost unutar jednoga stručnog smjera.

dmeta diplomskoga studija u cijelosti. U skladu s ishodima učenja provedena je unutarpredmetna preraspodjela dodijeljenih ECTS-bodova u *Načinu praćenja i ocjenjivanja studenata*. Smanjen je i broj završnih ispita, čime je smanjeno opterećenje studenata u ispitnome roku i opterećenje studenata ravnomjernije je raspoređeno na cijelu akademsku godinu. Zaključcima Povjerenstva za izradbu nastavničkoga modula uskladen je omjer ECTS-kredita u nastavničkom modulu diplomskoga jednopredmetnog studija prema kojima minimalni broj ECTS bodova za nastavnički modul iznosi 30 ECTS bodova za jednopredmetne studije. Od toga se 20 ECTS bodova odnosi na edukacijske kolegije, a metodika i praksa se vrednuje s 10 ECTS bodova.

U svezi izbornih kolegija provedene su izmjene istovjetne već spomenutim na dvopredmetnom studiju. Osim toga, kako je u (sada već starom) diplomskom programu *Hrvatskoga jezika i književnosti* izbornost bila predominantna u odnosu na struku, provedena je unutrašnja distribucija broja ECTS-bodova predviđenih za izborne kolegije (ECTS-bodovi grupirani su na one koji su dodijeljeni: izbornim kolegijima iz hrvatskoga jezika i jezikoslovlja, izbornim kolegijima iz književnosti i teorije književnosti te izbornim kolegijima iz slobodno odabranoga područja struke).

Sve spomenute izmjene nastavnih planova i programa Odsjeka za kroatistiku temelje se na rezultatima interne institucionalne evaluacije kvalitete koja je vrlo ažurno provođena tijekom proteklih triju godina izvođenja odobrenih programa. Vodilo se pritom računa da se one moraju donijeti i obaviti prije raspisivanja natječaja za upis za 1. godinu preddiplomskoga i 1. godinu diplomskoga studija. Osim toga, u vrlo skoro vrijeme sve će odluke o izmjenama biti objavljne na web-stranicama odsjeka i u sustavu MOZVAG. Promjene su donesene temeljem odluke Senata našega Sveučilišta. Na ovaj je način znatno poboljšana kvaliteta naših studijskih planova i programa.³

³ Sve spomenute izmjene omogućene su Prijedlogom odluke o postupku izmjena i dopuna studijskih programa koji imaju dopusnicu u skladu s kojim se ovisno o vrstama promjena odlučuje na tri razine. Njime se na prvoj razini – onoj visokih učilišta, tj. Fakultetskih vijeća daje mogućnost izmjena bez obveze traženja suglasnosti senata, tj. postupka provođenja postupka vrednovanja od strane Nacionalnoga vijeća i to glede ažuriranja literature, preraspodjeli predviđenoga broja sati za različite oblike nastave, broja ECTS bodova unutar kolegija, aktiviranje ili deaktiviranje izbornih kolegija, određivanje uvjeta, redoslijeda polaganja ispita i promjene u nazivima tri kolegija bez promjene njihova sadržaja. Na drugoj razini – onoj Sveučilišta (a koja se tiče upravo spomenutih izmjena, tj. tzv. II. bolonjske faze) moguće je spajanje dvaju manjih jednosemestralnih kolegija u jedan, preraspodjela ECTS bodova unutar studijskoga programa, uvođenje dvaju novih izbornih kolegija, promjena kriterija za upis na studij i, što je sva-

Jedan od najtežih zadataka u okviru provedene reforme svakako je bio prilagođavanje naših programa novom Pravilniku o studijima. U skladu s njime znatno se morao, kao što je već i spomenuto, smanjiti broj ispita po studiju (3–5 ispita u dvopredmetnim kombinacijama) što je iziskivalo velike izmjene u preraspodjeli ECTS bodova unutar gotovo svih kolegija, a posebice onih koji su ukinuli ispite te predvidjeli isključivo kontinuirani način ocjenjivanja. Mnoge nedoumice i nesuglasice izazvale su nedorađene i umnogome nejasne kalkulacije oko preraspodjele ECTS bodova unutar rubrike *Praćenja i ocjenjivanja studenata* u programskim prikazima kolegija, tj. rasprave o tome koliko bodova primjerice valja dodijeliti za pohađanje nastave, aktivnost u nastavi, zašto valja insistirati na pisanim ispitima, tj. bitno smanjiti bodovnu vrijednost usmenih ispita, nedorečenost u osmišljavanju omjera 30%/70% pri praćenju i ocjenjivanju uspješnosti studenata (ispit / kontinuirana provjera znanja) ...

Veliki otpor u smislu sve veće (administrativne) opterećenosti nastavnika izazvao je s Pravilnik o ocjenjivanju usklađen Akcijskim planom za definiranje ishoda učenja, tj. Strategijom Sveučilišta. Do sada je, zbog hitnosti donošenja izmjena u planovima i programima studija, on tek djelomično realiziran. Svi nastavnici Odsjeka morali su proći kratku edukaciju osposobljavanja za adekvatno koncipiranje studijskih programa u skladu s pristupom studiranja temeljenom na ishodima učenja. U tom su kontekstu morali (re)definirati očekivane ishode svim naših kolegija te područje znanja i razine postignuća studenata. Dalji rad na adekvatnom formuliranju ishoda učenja očekuje sve nastavnike najesen kada valja izraditi detaljne izvedbene planove. Planiranje pojedinih kolegija unutar studijskih programa mora se pritom čvrsto uklopi u viziju cjelokupnoga studijskog programa. Program svakoga pojedinog kolegija, osim toga, mora predvidjeti i poštovati niz ključnih elemenata: definiranje očekivanih ishoda učenja studenata koji se žele realizirati tijekom rada na tom kolegiju, količinu i vrstu radnoga opterećenja studenata, sadržaj kolegija, metode poučavanja koje će voditi realizaciji definiranih ishoda, metode procjenjivanja i ocjenjivanja stečenih ishoda učenja i sl. Detaljni izvedbeni programi (DINP) svih kolegija morat će biti uneseni u unificirane obrasce koji će sadržavati niz podataka vezanih za izvođenje nastave s obzirom na kalendar rada ili propisane sadržaje kolegija. Oni bi trebali biti namijenjeni prvenstveno studentima kako bi se čim bolje orientirali u zahtjevima i očekivanjima vezanim uz pojedini kolegij, kako bi mogli što pažljivije isplanirati svoje obveze i odabrati pristupe učenja što će ih dovesti do uspješne realizacije definiranih ishoda.

kako najvažnije, jednokratna izmjena sadržaja u 20% obveznih i izbornih kolegija studijskoga programa. Treća, pak, razina ona je Nacionalnoga vijeća za visoko obrazovanje uključuje promjenu naziva studija, kompetencija i sl.

No, u cijeloj netom spomenutoj akcijskoj aktivnosti, tj. procesu prilagodavanja novoga sustava, postoji i niz vrlo objektivnih problema. Kao što je i bilo neodgovorno na samome početku očekivati da će programi koji su doneseni u praktički manje od godinu dana biti uspješni, tako je i sada cijelim sustavom vladala jedna poprilično neorganizirana žurba. Pod pritiskom kratkih rokova paralelno su se donosili mnogobrojni pravilnici, upute, mnogi od onih koji su za reformu zaduženi jedva da istu razumiju, administrativno osoblje absolutno je needucirano za provedbu reformskih zahvata. Temelj bolonjske reforme – rad u malim grupama – daleko je od očekivanoga i potrebnoga, opterećenja nastavnika koji grcaju u administrativnim labirintima nisu izmijenjena, itd. U takvu kontekstu sve (iako hvalevrijedne) promjene koje smo unijeli (i kojima zaista jesmo bitno poboljšali planove i programe) još su uvijek daleko od onoga što od reformiranih programa valja očekivati.

Bolonjska prenova kot priložnost

Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem se je že ob svoji ustanovitvi leta 2000 odločila za vpeljavo strukture študija, ki je značilna za bolonjski sistem študija. Tako je tudi študijski program slovenistike vključeval sodobne pristope in strukturo, ki so izhajale iz značilnosti sistema študija na celotni fakulteti. Snovalci smo zato proces bolonjske prenove študijskega programa slovenistike izkoristili bolj za vsebinske dopolnitve in oblikovanje programov in smeri, ki pred tem še niso bili razviti. Čeprav prenova v organizacijskem smislu zaradi opisane sodobne narave študijskega sistema že v preteklem obdobju ni bila pretirano zahtevna, pa smo morali ob prenovi vendarle premisliti o nekaterih pasteh kreditno-točkovnega sistema in z njim povezanih značilnostih bolonjskih študijskih programov. Pri tem so nam nekajletne izkušnje s tem sistemom precej pomagale.

Ključne besede: kreditno-točkovni sistem (ECTS), izbirnost, interdisciplinarnost, bolonjska prenova, študijski program slovenistike

1 Značilnosti sistema študija na FHŠ

Zadnji rok za uvedbo bolonjskih študijskih programov v Sloveniji bo študijsko leto 2009/2010, to je deseto leto po podpisu Bolonjske deklaracije, s katero so se države podpisnice zavezale, da bodo pospešile sodelovanje med evropskimi visokošolskimi sistemi in s tem povečale mobilnost študentov med visokošolskimi institucijami.

Prav v času podpisa te deklaracije, tj. leta 1999, je nastal tudi elaborat za ustanovitev Fakultete za humanistične študije (FHŠ) v Kopru kot samostojnega visokošolskega zavoda (Čok, Mikolič 2000). Snovalci fakultetnih programov, ki so bili na tekočem z aktualnimi evropskimi in svetovnimi smernicami na visokošolskem področju, so se že takrat odločili za uvedbo kreditno-točkovnega sistema (sistema ECTS), ki danes pomeni osnovo bolonjskih študijskih programov. Ta sistem kot enotna evropska metodologija omogoča popolno prehodnost znotraj študijskega programa, med programi in visokošolskimi inštitucijami v isti državi ali v različnih evropskih državah. Poleg tega so se snovalci FHŠ odločili še za naslednje sodobne pristope k študiju, ki danes pomenijo hrbitenico bolonjske prenove:

- izbirnost predmetov – ob temeljnih, obveznih vsebinah študentje izbirajo med izbirnimi predmeti stroke in izbirnimi predmeti drugih strok,

- interdisciplinarnost – študentje izbirajo predmete več študijskih programov,
- skupni študij oz. studium generale v 1. letniku – vsi študentje izbirajo med istimi predmeti, ki predstavljajo temeljne humanistične vsebine za vse študijske programe,
- tutorski sistem in poudarek na neprestanem in neposrednem stiku učiteljev, mentorjev in tutorjev s študenti,
- seminarsko in samostojno raziskovalno delo študentov,
- strokovna praksa – vsak študent mora v času študija opraviti 60-urno strokovno prakso.

Po vsebinski plati so bili oblikovani študijski programi usmerjeni v različne družboslovne in humanistične vede s poudarkom na medkulturni razsežnosti, tj. stičnosti, povezanosti in medsebojni vplivnosti idej, vedenj in vrednot različnih kultur. V pismu o nameri za ustanovitev fakultete iz leta 1996 je bilo celo zapisano, da se bo fakulteta imenovala Fakulteta za interkulturne študije, a je bil ta koncept v Sloveniji tedaj še preveč sodoben in premalo poznan, da bi bil sprejet.

Fakulteta za humanistične študije Koper je bila nato septembra 2000 tudi ustanovljena, prve študente je vpisala v letu 2001/2002, leta 2003 pa se je skupaj z drugimi visokošolskimi in raziskovalnimi inštitucijami v Slovenski Istri povezala v Univerzo na Primorskem. Vse zgoraj omenjene pristope, ki jih je napovedal elaborat, je fakulteta že od samega začetka uresničevala, zaradi česar je tudi v bolonjsko prenovo vstopila z določeno mero izkušenj in torej razmeroma dobro pripravljena. Pravzaprav je prenova pomenila zgolj formalno preoblikovanje programov, ki so v glavnem že temeljili na isti strukturi, ki jo zahteva bolonjska reforma. Tako ne čudi dejstvo, da je FHŠ kot prva med humanističnimi fakultetami v Sloveniji prenovila in akreditirala ter začela izvajati prve bolonjske programe že v letu 2006/07, v naslednjem študijskem letu, tj. 2007/08, pa že vse svoje programe 1. stopnje (Slovenistika, Italijanistika, Zgodovina, Geografija, Kulturni študiji in antropologija, Filozofija, Dediščina; v letu 2008/09 pa je uvedla še bolonjski program Medijski študiji).

2 Bolonjska prenova slovenističnih študijskih programov na FHŠ

V skladu z zgoraj opisano programsko in organizacijsko zasnovno je FHŠ že v svojih ustanovitvenih aktih začrtala tudi oblikovanje slovenističnega programa. Po zaključenem postopku priprave in akreditacije univerzitetnega dodiplomskega študijskega programa Slovenistika smo prve študente vpisali v študijskem letu 2004/2005. Seveda smo se tudi na Oddelku za slovenistiko FHŠ kmalu lotili bolonjske prenove in tako v letu 2007/08 vpisali prve študente v bolonjski program Slovenistika 1. stopnje. Prav tako smo akreditirali študijski

program Slovenistika 3. stopnje, v postopku akreditacije pa sta tudi eno- in dvopredmetni pedagoški program Slovenistika 2. stopnje.

Študijski program koprsko slovenistike je zasnovan tako, da študentje pridobijo splošno slovenistično izobrazbo s poudarkom na medkulturnih povezavah:

- strokovno poglobljeni vpogled v pretekli in sodobni razvoj ter stanje slovenskega jezika ob ustremnem poznavanju jezikoslovnih teorij 20. stoletja in soočanju slovenskega jezika s slovanskimi, romanskimi in germaniskimi jezikovnimi pojavi,
- pregled slovenske književnosti v njenem razvoju od začetkov do neposredne sodobnosti ob ustremnem poznavanju svetovne književnosti in literarne teorije,
- razumevanje jezikovnih, literarnih in drugih kulturnoških posebnosti slovenskih obmejnih področij, s posebnim poudarkom na prostoru kulturnega stika med Alpami in Jadranom,
- poznavanje nekaterih ključnih elementov slovenske kulture z zgodovinskih, geografskih in antropoloških oz. kulturnoških vidikov,

poleg tega pa še specialna znanja z nekaterih področij uporabnega jezikoslovja (leksikologija in leksikografija ter sodobne jezikovne tehnologije, lektoriranje, prevajanje, slovenščina kot drugi/tuji jezik) in poglobljeni pogled v različne tipe diskurza z jezikovnega in književnega gledišča (jezik oglaševanja, jezik v turizmu, mladinska književnost, sodobna dramatika in gledališče, žanrskost slovenske literature, slovenske književnice 20. stoletja idr.) (Mikolič 2005; Mikolič-Žagar 2008).

Tako nekatere posebnosti prvega kot tudi prenovljenih študijskih programov slovenistike pa vključujejo sodobne pristope in strukturo, ki izhajajo iz značilnosti sistema študija na Fakulteti za humanistične študije. Snovalci smo proces prenove Slovenistike tako izkoristili bolj za vsebinske dopolnitve programa 1. stopnje in oblikovanje programov in smeri, ki pred tem še niso bili razviti (doktorski študij, pedagoški in dvopredmetni študijski program ter študijski program 2. stopnje, usmerjen na specifično področje, tj. uprizoritvene študije in kreativno pisanje).

Čeprav prenova v organizacijskem smislu zaradi opisane sodobne narave študijskega sistema že v preteklem obdobju ni bila pretirano zahtevna, smo morali ob prenovi na osnovi izkušenj premisliti o nekaterih pasteh kreditnotočkovnega sistema in z njim povezanih značilnostih bolonjskih študijskih programov.

2.1 Izbirnost in izpopolnjevanje tutorskega sistema

Bolonjski študijski programi FHŠ vsebujejo tudi do 40% izbirnih vsebin, bodisi izbirnih predmetov stroke ali izbirnih predmetov drugih študijskih programov, pri čemer je posebna skrb posvečena temeljnim vsebinam nekega programa, ki morajo biti ustrezno zastopane v obliki obveznih predmetov. Vsekakor pa je nujen razmislek o tem, na osnovi česa se študentje odločajo za posamezne izbirne predmete: ali gre samo za priložnostno odločitev, kateri lahko botruje tudi subjektivna ocena (ne)zahtevnosti nekega predmeta, ali pa je izbira posledica nekih globljih notranjih vzgibov, interesov in poklicnih želja posameznega študenta. Pri tem ima lahko ključno vlogo tutor, ki pomaga študentu razkrivati njegove interese in mu tako pomaga pri izbiri predmetov in s tem pri oblikovanju njegove študijske poti. Prav zato je učinkovit tutorski sistem sestavni del kakovostnega študijskega procesa.

Prav tako pa lahko preko dobro delujočega tutorskega sistema in z njim povezanega postopka predhodne poizvedbe interesa za izbirne predmete pravočasno ugotovimo, kakšni so interesi študentov za prihodnje študijsko leto in si s tem odpremo možnosti za pravočasno kadrovsko načrtovanje. Na FHŠ smo te postopke iz leta v leto izpopolnjevali, tako da sedaj že konec maja ali najkasneje v začetku junija na osnovi rezultatov preizbora izbirnih predmetov razpišemo izbirne predmete za prihodnje študijsko leto. Še vedno pa ostajata odprta dva problema, in sicer kako tutorjem in študentom najbolj učinkovito predstaviti celoten nabor izbirnih predmetov ter kako zagotoviti sredstva za pokrivanje stroškov tutorskega dela.

2.2 Interdisciplinarnost

Poleg predmetov stroke študentje izbirajo tudi predmete drugih humanističnih in družboslovnih ved (filozofija, zgodovina, kulturologija, antropologija, etnologija, umetnostna zgodovina, kulturna dediščina, medijski študiji ...), kar prispeva k splošni razgledanosti diplomantov. Na prvi pogled bogata izbirnost pa na ravni fakultete omogoča racionalno izvedbo študijskih programov, saj so isti predmeti na voljo več programom.

Obenem pa gre seveda za koristno interdisciplinarno prepletanje vsebin, saj so tako vsi slovenistični izbirni predmeti kot tudi vsi izbirni predmeti drugih študijskih programov FHŠ na voljo vsem študentom kot izbirni predmeti stroke ali kot zunanjji izbirni predmeti. Cilj slovenističnega programa je oblikovati sloveniste s širokim humanističnim in družboslovnim znanjem, ki bodo strokovno trdno in samozavestno lahko delovali na različnih družbenih področjih, in zdi se nam, da to lahko omogoči prav takšno interdisciplinarno dopolnjevanje študijskih programov. Kako pomembna je medsebojna interakcija študentov različnih

programov (in različnih letnikov), kažejo živahne diskusije, ki potekajo pri večini predavanj, seminarjev in vaj, kjer isti predmet poslušajo študentje različnih programov in letnikov in zato lahko na predmet razprave pogledajo vsak iz svojega zornega kota.

Na FHŠ je takšna interakcija možna samo pri izbirnih predmetih, medtem ko so obvezni predmeti s temeljnimi strokovnimi vsebinami »zaprti« za študente drugih programov, saj naj bi na ta način zagotavljali visoko raven temeljnega strokovnega znanja in kompetenc. Odpira pa se dilema, ali ne bi kazalo tudi temeljnih predmetov odpreti kot izbirnih predmetov, saj so ravno temeljne vsebine neke stroke velikokrat najbolj zanimive za študente drugih programov. Seveda bi v takem primeru morali zagotavljati enako zahtevnost predmeta za vse študente. Se pa takšna možnost kaže kot nujna pri nastajanju dvopredmetnega študijskega programa slovenistike. Namreč nek diplomant, ki na 1. stopnji ni diplomiral iz slovenistike, bi se lahko vpisal na dvopredmetni študij slovenistike 2. stopnje, če bi imel opravljene vstopne pogoje, ti pa se težko nanašajo na kaj drugega kot na temeljne predmete. V okviru izbirnosti na 1. stopnji bi lahko te predmete že poslušal, če bi bili seveda odprti kot izbirni.

2.3 Kadrovska politika

Veliko vprašanje bolonjske prenove je, kako zagotavljati na eni strani velik obseg izbirnih predmetov, za katere ni nujno, da se izvajajo vsako leto, in na drugi strani gotovost zaposlitve pedagoškega kadra. Na področju kadrovske politike na FHŠ težimo tako k oblikovanju čim bolj kakovostnega lastnega matičnega kadra, ki »pokriva« predvsem temeljne strokovne vsebine, kot k stalnemu sodelovanju z zunanjimi, priznanimi visokošolskimi učitelji in drugimi strokovnjaki za specifična strokovna področja, tako iz slovenskega kot mednarodnega prostora. Tako je prav, da tudi slovenisti kljub zdravi konkurenčnosti med študijskimi programi iščemo možnosti za sodelovanje. S tem se pomembno krepi slovenistična stroka v slovenskem prostoru kot matičnem prostoru za njen razvoj in se oblikujejo izhodišča za odpiranje navzven, do slovenističnih in drugih visokošolskih ter raziskovalnih središč po svetu.

2.4 Povezovanje pedagoškega in raziskovalnega dela

Vključevanje raziskovalne dejavnosti kot immanentnega dela pedagoškega procesa je nujno z vidika zagotavljanja kakovosti in razvoja obstoječih študijskih programov in oblikovanja novih. FHŠ je na raziskovalnem področju vzpostavila trdno sodelovanje z Znanstveno-raziskovalnim središčem Koper (ZRS), članico univerze, s katero izmenjuje visokošolske učitelje oziroma znanstvene delavce. ZRS z dobrimi referencami, razvitimi raziskovalnimi skupinami in raziskovalno infrastrukturo nudi pomembno osnovo za znanstveni razvoj vsebin

študijskih programov, ki se predavajo in s tem preverjajo v okviru študijskih programov fakultete (Mikolič 2008).

Hkrati pa lahko ravno s spreminjačim se razmerjem med raziskovalnim in pedagoškim delom uravnavamo obseg zaposlitve, ki lahko pri nosilcih izbirnih predmetov niha iz leto v leto. Tu se pokaže posebnost Univerze na Primorskem, ki ima v svoj okvir vključena tudi dva raziskovalna inštituta, kot primerljiva prednost.

2.5 Pedagoški programi

Usklajevanje novih stopenj izobrazbe s prejšnjimi ima za direktno posledico vprašanje dolžine oziroma kreditnega vrednotenja študija za nekatere regulirane poklice, npr. učiteljskega. Pedagoški poklic sicer za nekatere humanistične in družboslovne smeri sicer ni primaren, za druge pa je možnost izobraziti učitelja za višje stopnje izobraževanja še kako pomembna. V Sloveniji se je na nacionalni ravni uveljavila opcija obveznih 300 kreditnih točk (ne glede na to, ali je to 3+2 ali 4+1) za učiteljski poklic, v okviru potem takem obveznega študijskega programa 2. stopnje pa 60 kreditnih točk za pedagoške in didaktične vsebine. Tu se, predvsem pri dvopredmetnih programih, poraja vprašanje, ali je takšno razmerje med predmeti določene stroke in pedagoško-didaktičnimi predmeti ustrezno, saj je obseg prvih pravzaprav zelo majhen.

Seveda pa je pri tem potrebno pogledati na bolonjsko prenovo celovito in videti celotno strukturo bolonjskih programov 1., 2. in 3. stopnje. Če torej pogledamo kompetence, ki jih študentje pridobijo po končani 2. stopnji, potem le-te najbrž ne zaostajajo za kompetencami, ki so izhajale iz dosedanjih univerzitetnih študijskih programov. Študentje pa imajo vendarle po treh letih možen izhod in zaključeno šolanje na 1. stopnji. Tako je smiselno spodbujati – tudi s predpisom glede reguliranega poklica – vpis v 2. stopnjo. Diplomantje 1. stopnje bodo sedaj zaposljivi približno tako kot dosedanji gimnazijski maturantje oziroma diplomantje visokih strokovnih šol ali nekdanjega višešolskega študija, večina študentov pa bo kakorkoli – spodbujena s takimi ukrepi ali zaradi lastne želje po višji izobrazbi, večji zaposljivosti ali zgolj po socialni varnosti – vpisovala 2. stopnjo. Prav tako bo najbrž vedno bolj množično tudi opravljanje bolonjskih programov 3. stopnje, kar bo pomenilo, da bodo za doseganje pravega znanstvenega profila ključni celo podoktorski projekti. Tako bi se dejansko uresničeval eden od pomembnih ciljev bolonjske reforme, tj. prizadevanje za vse višjo izobrazbeno raven, kar bi seveda moralno biti fakultetam in posameznim programom – tudi slovenistiki na FHŠ – nadvse v interesu.

Viri in literatura

Lucija Čok in Vesna Mikolič (ur.). *Ustanovitev Fakultete za humanistične študije v Kopru*. Koper: ZRS, Visokošolsko središče; Ljubljana: ZRC SAZU, 2000.

Vesna Mikolič. Slovenistika na Fakulteti za humanistične študije kot ena od slovenističnih dejavnosti Univerze na Primorskem. *Vloga meje: Madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, zahodnoslovanski študiji, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje v Pomurju*. Ur. Miran Hladnik. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2005 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 16). 89–93.

Vesna Mikolič idr. Poslanstvo in strateški cilji UP FHŠ. *Letno poročilo UP FHŠ 2007*. Koper, 2008.

Vesna Mikolič in Igor Ž. Žagar. Prenovljena slovenistika na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. *JiS* 53/1 (2008). 121–24.

Bolonjski proces na pulskoj kroatistici

U radu se analiziraju iskustva prve generacije *bolonjaca* pulske kroatistike – prednosti i nedostaci nakon preustroja dodiplomskoga studija hrvatskoga jezika i književnosti (dvopredmetnoga) u preddiplomski i diplomski studij (jednopredmetni i dvopredmetni) prema načelima Bolonjske deklaracije.

Ključne riječi: kroatistika, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, bolonjski proces, bolonjska deklaracija, vrednovanje

Uvod

Potpisivanjem Sporazuma o provođenju bolonjskoga procesa u Pragu 2001., uslijedilo je uskladivanje visokoga obrazovanja s načelima Bolonjske deklaracije radi prepoznatljivosti u europskom visokoobrazovnom prostoru. Uvođenje bolonjskoga procesa u hrvatsko visokoškolsko obrazovanje značilo je prihvatanje jedinstvenoga sustava triju ciklusa studiranja: preddiplomskoga, diplomskoga i poslijediplomskoga (specijalističkoga i doktorskoga), uvođenje bodovnoga sustava (ECTS) promicanje mobilnosti i prevladavanje zapreka slobodnome kretanju studenata i nastavnika na temelju prepoznatljivih i usporedivih akademskih i stručnih stupnjeva, a dodatak diplomi brže i lakše zapošljavanje te uspostavu nacionalnoga sustava praćenja i jamstva kvalitete kao i promicanje europske suradnje u području visokoga školstva (*Prvi koraci u Bolonjskom procesu* 2005).

Iako su hrvatska sveučilišta u posljednjih nekoliko godina nastojala na različite načine informirati studente o tom kakve će promjene u visokoškolskome sustavu uslijediti i kakav je njihov neposredni učinak na obrazovanje, ipak se pokazalo da je tek neznatan postotak sadašnjih studenata znao što ih čeka na preddiplomskome studiju, a još manje sada na diplomskome. U prilog tomu govori istraživanje (Ambrosi-Randić et al. 2008) koje se provodilo tijekom tri godine na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli (na bivšem Filozofskom fakultetu čije su sastavnice današnji Odjel za humanističke znanosti, Odjel za studij na talijanskom jeziku, Odjel za glazbu). Naime, uspoređujući znanje studenata o bolonjskome procesu, dobiveni rezultati pokazuju kako postoji statistički značajna razlika između prve generacije upisanih studenata (2005.) i treće (2007.) generacije. Od ukupno 129 ispitanika, dvije trećine studenata treće generacije

(N=129) dalo je točne odgovore glede trajanja studija u odnosu na studente prve generacije. Većina studenata (93%) treće generacije točno je navela koji ciklus studija upisuje u usporedbi sa studenatima prve generacije. Znanje o tomu što se mjeri ECTS kreditima te što sadržava dodatak diplomi, veće je među studentima treće generacije nego li prve. Dakle, na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da su studenti novijih generacija bolje informirani o načinu studiranja po bolonjskome procesu.

Uvođenjem bolonjskoga procesa, istovremeno je započeo proces ustrojavanja sustava osiguravanja kvalitete na visokoobrazovnim institucijama (Woodhouse 1998). Naime, reforme su potaknule ustrojavanja sustava osiguravanja kvalitete na visokoobrazovnim institucijama, što je bitan čimbenik usporedivosti kvalitete studijskih programa, uvođenja zajedničkoga obrazovnog sustava te mobilnosti studenata i nastavnika. Takav je razvoj događaja u Europi potaknuo osnivanje nacionalnih sustava za osiguravanje kvalitete. Vlada Republike Hrvatske osnovala je Agenciju za znanost i visoko obrazovanje 2005., kada ona i službeno započinje s pružanjem potpore i pomoći visokoobrazovnim institucijama u ustrojavanju sustava osiguravanja kvalitete i stvaranja nacionalne mreže sustava osiguravanja kvalitete visokoobrazovnih institucija u Republici Hrvatskoj. Osiguranje kvalitete u Hrvatskoj jedna je od ključnih tema, posebice s obzirom na to da sustav visokoga obrazovanja postaje sve fleksibilniji, broj studenata rapidno raste, a visokoobrazovne institucije i studijski programi osnivaju se posvuda gdje postoji potreba za visokim obrazovanjem. Jedna od ključnih faza u procesu harmonizacije visokoškolskih sustava u europskome prostoru visokoga obrazovanja (European Higher Education Area, EHEA) jest izgradnja sustava za unaprjeđenje kvalitete visokoga obrazovanja (AZVO 2007). Taj bi sustav trebao omogućiti usporedivost visokoškolskih institucija i programa te otvoriti mogućnost priznavanja akademskih kvalifikacija bez obzira na program i način njihova stjecanja.

1 Bolonjski proces na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli s posebnim osvrtom na studij kroatistike

Jedan od ciljeva bolonjskoga procesa na pulskome je sveučilištu bio osiguranje razvoja profesionalnih kompetencija i stvaranje uvjeta te pružanje podrške za optimalni osobni i profesionalni razvoj studenata. U tome se smislu na početku svake akademske godine organizira Orientacijsko-motivacijski praktikum za studente prvih godina (*brucoše*) Odjela za humanističke znanosti, Odjela za studij glazbe te za studente Odjela za studij na talijanskom jeziku. Taj se praktikum pokazao vrlo dobrom praksom; on pruža prve informacije o načinu studiranja te o studentskome životu u Puli. Na Odjelu za humanističke znanosti i Odjelu za studij na talijanskome jeziku, voditelji studija na početku

akademske godine organiziraju u sklopu svojih Odjela informativne dane za studente 1. godine, koji se organiziraju i tijekom akademske godine kako bi im se pružila dodatna podrška tijekom studiranja, veća motivacija za rad te lakše svladavanje poteškoća u učenju. Na tim su Odjelima studentima dodijeljeni tutori koji im pomažu tijekom studiranja, ali i u kreiranju programa studija i sl.

Karakteristika Odsjeka za kroatistiku, kao i ostalih odsjeka na Odjelu za humanističke znanosti, male su grupe studenata što omogućuje kvalitetan rad sa studentima, njihovo bolje (u)poznavanje te kontinuirano praćenje (evaluiranje) njihova rada. Na temelju statističkih pokazatelja (Tablica 1) prikupljenih tijekom proteklih četiriju godina, može se primijetiti da jednopredmetni i dvopredmetni studij hrvatskog jezika i književnosti u prosjeku ne broji više od 30 studenata.

2005./2006.			
Prva godina preddiplomskog studija (prva generacija)			
Smjer	Broj upisanih	Ponavljači	Ukupno
Hrvatski jezik i književnost	23		
Hrvatski – Povijest	12		
Hrvatski – Talijanski	8		
Ukupno	43		
2006./2007.			
Prva godina preddiplomskog studija (druga generacija)			
Hrvatski jezik i književnost	15	3	18
Hrvatski – Povijest	10	1	11
Hrvatski – Talijanski	4	2	6
Hrvatski – Latinski	4	0	4
Ukupno	33	6	39
Druga godina preddiplomskog studija (prva generacija)			
Hrvatski jezik i književnost	13	0	13
Hrvatski – Povijest	6	0	6
Hrvatski – Talijanski	2	0	2
Ukupno	21	0	21
2007./2008.			
Prva godina preddiplomskog studija (treća generacija)			
Hrvatski jezik i književnost	18	5	23
Hrvatski – Povijest	12	5	17
Hrvatski – Talijanski	9	1	10
Hrvatski – Latinski	4	1	5
Ukupno	43	12	55

Druga godina preddiplomskog studija (druga generacija)			
Hrvatski jezik i književnost	12	5	17
Hrvatski – Povijest	5	2	7
Hrvatski – Talijanski	0	0	0
Hrvatski – Latinski	1	0	1
Ukupno	18	7	25
Treća godina preddiplomskog studija (prva generacija)			
Hrvatski jezik i književnost	7		
Hrvatski – Povijest	4		
Hrvatski – Talijanski	2		
Ukupno	13		
2008./2009.			
Prva godina diplomskog studija (prva generacija)			
Hrvatski jezik i književnost	7		
Hrvatski – Povijest	4		
Hrvatski – Talijanski	2		
Ukupno	13		

Tablica 1

Usporedimo li podatke upisanih studenata/ica u *prvu godinu preddiplomskoga studija* tijekom generacija na Odjelu za humanističke znanosti (Tablica 1), možemo uočiti da se najveći broj bilježi u *prvoj* (2005./2006.) i *trećoj generaciji* (2007./2008.), ukupno 43, dok se u drugoj generaciji (2006./2007.) opaža nešto manji broj upisanih studenata, ukupno 33. Ukoliko, pribrojimo trećoj generaciji preddiplomskog studija i studente koji su se te godine upisali kao ponavljači, tada je broj ukupnih studenata 55, što dovodi do zaključka da je te godine bilo najviše sudenata. Na temelju tabelarnoga prikaza vidimo kako prve godine preddiplomskoga studija u svima trima generacijama najveći broj upisanih studenata (bez ponavljača) pripada jednopredmetnome studiju Hrvatskog jezika i književnosti (2005./2006.; N=23; 2006./2007.; N=15; 2007./2008.; N=18) te dvopredmetnome studiju Hrvatski jezik i književnost – Povijest (2005./2006.; N=12; 2006./2007.; N=10; 2007./2008.; N=12), a u nešto manjem broju slijede kombinacije dvopredmetnih studija Hrvatski jezik i književnost – Talijanski jezik i književnost kao i Hrvatski jezik i književnost i Latinski jezik i rimska književnost. Dakle, možemo zaključiti da se najveći broj studenata/ica na Odjelu za humanističke znanosti opredijelio za jednopredmetni studij Hrvatskoga jezika i književnosti, a zatim za dvopredmetni studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Povijesti. Mogući razlozi tomu mogu biti sklonost i želja za još boljim upoznavanjem materinskoga jezika i hrvatske književnosti, ali i povijesti, kako nacionalne tako i svjetske, mogućnost zapošljavanja nakon završetka

studija kako u učiteljskom/nastavničkom pozivu tako i u nekim drugim područjima koje nude curriculumi studija, rad u novinarstvu, institutima, povijesnome arhivu, ali i izostanak razredbenog ispita.

Naime, studenti se na prvu godinu upisuju na temelju ocjena iz relevantnih predmeta iz bilo koje četverogodišnje srednje škole (hrvatskoga jezika i književnosti, povijesti, stranoga jezika), ocjene mature te sveukupnoga prosjeka srednjoškolskog uspjeha i motivacijskoga razgovora, tako da se poznavanje hrvatskoga jezika i književnosti može «provjeriti» tek tijekom studiranja. Činjenica je da se neprovodenjem *klasičnoga* razredbenog postupka ne može saznati u kojoj mjeri studenti/ice poznaju određene sadržaje, pa se dogodi da se na studij upišu i studenti kojima studiranje hrvatskoga jezika i književnosti nije prvi izbor. Takvi se studenti najčešće upisuju u drugome upisnome roku, nakon neuspjela upisa na nekome drugom hrvatskom sveučilištu ili studijskoj grupi. Često se takva odluka pokaže lošim izborom.

Zanimljivo je primijetiti kako se broj upisanih studenata/ica u *drugu godinu prediplomskog studija*, tijekom generacija, znatno smanjuje. Najveći broj osipanja može se vidjeti, usporedimo li podatke prve i druge godine *prve generacije* studenata/ica upisanih na Odjelu za humanističke znanosti, na jednopredmetnomu studiju Hrvatskoga jezika i književnosti te dvopredmetnomu Hrvatski jezik i književnost i Povijest. Naime, dok je u prvoj godini broj upisanih studenata 43, u drugoj je godini on svega N=21. Moguće uzroke možemo tražiti kako u zahtjevnosti studija, tako i u nedovoljnem angažmanu studenata/ica, prilagođavanju novim uvjetima studiranja prema bolonjskome procesu koji su se značajno razlikovali od prethodnih generacija, nedovoljnoj informiranosti, a možda i u neadekvatno odabranom studiju te očekivanih želja i mogućnosti samih studenata. Važno je napomenuti da su studenti za prelazak u višu godinu studija dužni položiti ispite kolegija koji čine tzv. jezgru studija. U višu godinu studija mogu se prenijeti samo izborni kolegiji.

Dio studenata/ica prve generacije koji nisu uspjeli uspješno završiti prvu godinu studija, ponavljaju godinu (s drugom generacijom studenata) na istome studiju ili prelaze s dvopredmetnoga studija na jednopredmetni. Neki napuštaju studiranje na pulskome sveučilištu i odlaze na druga sveučilišta, a jedan dio njih definitivno odustaje, barem u tom razdoblju, od daljeg studiranja.

Tijekom ovih triju godina, nažalost, primijetili smo da neki studenti rijetko traže pomoć svojih tutora. Pomoć potraže tek kada se nađu pred ozbilnjim, gotovo nerješivim problemom.

Ukoliko usporedimo podatke studenata/ica *prve generacije* koji su uspješno završili prediplomski studij i upisali prvu godinu diplomskoga studija, vidimo

da je njihov broj znatno smanjen. Najveće se osipanje dogodilo na prvoj godini studija. Oni studenti koji su upisali treću godinu studija, uspješno su je i završili te svi nastavili studij na istoj studijskoj grupi i na diplomskome studiju.

2 Vrednovanje (evaluacija) i samovrednovanje kvalitete nastave na Odjelu za humanističke znanosti

Vrednovanje (evaluacija) u obrazovanju proces je sustavnoga prikupljanja i sintetiziranja relevantnih podataka s ciljem utvrđivanja uspješnosti obrazovne politike, obrazovnih institucija i programa. U suvremenom europskom pristupu, vrednovanje je temelj osiguravanja kvalitete obrazovanja. Samovrednovanje, kao oblik unutarnjega vrednovanja obrazovnih institucija, procjenjivanje je vlastita djelovanja i ishoda toga djelovanja (Bezinović 2007: 50).

U sklopu Odbora za kvalitetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli provedeno je istraživanje među studentima/icama kojime su ispitane neke dimenzije akademskih iskustava za koje se smatra da odražavaju kvalitetnu nastavu po bolonjskome modelu, a to su: uskladenost obveza s ECTS kreditima, informiranost glede ishoda i sadržaja kolegija i onoga što se očekuje od studenata/ica, metode poučavanja i ispitivanja, podrška studentima tijekom svladavanja nastavnoga programa, aktivno sudjelovanje na nastavi, redovitost održavanja nastave i konzultacija, povezanost s drugim srodnim sadržajima, zadovoljstvo komunikacijom s nastavnikom/icom, zadovoljstvo kolegijem sl. Studenti/ice su procijenjivali ne samo nastavu, već i seminare i vježbe. Osim studentskoga vrednovanja nastave i nastavnici/ice su dali svoje viđenje rada u nastavi te procijenili objektivne okolnosti i uvjete rada.

Na temelju prikupljenih podataka i izvršene usporedbe, može se zaključiti da su studenti/ice Odjela za humanističke znanosti (dakle i studenti/ice kroatistike) u odnosu na cjelokupno Sveučilište veoma zadovoljni kvalitetom nastave i komunikacijom sa svojim nastavnicima, dakle općenito su zadovoljni sa studijem. Procjena kvalitete nastave ispitana je posebnim konstruiranim upitnikom u sklopu rada Odbora za kvalitetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, a sadržavao je 11 tvrdnji koje su ispitanci procjenjivali Likertovom skalom od 5 stupnjeva, gdje je 1 označavao «ne, uopće», a 5 «u potpunosti».

Tako npr. studenti Odjela za humanističke znanosti procjenjuju kako su «općenito zadovoljni s nastavom/kolegijem» ($M=3.83$) dok aritmetička sredina za cjelokupno Sveučilište, za tu tvrdnju iznosi ($M=3.84$). Isto tako, «redovitost održavanja konzultacija» je nešto viša na Odjelu za humanističke znanosti ($M=4.19$) u odnosu na postignut rezultat na razini cjelokupnog Sveučilišta ($M=4.12$). Zanimljivo je da studenti Odjela za humanističke znanosti procjenjuju kako su njihovi «nastavnici/ice nešto više dostupni/e i otvoreni/e za komuni-

kaciju» ($M=4.31$) u usporedbi s dobivenim rezultatima procjene svih studenata na razini Sveučilišta ($M=4.23$). Isto tako, studenti toga Odjela smatraju da su «zahtjevi kolegija u skladu s ECTS-om» ($M=3.92$) u odnosu na sve studente Sveučilišta koji su procjenjivali tu tvrđnju ($M=3.89$). Studenti/ice Odjela za humanističke znanosti mišljenja su da njihovi «nastavnici/ce upućuju na povezanost sadržaja s drugim kolegijima i strukom u cjelini» ($M=3.88$), u usporedbi sa studentskom procjenom na razini Sveučilišta ($M=3.81$). Ne manje važna je i procjena studenata da njihovi «nastavnici/ice jasno i razumljivo prezentiraju gradivo» ($M=3.89$) za razliku od procjene studenata na razini cjelokupnog Sveučilišta ($M=3.86$). Iako razlike u procjeni nekih ispitanih aspekata kvalitete nastave između studenata/ica Odjela za humanističke znanosti i svih studenata/ica na Sveučilištu, nisu velike, one ipak postoje. Moguće razloge takvim rezultatima možemo objasniti manjim grupama studenata na Odjelu za humanističke znanosti što uvelike omogućava kvalitetniji rad i neposredniji odnos sa studenima, iskustva rada nekih nastavnika/ica u nastavi (osnovna i srednja škola) i sl.

U svakom slučaju, vrednovanje i samovrednovanje može pružiti odgovore na važna pitanja kao: «Koliko smo dobri?» «Dobivaju li studenti dovoljno podršku u svom procesu učenja i razvoja visokostručnih kompetencija?», «Jesu li ishodi učenja dobro postavljeni i jesu li zadovoljavajući?» Učinkovit utjecaj samovrednovanja na kvalitetu određene institucije ovisit će u velikoj mjeri o kulturi kvalitete koja prevladava u visokoškolskoj ustanovi.

3 Pozitivna i manje pozitivna iskustva na odsjeku kroatistike uvođenjem bolonjskog procesa

Nakon preustroja dodiplomskoga studija hrvatskoga jezika i književnosti (dvopredmetnoga) u preddiplomski i diplomski studij (jednopredmetni i dvo-predmetni) prema načelima Bolonjske deklaracije te nakon trogodišnjega iskustva prve generacije *bolonjaca* zaključujemo sljedeće:

1. jednosemestralnim kolegijima postignut je dinamičniji slijed u usvajanju vještina, kompetencija i znanja, a polaganje kolegija već nakon svakoga semestra rasterećuje studente na kraju akademske godine i omogućuje veću prolaznost no što je bilo dosad (prolaznost je bolonjaca bila najmanja u prvoj generaciji jer su sustavom bili zatečeni i profesori i studenti, no prolaznost raste svake godine i sa svakom generacijom)

2. naglaskom upravo trolista ishoda učenja (znanje, vještine i kompetencije) nastava se okrenula suradničkoj atmosferi (nastavnici su svjesni novih promjena i postupno uvode nove metode poučavanja)

3. sve se više kristalizira aktivno učenje i kritičko mišljenje koje je neobično u sustavu u kojem 70% ocjene nastaje prije ispitnih rokova (što postupno usvaja sve veći broj nastavnika)

4. do aktivnoga učenja dolazi se i aktivnim sudjelovanjem u nastavnom procesu koje je valorizirano u novome sustavu i igra veliku ulogu u konačnoj ocjeni.

5. Sveučilište u Puli manjim brojem studenata uspješno ispunjava uvjet malih grupa na vježbama i seminarima (od 20 do 30 studenata) pa je praćenje studentskih uspjeha moguće i ostvarivo

6. opterećenje studenata u nastavi tjedno iznosi oko 20 sati (prosječno 4 sata dnevno) što je izvrstan napredak i pomak k individualnome i samostalnome radu

7. izborni kolegiji (iz hrvatskoga jezika, iz književnosti, strani jezici, kolegiji drugih odsjeka) omogućavaju studentu kreiranje vlastite lepeze znanja, vještina i kompetencija koja ga već od prve godine usmjerava onamo kamo želi (što dosad nije bio slučaj), naime dvopredmetni studij nudi 40% obveznih kroatističkih kolegija (40% je također obveznih na drugome studijskome programu s kojim student kombinira studij) te ostaje 20% za izbornost; a jednopredmetnome je studiju ostavljeno 30% izbornosti, pored, dakako, 70% obveznih kroatističkih kolegija

8. dinamika je studiranja također individualna, naime na kraju akademске godine obvezno je položiti samo obvezne kolegije (na dvopredmetnome studiju nose prosječno 12 ECTS-a, a na jednopredmetnome 21 ECTS)

9. kolegiji su nastavničkoga paketa unutar izbornosti pa i time studenti samostalno kreiraju svoje buduće zvanje (paket na koncu obuhvaća 60 ECTS-a i raspoređen je na petogodišnji studij, no moguće ga je polagati i naknadno

10. kolegiji su obogaćeni terenskom nastavom i pojačanim aktivnostima u praksi (odlasci u knjižnice, novinske i izdavačke kuće, putovima glagoljaša, jadranskim književnim putima, proučavanje govora u praksi, dijalektska istraživanja, obilježavanje Dana hrvatskoga jezika, izrada plakata i brošura o jezičnim mijenjama i sl.)

11. anketiranjem studenata dobili smo ohrabrujuće odgovore o koncepciji studija, a pojedinačne manjkavosti revizijom ove godine planiramo ukloniti (povećanjem bodova pojedinim kolegijima jer je praksa pokazala da su obveze u neskladu s bodovima; neki su kolegiji nepotrebno razdijeljeni u dva semestra, a neki sažeti u jedan, umjesto u dva – odreda se to tiče jezičnih kolegija).

3.1 Manjkavosti koje su uočene dosadašnjim iskustvom sljedeće su:

1. još uvijek slaba vertikalna prohodnost studenata, naime anketirani studenti 3. godine odreda su izrazili želju nastaviti diplomski studij na matičnome sveučilištu jer ostala sveučilišta još uvijek ne ostvaruju prohodnost prema kojoj bi upis na diplomski studij bio omogućen srodnim prodrugačima, a ne isključivo jednakima
2. nedefiniran je status prvostupnika nakon preddiplomskoga studija na tržištu rada, naime još uvijek nemaju licencu za rad u nastavi, a na tržištu rada nema previše opcija koje im se nude (eventualno produženi boravci u školama i sl.)
3. nekompatibilnost programa istih studija u RH dovodi do sporije horizontalne prohodnosti jer polaganje diferencijalnih ispita obeshrabruje studente u mobilnosti
4. nedostaje ugovora o suradnji kojima bi se i studentima kroatistike omogućila mobilnost izvan granica Hrvatske, primjerice posjeti lektoratima i slavistikama u Europi
5. još uvijek nije u potpunosti zaživio način rada koji se potiče bolonjskim procesom jer mnogi nastavnici još uvijek nisu svjesni reformi koje su se dogodile (najviše se ističe u tome shvaćanje završnoga ispita u dosadašnjim okvirima)
6. preustroj četverogodišnjega studija u petogodišnji na koncu je u praksi doveo do sažimanja u trogodišnji studij, na kojem je nemoguće sadržajno obuhvatiti četverogodišnji program, a na četvrtoj i petoj godini kolegiji su koji ne prate uvijek trogodišnji studij (revizije programa teže preinakama tih manjkavosti), naime znanja, vještine i kompetencije trebali bi se nizati stupnjevito
7. na trogodišnjemu studiju uočava se najviše manjkavosti u kolegija književnosti jer jednosemestralni kolegiji nužno dovode do redukcije literature i lektire jer je sustavom ECTS-a jasno naznačeno vrijeme koje student može utrošiti
8. u jezičnih je kolegija primijećen napredak u praktičnome dijelu omogućen vježbama i seminarima
9. postojanje dvopredmetnoga studija prema bolonjskim načelima otežano je te je kreiranje takvoga studija bilo najproblematičnije, naime odabran je model prema kojemu i jednopredmetni i dvopredmetni studiji imaju iste kolegije, ali različitoga opsega (za razliku od modela prema kojemu bi im bili zajednički samo neki kolegiji, ali istoga opsega), što je u konačnici veće opterećenje tim studentima

10. svijest studenata o kontinuiranome radu, o potrebi i odgovornosti timskoga i grupnoga rada još je u začetcima

11. razvojnim radnim mjestima želimo ukloniti pitanje norme nastavnika, no norma će se stabilizirati i odlaskom studenata dodiplomskoga studija (ove zadnje generacije)

12. ove akademske godine kroatisti su dobili opremu za rad u nastavi i time uvelike zadovoljili dosadašnja traženja, no još ostaje otvorenim pitanje kabineta za izvođenje nastave i kabineta za nastavnike.

4 Zaključak

Cilj je ovoga rada prikazati iskustva prve generacije «bolonjaca» na Odjelu za humanističke znanosti s posebnim osvrtom na preddiplomski i diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti prema načelima Bolonjske deklaracije. Analiza se temeljila na kvantitativnom i kvalitativnom pristupu. Kvantitativnom analizom prikazani su najznačajniji rezultati istraživanja glede informiranosti o bolonjskom procesu između prve (upisani 2005./2006.) i treće generacije studenata (upisani 2007./2008.) te vrednovanje kvalitete nastave na Odjelu za humanističke znanosti. Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da su sadašnje generacije bolje upoznate s uvjetima i načinima studiranja prema bolonjskom procesu nego prva generacija, ali i da su veoma zadovoljni kvalitetom nastave i komunikacijom sa svojim nastavnicima. Kvalitativna analiza temeljila se na prikupljanju pozitivnih i manje pozitivnih iskustava studenata na Odsjeku kroatistike nakon preustroja dodiplomskoga studija hrvatskog jezika i književnosti (dvopredmetnoga) u preddiplomski i diplomski studij (jednopredmetni i dvopredmetni) prema načelima Bolonjske deklaracije, značajnih za daljnje poboljšanje kvalitete nastave i stjecanja što kvalitetnijih stručnih kompetencija u tome području.

Literatura

N. Ambrosi-Randić, E. Piršl, P. Bezinović. Bologna process and the first-year students expectations at University of Pula. *Comparative Education, Teacher Training, Education Policy and Social Inclusion*, 6. Ur. N. Popov, C. Wolhuter, B. Leutwyler, M. Kysilka, J. Ogunelye. Sofia: Bureau for Educational Services, 2008. 161–66.

AZVO. *Periodična neovisna prosudba sustava osiguranja kvalitete (AUDIT) visokih učilišta u RH*. Zagreb, 2007.

P. Bezinović. Samovrednovanje visokoškolskih institucija – pojmovni okvir i praktična primjena. *Kvaliteta u visokom obrazovanju*. Ur. P. Lučin. Zagreb:

Nacionalna zaklada za znanost, visoko školstvo i tehnologiski razvoj Republike Hrvatske, 2007.

Pravilnik o studiranju. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2008.

Prvi koraci u Bolonjskom procesu. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2005.

D. Woodhouse. Quality Assurance in Higher Education: The next 25 years.
Quality in Higher Education 4/3 (1998). 257–73.

Primerjalne slovensko-hrvaške teme

Južnoslovanski govori in poznapraslovanska dialektizacija

K podaljšavi izglasnega samoglasnika

1.1 V prispevku povzemam bistvene elemente iz razprave z naslovom *Arealna distribucija substantivov na -ęje v južnoslovanskih govorih*,¹ katere predmet je korpus, areal in izvor neetimološke končniške dolžine pri samostalnikih na -(j)ę < psl. -ęje, ki se pojavlja v delu slovenskih in hrvaških govorov. Te tvorjenke se v znanstveni literaturi omenjajo v okviru obeh z osibitvijo polglasnikov vzročno povezanih ppsl. pojavov, in sicer ppsl.² metatonije (zahodnoslov., vzhodnoslov., južnoslov.) in ppsl. kontrakcije (zahodnoslov.).

1.2 Samostalniki s pripono -ęje so izglagolski (npr. *bitęje, *jętęje, *wożenęje), izpridevnški (npr. *veselęje, *sędoręje) in izsamostalniški (npr. *sępęje, *ustęje); prevladujeta abstraktni in/ali kolektivni pomen, izključno strukturalna funkcija pripone (npr. *znamienęje, *koręje) je redka (Spsl I: 85–86). Po po pravilih naglasne izpeljave razvrščamo samostalnike v štiri akcentske paradigmme (Dybo 1981: 152–57): 1. psl. a. p. A: tip *klīńęje, *hlébōvęje iz a. p. **a** (tip *klīńę, *hlébę); 2.1 psl. a. p. D: tip *bérstęje, kòłęje (tj. z novim akutom na osnovi) ozziroma 2.2. psl. a. p. E: tipa *dernówęje (tj. z novim akutom na morfemu -ów-) iz a. p. **b** (tip *berstę, *kolę); 3. psl. a. p. B: tip *kolsęje, *měhovęje iz a. p. **c** (tip *kôlsz, *měhxz). V nobeni izmed skupin ni predvidena neetimološka dolžina na končnem samoglasniku.

2.1.1 V slovenskem knjižnem jeziku prevladujejo samostalniki na -ęje z dolgim naglasom na osnovi (prim. zdrāvje, grétje, pítje, žgánje) in redko s kratkim naglasom na končnici (prim. žganjè) (SSKJ 1994: passim). Končniški kratki naglas je pogostejši v slovarju M. Pleteršnika, ki navaja tudi 7 leksemov z dolgim naglasom na končnici: spočetjé, trstjé, veseljé, vpitjé, zelenjé, zvonjenjé, žganjé (Pleteršnik: passim). *Slovar stare knjižne prekmurščine* pa prinaša blizu

¹ Razprava bo natisnjena v reviji *Rocznik slawistyczny* 57 (2008); iz tehničnih razlogov uporabljam zapis j namesto ę, razen v primerih, ko bi to vplivalo na smiselnost razlage.

² Okrajšavo ppsl. (tj. 'poznapraslovanski') uporabljam za jezikovne pojave, ki niso več psl. (tj. 'praslovanski') in ki jih uvrščamo v čas tik pred zgodovinskim pojavom slovanskih jezikov.

200 leksemov s končniškim dolgim naglasom tipa *borovjé*, *cepjé*, *korenjé*, *košovjé*, *mladjé*, *mladovjé*, *obiljé*, *orožjé*, *rožjé*, *plastovjé*, *popovjé*, *satovjé*, *srbotjé*, *steblovjé*, *veseljé*, *zelenjé*, *železjé*; *pitjé*, *pripetjé*, *raspetjé*, *trtjé*, *potrtjé*; *branjé*, *pranjé*, *žganjé*, *zvanjé*; *čtenjél/štenjé*, *poštenjé* itd. (Novak 2006: passim).

2.1.2 Prvi korpus iz starejšega slovstva in narečij je predstavil St. Škrabec, in sicer: 13 leksemov v N sg. *barjé*, *cvartjé*, *ledawjé*, *satovjé*, *zelenjé*, *zvonjenjé* (Škrabec 1883: 186–88), *korenjé*, *orožjé*, *snétjé*, *spočetjé*, *társtjé*, *veseljé*, *vpitjé* (Škrabec 1894: 180–81), 7 oblik v L sg. *hrastjé*, *klasovjé*, *orožjé*, *pečovjé*, *prevzetjé*, *társtjé*, *veseljé*³ (Škrabec 1890: 41–42) in sklonske oblike v sg.: N *zelenjé*, G *zelenjá*, D *zelenjú*, L *zelenjé*, I *zelenjém* (Škrabec 1894: 180; Valjavec 1897: 211). Korpus je v svojih delih pomnožil F. Ramovš, npr. *cvrtjé*, *spanjé*, *korenjé* (Postojna; Ramovš 1997a: 364); *spanjé*, *žganjé*, šəšjé 'Dürrobst' (Notranjska; Ramovš 1935: 64); *cvrtjé/cvrtjje*, *petjé/petjji*, žyenjé/žyenjje, G sg. *žyenjá*, uəd *vęsel'á* (goriški Kras; Ramovš 1935: 64; Ramovš 1997a: 364; Ramovš 1997b: 170); *osjé*, *osovjé* (Velike Lašče; Ramovš 1997a: 364); *brő̄te/brajé* < **bъranjje*, *prő̄te/prajé* < **rъranjje*, *spő̄te/spaīe* < **sъpanjje*, *cvrtjé* < **svyrtje*, *fptjé* < **vъpitje*, *vęseljē/vęselje* (Prlekija; Ramovš 1935: 178); *lędqv'dé*, *veseld'é*, *orožd'é* (Prekmurje; Ramovš 1997a: 364). Leta 1909 jih je zapisal A. Pável na Cankovi v sg.: N *klasov'dé*,⁴ *rastov'dé*, *vlatov'dé*, *lädäv'dé*; L v *lädäv'dái*; Acc *na lädäv'dé*; *pähov'dé*; *väsäl'dé*; *koräné*; *zäläné*; *poštäné*; *kör'däné*; *borov'dé*; *käl'dé/kälgé*; *bičov'dé*; *šar'dé* (Jakop 1998: passim), odkriva jih tudi novejše raziskave: *cvrtjé*, *klasjé*, *spajjé*⁵ (Šentrupert; Smole 1994: 42, 30, 32), *koražé* < **korenjje*; *klažé* < **kolnje* (Prlekija; Koletnik: ustno), *zelenjé*, *korenjé*, *zvonjenjé* (Koletnik: 10–11), *poštenjé*, *žganjé*, *smolenjé* 'borove korenine za žganje lončene posode (črna keramika)' (Filotci), *drožjé* ter dva mikrotoponima: *Borovjé* (Rogaševci), *Leščé/Lešče*: i 'leščevje' (Prekmurje; Koletnik: ustno),⁶ *keljé*-á, *ledevje*-á, *obiljé*-á, *šerjé*-á, *splatotjé*-á, *srbotjé*-á, *trs-tjé*-á, *klasovjé*-á, *košovjé*-á, *mesovjé*-á, *mladovjé*-á, *piskovjé*-á, *plastovjé*-á, *popovjé*-á, *vlatovjé*-á, *pranjé*-á, *spanjé*-á, *tkanjé*-á, *poštenjé*-á, *raspetjé*-á, *fcepljenjé*-á, *fcepljenjé*-á (Beltinci; Novak: passim). Oblike z končniškim dolgim samoglasnikom (tj. -jé) se pojavljajo v slovenskih govorih od jugozahoda (Kras) prek juga (Notranjska, Dolenjska) do vzhoda (Prlekija, Prekmurje), zna-

³ Končnica L sg. -e je analogna sln. dialektična inovacija. (Škrabčeve zapise sem iz tehničnih razlogov smisleno prilagodila današnjemu načinu zapisovanja.)

⁴ Razvoj *j* > *d'* je pojasnil F. Ramovš (Ramovš 1924: 164–66).

⁵ Prim. N/Acc sg. *spajjé*, G sg. *spajjá:*; D/L sg. *spajjá:j* / *spá:j*, I sg. *spajjém* (Smole 1994: 32).

⁶ Za možnost uporabe še neobjavljenega gradiva, se zahvaljujem kolegicama Mihaeli Koletnik in Tjaši Jakop.

čilne pa so bile najbrž tudi za sln. štajerske govore, kot izhaja iz toponima *Célje* < *Celjé* < *Celjé* oziroma **Celé* < substratnega L sg. *Celēae* (Ramovš 1997a: 364). Po ugotovitvah F. Ramovša so se v dolenjskih govorih oblike na -jé (tj. na končniški dolgi samoglasnik) postopno nadomescala najprej z oblikami na -jē (tj. na končniški kratki samoglasnik), nato pa z oblikami, naglašenimi na osnovi. Iz končniške dolžine izhaja V. A. Dybo (2000: 651–52). Končniška dolžina pri samostalnikih na -jje je v slovenskih narečijih ali akutirana (tj. -jé) ali cirkumflektirana (tj. -jē), praviloma glede na to, ali izhaja iz tonemskih ali netonemskih govorov.

2.2 Povzetek reliktnega korpusa v slovenščini. Če iz korpusa zaradi splošne razširjenosti izključimo gradivo iz prekmurskih govorov, so v slovenskih govorih izpričani naslednji leksemi z naglašeno končniško dolžino -jē < -jje: **barjē*, **býranjē*, **cvýrtjē*, **korenjē*, **kolnjē*, **kolsjē*, **osjē*, **osovjē*, **pétjē*, **pýranjē*, **snětjē*, *snopjē*, **sýcanjē*, **sýpanjē*, **sýtovjē*, **šašjē*, *veseljē*, **výpitjē*, *trstjē*, **žganjē*.

3.1 V hrvaškem knjižnem jeziku izkazujejo samostalniki na -jje naglas dosledno na osnovi, in sicer: 1. kot cirkumfleks na mestu starega psl. akuta (npr. *z̄nje*), na mestu ppsl. dolgega novega akuta (npr. *lišće*, *prúče*) ali kratkega (> podaljšanega) novega akuta (npr. *z̄elje*); 2. kot novoštokavski akut (npr. *vesélje*, *zélēnje*, *píče*, *bíče*, *pošténje*, *raspéče*, *zvánje*, *bránje*, *tkánje*, *obílje*, *kámēnje*) (RHJ 2000: passim).

Iz hrvaških čakavskih govorov so že dolgo znani leksemi z izglasno dolžino, ki je nenaglašena (prim. *bítjē*, *zdrávjē*, *vèséjē*; A. Mažuranić) ali akutirano naglašena, npr. *grmjé*, *perjé*, *zeljé*, *zrnjé*, *kamenjé*, *ugljevjé* (Nemanić), *zdraví* (Vallavec 1897: 211); neenotno je zapisano gradivo A. Belića iz Novega: *kamení*, *smećí/smećé*, *trní*, *voćí*; *Zāgorī*, *tr̄sí/tr̄s̄í*, *grozdövī*, *grmòvī*, *proličí*, *üllí*; *péščí*; *píčē/píćé*, *prúćē* /*prútjī*, *pérjí/pérjē*; *veséljí/veséjī*, *smíljí*, *koréńí*, *zelénjí*, *stvóréńí*, *gránjí*, *spáňí*, *imánjí*, *pránjí*, *govorénjí*; *dřvjl/dřvjē*, *zdrávjí* itd. (Belić 1910: 190–92; 221–22), na katerem je prikazal razvoj psl. glasovnega sklopa soglasnik+jje; j naj bi se ohranil pred zadnjim samoglasnikom (prim. G sg. *zeljä*, D sg. *zeljü*) oziroma se zlil s prednjim samoglasnikom (prim. N sg. *zelí* < **zeljje*, I sg. *zelín* < **zeljjem*). Odstopi od pravila pa naj bi bili posledica analogne izravnave (tj. G sg. *zelá* analogno po N sg. *zelí*; N sg. *zéljī* analogno po G. sg. *zéljā*). V gradivu se na mestu -jje pojavljajo novoakutirani -í oziroma -é ali/in (že) nenaglašeni -í oziroma -ě: *kamení*, *smećí/smećé/sméćí*, *trní/ tr̄nú*, *voćí* < **vot'jje*, *Zāgorī*, *tr̄sí/tr̄s̄í*, *grozdövī*, *grmòvī*, *proličí*, *üllí*; *péščí*; *píčē/píćé*, *prúćē* /*prútjī*, *pérjí/pérjē*. Z Brača in Hvara poznamo obsežen korpus samostalnikov (ČDL I: XXX in passim), v katerih so nekdanje izglasne dolžine posredno razvidne iz razvoja -jē > -(j)e in -(j)a > -(j)o: *borjē*, *košćé* -ô, *lozjē* poleg *lozjē*

-ô, *smećê* -ô, *zêje* -ô, *īćê*, *pîćê* -ô, *propćê*, *prosūćê* -ô, *rasūćê*, *žitjê* -ô < **borvјè*, **kostvјè*, **loz-łjè*, **sъmetvјè*, **zelvјè*, **ītvјè*, **pītvјè*, *pētvјè*, < *-*sūtvјè*, **žitvјè* itd. Odraz izvorno dolge končnice G sg. -o < -(j)ā je značilen tudi za del samostalnikov na -*łje*, ki imajo naglas na osnovi (prim.: *vesēljo*, *kopōño*, *līšćo*, *grōžjo*, *obîljo* < **obîljlā*) in ki v N sg. izkazujejo kratki -e: (prim. *vesēlje*, *kopōne*, *līšće*, *grōžje/grōžje*, *obîlje*).

Paradigmatsko potrjena končniška dolžina tipa -jē > -(j)e in -(j)ā > -(j)o se zdi stara in prvotno morda značilna samo za samostalnike na -*łje* a. p. B; kasneje naj bi se iz nejasnih razlogov začela širiti k samostalnikom ostalih akcentskih paradigem (tj. A, D in E), nato pa se ponovno umikati končniškim kratkim samoglasnikom. Na to nivelandijo bi lahko vplivali številni samostalniki srednjega spola s končnico N sg. -e, podobno kot je v samostalniku *gōspā* (hrv. knj *Góspa*) končnica -ä/-a izpodrinila akutirano -á, nastalo po kontrakciji (npr. **gospā* < **gospoja* < **gospodja*).

3.2 Posamične samostalnike s končniškim dolgim samoglasnikom iz kajkavskih in mešanih govorov prinaša dialektološka in akcentološka literatura iz jugozahodnih (prigorskih) govorov: *borovjē*, *sadjē* ob številnejših tipa *drēvje*, *līstje*, *zēlje* (Peco 1980: 180), iz severozahodnih (zagorskih) govorov: *brestjē*, *rastjē* ob številnejših tipa *grōzdjē*, *līstjē*, *zēl'jē* (Peco 1985: 183), iz ikavskih govorov: *rubjē* *smetjē*, *posudjē* poleg *zdrāvje*, *snōpjē* (Peco 1985: 186), iz čakavsko-kajkavsko-štokavskih govorov: *čripovljē* poleg pogostejših oblik tipa *cvîće*, *posûđe*, *vesēlje* (Peco 1985: 187), iz vzhodnokajkavskoga (zelinskega) govora: *sadjē*, *snopjē* (Peco 1985: 176), *sadē* (Žumberak), *sajē* (Krašić) (Skok 3: 610); gradivo z razlago naglasnega umika in razvoja novega akuta na osnovi prinašata Ivšić (1971: 195–96) in Dybo (2000: 34–36).

3.3 Povzetek reliktnegra korpusa v hrvaščini. Če iz korpusa zaradi splošne razširjenosti izključimo gradivo s Hvara in Brača, so v hrvaških (čakavskih, kajkavskih, štokavskih) govorih izpričani naslednji leksemi z naglašeno končniško dolžino -jē < -*łje*: **berstjē*, **borovjē*, **čerpovjē*, **grozdjē*, **grozdovjē*, **gěrmovjē*, **kamenjē*, **orstjē*, **pitjē*, **posqdjē*, **prqtjē*, **rqbjē*, **sadjē*, **sъmetjē*, **snopjē*, *trnjē*, **vot'jē*.

4.1 Reliktna in prav tako produktivna korpusa (Prekmurje, Brač in Hvar) v slovenskih in hrvaških govorih korpusa izkazujeta doslej neustrezno razloženo inovacijo (tj. podaljšavo psl. kratkega izglasnega samoglasnika). Preddybojevska (slovanska, slovenska, hrvaška in srbska) akcentologija umešča pri samostalnikih na -*łje* naglas na osnovo (pri akutiranih osnovah) ali na prvi zlog pripone -*żje* (pri neakutiranih osnovah). V neakutiranih osnovah, ki vsebujejo dolgi samoglasnik), naj bi se naglas kot novi akut s sufiksa -*żje* umaknil na os-

novo (npr. sln. *lístje*, hrv. *líšće* < **līstjē* < **līstbē*), medtem ko naj bi v neakutiranih osnovah, ki vsebujejo kratki samoglasnik, naglas ostal na priponi, tj. s šibkega polglasnika naj bi se pomaknil na naslednji zlog (tj. -*bē* > -*bjě*); odmiki od tega pravila v slovanskih jezikih (npr. sln. *zéļje*, hrv.-štak. *zéļje*, rus. *zél’ye*) pa naj bi bili povezani s ppsl. krajšanjem dolgih vokalov v prvem zlogu tro- in večzložnic.

4.2 Naglašena končniška dolžina je akutirana (sln. dial.: Notranjska, deloma Dolenjska; hrv.-čak.: Novi) ali cirkumflektirana (sln. dial.: Kras, deloma Dolenjska, Prlekija, Prekmurje; hrv.-čak., hrv.-kajk., hrv.-štak.: Posavina). Cirkumfleks se pojavlja v slovenskih netonemskih govorih in izjemoma tudi v tonemskih (vzhodna Dolenjska), v hrvaških govorih pa prevladuje. Iz izvornega akuta so izhajali St. Škrabec,⁷ M. Valjavec, A. Belić, deloma Stj. Ivšić (Posavina; *suđe*), iz izvornega cirkumfleksa -*jē* < -*bjē*: *līstjē* < -*bjē* je za hrvaščino deloma izhajal Stj. Ivšić (Škrabec 1894: 180; Valjavec 1897: 211; Belić 1910: 222; Ivšić 1971: 195–96; Ramovš 1997a: 364; Bulaxovs'kyj 1983: 436; Sadnik 1959: 72), iz lokalne (hrvaške, slovenske) spremembo akuta > cirkumfleks v zadnjem zlogu pa P. Ivić (1982: 183).

5.1 Ošibitev (ali odpad?) psl. polglasnikov je ključna za nadaljnji razvoj ppsl. slovanskih fonoloških sistemov (kontrakcijo, metatonijo, ohranjenost *j*, mehkostna opozicija soglasnikov, nadomestne podaljšave samoglasnikov) in za ppsl. dialektizacijo. Obsežna literatura o kontrakciji⁸ precej dobro pojasnjuje njene vzroke, ne pa tudi (fenomenoloških, sistemskih, arealnih) detajlov njenega procesiranja v slovanskih govorih,⁹ zlasti pa ne začetnih faz (tj. protofaz) in njihovega vključevanja v fonološke sisteme ppsl. govorov. S teh vidikov se zdi ključen razvoj pripon -*bē* in -*bjā*, ker predstavljata prototipski kontraktivni sklop in hkrati omogočata natančnejši vpogled v sistemske razloge za ohranitev ppsl. *j* v glasovni strukturi besed (južnoslov.) in izginotje ppsl. *j* iz glasovne strukture besed (zahodnoslov.).

⁷ St. Škrabec je izglasno dolžino razlagal kot posledico izpada šibkega polglasnika v samostalnikih s končniškim naglasom tipa *zelenije*.

⁸ Doslej najobsežnejša monografija J. Marvana poglablja poglede na jezikoslovne vidike kontrakcije: na njeno mesto v sistemu slovanskih izoglos, stopenjsko tipologijo, sistemsko vlogo v nadalnjem razvoju sistemov, in sicer ločeno v t. i. kontrakcijskih slovanskih jezikih in nekontrakcijskih slovanskih jezikih (Marvan 2000).

⁹ Med drugim je ostalo prezrto, da zahodni del južnoslov. govorov (tj. sln., hrv., srb.) pozna kontrakcijo v vseh kontrakcijskih sklopih, ki jih literatura navaja za češ. (Šivic-Dular 1998: 5–41).

5.1.1 V poljskih govorih so se sklopi *-ѣje*, *-ѧja* kontrahirali v *-ē*, *-ā* že v predpismenskem času (Stieber 1966: 24; GHJL: 53–56). Podobno se v čeških govorih datira v predpismensko dobo z naslednjimi refleksi: *-ѣje* > *-ѧē*¹⁰; *-ѧju* > *-ѧū* (in ne ' *ē*, *ū*): *znameně* in *hostiě*, *znamenjū* (Lehr-Splawiński-Stieber 1957: 62–63), *-ѧjel-ѧjě* > *-ie*; *-ѧja* > *-á*: *znam'ěnie*, G sg. *laňie*; *znam'ěná* (Komárek 1962: 45–46), *-ѧjel-ѧjě* > *-ie*, ali -'*é*; *-ѧja* > *-á* ali -'*ă*: N sg. *znamenie* ali *znamen'ě*, G sg. *lan'ě*; *znamen'á* (Lamprecht 1966: 21), *-ѧjel-ѧjě* > *-é* > *-ie*, *-ѧja* > *-á* > *'ă* (Lamprecht-Šlosar-Bauer 1977: 30–33), v slš. pa z refleksi *-ѧje* > *-ē* *-ѧja* > *-ā* (Krajčovič 1974: 160–73; Pauliny 1963: 84–90). Kontrakcija v južnoslov. govorih se praviloma reducira na nekaj kontrakcijskih sklopov (Krajčovič 1974: 160–73; Mihaljević 2002: 220–23), redko se z njo povezuje južnoslov. končniški dolgi samoglasnik *-jē* < *-ѧje* (Škrabec 1894: 180; Belić 1910: 222; Lehr-Splawiński 1917: 83; Shevelov 1964: 524–31) ali se opozarja na disperzivni značaj njenega pojavljanja (Šivic-Dular 1998).¹¹

5.1.2 Po S. B. Bernštejnju naj bi psl. medvokalni *j* (tj. *ȇ*) začel slabeti in se priključevati sledečemu (desnemu) prednjemu samoglasniku, ki ga je na koncu lahko celo absorbiral. Proces priključevanja *ȇ* prednjemu samoglasniku (in njegovo izginjanje iz glasovne strukture) ni potekal v vseh slovanskih govorih istočasno. Po Bernštejnju naj bi v zahodnoslov. govorih razvoj *ȇ* > \emptyset (tj. se popolno zlitje z desnim samoglasnikom) potekal pred odpadom šibkih polglasnikov (in sicer v češ. prej kot v slš.), v južnoslov. govorih naj bi razvoj *ȇ* > \emptyset potekal po odpadu šibkih polglasnikov (in sicer v srb./hrv. prej kot v bolg.), v vzhodnoslov. jezikih pa naj bi bil razvoj *ȇ* > \emptyset še kasneji (Bernštejn 1961: 247–49).

6 Produktivne nastavke iz literature in svoj pogled na nastanek izglasne dolžine v naslednje ugotovitve:

¹⁰ Kontrakt *-ѧē* ozziroma *-ѧé* < *-ѧje* se v stčeš. zapisuje kot *ie* (Trávníček 1935: 102–104).

¹¹ Razprava vsebuje: 1. analizo glasovne strukture kontrakcijskih sklopov (dalje KOs) in 2. analizo distribucije posameznih vrst KOs glede na izglasje (tj. Auslaut) in medglasje (Inlaut). Primerjalna analiza pokaže, da se nekateri KOs pojavljajo samo v izglasju, drugi pa v izglasju/medglasju. Skupni minimum KOs v obeh pozicijah predstavlja štiri oblike KOs, in sicer: V₁+j+V₂ = ъ/o+j+e/a (tj. KOs: *ѧje*, *ѧja*, *oje*, *oja*). Zdi se, da skupni minimum KOs odraža izvorne pogoje, v katerih se je pojavila kontrاكija. Glede na strukturo udeleženih KOs sem proces kontrakcije razdelila na 4 tipološke faze (modele): 1. rudimentarni model KO (tj. KOs: *ѧjь* > *ȇ*, *ѧjь* > *ā*), 2. razviti model KO (tj. KOs: *ѧje* > *ē*, *ѧja* > *ā*), 3. analogni model KO (tj. KOs: *oje* > *ē*, *oja* > *ā*), 4. razširjeni model KO (tj. KOs: *ěja* > *ā*, *ăja* > *ā*), zunaj modela pa ostaja tipološko izstopajoči KOs: *ěje* > *ē*, *ăje* > *ā*.

1. Šibitev polglasnikov in šibitev medvokalnega *j* sta ppsl. fonetična pojava. Ošibitev polglasnika *b* v sufikuksu *-bje* bi lahko spodbudila šibitev medvokalnega *j*,¹² medtem ko ošibitev medvokalnega *j* najbrž ne bi povzročila šibitve polglasnika.

2. Ošibitev polglasnika *b* (in ne šele kasnejši odpad) je povzročila podaljševanje kratkonaglašenega *e* v sufikuksu *-bje* (psl. a. p. B) > *-jē*, podobno kot je ošibitev kratkonaglašenega polglasnika *b* (in ne šele njegov kasnejši odpad) povzročila tudi naglasni umik v levo.

3. Znano je, da se pri umiku naglasa z ošibljenega naglašenega polglasnika na levi (dolgi, kratki) samoglasnik razvije ppsl. novi akut. Vendar pa se novi akut razvije tudi na nadomestno podaljšanem (in prvotno kratkonaglašenem) samoglasniku v sufikuksu *-jē*. Tako rekonstruirani južnoslov. akut na podaljšanem končniškem vokalu dodatno dokazuje novejšo ugotovitev, da so bili naglašeni kratki samoglasniki v neprvem besednem zlogu naglašeni samo rastoče (in da se je akut fonologiziral šele po nastankom ppsl. metatoničnih, novih akutov).

4. Iz povedanega sledi, da se je v sistemu ppsl. novih akcentov tudi novi akut na dolgem vokalu lahko pojavljjal na vseh zlogih v besedi, torej tudi na zadnjem.

5. Glasovna zveza *-bje* se je po ošibitvi polglasnika in po podaljšavi *e* > *ē* lahko razvijala v smeri **je* ali **jē*¹³ (tj. z neoslabljenim *j* ali z oslabljenim *j* > *j*), kar je postalo izhodišče za ppsl. dialektizacijo); v češ. je to omogočilo sovpad refleksa tega glasovnega niza s ppsl. *jé* < psl. *ě* (VČJD 1964: 47).¹⁴

6. Slabitev medvokalnega *j* > *j* ne povzroča podaljševanja kratkega (in morda tudi predhodno skrajšanega) samoglasnika, h kateremu se priključuje, tj. ne vpliva na spremenjanje dolžine samoglasnika, s katerim se združuje. To smemo sklepiti iz dejstva, da se tudi pri razvoju dvoglasnika iz enoglasnika dolžina celote ne spreminja.¹⁵ Iz tega dodatno sledi, da je moral biti vokal *ē* v trenutku, ko

¹² Šibitev polglasnika je morala biti prvotno povezana prav s položajem ob ppsl. *j/j*.

¹³ Fonetičnega razvoja t. i. šibkega polglasnika v položaju pred *bj* ni mogoče enoumno rekonstruirati (prim. naslednje možnosti: *bj*, *bj*, *j*, *j*, *t* itd.), vendar sta se morala v delu govorov oba elementa glasovne zvezze zliti v en glas, in sicer ali v fonetični fazi *ij*, ali v fonetični fazi *jj*.

¹⁴ E. Pauliny pa domneva, da naj bi bil kot rezultat kontrakcije fonem *ě* do denazalizacije *ę* odprt glas *e* (tj. ne diftong), po denazalizaciji pa naj bi se zožil v *ę* (Pauliny 1963: 86).

¹⁵ Z. Palková piše, da »[k]ritériem pro rozlišení plynulého pohybu při artikulaci dvou sousedících jednoduchých samohlásek a pohybu vnitř dvojhlásky je tautosyla-

se mu je začel priklučevati bodisi (na fonetični stopnji) *j* bodisi (na fonetični stopnji) ⁱ, že dolg. In tudi obratno, v sistemskem jezikovnem modelu je diftongizacija običajnejša pri dolgih samoglasnikih kot v kratkih.

7. O časovnem razmerju med nastankom kontraktivnih vokalnih dolžin in nastankom nadomestnih podaljšav vokalov ne vemo skorajda nič (Stieber 1966: 23), po našem mnenju pa njegovo precizacijo omogoča podaljšava v glasovni zvezzi *-ѣje > *-()ě* (zahodnoslov., južnoslov.). Do določene mere jo smemo primerjati z razvojem glasovnih zvez *-ѣꙗ/-ѣꙊ > -ѣ/-Ꙋ* (zahodnoslov., južnoslov.), in sicer zato, ker sta obe inovaciji povezani z ošibitvijo polglasnika v poziciji ob *j*. Sufiks *-ѣje* spada v kontrakcijski sklop V_1+j+V_2 , v katerem je nastanek ppsl. šibkega polglasnika povzročil nastanek nadomestne dolžine na sledečem vokalu ($= \text{ѣje} > \text{ѣ}\bar{e}$), ki je v delu slovanskih govorov dosledna (polj.), nasprotno s tem pa se kontrakcijski sklopi *oje*, *oja* itd. brez razvidnega razloga kontrahirajo nedosledno, in jih zaradi tega ne moremo šteti za fonetično pogojene, ampak za morfonološke in/ali modelne. Iz tega pa lahko tudi sklepamo, da je nadomestno podaljševanje izvorno kratkih vokalov ob drugih konzonantih (zlasti nesonornih) ali nekoliko pozneje ali pa je potekalo z manjšo dinamiko.

8. Začetni element *j* ali ⁱ v refleksih *jé* ali ⁱé $< -ѣje$ se je v mehkostno korelacijsko vključeval kot konzonzant *j* ali kot začetni element diftonga (diftongoida?) ⁱé (*jé?*). Zdi se, da bi istočasno *j* intenzivneje mehčal levo stoeče konzonzante, kot bi jih mehčal ⁱ, vendar pa se zdi tudi to, da bi ju mehčani konzonzant oba lahko tudi absorbiral. V enake rezultate se v polj. mehčajo soglasniki pred prednjimi samoglasniki in pred »novim« *j* ali ⁱ (prim. polj. *ć < t' < tѣj* in *tE*; *ś < s' < sѣj* in *sE* itd.),¹⁶ manj intenzivno mehčanje izkazujeta češ. in slš., kjer je v zgodovinski dobi mehkostna korelacija sploh začela slabeti, najmanj intenzivno pa je mehčanje v južnoslov. govorih, kjer so se glasovne zveze *pj*, *bj*, *mj*, *vj*, *tj*, *dj*, *sj*, *zj*, *lj*, *nj*, *rj* $< pѣj$ itd. praviloma ohranile, npr. razen glasovnih zvez *nѣj > nj > n̄*, *lѣj > lj > l̄j* (še v 16. stol.) $> l'$ (sln.), razen glasovnih zvez *sj*, *zj*, *l' / lj < lѣj* (čak.) in razen glasovnih zvez *sj*, *zj* ob refleksih štokavske jotacije *pѣj > pj > pl'*, *bl'*, *ml'*, *vl'*, *tѣj > tj > ć*, *dѣj > dj > đ*; *lѣj > lj > l'*, *nѣj > nj > n̄* (hrv./srbs.-štok.). Zato tudi ne

bičnost dvojhlásky: vzniklý zvuk hodnotí uživatel jazyka jako součást jedné slabiky« in da »diftongické spojení je těsnější« (Palková 1994: 72).

¹⁶ Pri štokavski jotaciji se pojavljajo enaki refleksi kot pri psl. jotaciji (npr. *snoplje*, *cvijeće*, *grožđe*, *granje*, *zelje*) razen pri *s*, *z* (prim. *klasje*, *lozje*).

more biti pravilna Bernštejnova konstatacija, da je hrv./srb. razvoj intervokalnega *i* > Ø sledil odpadu polglasnikov.¹⁷

9. Mogoče in verjetno je, da se je intervokalni *i* v delu južnoslov. govorov ponovno okreplil *i* > *j*, najprej ali/in najbolj morda ob *sj*, *zj*. Vzroki za okrepitev niso jasni, so pa bili verjetno sistemski in v govorih, ki poznajo razvoj psl. *dj* > *j* (sln., hrv.-čak., hrv.-kajk.), morda tudi pod vplivom na novo razvitega *j*. Na sovpad bi lahko kazala kontrakcija tipa *-oja* > *-ǎ* v leksemu *gospǎ* < *gospoja* < **gospod-ja* (sln., hrv.-čak., hrv.-kajk.).

10. Pri podaljšanju končniškega samoglasnika pri samostalnikih na -*je* v obeh makroarealih (zahodnoslov.: dolgi samoglasnik; južnoslov.: dolgi novoakutiani samoglasnik) smemo izhajati iz istega vzroka (tj. ošibitve polglasnika, nadomestne podaljšave kratkega naglašenega samoglasnika) in enakega razvojnega rezultata (tj. razvoja dolgega novoakutiranega samoglasnika). Različno pa so se v obeh makroarealih (zahodnoslov.; južnoslov.) v ppsl. fonološke sisteme vključevali soglasniki tipa *i* oziroma *ī*; zaradi fonetične narave in zaradi fonološkega statusa medvokalnega *i* oziroma *ī* v KOs s polglasnikom v položaju V₁ (tj. *īje*, *īja*) se zdita pomembna za razvoj mehkostne korelacije v slovanskih govorih.

Literatura in viri

Aleksandar Belić. Zamětki po čakavskimъ govoramъ. *IORJaS XIV* (Sanktpeterburg) 1910. 181–266.

S. B. Bernštejn. *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskix jazykov*, 1. Moskva: Akademija nauk SSSR, 1961.

L. A. Bulaxovs'kyj. *Vybrani praci v p'jati tomax*, 5: *Slov'janska akcentologija*. Kyjiv, 1983.

ČDL = Mate Hraste, Petar Šimunović. *Čakavisch-deutsches Lexikon*. Ur. Reinhold Olesch. Köln-Wien: Böhlau, 1979.

V. A. Dybo. *Slavjanskaja akcentologija: Opyt rekonstrukcii sistemy akcentnyx paradigm v praslavjanskom*. Moskva, 1981.

¹⁷ Težko je natančno določiti fonetične značilnosti hrv./srb. *i* nekoč, se pa zdi verjetno, da je mehčanje povzročil *i* in ne *j*, prim. tudi srb. dial. (Črna gora) *đed* poleg jekavskega *djed* < **dēdъ*, *vljera* poleg jekavskega *vjěra* < **věra*.

--- *Morfologizovanne paradigmatičeskie akcentnye sistemy: Typologija i genesis*, 1. Moskva, 2000.

GHJL = Zenon Klemensiewicz, Tadeusz Lehr-Spławiński, Stanisław Urbańczyk. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa, 1965.

Pavle Ivić. O nekim fenomenima akcenatske variacije koji nisu uvršteni u Ivšićev koordinatni sistem. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Razred za filologiju, 1982. 181–88.

Stjepan Ivšić. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Fink, 1971 (Slavische Propyläen: Texte in Neu- und Nachdrucken, 96).

Tjaša Jakop. *Pavlovo Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja (s prevodom vokalizma)*: Diplomsko delo. Ljubljana, 1998. (Prevod iz: Ágost Pável. A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana. Budapest, 1909.)

Mihaela Koletnik. Odrazi akuta v prekmurskem narečju ob Škrabčevi naglasni teoriji slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Škrabčeva misel*, 6 (v tisku).

Miroslav Komárek. *Historicka mluvnice česká*, 1: *Hláskosloví*. Praha, 1962.

Rudolf Krajčovič. *Slovenština a slovanské jazyky: Praslovanská genéza slovenčiny*. Bratislava, 1974.

Arnošt Lamprecht. *Vývoj fonologického systému českého jazyka*. Brno, 1966.

---, Dušan Šlosar, Jaroslav Bauer. *Historický vývoj češtiny: Hláskosloví. Tvarosloví. Skladba*. Praha, 1977.

Tadeusz Lehr-Spławiński. *Ze studjów nad akcentem słowiańskim*. Kraków, 1917 (Prace komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie, 1).

---, Zdzisław Stieber. *Gramatyka historyczna języka polskiego*, 1. Warszawa, 1957.

Jiří Marvan. *Slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha, 2000.

Milan Mihaljević. *Slavenska poredbena gramatika*, 1: *Uvod i fonologija*. Zagreb, 2002.

Franc Novak. *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak. Murska Sobota, 1996.

Vilko Novak. *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana, 2006.

Zdena Palková. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha, 1994.

Eugen Pauliny. *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava, 1963.

- Asim Peco. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Treće izdanje. Beograd, 1985.
- Maks Pleteršnik. *Slovensko-nemški slovar*, 1–2. Ljubljana, 1894–1895.
- Fran Ramovš. *Historična gramatika slovenskega jezika*, 2: *Konsonantizem*. Ljubljana, 1924.
- *Historična gramatika slovenskega jezika*, 7: *Dialekti*. Ljubljana, 1935.
- Slov. Celje. *Zbrano delo*, 2: *Dela*. Ljubljana: SAZU, 1971–1997. 363–64. (Iz: ČJKZ 3 (1921/22), 33–34). [1997a]
- Opazke k nenaglašenemu č s posebnim ozirom na praslovansko *čestěja v slovenskih narečjih. *Zbrano delo*, 2. Ljubljana: SAZU, 1971–1997. 165–71 (Iz: Zbornik filoloških i lingvističkih studija A. Beliću, 1921, 17–23). [1997b]
- RHJ = *Rječnik hrvatskoga jezika*. Ur. Jure Šonja. Zagreb, 2000.
- Linda Sadnik. *Slavische Akzentuation*, 1: *Vorhistorische Zeit*. Wiesbaden, 1959 (Bibliotheca slavica).
- G. Y. Shevelov. *A Prehistory of Slavic*. (The Historical Phonology of Common Slavic). Heidelberg, 1964.
- Spsł = *Słownik prasłowiański*, 1–[7]. Ur. Franciszek Ślawski. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1974–[1995].
- Vera Smole. *Oblikoglasje in oblikoslovje šentrupertskega govora*. [Diss.]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1994.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, 1994.
- Zdzisław Stieber. *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Warszawa, 1966.
- Alenka Šivic-Dular. Kontrakcija v slovanskih jezikih (v kontekstu poznapravoslovanskega akcentskega pravila). *Slavistična revija* 45/1–2 (1998). 5–43.
- Stanislav Škrabec. Opazke IV. *Jezikoslovna dela*, 1. Nova Gorica, 1994. 186–88. (Iz: *Cvetje z vertov sv. Frančiška* IV/10, 1883.)
- Napake v izreki in naglaševanju naše knjižne slovenščine. *Jezikoslovna dela*, 2. Nova Gorica, 1994. 40–42. (Iz: *Cvetje z vertov sv. Frančiška* X/9, 1890.)
- Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, 3: O poudarjanju in naglaševanju. *Jezikoslovna dela*, 2. Nova Gorica, 1994. 168–98. (Iz: *Cvetje z vertov sv. Frančiška* XIII/5–12, 1894.)

Karel Štrekelj. *Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*. Wien, 1887.

Matija Valjavec. *Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku*. Rad JAZU LVI. Zagreb, 1881. 92–94.

--- *Glavne točke u naglasu književne slovenštine*. Rad JAZU CXXXII: Razredi filologjsko-historijski i filosofjsko-juridički XLVIII. Zagreb, 1897.

VČJD = František Cuřín, B. Koudela, Antonín Mátl, František Svěrák, Vladimír Šmilauer. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha, 1964.

Vera Smole

Ljubljana

Novo v slovenski in hrvaški narečni frazeologiji

Spodbude za raziskovanje (narečne) frazeologije prihajajo k nam pogosto s hrvaške strani, saj imajo tam daljo tradicijo in večji obseg. V prispevku je s kartografiranjem dveh frazemov s sestavino *roka* prikazan poskus, kako je obstoječe teorije, metode in pristope mogoče doplniti z metodami in postopki geolingvistike, ki so sicer pogosti za prikaz leksike z besedotvorjem, semantike, oblikoslovja in glasoslovja z naglasom.

Ključne besede: narečna frazeologija, frazemi s sestavino *roka*, geolingvistika, primerjalna analiza frazemov, slovenska narečja

Uvod

Dogajanja in dognanja jezikoslovij sosednjih jezikov, še posebej sorodnih, se medsebojno oplajajo še bolj, če so nosilci le teh tudi v osebnih povezavah. Eno od takih področij je frazeologija, ne samo knjižna, ampak tudi narečna. Pri tem spodbude prihajajo s hrvaške strani z daljo tradicijo in večjim obsegom takih raziskav (prim. Menac-Mihalić 2007 in tam navedeno literaturo), zaradi sorodnosti obeh jezikov pa jih s pridom lahko izrabimo tudi pri nas.

Neposredno spodbudo za raziskovanje narečne frazeologije, ki jo je podkreplila že zanimanje (podiplomskega) študentov, sem tudi sama dobivala od hrvaške frazeologije, najprej prek preglednega in obvladljivega slovarja treh avtorjev (A. Menac, Ž. Fink-Arsovski, R. Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb, 2003), nato prek sodelavke pri mednarodnem projektu Slovanski lingvistični atlas (OLA) dialektologinje Mire Menac-Mihalić že v času priprave njenega prvega slovarja *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Zagreb 2005) in naposled že prek slovarja Željke Fink-Arsovski in njenih sodelavk za posamezne jezike, tj. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Zagreb, 2006. Teoretična osnova pri red. prof. dr. Eriki Kržišnik na ljubljanski slovenistični, terenske izkušnje iz lastnih raziskav in raziskav s študenti diplomskega seminarja ter dobrimi in raznoliki frazeološki slovarji sosednjega sorodnega jezika že rojevajo prve rezultate v obliki seminarskih nalog in diplomskih del, v izlivni pripravi pa je tudi doktorska disertacija.

Obstoječe teorije, metode in pristope lahko apliciramo na svoje gradivo, še bolje pa je, če jih tudi nadgradimo. Tako smo v okviru izbirnega diplomskega

seminarja in seminarja k predmetu zgodovinska slovница in dialektologija za enopredmetne sloveniste četrtega letnika narečno frazeologijo začeli raziskovati tudi z metodami in postopki geolingvistike. To vključuje terensko raziskavo omejenega števila frazmov po vnaprej pripravljeni vprašalnici (v našem primeru naborom frazmov iz knjižnega jezika, dopolnjenim s frazmi iz mojega narečnega govora, s pomensko razlago in besedilnim zgledom), ki omogoča vodení pogovor z informatorjem (-ji); ta se obvezno snema, saj študentskemu prepisu v fonetično transkripcijo sledijo mentorjevi popravki (prim. Smole 2008a: 61–62). Iz nabora frazmov v posameznih krajih/narečnih govorih se oblikujejo t. i. indeksi za posamezno vprašanje oz. posamezni frazem, s tem pa tudi mreža raziskovalnih točk, ki je v našem primeru manj načrtovana kot pri »pravih« jezikovnih atlasih, kjer morajo biti točke razporejene bolj enakomerno (prim. Smole 2008b: 49–51). Tako urejeno gradivo je pripravljeno za kartografsko obdelavo, tj. prikaz frazema na jezikovni karti z ustreznim komentarjem. Obseg in vsebina komentarja sta zelo variabilni: od najnajnejših pojasnil do različnih primerjav ter ugotavljanja medzvrstnih (knjižni jezik – narečja), mednarečnih (med narečji znotraj istega jezika) ali medjezikovnih razmerij.

Novo v slovenski in hrvaški narečni frazeologiji

Kot novo v slovenski narečni frazeologiji torej pojmujem njeno načrtnejše zbiranje (Marc Bratina, gl. bibliogr. od leta 2004; Smole, gl. bibliogr. od leta 2004) ter geolingvistični¹ (Smole 2008; Smole 2008c) in kulturno-geografski pristop k njeni obravnavi (Marc Bratina 2007). Za ponazoritev geolingvističnega pristopa pridajam komentarja in dve karti, nastali iz raziskave framzmov s sestavino *roka* v 32 slovenskih narečnih govorih. Večino frazmov smo zbrali s študenti izbirnega diplomskega seminarja iz dialektologije in lingvistične geografije v študijskih letih 2005/06 in 2006/07.²

Brez dvoma pa je markantna novost hrvaške narečne frazeologije slovar Mire Menac-Mihalič *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, ki naj bi doživel nadaljevanje še za kajkavske in čakavske govore. Prvi izmed slovarjev tako prinaša bogato frazemsko gradivo s kratkimi besedilnimi zgledi iz

¹ Zdi se, da je to tudi novost v slovanski narečni frazeologiji, saj kljub iskanju podobne obravnave te nismo zasledili in prav tako ne dobili informacije o njej na 14. mednarodnem slavističnem kongresu v Ohridu v Makedoniji 10.– 16. 9. 2008.

² Seznam teh krajev iz mreže točk, zapisovalcev – nekateri med njimi so tudi raziskovalci z Inštituta za slovenski jezik Fran Ramovša ZRC SAZU – in informatorjev je naveden v Smole 2008b: 50–51.

14 krajev z novoštokavskimi ikavskimi govori (236 strani),³ ki je služilo tudi za uvodni opis govorov (105 strani; nekateri glasoslovni in oblikoslovni pojavi so kartografirani na pridanih 20 kartah); zelo uporaben je tudi dodatek, tj. pomen-sko kazalo s popisom sinonimnih frazmov (110 strani) oz. neke vrste obrnjeni frazeološki slovar (najprej pomen, potem frazem). Vsekakor je delo primer nad-vse plodnega sodelovanja študentov in profesorce, pa tudi izjemno učinkovitega in trdrega dela, če vzamemo v obzir, da se je gradivo začelo zbirati leta 2000, pet let pozneje pa že izšlo.⁴

Frazema s sestavino *roka* (karti in komentarja) kot primer geolinguističnega pristopa v frazeologiji

Komentar h karti št. 01. Frazema *biti si na roke/na roko* s pomenoma 'pomagati drug drugemu; biti v prijateljskih, dobreih odnosih' in *iti na roke/roko komu* s pomenom 'delati za koga tako, kot želi' sta v SSKJ⁵ označena s kvalifikatorjem *pog.* (= pogovorno). V vprašalnici se je spraševalo dejansko samo po prvem frazemu s formulacijo [57]⁶ '**prijateljevati**' *biti si na roke/na roko*. Sicer pa so bili dobljeni naslednji odgovori: *biti si na roke* (7 krat), *biti si na roko* (6 krat), *iti si na roke* (1 krat) z različico *iti eden drugemu na roke* (1 krat) in *iti na roko komu* (2 krat, T01 kot dvojnica in T29); iz zgledov je razvidno, da ima frazem s sestavino »iti« bolj pomen 'pomagati si' ali 'ustreči komu' kot pa 'prijateljevati', kar pomeni, da frazema *biti si na roke/na roko* s pomenom 'prijateljevati' v teh krajinah dejansko ne poznajo. V 3 krajinah odgovora nismo dobili, kar v 13 krajinah pa frazema niso poznali. Frazem *biti si na roke/na roko* je bolj poznan v vzhodni polovici slovenskega jezikovnega ozemlja, v štajerskih in vzhodnokoroških govorih je pogosteje edninska oblika sestavine *roka*, v dolenskih in panonskih pa množinska.

*Gradivo:*⁷ T01 Sè gré:ja na rò:če. Mi na grè: na rò:če. T03 Če sta blà: sosíe-da ȳ dob'rex odnó:sex ..., yredó: é:den drú:yemu na rùoke. T07 Sta si na rò:ko. T17 Tj: sa si pa fèjst na rùoke. T20 'O:nidva: so si pa 'rë:s na 'rò:kò. T25 S

³ Iz vseh hrvaških narečij skupaj pa jih navaja avtorica več kot sto; zbiratelji gradiva so bili njeni študentje.

⁴ Delo zaslubi obširnejšo predstavitev in oceno; glede na pretečen čas od izida in glede na to, da je v tisk oddana že naslednja knjiga, je najbolje počakati še to.

⁵ SSKJ je kratica za *Slovar slovenskega knjižnega jezika*; uporabljala sem elektronsko verzijo.

⁶ Frazem se je v naboru frazmov oz. vprašalnici nahajal pod zaporedno številko 57.

⁷ Navedeno je samo za nekaj krajev z različnimi odgovori. Velika črka T in sledeča številka pred odgovorom sta označba za kraj v mreži raziskanih točk.

'tɔ:tim sŋ si na 'rɔ:ko. T27 Sta si na 'rɔ:ko. T28 'Mi:ja sma si pa na 'rɔ:ke. T29 Mi g'rä s'tålnø na rɔ:kɔ:. T30 'Ni:sta sị näj'bøl na rɔ:kɛ:.

Da frazem *biti si na roke/na roko* s pomenom 'priateljevati' v slovenskih narečijih ni ravno med pogostejišimi, dokazuje njegova odsotnost ali redkost na celi zahodni polovici slovenskega jezikovnega ozemlja. Po razvrstitvi v Smole (2008: 70) bi spadal med področne, morda samo slovenske frazeme, saj ga ne navajajo ne hrvaški ne nemški frazeološki slovarji; v obojih pa najdemo podoben frazem s sestavino »iti«: hr. ići na ruku *komu, čemu* 'delati v korist koga, uslugo komu' (HFR: 264), ići na ruku *komu* 'pomagati komu' (MMM: 291), jemanjem an die Hand gehen 'pomagati komu' (D-Sw: 334).

Komentar h karti št. 02. Tudi frazem *biti dobrīh rok* v pomenu 'biti radodaren' je v SSKJ označen s kvalifikatorjem *pog.* (= pogovorno). S sestavino *roka* in v pomenu 'biti radodaren' v SSKJ drugega frazema ni, pač pa je naveden antonimni frazem *denar mu gre nerad iz rok* v pomenu 'skop je'. Na formulacijo [59] '**biti radodaren**' **biti dobrīh/(odprtih) rok** smo v narečijih dobili naslednje odgovore: *biti dobrīh rok* (13 krat), *biti odprtih rok* (15 krat) – večkrat (6 krat) se pojavita obe različici kot sinonimni – ter *dati rad iz rok* (2 krat) z različico *dati vse iz rok* (1 krat, T21). V 1 kraju odgovor ni bil ustrezен, v 6 krajih pa frazema ne poznajo, med njimi sta oba prekmurska in bližnji prleški.

Gradivo: T01 Dà: 'rəd z rɔ:k. T02 Da r̄et zmięrəm kej t̄e z rùok. T04 'To:nčevi 'hišno ime' sa z'me:rən bli ot'pə:rtix 'ɔ:rk. T07 Bit dō:brəx rɔ:k, al pa otpərtəx rɔ:k. T09 Ži:məntova má:ma i dō:brəx rɔ:k. T11 'Ta: je pa ud'pərtəx 'ro:uk. T13 Tà:le-j pa 'otpərtix/dó:brix rùok. T17 Ta mlá:da je dá:brəx rùok. T18 Muó:ja má:ma je tàk atpərtəx/dúó:brəx rù:k. T20 F'se: bi 'da:ł, 'ja:ko je od'pərtex 'rɔ:k. T27 'On je pa 'wę:dno od'pərtex 'rɔ:k. T28 'Təti pa je ot'pařtix 'rɔ:k.

Frazem *biti dobrīh/odprtih rok* v pomenu 'biti radodaren' v obeh različicah je vsaj v osrednjih narečijih pogost in obe različici bi veljalo sprejeti tudi v knjižni jezik. Pomensko in sestavinsko se različica *biti odprtih rok* ujema z drugo nemško različico frazema *eine milde/offene Hand haben* (D-Sw: 334), pomensko in samo deloma sestavinsko pa tudi s hrvaškim frazemom *biti široke ruke* (HFR: 262, MMM: 290).

Zaključek

Z razvojem frazeologije in frazeografije slovenskega knjižnega jezika, pa tudi spodbud s hrvaške strani ter drugih jezikoslovij, je opaziti večje zanimanje tudi za slovensko narečno frazeologijo. Z redkimi izjemami je bila pred letom 2000 narečna frazeologija sestavni del samo nekaterih, že tako redkih narečnih

slovarjev (prim. Smole 2007: 300), po tem letu pa se ne samo zbira, ampak obravnava tudi teoretično, z različnimi pristopi (semantičnim, kulturološkim, frazeografskim, geolingvističnim). Zlasti študentje so ob primernem vodenju – kar dokazuje Mira Menac-Mihalić s svojimi študenti – tisti potencial, ki lahko v dobrošni meri nadomesti vedno premajhno število raziskovalcev.

Viri in literatura

D-Sw = Günter Drosdowski idr. *Stilwörterbuch der deutschen Sprache*, 2. Mannheim/Wien/Zürich: Dudenverlag, 1970.

HFR = Antica Menac, Željka Fink-Arsovski, Radomir Venturin. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljekavak, 2003.

Mira Menac-Mihalić. Frazeologija i dialektologija v Horvatii. *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah: Europhras Slovenija 2005* [Strunjan, 12.–14. september 2005]. Ur. Erika Kržišnik in Wolfgang Eismann. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007. 593–604.

MMM = Mira Menac-Mihalić. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje: Školska knjiga, 2005.

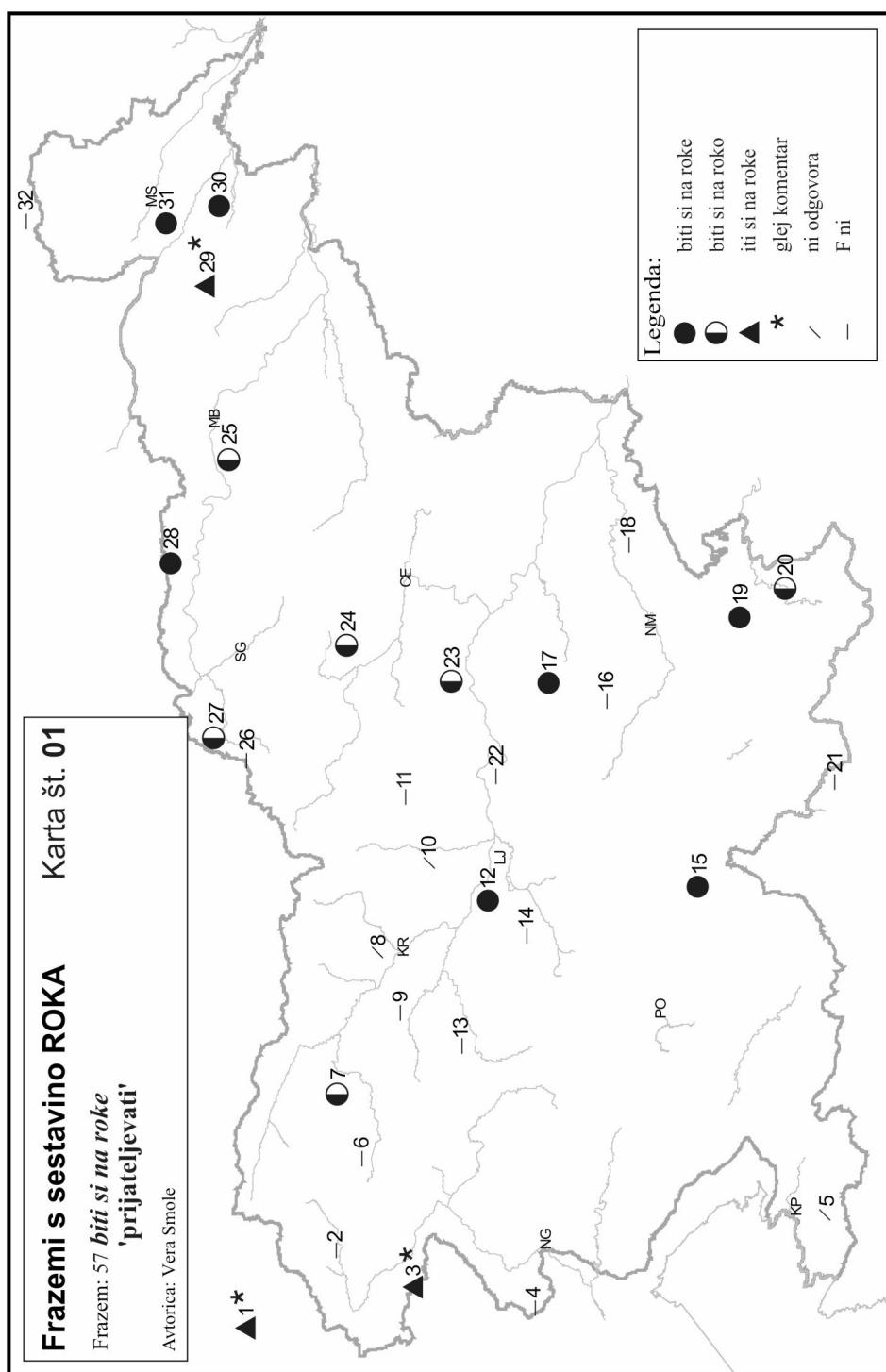
Vera Smole. Vprašanje kvalifikatorjev v slovenskih (frazeoloških) slovarjih knjižnega jezika in narečij (na primeru frazemov s sestavino *rit*, *zadnjica*, *zadnja plat*). *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah: Europhras Slovenija 2005* [Strunjan, 12.–14. september 2005]. Ur. Erika Kržišnik in Wolfgang Eismann. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007. 299–312.

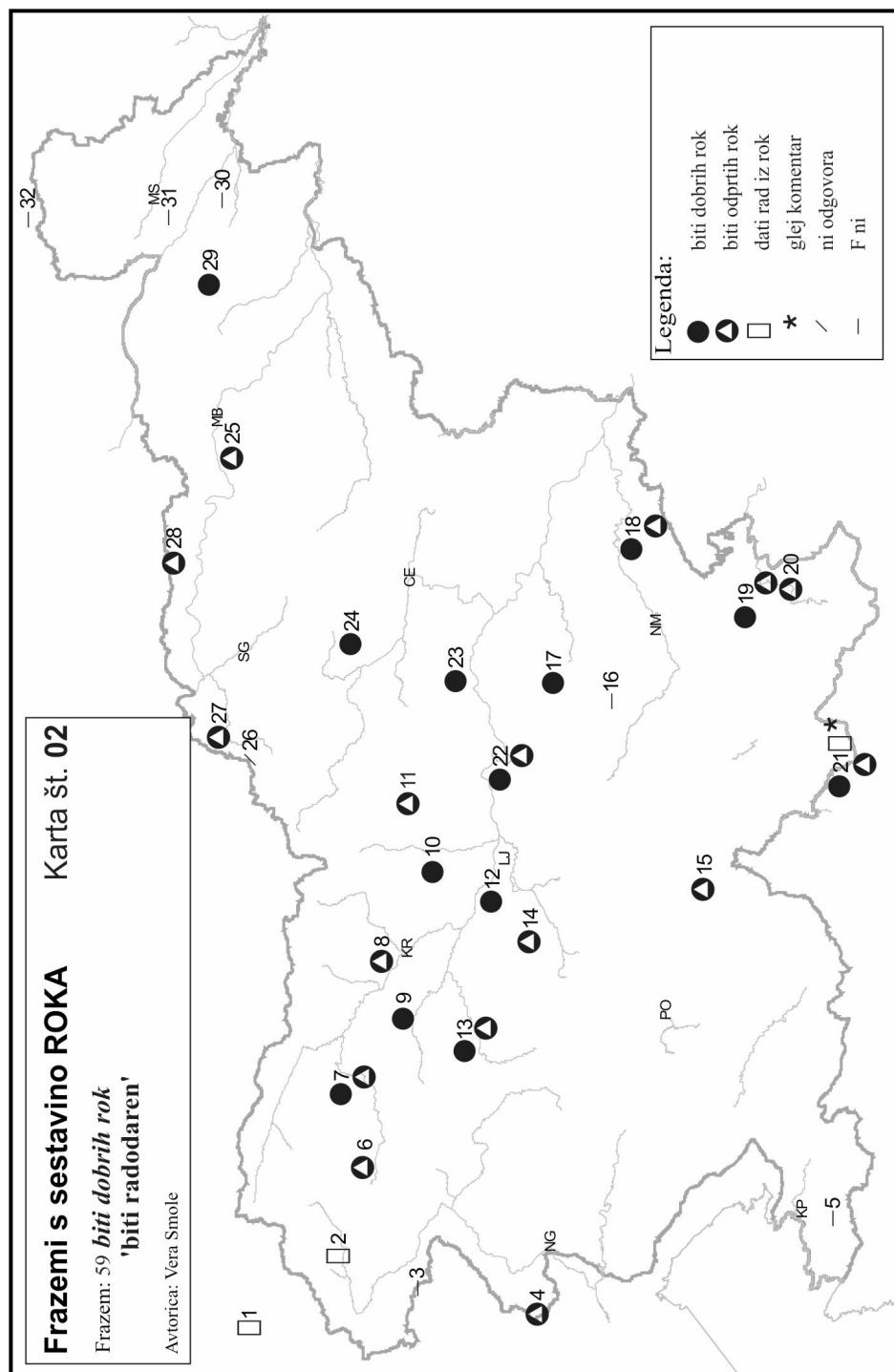
--- Hrvaški novoštokavski ikavski in slovenski vzhodnodolenjski frazemi – podobnosti in razlike. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 14. Zagreb: JAZU, 2008. 59–78 [2008a].

--- Geolingvistična predstavitev izbranih frazemov s sestavino *roka* v slovenskih narečjih. *Slavistična revija* 56/1 (2008). [49]–73 (z 10 kartami) [2008b].

--- Nekaj primerjalnih frazemov v makedonskem in slovenskem knjižnem jeziku ter narečjih (s 5 kartami). Skopje: v tisku [2008c].

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1970–1991.

**Erika Kržišnik
Željka Fink Arsovski**

**Ljubljana
Zagreb**

Novo v slovenski in hrvaški frazeologiji

I. del: Pregled

1 V Evropi obstajata dve krovni organizaciji za jezikoslovno področje frazeologije. Eno je Evropsko združenje za frazeologijo Europhras s sedežem v Švici (Basel, Zürich), orientirano bolj, čeprav ne samo v germanistično frazeologijo, drugo pa Komisija za slovansko frazeologijo pri Mednarodnem slavističnem komiteju, ki je pretežno slavistično usmerjeno. V zadnjih treh letih, od jeseni leta 2005, smo Slovenci in Hrvati – glede na institucije in raziskovalce – gostili celotno evropsko frazeologijo. Ob tem dejstvu se zdi smiselnopregledati živahnoslovensko-hrvaško frazeološko dejavnost v zadnji petletki.

2 Tradicija

Ker so sadovi vsake sedanjosti tudi rezultat preteklosti, je treba povedati, da je hrvaško jezikoslovje pri tem v precejšnji prednosti, in sicer predvsem zaradi dveh zelo pobudnih raziskovalcev in profesorjev, rusistke Antice Menac in kroatista Josipa Matešića. Da je (bila) zagrebška rusistika na področju frazeologije najpobudnejša, seveda ni naključje – dejstvo je, da se je frazeologija kot samostojna jezikoslovna disciplina v Evropi najprej, od srede 20. stol. dalje, uveljavila ravno v rusistiki.¹

2.1 Frazeološko dejavnost pred zadnjo petletko naj predstavimo le s slovarsko biro. Na Hrvaškem je prvi dvojezični frazeološki slovar izšel konec 70. let:

Tatjana Korać, Antica Menac, Milenko Popović, Miho Skljarov, Radomir Venturin, Renata Volos (ur. A. Menac). *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 1979, 1980.

Prvi enojezični frazeološki slovar pa v začetku 80.:

Josip Matešić. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

¹ Programski razpravi Vinogradova (l. 1946 Osnovnye ponjatija russkoj frazeologii kak lingvisticheskoy discipliny in l. 1947 Ob osnovnyh tipah frazeologicheskikh edinic v russkom jazyke) sta bila v 2. polovici 20. stol. referenčna teksta tako za evropsko kakor tudi za ameriško jezikoslovje na področju frazeologije.

Isti avtor je čez 6 let izdal še dvojezični

Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik (u red. J. Matešića). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; München: Verlag Otto Sagner, 1988.

Za čas od 1985 do 1998 je treba omeniti serijo *Mali frazeološki rječnici*, vse je izdal Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. V njej je izšlo 10 dvojezičnih slovarjev. To so manjši dvojezični hrvaško-drugojezični slovarji: ruščina, ukrajinščina, češčina, slovaščina, poljščina, nemščina, grščina, novogrščina, latinščina, italijanščina, franciščina in tudi slovenščina.²

Antica Menac, Raisa I. Trostinska. *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik*. 1985.

Antica Menac, Dubravka Sesar, Renata Kuchar. *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik*. 1986.

Antica Menac, Neda Pintarić. *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik*. 1986.

Jasenka Kljaić. *Hrvatskosrpsko-njemački frazeološki rječnik*. 1988.

Antica Menac, Jurij Rojs. *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik*. 1992.

Antica Menac, Raisa I. Trostinska. *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik*. 1993 (druga izdaja).

Marina Bricko, Damir Salopek. *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik*. 1994.

Darko Novaković, Olga Perić, Lada Tajčević, Vladimir Vratović. *Hrvatsko-latinski frazeološki rječnik*. 1994.

Vesna Cvjetković Kurelec. *Hrvatsko-novogrčki frazeološki rječnik*. 1994.

Antica Menac, Zorica Vučetić. *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik*. 1995.

Antica Menac, Dubravka Sesar, Renata Kuchar. *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik*. 1998 (druga in dopolnjena izdaja).

Antica Menac, Krešimir Blaževac. *Hrvatsko-francuski frazeološki rječnik*. 1998.

Hrvaška frazeologija je torej že od samega začetka prekašala slovensko. Vendar pri tem ne smemo spregledati dejstva, da so Slovenci svoj prvi večjezični frazeološki slovar dobili pred Hrvati, že leta 1960, njegov avtor je Josip Pavlica. Glede na priložnost, za katero je ta pregled nastal, je zanimiv podatek, da ima slovar dvojezični naslov: *Frazeološki slovar v petih jezikih // Rječnik*

² Hrvaško-rusko-ukrajinski in hrvaško-češko-slovački sta izšla celo dvakrat.

slovenačkih, hrvatsrpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza. Iz obeh naslovov je mogoče razbrati tudi to, da v deklarirano **petjezičnem** slovarju nastopa **šest jezikov** (če pa bi upoštevali še različnost med hrvaško in srbsko frazeologijo, celo **sedem**).

3 Novo v zadnji petletki (2003–2008)

Novosti bodo prikazane s predstavljivo mednarodnih frazeoloških srečanj, knjižnih izdaj ter izdelkov dodiplomskih in podiplomskih študentov.

3.1 Mednarodna frazeološka srečanja

Kot že omenjeno, sta slovensko in hrvaško jezikoslovje v zadnjih letih pripravili srečanja frazeologov iz vse Evrope in celo širše. Slovenci so v sodelovanju s slavistiko iz avstrijskega Gradca in Evropskim združenjem Europhras septembra 2005 v Strunjanu pripravili konferenco Europhras Slovenija 2005: Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah.³ Znanstvenega srečanja se je udeležilo okrog 60 referentov, in sicer slovenistov, slavistov, germanistov in anglistov iz Avstrije, Bolgarije, Bosne in Hercegovine, Danske, Finske, Francije, Hrvaške, Madžarske, Nemčije, Poljske, Rusije, Slovaške, Španije in Švice. Hrvaški frazeologi so konferenco Slavenska frazeologija i pragmatika pripravili leta kasnejše, septembra 2006 na Rabu, skupaj s Komisijo za slovansko frazeologijo pri Mednarodnem slavističnem komiteju. Udeležencev, pretežno slavistov, je bilo na njej dvakrat več, nekaj čez sto, in sicer iz 16 držav: Avstrije, Bolgarije, Češke, Črne gore, Danske, Hrvaške, Madžarske, Makedonije, Nemčije, Poljske, Rusije, Slovaške, Slovenije, Srbije, Ukrajine in ZDA.

Septembra 2007 je nekoliko manjše mednarodno srečanje frazeologov na temo kontrastivne frazeologije in novih didaktičnih pristopov pri poučevanju frazeologije tujega jezika organizirala tudi mariborska germanistika. S prispevki je sodelovalo 19 referentov.

3.2 Nove knjige

V zadnjih petih letih je izšlo dvanajst frazeoloških del, sedem na Hrvaškem in pet na Slovenskem. Štirje so slovarji, pet monografij in trije zborniki. Razporeditev po letih je naslednja: 2003 – 2, 2005 – 1, 2006 – 3, 2007 – 5, 2008 – 1.

Leta 2003 sta izšla dva slovarja, in sicer enojezični hrvaški frazeološki slovar *Hrvatski frazeološki rječnik* avtorjev Antice Menac, Željke Fink Arsovski, Radomira Venturina, ki obsega 2258 najpogostejših frazemov v sodobnem hr-

³ Več o konferenci na spletni strani <http://www2.arnes.si/~europhras/>

vaškem jeziku, in poskusni zvezek *Frazeološkega slovarja slovenskega jezika* Janeza Kebra.

Leta 2005 je Mira Menac Mihalić izdala monografsko-slovarsko delo o na-rečni frazeologiji *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*; Slovenci takega slovarja niti v poskusni obliki še nimajo, vendar je treba poudariti, da je narečno frazeološko gradivo zelo zgledno obdelano v *Slovarju govorov Zadrečke doline* Petra Weisa iz leta 1998.

Leta 2006 so Slovenci dobili monografijo Nataše Jakop *Pragmaticna frazeologija*, ki obravnava teoretično malo obdelan del frazeoloških enot; Hrvati pa monografijo *Riječi u svezama – Povijest hrvatske frazeologije*, v kateri avtorica Ljiljana Kolenić obravnava stilistično vlogo stalnih besednih zvez (gre torej za razumevanje frazeologije v t. i. širšem smislu) v umetnostnih besedilih različnih obdobij in piscev. Na Hrvaškem je tega leta izšel še slovar, ki je pridobitev tako za Hrvate kot Slovence. Gre za večjezični »slovanski« frazeološki slovar z gradivnim izhodiščem v hrvaškem jeziku in frazeološkimi ekvivalenti v slovenškem, makedonskem, bolgarskem, ukrajinskem, ruskem, poljskem, češkem slovaškem, zato ima naslov *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, avtorji so Željka Fink Arsovski, Erika Kržišnik, Slavomira Ribarova, Tatjana Dunkova, Natalija Kabanova, Rajisa Trostinska, Irina Mironova Blažina, Agnieszka Spagińska - Pruszak, Ivana Vidović Bolt, Dubravka Sesar, Mária Dobríková, Maria Kursar.

Leto 2007 je bilo za slovensko in hrvaško frazeologijo najbogatejše, izšli so trije frazeološki zborniki in dve monografiji. Od zbornikov je bil prvi *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah* (ur. Erika Kržišnik in Wolfgang Eismann) s prispevki že omenjenega strunjanskega srečanja (2005), sledil mu je zbornik *Phraseologie kontrastiv und didaktisch* (ur. Vida Jesenšek in Melanija Fabčič) s prispevki mariborskega srečanja (2006) in že na začetku leta 2008, vendar z letnico 2007, zbornik frazeološkega srečanja na Rabu (2006) *Slavenska frazeologija i pragmatika* (ur. Željka Fink Arsovski in Anita Hrnjak) – le-ta je v nadaljevanju tudi podrobnejše predstavljen. Obe monografiji, izšli v tem letu, sta »pravično« razporejeni, ena je slovenska, druga hrvaška. Polona Gantar je avtorica dela *Stalne besedne zveze v slovenščini*, v njem predstavlja možnosti korpusnega pristopa pri raziskovanju frazeologije. Jubilantka v nadaljevanju predstavljenega zbornika in starosta hrvaške frazeologije Antica Menac je avtorica monografije *Hrvatska frazeologija*, v njej so objavljena izbrana avtoričina dela od 70. let prejšnjega stoletja do danes in v tem smislu ima delo ne le aktualno, temveč tudi zgodovinsko vrednost.

Leta 2008 je izšel *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik*, avtorja sta Dalibor Vrgoč in Željka Fink Arsovski. Za čas, v katerem živimo, vsekakor aktualni slovar.

3.3 Frazeološka dejavnost dodiplomskih in podiplomskih študentov

3.3.1 Doktorske disertacije

V zadnjih petih letih je bilo na frazeološkem področju zaključenih pet doktoratov. Trije so bili izdelani v okviru hrvaškega jezikoslovja, od tega eden s temo iz hrvaške frazeologije:

- 2006: Barbara Kovačević, Hrvatska somatska frazeologija, eden s kontrastivnojezikoslovno temo:
 - 2004: Ivana Vidović Bolt, Frazemi sa zoonimskom sastavnicom u poljskom i hrvatskom jeziku,
- in eden iz angleške frazeologije:
- 2003: Marija Omazić, Modifications of Phraseological Units in English.

Slovensko jezikoslovje je bogatejše za dve doktorski deli, obe se ukvarjata s slovensko frazeologijo:

- 2004: Polona Gantar, Frazem in njegovo besedilno okolje,
- 2005: Nataša Jakop, Tipologija oblikoslovnih, skladenjskih in pomen-skih značilnosti slovenskih pragmatičnih frazemov.

3.3.2 Magistrska dela

Štiri magistrska dela so bila posvečena frazeološki problematiki, od tega eno v hrvaškem, tri pa v slovenskem jezikoslovju. Hrvaška podiplomka je izbrala kontrastivno rusko-hrvaško temo, slovenski magisteriji pa so bili vsi posvečeni slovenski frazeologiji:

- 2005: Anita Hrnjak, Frazemi s bojom kao komponentom (na materialu hrvatskih i ruskih frazema),
- 2006: Vesna Nedelko, Frazeologija pri prevajanju umetnostnih besedil,
- 2007: Nataša Domadenik, Somatska frazeologija slovenskega jezika,
- 2007: Elena Saveljeva, Koncept premikanja in glagoli premikanja v frazemih slovenskega knjižnega jezika.

3.3.3 Diplomska dela

Podatki, ki jih imamo o številu diplomskih del s področja slovenske in hrvaške slovenistike, kroatistike in slavistike, so pomanjkljivi, zato jih ne bomo navajali. Navedimo pa tematiko, s katero so se študentje v njih najpogosteje ukvarjali:

- glede na obliko: primerjalni frazemi, glagolski, imenski,
- glede na frazemske sestavine: somatska, živalska, rastlinska, lastnoimenska frazeologija,
- glede na izvor: izcitatna frazeologija (biblizmi itd.), prehod poimenovanja geste v frazem,
- glede na funkcijo v besedilu/diskurzu: frazeologija v časopisih, reklamah, umetnostnih besedilih; govorjenih besedilih (TV),
- frazeologija v slovarjih.

4 Premislek

Dovolj suhoparen prikaz izbranega dela dejavnosti slovenskega in hrvaškega jezikoslovja naj na tem mestu dopolnimo in zaključimo z ugotovitvijo, ki je posledica tesnega sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi frazeologi. Delo pri že omenjenem hrvaško-slovanskem slovarju primerjalnih frazmov je bilo posebej zanimivo zato, ker se je primerjava prvič delala na tako specifično zamenjem delu frazeologije, kot so ravno primerjalni frazemi. Podobnosti in razlike med genetsko in geografsko tako bližnjima jezikoma, kot sta slovenščina in hrvaščina, so se pokazale na različnih ravneh: oblikovnih, pomenskih, a tudi konceptualnih in kulturoloških. Naj le za zadnje navedemo zanimiv zgled. Gre za udeleženost pomena sestavine *bik* v frazemih slovenskega in hrvaškega jezika. V slovenščini je človek *kot bik močan* ali *trmast* in lahko *gleda kot bik v nova vrata* (*bik* variantno s *tele*). V hrvaščini stalne primere *trmast kot bik* ni, sestavina *bik* tudi ni variantna s sestavino *tele* v frazemu *gledati kao tele u šarena vrata*, kakor je v slovenščini; zato pa je človek v hrvaščini *bijesan* ali *zdrav kao bik* in lahko živi, se obnaša *kao bik na gmajni* ('pretirano lahkotno, lenobno'). Skupna stalna primera je torej samo *močan kot bik* oz. *jak kao bik*. Pri tem pa bi natančna primerjava ali anketa z rojenimi govorci zanesljivo pokazala, da gre v slovenskem frazemu za bolj ali manj surovo fizično moč, v hrvaškem pa za zdravo, kreativno moč. Še bolj presenetljivo je, da podobno razliko med slovenščino in hrvaščino izkazuje tudi primerjava razlag leksema *bik* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in v Aničevem *Rječniku hrvatskoga jezika*:

SSKJ: <i>bik</i>	Anić: <i>bik</i>
1. 'odrasel samec goveda'	1. 'neuškopljeno govedo'
2. 'ekspr. zelo močan in orjaški moški //	2. 'pren. vrlo jak i otporan čovjek'

II. dio: Predstavljanje zbornika *Slavenska frazeologija i pragmatika*

Uvod

Komisija za slavensku frazeologiju pri Međunarodnom slavističkom komitetu osnovana je 1978. godine u Zagrebu za trajanja Međunarodnog slavističkog kongresa i otada gotovo svake godine organizira frazeološke konferencije. U rujnu 2006. godine takav je tradicionalan međunarodni znanstveni skup prvi put održan u Hrvatskoj, u gradu Rabu. Suorganizator skupa je bio Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a tema – *Slavenska frazeologija i pragmatika*.

Sljedeće je godine (2007.) objavljen zbornik pod istim naslovom koji sadržava 91 članak nastao na osnovi referata održanih na konferenciji. Radovi su pisani na devet slavenskih jezika (hrvatskom, slovenskom, makedonskom, bugarskom, ukrajinskom, ruskom, poljskom, češkom, slovačkom), a mogu se podijeliti na nekoliko većih tematskih cjelina: analiza frazema s različitim aspektima, frazemi u tekstu, frazemi u kontekstu kulture, frazeografija i korpusna lingvistika, paremiologija i aforistika, dijalektna frazeologija. Uz njega je otisnut i CD. Uredile su ga Željka Fink Arsovski i Anita Hrnjak, a objavila ga je nakladnička kuća Knjigra iz Zagreba.

Zbornik *Slavenska frazeologija i pragmatika* posvećen je dvjema obljetnicama istaknutih frazeologa: 85. rođendanu prof. dr. sc. Antice Menac i 80. rođendanu prof. dr. sc. Josipa Matešića. A. Menac i J. Matešić začetnici su hrvatske frazeologije i frazeografije, te osnivači Zagrebačke i Manhajmske frazeološke škole. Zbornik donosi njihove radne biografije i bibliografije objavljenih radova.

U zborniku je objavljeno ukupno 16 radova slovenskih i hrvatskih frazeologa. Ovom ćemo se prilikom osvrnuti na teme tih članaka.

1 Dio članaka analizira skupine frazema prema pojedinim sastavnicama.

1.1 Aleksandra Derganc (O nekaterih russkih frazemih s cerkovnoslovenskimi elementi) piše o upotrebi četiriju russkih frazema sa staroslavenskim elementima: *ничто же сумняся (сумящеся)* ('bez sumnje'); *еле можаху* ('jako pijan'); *и иже с ним (ними)* ('istomišljenici'); *мне отмищение, и аз воздам* ('kazna za grijeha je u Božjim rukama'). Pregledom internetskih pretraživača autorica je pokazala njihovo prilično aktivno pojavljivanje u suvremenim tekstovima, osobito kad je riječ o frazemu *и иже с ним (ними)*.

1.2 U člancima Nede Pintarić i Ivane Vidović Bolt kontrastivno se obrađuje hrvatski i poljski frazemski materijal. **Neda Pintarić** (Pragmatična značenja crne boje i njezinih nijansa u poljskome i hrvatskome jeziku) govori o frazemi-

ma u kojima se kao jedna od komponenata upotrebljava *crna*, *siva* i *tamna* boja, a posebnu pažnju posvećuje pozitivnoj i (češće) negativnoj konotaciji navedenih frazema nastaloj na temelju simbolike boje (npr. *crne misli*, *crna lista*, odnosno *czarna lista*, *siva eminencija* (*szara eminencja*) itd.).

1.3 Predmet analize u članku **Ivane Vidović Bolt** (Hrvatski i poljski etnonimski frazemi) poredbeni su frazemi s etnonimskom komponentom. Tako se u oba jezika upotrebljavaju etnonimi, kao npr. *Cigan* (*Cygan*) (*crn kao Cigan* (*Cigo*), *czarny jak Cygan*), *Rus*, odnosno *Rusek* (*ima koga kao Rusa, jest ich jak Rusków*), a u svakom se od jezika registriraju i etnonimi nezabilježeni u drugom: npr. *Bosanac* (*glup kao Bosanac*), *Crnogorac* (*lijen kao Crnogorac*), *Grk* (*buniti se kao Grk u hapsu*) ili *Hiszpan* (*dumny jak Hiszpan 'ponosan'*), *Kozak* (*baba jak Kozak 'hrabra, odlučna'*), *Tatar* (*siedzi na koniu jak Tatar 'biti vrstan jahač'*). Daje se i tematska klasifikacija analiziranih frazema.

2 Druga se skupina članaka bavi frazemima pojedinih koncepata, odnosno tematskih polja.

2.1 Anita Hrnjak (Neke pragmatičke osobitosti supstantivnih frazema koji se odnose na čovjeka (na primjeru hrvatskih i ruskih frazema)) opisuje upotrebu nekoliko supstantivnih frazema hrvatskoga i ruskog jezika koji se odnose na čovjeka. Za njih je karakteristično da mogu biti i pozitivno i negativno konotirani. Navode se prvo frazemi iz koncepta životnoga iskustva i snalažljivosti (npr. *stari zec*, *stari lisac*, *старый (стрелянныи, травленныи) волк (зверь)*, *стрелянныи (старый) воробей*), a zatim frazemi tipa *bijela vrana*, *crna ovca*, *rijetka ptica*, *белая ворона* kojima se pojedinca izdvaja iz grupe, tj. koji govore o osobi različitoj od svoje okoline.

2.2 Slavomira Ribarova («Da li znaš da te volim ...» Koncept ljubavi u češkim, makedonskim i hrvatskim poredbenim frazemima) dotiče domenu ljubavi, a istraživanje provodi na poredbenim frazemima triju slavenskih jezika. Autorica dokazuje da se u svima njima realiziraju dvije Lakoff-Johnsonove konceptualne metafore *Ljubav je ludilo* (npr. *zaljubiti se kao tetrijeb, zamilovati se jako tokající tetřev, ce заљуби (ce замрека) како mempeb*) i *Ljubav je zajedničko umjetničko djelo* (npr. *živjeti kao golubovi (dva goluba, golub i golubica), žít (být <spolu>) jako dva holoubci, být (žít) jako dvě hrdličky, живеат како гулаби (гулапчиња), живеат како гугутчиња*).

3 U radovima na frazeološke teme može se analizirati značenje i upotreba pojedinih frazema što je učinjeno u članku **Željke Fink** (Tata od formata i Konobar do jaja) u kojem se autorica bavi frazeološkim i dvama kategorijalnim značenjima, te različitim kolokacijama frazema *od formata i do jaja*. Iako imaju identično frazeološko značenje, rijetko su međusobno zamjenjivi zbog vrlo

različitog stilskog registra. U članku se na primjerima pokazuje upotreba u raznim tekstovima.

4 U članku **Irene Stramljič Breznik** (Pragmatični frazemi s strukturo *naj se mi ...*, (*če*) in *pod nobenim pogojem* v slovenščini) govori se o slovenskim pragmatičkim frazemima navedene strukture. Analiza u oba slovenska korpusa pokazuje da se oni razlikuju u distribuciji, u frekvenciji upotrebe, stupnju prijenosa značenja i u mogućnosti variranja sastavnica.

5 U europskim se frazeološkim radovima obrađuju različite vrste transformacije frazema i poslovica, pri čemu se takve promjene vrlo često prate na novinskim naslovima. Na konferenciji je nekoliko referata frazeologa iz raznih zemalja bilo posvećeno navedenoj temi. Na taj se način članak **Jelene Pari-zoske** (Pragmatički aspekti modifikacija frazema u novinskim naslovima) odlično uklapa u takav trend. Autorica je istražila i prezentirala modificirane frazeme i poslovice u naslovima deset hrvatskih dnevnika i tjednika tijekom prvih šest mjeseci 2006. godine. Modifikacije je podijelila na leksičke i morfo-sintaktičke (npr. *Omča oko brata*; *Biserje pred internetske svinje*; *Poklonjenom konju ne gleda se u zube, već u certifikat*; *Svatko je držao poneku figicu u džepu*; *Neka ne visi Pedro*). U dijelu se naslova samo ponovo aktualizira leksičko značenje sastavnica: *U dim mjesечно ode 500 milijuna kuna* (članak o Tvornici duhana Zagreb).

6 U trima se radovima analiziraju frazemi u stručnim tekstovima, pri čemu se analizira upotreba frazema (u užem i širem smislu) u pravu i jezikoslovlju.

6.1 Dragica Bukovčan (Pragmalingvistički pogled na stručnojezičnu frazeologiju) piše o upotrebi frazeologije u stručnim tekstovima pri čemu se poseban akcent stavlja na kaznenopravne i njima srodne discipline. Autorica klasificira materijal na frazeološke termine (npr. *biće kaznenog djela*, *nositelj traga*), stručnojezične termine (*razbiti krijumčarski lanac*, *zalutali metak*), stručnojezične frazeološke žargonizme (*propjevati na policiji*, *crna marica*), stručnojezične pragmeme (*osuđujem vas na bezuvjetnu kaznu zatvora u trajanju ...*).

6.2 Mateja Jemec Tomazin (Vloga frazemov v slovenskih pravnih besedilih) se bavi frazemima u slovenskim pravnim tekstovima od 70-ih godina XIX. st. (*Slovenski pravnik*) do sredine XX. st. (*Ljudski pravnik*). Navode se frazemi u širem smislu (npr. *kriva prsega*, *stopiti v zakon*) i oni u užem smislu (npr. *dati si duška*, *poslednja volja*, *enkrat za vselej*).

6.3 Ljiljana Kolenić (Frazemi hrvatskih jezičnoznanstvenih tekstova) analizira frazeme konektore koji se upotrebljavaju u jezičnoznanstvenim tekstovima hrvatskih jezikoslovaca s početka i kraja XX. st., te onih s početka XXI. st. To

su frazemi u širem smislu tipa *riječ je* o komu, o čemu, *bez obzira* na što, *uzeti u obzir* što, *s jedne strane, s druge strane, po svoj prilici, samo se po sebi razumije, drugim rijećima* itd.

7 U europskoj se slavistici u posljednje vrijeme objavljuje velik broj frazeoloških rječnika, međutim, zna se da se frazemi uključuju i u opće rječnike. U sljedećim se dvama člancima autorice bave upravo problemom obrade frazema u rječnicima.

7.1 Nataša Jakop (Leksikografska obravnava slovenske pragmatične frazeologije) govori o načinu obrade slovenskih pragmatičkih frazema u frazeološkim rječnicima. Autorica uspoređuje način uključivanja navedenog tipa frazema u engleskim i hrvatskim frazeološkim rječnicima, a zatim navodi dva problema s kojima se frazeografi susreću. Prvi proizlazi iz pravopisne problematike i odnosi se na, uvjetno rečeno, donju granicu frazema (*moj bog, pri moji duši*), dok se drugi tiče oblika u kojima se bilježe pragmatički frazemi, najčešće je to rečenična struktura: *pojdi se solit, naj me kockla brcne*.

7.2 Erika Kržišnik (Meja med semantičnim in pragmatičnim opisom frazeološke enote) istražuje da li se i na koji način u frazeološkim rječnicima razaznaje granica između semantičkog i pragmatičkog opisa frazema. Autorica analizira frazeografski opis četiri jednojezičnih (dva engleska i dva ruska) i jednog dvojezičnog (rusko-engleskog) rječnika. Analizirajući i uspoređujući različite tipove odrednica u pet rječnika, dolazi do relevantnih rezultata iskazanih u tabeli iz koje se jasno vide načini frazeografskog pristupa u pojedinim rječnicima.

8 Veliki interes frazeolozi slavisti iskazuju i za dijalektnu frazeologiju. U taj se kontekst uklapaju tri sljedeća članka.

8.1 Tomislava Bošnjak Botica (Upotreba frazema i dob govornika Lovreća) prezentira frazeme koji se aktivno upotrebljavaju u Lovreću, mjestu u južno-dalmatinskom zaledu. Autorica uspoređuje frekventnost upotrebe frazema u različitim dobnim skupinama.

8.2 Ines Novak (Dvanaesti igrač) pak obrađuje frazeme sa zoonimskom sastavnicom zabilježene u mjestu Zasadreg u Međimurju. Specifičnost toga članka je da su u materijal za članak uključeni frazemi prikupljeni na nogometnim utakmicama nogometnog kluba Zasadreg.

8.3 Treći članak u kojem su obrađeni dijalektni frazemi rezultat je hrvatsko-slovenske suradnje u dijalektologiji. **Mira Menac Mihalić i Vera Smole** (Internacionalni frazemi sa sastavnicom *uho* u hrvatskim i slovenskim dijalektima)

sustavima) izabrale su frazeme sa somatizmom *uho* istražujući njihovu upotrebu u hrvatskim i slovenskim dijalektnim sustavima.

Iako je ovdje dan pokušaj tematske podjele članaka, jasno je da je u dijelu članaka analiza frazema koncipirana tako da se može svrstati u više tematskih cjelina. Treba još spomenuti da dio autora analizira frazeme kontrastivnom metodom, tj. da u analizu uključuje frazeme dvaju ili triju slavenskih jezika što je jako važno kako bi se dobila šira frazeološka slika na planu slavenskih jezika i kako bi se i na ovoj jezičnoj razini kroatistika i slovenistica uključile u trend proučavanja sličnosti i razlika, te zajedničkih korijena slavenskih jezika. Uzme li se pak u obzir način prezentacije i analize frazema u navedenim radovima, možemo zaključiti da se hrvatski i slovenski frazeolozi u potpunosti uklapaju u aktualna europska frazeološka i slavistička zbivanja.

Aktualne jezikoslovne raziskave

Nekateri problemi pri zapisovanju ruskih lastnih imen v slovenščini

1 Ruska lastna imena (in druge besede) zapisujemo v slovenščini na dva načina: s prečrkovanjem (transliteracijo) in podomačevanjem (adaptacijo).

Prečrkovanje se načeloma uporablja za znanstvene namene, npr. pri navjanju bibliografije, v knjižničnih katalogih, pa tudi, če želimo navesti kako rusko besedo ali tudi daljši ruski citat v latinici. Poglavitni namen prečrkovanja je zapis izvirno cirilskih imen oz. besed v latinici, omogočalo naj bi tudi enoznačen prenos nazaj v cirilico. Pri prečrkovanju pozornost ponavadi ni usmerjena v izgovor. V prečrkovanih imenih in besedah nastopajo črke, ki jih v slovenščini ni, npr. soglasniki z apostrofom (*l', b'* ...), črki *y* in *ě*. Navodila za prečrkovanje najdemo v Slovenskem pravopisu (SP 2001: 178). Nekaj zgledov: *Горький – Gor'kij*, *Гоголь – Gogol'*, *Тургенев – Turgenev*, *Крылов – Krylov*, *Тарас Бульба – Taras Bul'ba*, *Щерба – Ščerba*, *Кремль – Kreml'*, *Я помню чудное мгновенье ... – Ja pomnu čudnoe mgnoven'e...*

S podomačenim zapisom se ruske besede prevzemajo in postanejo del slovenskega jezika. Glede na to, da seveda obstajajo razlike med russkim in slovenskim glasovnim sistemom, se pri podomačevanju zatekamo k najbližjim ustreznikom russkih glasov v slovenščini. Eden od problemov, ki povzroča določene zadrege in v nekaterih položajih dopušča dvojno rešitev, je zapis russkih mehkih soglasnikov pred *e* (*Медведев*) in na koncu besede oz. sredi besede pred soglasnikom, torej tam, kjer je mehki soglasnik v ruski pisavi (ponavadi) označen z mehkim znakom *ь* (*Гоголь, Большиой meamp*).

2 Zapis russkih mehkih soglasnikov pri podomačevanju

Ruščina ima vrsto mehkih soglasnikov, ki se izgovarjajo z dodatno palatalno *i*-jevsko ali *j*-jevsko artikulacijo ob artikulaciji, ki jo imajo njim korelativni parni trdi soglasniki. Mehke soglasnike v fonemski in fonetični transkripciji označujemo z apostrofom: *p', s', l', n'* itd., izgovarjamo jih nekako kot *p^j, s^j, l^j*, vendar to ni zveza dveh glasov – soglasnika in *j*, ampak gre za en glas. Zapisujejo se mehki soglasniki v ruščini različno. Na koncu besede ali pred drugim soglasnikom se parni mehki soglasniki¹ načeloma zapisujejo z mehkim znakom,² če pa

¹ Obstajajo tudi neparni mehki soglasniki, npr. *č*.

se nahajajo pred samoglasnikom, njihovo mehkost označujejo sledeče jim samoglasniške črke: *я, ю, е, у, ё*. V tem smislu temelji ruska pisava na zlogovnem načelu (Knjazev-Požarickaja 2005: 260).

Mehkih soglasnikov knjižna slovenščina nima razen palataliziranih *l'* in *n'* (npr. v *poljski, konjski*) kot fakultativnih variant običajnega *l* in *n* (Toporišič 2000: 76).

2.1 Ruski parni mehki soglasniki pred a, o, u

Ruske parne mehke soglasnike slovenski poslušalec zelo dobro sliši pred neprednjimi samoglasniki (*a, o, u*). Interpretira jih kot soglasnik + *j*. Z zapisovanjem russkih parnih mehkih soglasnikov pred *a, o* in *u* (zapisanimi kot *я, ё, ю*) tudi ni nobenih težav pri podomačevanju. V takem položaju se prevzemajo v slovenščino z zvezo soglasnik *+j*:

Соня /son'a/³ – Sonja, Камя /kat'a/ – Katja, Людмила /l'udm'il'a/ – Ljudmila, Алёшиа /al'oša/ – Aljoša.

2.2 Ruski parni mehki soglasniki pred i

Tudi s podomačevanjem mehkih parnih soglasnikov pred prednjim samoglasnikom *i* ni posebne zadrege. V tem položaju se prevzemajo v slovenščino s soglasnikom brez *j*. Izgovor mehkih soglasnikov pred *i* je v ruščini prav tako mehek, torej z dodatno *j*-jevsko artikulacijo, vendar se dodatna *j*-jevska artikulacija zaradi prednjega značaja samoglasnika *i* manj izrazito sliši: *Пушкин /pušk'in/ – Puškin, Путин /put'in/ – Putin, Хлебников /hl'ebn'ikov/ – Hlebnikov*. Zdi se, da pri zapisih mehkega soglasnika pred *i* ni nobenega kolebanja. Omenili smo že fonetični razlog za to, namreč manjšo slišnost mehkosti pred prednjim soglasnikom. Drugi razlog je verjetno pisava, tretji pa, da obstaja neka latentna težnja, da se korespondenca med russkimi in slovenskimi sorodnimi morfemi oz. morfemskimi mejami, če je mogoče, ne poruši. Prim. rus. *нитка /n'itka/* – slov. *nitka*, rus. *сила /s'ila/* – slov. *sila*, rus. *нить /p'it'/* – slov. *pitti*, rus. *мамин /mam'in/* – slov. *mamin* in nenavadnost oz. nesprejemljivost zapisov **njitka*, **mamjin* itd.

² Ruski parni mehki soglasniki se pred trdimi soglasniki v pisavi označujejo z mehkim znakom, npr. *возьму*, medtem ko pred mehkimi soglasniki označevanje mehkosti ni dosledno: *встаньте: винтик* (Knjazev-Požarickaja 2005: 261). Vendar to za naše razpravljanje tu ni pomembno.

³ V poševnem oklepaju je nekoliko modificiran fonemski zapis, ki pa točno odraža mehke soglasnike.

2.3 Ruski parni mehki soglasniki pred e

2.3.1 Prva zadrega nastane, kadar v ruščini nastopajo mehki soglasniki pred e. Mehčan izgovor teh mehkih soglasnikov slovensko uho zazna, spet kot zvezo soglasnik + j. Na podlagi te slušne zaznave sta nastala tradicionalna zapisa besede *sovjet* (*совет* /sov'et/), *sovjetski*, *Sovjetska zveza* ter ime Puškinovega junaka *Onjegin* (*Онегин* /on'eg'in/).⁴ Vendar so taki zapisi soglasnika z j izjeme (razen za zglede pod 2.3.3).

2.3.2 Slovenski pravopis (179–80) v primerih, ko nastopajo ruski mehki soglasniki pred e, predpisuje zapis brez j: *Лермонтов* /l'ermontov/ – *Lermontov*, *Пешковский* /p'eškovsk'ij/ – *Peškovski*, *Каренина* /kar'en'ina/ – *Karenina*, *Малевич* /mal'ev'ič/ – *Malevič*, *Левин* /l'ev'in/ – *Levin*, *Онega* /on'ega/ – *Onega*.

Opazimo pa v tem položaju tudi kolebanja, zdi se, da zlasti, kadar gre za mehki n pred e: *Днепр* /dn'epr/ – *Dneper* (FP: 33; NB: 20) in *Dnjeper* (FP: 54; NB: 23); *Днестр* /dn'estr/ – *Dnester* (FP: 29; NB: 12) in *Dnjester* (FP: 9; NB: 2);⁵ *Срезневский* /sr'ezn'evsk'ij/ – *Sreznevski* (FP: 9; NB: 0) in *Sreznjevski* (FP: 17; NB: 5).⁶

2.3.3 Pač pa je zapis mehkega soglasnika pred e z j v Slovenskem pravopisu predpisani »v končajih -ев, -евъ, -евъ ipd.: *Тургенев*, *Яковлев*, *Козырев* – *Turgenjev*, *Jakovljev*, *Kozirjev*« (SP: 179).

Zgledi v SP so taki, da pred russkim obrazilom -ев stojijo soglasniki r, l, n, vendar dostavek »ipd.« zapis z j dopušča tudi pri drugih soglasnikih. V praksi pa pri zapisu russkih priimkov z obrazilom -ев, pred katerim stoji kak drug soglasnik, naletimo na kolebanje, številke pa kažejo, da celo prevladuje zapis brez j: *Лосев* /los'ev/ – *Losjev* (FP: 2; NB: 1) in *Losev* (FP: 5; NB: 4), *Груздев* /gruzd'ev/ – *Gruzdjiev* (FP: 0; NB: 4) in *Gruzdev* (FP: 0; NB: 8), *Голубев* /golub'ev/ – *Golubjev* (FP: 2; NB: 4) in *Golubev* (FP: 0; NB: 16), *Лебедев*

⁴ O tem pričajo tudi nekateri zapisi v Hribarjevih spominih, kjer pa ni jasne ločitve med prečrkovanjem in podomačenjem: v *pojezdje* (66), v »*gostinnicje Jevropejskoj*« (67), *Pravitelstvennyj Vjestnik* (69), na *Pjevčeskom mostje* (73), *Aleksander Sergjejevič* (74) itd. Vendar tu ni doslednosti, Hribar je zapisoval ruska imena in besede tudi brez j v tem položaju: na *Dvorcovuju Naberežnuju*, *Novago Vremeni* (70), *švejcar* (72), *polec* (573). Pri več ali manj jasno podomačenih imenih j-ja ni: *Lermontov* (568), *Peterburg*, *Neva* (67 in d.), *oneškega jezera* (68).

⁵ Upoštevana je samo oblika im./tož., in sicer skupaj z variantama *Dnepr/Dnjep* ter *Dnestr/Dnjestr*.

⁶ Številke ob zgledih so iz korpusov Nova beseda (NB) in Fidaplus (FP). Poizvedbe so bile narejene 23. in 24. novembra 2008.

/l'eb'ed'ev/ – *Lebedjev* (FP: 34; NB: 55) in *Lebedev* (FP: 254; NB: 222). Do kolebanja je prišlo tudi pri zapisu priimka aktualnega predsednika Ruske federacije: *Medvedev* in *Medvedjev*. Sama bi se odločila, tako kot se da tudi interpretirati navodilo iz SP, za zapis z *j*, torej *Medvedjev*, pa tudi za zapise *Losjev*, *Lebedjev*, *Golubjev* itd. Glede na podatke iz *Nove besede* prevladuje zapis *Medvedjev* (276: 57), kar bi kazalo na to, da so v medijih upoštevali mnenje katedre za ruski jezik FF in Urada za slovenski jezik.⁷ Zanimivo je, da je v korpusu Fidaplus stanje nasprotno, pri *Medvedjev* 80 zadetkov in pri *Medvedev* 229. V korpusu Fidaplus se upošteva gradivo do leta 2006, ko sedanji ruski predsednik še ni bil na položaju, zapisi v korpusu se nanašajo pretežno na nosilce tega priimka iz športnega sveta. To kaže tudi na to, da se zanimanje pišeče javnosti za normativen zapis pokaže zlasti pri medijsko 'pomembnih' priimkih.

2.3.4 Kot že omenjeno, se zdi, da pri prevzemanju besed iz sorodnih jezikov delujejo nekakšne latentne medjezikovne korespondence, vpliva pa seveda tudi pisava. Vprašamo se namreč lahko, zakaj se v slovenščino ruski mehki soglasniki pred *e* v vseh položajih ne prevzemajo z *j*-jem, npr. **Ljenin*, **Ljevin*, **Karjenina* itd. Če bi upoštevali samo slušni vtis russkih mehkih soglasnikov, bi to ne bilo nemogoče, o čemer pričajo že omenjeni tradicionalni zapisi *sovjet*, *Onjegin* in zapisi pri Hribarju (gl. op. 4). Današnji način prevzemanja je – pogojno rečeno – morfemski: rus. *лес* /l'es/ ustrez slov. *les*, rus. *место* /m'esto/ – slov. *mesto*, rus. *вера* /v'era/ – slov. *vera*, rus. *свежий* /sv'ežij/ – slov. *sveži*, rus. *старец* /star'ec/ – slov. *starec*, rus. *налец* /pal'ec/ – slov. *palec* itd. Enako po drugi strani pri prevzemanju z *j* pri priimkih tipa *Turgenjev*, *Jakovljev*, *Kozirjev* obstaja zveza s svojilnimi pridevniki tipa *konjev*, *kraljev*, *carjev*. V tem smislu bi lahko utemeljevali tudi zapis *Medvedjev* tako, da v slovenščini pred obrazilom *-ev* vedno stoji *j* (poleg č, ž, š, vendar to tu ni relevantno), npr. *vodjev*. Zato je verjetno tudi sredi besede pri mehkem *n* pred *e* toliko kolebanja: po eni strani (*om*) *него* – *njega*, po drugi strani *небо* – *nebo*.

2.3.5 Tako torej obstajajo naslednji načini prevzemanja parnih mehkih russkih soglasnikov pred *e*:

1. načeloma brez *j*: *Lermontov*, *Levin*, *Karenina*, *Malevič*, *Dneper*;
2. v končajih priimkov pred *-ev* z *j*: *Turgenjev*, *Jakovljev*, *Kozirjev*, *Medvedjev*, *Lebedjev*, *Losjev*, *Golubjev*;
3. nekaj tradicionalnih izjem: *sovjet*, *Onjegin*.

⁷ Sporočilo dr. Janeza Dularja na srečanju v Jeruzalemu.

2.4 Ruski parni mehki soglasniki na koncu besede in pred soglasnikom

Kolebanja v zapisu nastajajo tudi pri prevzemanju ruskih imen, v katerih nastopajo mehki soglasniki ne pred samoglasnikom. Tu ločimo dva položaja: na koncu besede in sredi besed pred drugim soglasnikom. V ruščini so parni mehki soglasniki ponavadi v takem položaju označeni v pisavi z mehkim znakom.

2.4.1 Slovenski pravopis predpisuje, da se ti soglasniki načeloma prevzema jo brez *j*. Zgledi za položaj na koncu besede so: *Казань /kazan'/ – Kazan, Тверь /tv'er'/ – Tver, Севастополь /s'evastopol'/ – Sevastopol*. Zgled za položaj sredi besede pred soglasnikom: *Кольцов /kol'cov/ – Kolcov*. Vendar pri mehkem *l* v položaju sredi besede pred drugim soglasnikom nastopa kolebanje. Več ali manj ustaljen zapis brez *j* je npr. *Мандельштам /mandel'stam/ – Mandel'stam, Бальмонт /bal'mont/ – Balmont*. Kolebanje pa opazimo npr. pri imenu znamenitega moskovskega gledališča *Большой театр /bol'soj/: Bolšoj* (FP: 480; NB: 238) in *Boljšoj* (FP: 60; NB: 24) ter pri imenu Gogoljevega junaka *Тарас Бульба /taras bul'ba/: Bulba* (FP: 8; NB: 4) in *Buljba* (FP: 27; NB: 5).

Kolebanje nastopi tudi pri mehkem *n* v pomanjševalnicah imen tipa *Гришинъка /grušen'ka/, Машинъка /mašen'ka/: Grušenka* (FP: 8; NB: 0) in *Grušenjka* (FP: 7; NB: 14), *Mašenka* (FP: 9; NB: 0) in *Mašenjka* (FP: 1; NB: 1).

2.4.2 V nasprotju s splošnim pravilom pa Slovenski pravopis dostavlja, da se mehki *l'* na koncu besed »večinoma« prevzema z *lj*: *Гоголь /gogol'/ – Gogolj*. Pravopisnemu zgledu lahko za prevzem z *lj* dodamo še *Даль /dal'/ – Dalj, Кремль /kr'eml'/ – Kremelj, Ярославль /jaroslavl'/ – Jaroslavelj*. Za prevzem ruskega *l'* s slovenskim *l* (torej izven »večinoma«) pa lahko navedemo poleg pravopisnega zgleda *Sevastopol* še *Чернобыль /černobyl'/ – Černobil*.

2.4.3 Kolebanje je gotovo pogojeno z obstojem palataliziranih *l'* in *n'* (npr. v *poljski, konjski*) kot fakultativnih variant običajnega *l* in *n* v slovenščini (gl. zgoraj). Pri zapisu *Boljšoj* gre skoraj gotovo za nekakšen latenten občutek za sorodnost s slovenskim pridevnikom *boljši* (prim. tudi zapis prevzete besede *boljševik*).⁸ Po drugi strani lahko morda manjšo skušnjavo za zapis z *j* pri *Mandelštam, Balmont, Sevastopol* pripisemo 'neslovanskosti' teh lastnih imen, ki ne poraja nikakršnih morfemskih asociacij.

⁸ Tudi v Hribarjevih zapisih naletimo na zapise z *lj*: *Jego Visokoprevoshoditeljstvo* (61), *toljko* (66), *Boljše Morske* (68), *Praviteljstvennyj Vjestnik* (69), *'Nu čto, barin, prav li ja – ilj vinovat?'*, pa tudi z *l*: *generalskuju* (566). Ob drugih mehkih soglasnikih ne pred samoglasnikom imamo včasih zapis z *j*, npr. *slušajusj* (567), *'čert jego vozjmi!'* (576), včasih brez *j*: *Knjaz Trubeckoj* (74).

V smislu poenotenja bi bilo dobro stremeti k zapisom soglasnika brez *j* vsaj sredi besede, torej k zapisom *Bolšoj*, *Bulba*, *Grušenka*, medtem ko so zapisi *Gogolj*, *Kremelj*, *Jaroslavelj* itd. tako utrjeni, da se zdi, da jih nima smisla spremenijati.

3 Povzemimo: pri prevzemanju ruskih mehkih soglasnikov v slovenščino vpliva na zapis več dejavnikov. Po eni strani je prisotna težnja, da se ruski morfemi, ki so genetsko sorodni slovenskim, prevzamejo tako, da se medsebojna podobnost (tudi pisna) ohrani, po drugi strani pa prihaja do izraza razlika med glasovnima sistemoma ruščine in slovenščine, namreč drugačen razvoj nekdaj mehkih in mehčanih soglasnikov v obeh jezikih. Včasih se ta dva dejavnika podpirata oz. si vsaj ne nasprotujeta (npr. *Ljudmila*, *Jakovljev*, *Turgenjev*, *Kozirjev*), včasih pa si nasprotujeta in povzročata kolebanje v zapisih (npr. *Bolšoj* in *Boljšoj*, *Dneper* in *Dnjeper*). V smislu poenotenja bi bilo zgolj treba dosledno slediti navodilom iz Slovenskega pravopisa:

- a) pred *e* zapisovati ruske mehke soglasnike brez *j*: *Dneper*, *Sreznevski*, razen
- b) pred končajem *-ev*, kjer bi jih bilo treba pisati *z j* za vsemi soglasniki: *Turgenjev*, *Jakovljev*, *Kozirjev*, *Medvedjev*, *Losjev*, *Golubjev*;
- c) ruske parne mehke soglasnike na koncu besede in pred drugim soglasnikom zapisovati brez *j*: *Kazan*, *Sevastopol*, *Černobil*, *Bolšoj*, *Taras Bulba*, *Grušenka*, razen
- d) včasih na koncu besede za *l*: *Gogolj*, *Kremelj*, *Jaroslavelj*, *Dalj*.
- e) Izjema so še tradicionalni zapisi, npr. *sovjet*, *sovjetski*, *Sovjetska zveza* in *Onjegin*.

Čeprav na ta način kolebanje in nedoslednosti ne bi bile povsem odpravljene (in najbrž nikoli ne bodo), bi bil storjen vsaj korak v smeri k poenotenju zapisov.

4 Preglednica

4.1 Mehki parni soglasniki pred *a*, *u*, *o*: *z j*

Соня	/son'a/	Sonja
Людмила	/l'udm'il/a/	Ljudmila
Алёша	/al'oša/	Aljoša

4.2 Mehki parni soglasniki pred *i*: *brez j*

Пушкин	/pušk'in/	Puškin
Литвинов	/l'itv'inov/	Litvinov

4.3 Mehki parni soglasniki pred *e*:

a) *brez j*

Малевич	/mal'ev'ič/	Malevič
Днепр	/dn'epr/	Dneper
Каренина	/kar'en'ina/	Karenina

b) pred končajem *-ev*: *z j*

Тургенев	/turg'en'ev/	Turgenjev
Яковлев	/jakovl'ev/	Jakovljev
Козырев	/kozyr'ev/	Kozirjev
Медведев	/m'edv'ed'ev/	Medvedjev
Лосев	/los'ev/	Losjev
Голубев	/golub'ev/	Golubjev

c) tradicionalni zapisi: *z j*

совет	/sov'et/	sovjet
Онегин	/on'eg'in/	Onjegin

4.4 Mehki soglasniki pred soglasnikom in na koncu besede:

a) *brez j*

Горкий	/gor'k'ij/	Gorki
Большой	/bol'soj/	Bolšoj
Мандельштам	/mandel'stam/	Mandelštam
Бульба	/bul'ba/	Bulba
Грушенька	/grušen'ka/	Grušenka
Казань	/kazan'/	Kazan
Севастополь	/sevastopol'/	Sevastopol
Тверь	/tver'/	Tver

b) Mehki *l* na koncu besede (večinoma): z.j

Гоголь	/gogol'/	Gogolj
Кремль	/kr'euml'/	Kremelj
Ярославль	/jaroslavl'/	Jaroslavelj
рубль	/rubl'/	rubelj

Literatura

FP = Besedilni korpus *Fidaplus*. <http://www.fidaplus.net/>

Ivan Hribar. *Moji spomini*, 2. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.

S. V. Knjazev, S. K. Požarickaja. *Sovremennyj russkij literaturnyj jazyk: Fonetika, grafika, orfografiya, orfoèpija*. Moskva: Akademicheskij Proekt, 2005.

NB = Besedilni korpus *Nova beseda*. http://bos.zrc-sazu.si/nova_beseda.html

SP = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2001.

Jože Toporišič. *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja, 2000.

Krešimir Mićanović

Zagreb

Novosti u hrvatskome jezikoslovju (2006–2008)

Hrvatski jezik u XX. stoljeću: Zbornik. Uredili Marko Samardžija i Ivo Pranjković. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

U zbornik *Hrvatski jezik u XX. stoljeću* uvršteni su radovi s istoimena znanstvenoga skupa održana u Matici hrvatskoj u siječnju 2005. godine. Na znanstvenome je skupu, što se može iščitati iz predgovora zborniku njegovih urednika (ujedno i priredivača znanstvenoga skupa) Marka Samardžije i Ive Pranjkovića, razglobljeno «nesumnjivo iznimno važno i burno stoljeće hrvatskoga jezika i pravopisa». Pisane inačice izlaganja, ukupno njih dvadeset i osam, skupljene u zborniku podastrte su «hrvatskoj stručnoj i tzv. široj javnosti kao prvi pokušaj cjelovita bilanciranja» 20. stoljeća. Zbornik otvaraju radovi o hrvatskome sociolingvističkom stanju od početka 20. stoljeća do 1945. (Marko Samardžija), o pravno-političkome položaju hrvatskoga jezika u drugoj polovici stoljeća (Ivo Pranjković) odnosno o jezičnom zakonodavstvu i jezičnoj politici (Mile Mamić). U posebnim su radovima obrađene različite razine proučavanja hrvatskoga jezika u 20. stoljeću: prozodija (Helena Delaš), morfologija (Josip Silić), sintaktička norma (Marija Znika), pravopisna norma (Lada Badurina), tvorba riječi (Branko Kuna) te hrvatska gramatikologija (Dijana Stolac). U vezi s dijalektološkom problematikom hrvatskoga jezika obrađeni su hrvatski štokavski govor (Sanja Vulić), čakavski govor (Silvana Vranić), kajkavsko narječe (Mijo Lončarić) te hrvatska dijalektalna leksikografija (Josip Lisac). Od leksikološko-leksikografskih (i gramatičko-leksikografskih) tema posebna je pozornost posvećena toponomastici (Petar Šimunović), antroponomiji (Andela Frančić), jezičnim kontaktima (Marija Turk), jednojezičnoj leksikografiji (Bernardina Petrović), dvojezičnoj i višejezičnoj leksikografiji (Anja Nikolić-Hoyt), razlikovnim rječnicima (Mirko Peti), terminološkim priručnicima (Milica Mihaljević) te problematici dopreporodnih gramatika i rječnika (Darija Gabrić-Bagarić). U «pokušaju cjelovita bilanciranja» 20. stoljeća nije zaobiđena ni problematika hrvatskoga jezika izvan granica Republike Hrvatske – status specifičnosti hrvatskoga standardnog jezika u konceptu književnojezične politike u Bosni i Hercegovini (Josip Baotić), naziv i status hrvatskoga jezika u Mađarskoj (Ernest Barić) te gradićansko-hrvatski jezik u 20. stoljeću (Nikola Benčić). Zbornik sadrži i prilog o Matici hrvatskoj i «njezinoj brizi o hrvatskome jeziku» (Stjepan Damjanović), prikaz hrvatskoga jezičnog savjetništva (Vlasta Rišner), pregled proučavanja jezika hrvatskih pisaca (Lana Hudeček) te prikaz konstituiranja

standardologije i njezina mesta u jezikoslovnoj kroatistici (Krešimir Mićanović).

Zbornik *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, u kojemu su objavljeni radovi (uz svaki i iscrpan popis literature) dvadeset i osmero autora, vrijedan je i poticajan pregled proučavanja hrvatskoga jezika u 20. stoljeću.

Josip Silić. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika. Zagreb: Disput, 2006.*

Tekstovi objedinjeni u knjizi *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika* plod su višegodišnjega autorova bavljenja teorijom hrvatskoga standardnog jezika i funkcionalnih stilova. Najveći dio tekstova objavljen je u posljednjih desetak godina u časopisima i zbornicima. U ovoj su knjizi oni podijeljeni u četiri poglavlja. U prvome poglavlju raspravlja se o jeziku kao sustavu i jeziku kao standardu, o hrvatskome jeziku kao sustavu i hrvatskim narječjima te o polifunktionalnosti standardnoga jezika općenito, pa tako i o polifunktionalnosti hrvatskoga standardnoga jezika. U drugome poglavlju raspravlja se o pet funkcionalnih stilova. Tekstovi o leksiku i normi, o jeziku Ivana Despota, Antuna Mihanovića i Slobodana Novaka, zatim rasprava «Je li jezik umjetničkoga djela funkcionalni stil standardnoga jezika?» uvršteni su u treće poglavlje. Četvrto je poglavlje posvećeno tekstu kao sintezi svega onoga što karakterizira funkcionalni stil.

Silić je teorijski drugačije artikulirao suodnose, s jedne strane, između štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga te, s druge strane, odnos između štokavskoga i standardnog jezika. Opreka između jezika kao sustava i jezika kao standarda zamjenjuje opreku između jezika dijasistema i jezika kao standarda. Štokavski, kajkavski i čakavski jesu narječja koja se podređuju jeziku dijasistemu, a u Silićevoj je interpretaciji svako od tih narječja jezik kao sustav. Polazeći od toga da su kajkavski, čakavski i štokavski zasebni sustavi, dakle tri hrvatska narječja, a ne tri narječja hrvatskog jezika, dijalektizmima u hrvatskome standardnom jeziku, kojemu je osnovica štokavska, smatra štokavizme, a ne kajkavizme i čakavizme.

Polifunktionalnost i funkcionalna stilistika, dijalektika odnosa standardnog jezika i njegovih funkcionalnih stilova, drugi je segment Silićeva bavljenja standardološkom problematikom. U domaćoj lingvističkoj tradiciji, oblikovanoj znatnim dijelom pod utjecajem praškoga funkcionalizma, uobičajeno je da se govori o funkcionalnoj raslojenosti standardnog jezika na funkcionalne stilove. Tako i Silić piše o administrativno-poslovnome, beletrističkom (književnomjetničkom), znanstvenom, novinarsko-publicističkome i razgovornom stilu. U vezi sa standardnim jezikom, jezikom polifunktionalne javne komunikacije, i njegovim stilovima Silić naglašava dvoje: prvo, nitko ne govori standardnim je-

zikom kao cjelinom, nego jednom od njegovih funkcija, jednim od njegovih funkcionalnih stilova; drugo: svaki funkcionalni stil ima svoje zakonitosti, što znači da ono što se smatra greškom u jednome ne mora biti greška u drugome funkcionalnom stilu.

Odnos između štokavske osnovice i hrvatskoga standardnog jezika Silić problematizira unutar odnosa između jezika kao sustava i jezika kao standardnog jezika. Prijeko potrebne pretpostavke za razrješavanje toga odnosa između «jezične i društveno-jezične ustanove», prema Siliću, jesu De Saussureova dihotomija jezik – govor i Coseriuova trihotomija sustav – norma – govor. Pod hrvatskim jezikom kao sustavom razumijeva se ono što (poslije)sosirovska lingvistika naziva jezikom, tj. potencijalnom veličinom, a pod hrvatskim jezikom kao standardom ono što (poslije)sosirovska lingvistika naziva govorom, tj. aktualnom veličinom.

U Silićevoj interpretaciji govor jest ono kako se govori, norma ono kako treba govoriti, a sustav ono kako se može govoriti. U stupnjeve apstrakcije uključuje i uzus (uporabu) «ono kako se obično govori» i kodifikaciju «ono kako se mora govoriti». Uzus, normu i kodificiranu normu Silić uokviruje onime što nazivamo standardom.

Suprotnosti između jezika kao sustava i jezika kao standarda izražene su oprekmama: implicitna norma utvrđena je lingvistički i ona karakterizira jezik kao sustav, a eksplisitna norma karakterizira jezik kao standard i utvrđena je sociolingvistički; jezikom kao sustavom upravljaju isključivo unutarnje zakonitosti (lingvističke, unutarjezične), a jezikom kao standardom i unutarnje i vanjske (sociolingvističke, unutarjezične i izvanjezične). S obzirom na to da u jeziku kao sustavu «ljudska volja nema što tražiti», Silić ističe i da je jezik kao sustav, za razliku od jezika kao standardnog jezika, neovisan o kulturi, o književnosti, o civilizaciji, o politici, o vjeri, o naciji i o svemu onome u čemu vrijednosni sud ima jednu od presudnih uloga.

Posebnost štokavskoga kao sustava (štokavski dijalekt kao sustav) očituje se i u tome da on ima nasuprot sebi više jezika kao standarda. Silić smatra da je polazeći «od štokavskog dijalekta (jezika) kao sustava do njegove realizacije, svejedno hoće li oblik glasiti *iskorišten* ili *iskorišćen*». No, koji će se oblik prihvati kao «prirodan», ovisi o «odgovarajućem kulturno-povijesnom i kakvu još drugome kontekstu», pa je tako činjenica hrvatskoga standardnog jezika oblik *iskorišten*. U vezi s odnosom štokavskoga kao sustava i njemu odgovarajućih jezika Silić precizira da nasuprot standardnim jezicima ne stoji štokavsko narječe kao cjelina, nego njegovi organski govorovi. Pritom se razlikuju dvije «podloge», jedna je jezika kao sustava, a druga je podloga jezika kao standarda.

Podloga jezika kao sustava mora biti homogen organski idiom, a podloga jezika kao standarda može biti heterogen organski idiom. Podloga hrvatskoga jezika kao standarda nije isključivo štokavska, no jasno je da podloga hrvatskog jezika kao sustava (štokavski organski idiom) presudno oblikuje hrvatski kao standard. Zahvaljujući tomu što nasuprot jeziku kao standardu стоји jezik kao sustav, čija je podloga štokavski idiom, štokavski zadobiva zasebno mjesto spram kajkavskoga i čakavskoga. Tvrđnja da je hrvatski jezik kao sustav štokavski prepostavlja postojanje upravo standarda (jezik kao standard) koji je izgrađen na štokavskoj osnovici (jezik kao sustav). Dakle, oznaka hrvatski jezik vezuje se uz štokavski zahvaljujući tomu što postoji standardni jezik čija je podloga štokavska. Podloga jezika kao sustava, funkciranje kojeg Silić opisuje u skladu sa strukturalističkom predodžbom jezika kao stroja, koji se pokreće vlastitom unutarnjom dinamikom, mora biti homogen, jedan organski idiom. Međutim, nužnost izbora jednog i homogenog idioma, tj. podloge jezika kao sustava, sugerira da se problem odabira i postizanja homogenosti organskog idioma ne može razrijetiti unutarnjom dinamikom jezika kao stroja (unutarnjim zakonitostima jezika kao sustava), nego da se taj problem (raz)rješava standardizacijskim procesima.

Ljiljana Šarić. *Antonimija u hrvatskome jeziku: Semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.

Cilj monografije o antonomima u hrvatskome jeziku autorica je odredila kao semantički opis antonimije, u prvom redu antonimije kao leksičkoga fenomena, identificiranje osnovnih njezinih tipova u hrvatskome jeziku na temelju primjera pronađenih u izvorima i osvrt na specifične kontekste u kojima se antonimne veze ostvaruju. U knjizi se raspravlja o nizu problema: struktura značenja antonimnih leksema i osnovna pitanja analize suprotnosti u leksiku, preispitivanje pojma 'suprotnosti' kao osnovnoga semantičkoga kriterija antonimnosti, opis strukturno-semantičkih tipova antonima i leksikografskoga pristupa antonimima u hrvatskome jeziku.

U prvom se dijelu knjige raspravlja o filozofskom utemeljenju suprotnosti, spomenute se neke filozofske teorije koje su izravno razmatrale suprotnost, tj. one koje su je smatralе jednim od bitnih načela opstojnosti svega postojećega. Raspravljeno je također i o suprotnosti u logici, prije svega logički odnos koordinacije (kontrarna i kontradiktorna), koji se smatra presudnim za opis leksičke antonimije. U drugome se dijelu knjige razmatra antonimija u leksičkoj semantici. Autorica daje pregled različitih tradicionalnih i suvremenih teorija značenja, sažimljive važnije postavke filozofskih i semantičkih istraživanja, a zatim se usredotočuje na suprotnost kao jedan od temeljnih smislenih odnosa u leksičkoj semantici. U razmatranju naravi suprotnosti odnosno antonima autorica uzima u obzir različite podjele, npr. podjelu antonima na binarne, obratne i stupnjevite

(Hurford & Heasley), Apresjanovu klasifikaciju na tri različita tipa antonima koji se mogu ilustrirati primjerima *uletjeti – izletjeti*; *slijepiti – razlijepiti*; *vlažan – suh*; Lyonovo razlikovanje triju značenjskih opreka – komplementarnost, antonimija, konverzija.

U poglavlju *Analiza suprotnosti u semantici* autorica navodi četiri osnovna kriterija određenja riječi X i Y kao antonima: 1) X i Y odnose se na kontrarne pojmove, krajnji su članovi slijeda, izražavaju kontrarnu suprotnost, npr. *mlad – (nemlad/nestar)* – star; 2) X i Y izražavaju suprotnost različito usmjerenih radnji, obilježja, odnosa, riječ je o vektornoj suprotnosti (u semantičkoj teoriji ne priznaje im se uvijek status antonima), npr. *ulaziti – izlaziti*; 3) X i Y formalno su kontradiktorni, npr. *suh – vlažan*. Taj odnos u jeziku stvara komplementarnu suprotnost pri kojoj je odsutan srednji član; 4) X i Y označuju isto, a pokazuju se kao različito imenovanje jednoga te istoga djelovanja/odnosa, obratna s točke suprotstavljenih sudionika/članova odnosa, npr. sintagmama *pobjediti koga – izgubiti od koga* izražava se konverzivna suprotnost. U analizi leksičkih suprotnosti, posebice razrade pojnova komplementarnosti i stupnjevitosti na leksičkoj i sintaktičkoj razini, autorica metodološko uporište pronalazi u analizi antonimije u engleskome jeziku autora Davida Crusea, koji razlikuje četiri tipa odnosa među komplementarnim oprekama.

U četvrtome dijelu knjige donose se ukratko neke od klasifikacije antonima poznate u lingvističkoj literaturi, npr. podjela na kolektivne i kontekstualne ili klasifikacija antonima na raznokorijenske i istokorijenske. Autorica donosi podrobnu strukturnu i značenjsku klasifikaciju antonima u hrvatskome jeziku. Prema strukturnoj se klasifikaciji antonima može govoriti o: raznokorijenskim (*veseo – tužan*), istokorijenskim (*ljudski – neljudski*) antonimima i o enantiosemiji (suprotnost različitih značenja neke riječi, npr. glagol 'proslaviti' ima uz značenje 'steći, postići slavu' i značenje 'stvoriti o sebi loš glas, doći na loš glas'). Strukturalna klasifikacija istokorijenskih antonima u hrvatskome jeziku tjesno je povezana s podjelom riječi na vrste, pa se tako zasebno opisuje glagolska, pridjevna i imenička antonimija.

Značenjska klasifikacija antonima provedena je s ciljem pronalaženja veza među unutarnjim, semantičkim svojstvima antonimnih riječi koje mogu odrediti njihovu pripadnost određenoj vrsti. Antonimi, koje autorica definira kao riječi koje iskazuju jedan od osnovnih tipova suprotnosti, u njezinu se modelu podijeljeni u pet osnovnih skupina: 1. kvalitativni (*topao – hladan*), 2. koordinacijski (*sjever – jug*), 3. komplementarni (*oženjen – neoženjen*), 4. vektorni (*izlaziti – zalaziti*), 5. konverzivni (*kupovati – prodavati*). Samu podjelu autorica ne smatra «apsolutno nepokretnom», ovisno o tome uzima li se npr. u obzir odnos leksema izvan konteksta, oni mogu biti na granici dviju skupina ili pripadati ob-

jema. Tako se konverzivni antonimi, gledano izolirano, mogu svrstati među kvalitativne ili vektorne.

U petome je poglavlju posebna pozornost posvećena antonimiji u kontekstu, tj. kontekstualnim antonimima. Izdvojeni su i analizirani primjeri iz nekoliko vrsta tekstova s ciljem da se razmotre antonimne veze među leksemima s obzirom na njihov izbor, vrstu i očekivanost. Podrobnije je razmotreno funkcioniranje antonimnih riječi i sintagmi u književnoumjetničkome i filozofskome tekstu te kolokacijama i frazemima u jeziku. Također je prikazana struktura obilježja frazema koji sadrže antonime. Analiziran je način i kriterij navođenja antonima u jednojezičnim općim rječnicima te struktura specijaliziranih sinonimno-antonimnih i antonimnih rječnika – s ciljem da se pokažu mogući modeli hrvatskoga antonimnoga rječnika. Knjiga sadrži i *Popis antonima*, opsegom obaseže 50-ak stranica, pa ga možemo nazvati i malim rječnikom antonima. Popis je nastao na temelju hrvatskih izvora, ali i na temelju rječnika engleskoga, njemačkoga i ruskoga jezika jer, kako kaže autorica, «nesumnjivo postoe opći, svim jezicima zajednički suprotni koncepti». Posebna je vrijednost popisa antonima i to što je uza svaki antonimni par označen i tip antonimne veze u skladu sa značenjskom klasifikacijom antonima napravljenom u ovoj knjizi. Popisom antonima nastojalo se ilustrirati sve osnovne tvorbene i strukturne tipove antonimnih odnosa u hrvatskome jeziku, pa taj popis može poslužiti i kao osnova budućem rječniku antonima. Studija o antonimiji vrijedno je djelo koje upotpunjuje semantički opis hrvatskoga jezika.

Mateo Žagar. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

Knjiga *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova* sveobuhvatna je studija u kojoj se pristupa tekstovima različitih pismovnih kultura i to na načelima suvremene teorije pisanja. Autor pokazuje da cijelovit opis slavenskih pisama ne može počivati na uvriježenim metodama tradicionalnoga paleografskoga opisa kojima je osnovna briga slovna geneza i utvrđivanje karakterističnih mijena kroz vrijeme i prostor. Pristup za koji se autor zalaže mora se zasnivati na lingvističkom promišljanju, s time da se polazi od konkretnih tekstova, od proučavanja pisanja, što znači procesa između pisara i čitača, a ne proučava se tek pismo po sebi. Cilj tradicionalnoga paleografskog opisa, kako je ekspliziran u knjizi, uvijek je bio izvan jezikoslovnih okvira, nerijetko posve neovisan o jeziku koji konkretno pismo posreduje. Jezični su se problemi pritom doticali gotovo isključivo pri određivanju odnosa grafem : fonem. U autorovu preosmišljavanju paleografskoga opisa čini se ključnim prihvaćanje pisanja kao oblika jezičnoga izražavanja posve ravnopravnog usmenom: iz prvoga se plana, kako objašnjava autor, povlači pismo kao dovršen materijal, a na njegovo mjesto dolazi pisanje,

u svoj složenosti kognitivnoga procesa na putu od autora jezične poruke, preko pisara do čitača, odnosno konačnoga primatelja poruke – slušača. Osnovna je namjera autora knjige u vezi s pristupom pisanju i čitanju pokazati kako se tekstovi kao dinamične veličine, sa svojim najmanjim grafičkim jedinicama – slovima – smještaju na podlogu za pisanje, kako se odabire i mijenja oblike knjige, koliko se briga o optimalizaciji složenih procesa pisanja i čitanja mijenja kroz vrijeme, kako se mijenjaju zahtjevi čitalačke publike uporedo sa svim društvenim mijenjama. Metoda koja omogućuje takav pristup pisanju i čitanju jest grafolingvistička. Ona, kako piše autor, postavlja paleografiju na sasvim nove temelje, odnosno grafolingvističke metode i nemaju više alternative. Za grafolingvistički utemeljenu paleografiju u teorijskom je smislu ključno razlikovanje grafematike i grafetike, koje je u hrvatskoj filologiji, dakle ne samo u paleografiji, potpuno nepoznato. Preispitujući i problematizirajući teorijsku grafolingvističku literaturu, posebice različita terminološka rješenja, autor smatra da bi valjalo termin grafolingvistica specijalizirati za sva ona proučavanja koja promatraju pisanje, proces prijenosa jezične poruke, dakle sva sredstva pismovnoga izraza, bilo ona koja imaju izravne paralele u govorenom tekstu, bila ona koja su osebujna upravo za pisanje. Prva su grafematička, a druga su grafetička sredstva. Grafematička su sredstva jezična (po svim gramatičkim razinama), a grafetička sredstva pomažu da se pisani prijenos jezične poruke optimalizira, i s obzirom na pisara i s obzirom na čitatelja. Grafematici je u ovoj knjizi dodijeljena lingvistička osnovica teksta, sva ona pismovna sredstva koja odražavaju jezičnu vrijednost, a u grafetiku uvršteni su svi oni grafički segmenti koji sudjeluju u vizualnoj organizaciji tekture i koji nemaju usmenojezičnog odvjetka, koji su, dakle, prave osebujnosti pisanih tekstova.

U raščlambi i opisu starih tekstova autor se usredotočio upravo na grafetička sredstva, u koju je uvrstio sve one segmente pisanja koji u tekstu ne nude čisto jezičnu (gramatičku) informaciju. To su dakle sredstva koja služe posebnoj – vizualnoj organizaciji jezičnoga materijala, koja na izgovornu jezičnu stranu uopće ne utječu, odnosno, kako piše autor, ondje nemaju nikakvu distinkтивnu zadaću. U poglavlju *Osnovne razine grafetičkog opisa u srednjovjekovnim tekstovima* podrobno je raščlanjeno nekoliko grafetičkih razina u uređivanju srednjovjekovnih tekstova, pritom uzimajući u obzir stanje u grčkim, latinskim, glagoljičkim i ciriličkim paleografijama. Autor je odabrao ona sredstva vizualnoga tekstnoga sadržaja koja mogu znatnije pridonijeti procjeni vremena i mjesta nastanka tekstova. Riječ je dakle o: načelu *scriptura continua* i njegovu urušavanju, tj. o sastavljenom i nesastavljenom pisanju, interpunkciji/punktuaciji, uvrštanju velikih slova, tj. opreci majuskula : minuskula, ligaturama i kraćenju riječi u četirima europskim pismima: u grčkim, latinskim, glagoljičkim i ciriličkim tekstovima.

Središnji dio knjige posvećen je pisanju i čitanju u srednjem vijeku te straničnom postavu, tj. smještaju teksta u stupce i retke. Ključne se natuknice ovih dvaju poglavlja o epohi koja je, kako autor piše, presudno odredila kulturu knjige sve do danas mogu sažeti ovako: čitanje i pisanje u pravilima redovničkoga života, pisanje i čitanje u Bizantu, tiho i glasno čitanje u srednjem vijeku, kodeks i svitak kao knjiški oblici, papirus i pergament kao konkurentni materijali za pisanje, pisaljke, stranica/stupci i margine, reci i smjer pisanja, linijski ustroj redaka.

Zaključno se može reći da je knjiga *Grafolingvistica srednjovjekovnih tekstova* iznimno vrijedan doprinos domaćoj filologiji. U teorijskom smislu ona nam donosi uvid u grafolingvistička istraživanja, osvještava razlikovnost i ravnopravnost pisanoga i govorenoga jezika te upozorava na važnost proučavanja posebnih pismovnih, grafetičkih osobina. Za paleografske stručnjake od posebne je važnosti podrobni grafetički opis srednjovjekovnih tekstova. Poglavlje o tehnologiji čitanja i pisanja u srednjemu vijeku uzbudljivo je štivo ne samo za lingviste.

Branimir Belaj. *Jezik, prostor i konceptualizacija: Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa.* Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008.

Knjiga je plod autorova četverogodišnjeg istraživanja prostornih značenja hrvatskih glagolskih prefiksa. Podijeljena je u tri veće cjeline: U prvom, uvodnom dijelu, autor naznačuje predmet proučavanja, cilj proučavanja i metodologiju zatim se objašnjavaju pojmovi sheme i shematičnosti koji su u kognitivnoj lingvistici ključni za razumijevanje naravi kategorija svih vrsta. U kognitivnoj su gramatici jezične jedinice ustrojene na temelju odnosa sheme i varijante, tj. na temelju vertikalnih odnosa koji vladaju između superordiniranih shematičnih jedinica i specifičnijih subordiniranih jedinica. Podrobno su prikazana važnija strukturalistička i kognitivna istraživanja o determinatorima prostornih odnosa. Pritom autor postojeću literaturu koja se bavi analizom značenja glagolskih čestica, prijedloga i prefiksa prema korištenoj metodologiji dijeli u tri skupine: radovi koji se služe strukturalističkom metodološkom aparaturom, radovi u metodološkom okviru kognitivne lingvistike koji nastaju kao izravna reakcija na slabosti strukturalističkog opusa, a treću skupinu čine radovi koji ujedinjuju temeljne postavke kognitivne lingvistike s dijelovima aparata formalne logike. Središnji dio knjige čini značenjska analiza osam hrvatskih prostornih glagolskih prefiksa: *iz-*, *nad-*, *pod-*, *pre-*, *pred-*, *pri-*, *pro-*, *raz-*. Autor pojašnjava da ovih osam prefiksa nije rezultat slučajnog odabira odnosno da su pri odabiru isključeni slabo plodni i neplodni sufiksi, zatim sufiksi čije značenje nije prostorno, a od preostalih je «izbor sužen na one preko kojih se najbolje može dokazati da

svi glagoli tvoreni istim prefiksom na jednoj razini svoje značenjske interpretacije moraju dijeliti **isto – shematično – značenjsko obilježje** čije se elaboracije kreću od prototipnih do rubnijih, ovisno o značenju osnovnoga glagola, čime se dobiva na značenjskoj kompaktnosti cijele kategorije» (12). U trećoj cjelini knjige autor sažima najvažnije teze i obrađene probleme. Među ostalim ustvrđuje i da se kognitivna gramatika «ozbiljno uhvatila u koštač s pravom prirodom značenja zastupajući najšire uvjetovan konceptualni pristup semantici koju nije moguće razlučiti od pragmatike, a iz čega je proizašla i središnja teza da gramatika i leksikon tvore nerazlučivi kontinuum. Takav pristup kognitivnu gramatiku danas svrstava u sam vrh suvremenih gramatičkih teorija, a po mom osobnom uvjerenju i shvaćanju prirode odnosa gramatike i značenja na sam vrh» (300). Svoju knjigu autor predstavlja kao jednu u nizu monografija «kojom se pokušalo doprinijeti afirmaciji konceptualnog pristupa semantici» odnosno kao knjigu koja je nastala i iz razloga da se u jezikoslovnoj kroatistici doprinese afirmaciji suvremene konceptualne semantike, tj. kognitivnolingvističkoga pristupa značenjskoj komponenti jezičnoga opisa, ali i općenito semantike koja je, kako autor piše, «u nas bila pod utjecajem mladogramatičarskih, bilo strukturalističkih ili pak generativističkih opredjeljenja oduvijek zapostavljana» (7). Na samu kraju knjige autor prepušta čitateljima da procijene je li knjiga uspjela i jesu li u njoj iznesene teze relevantne, no uvjeren je će knjiga «sasvim sigurno barem donekle doprinijeti napuštanju zastarjelih i u suvremenoj lingvistici odavno prevladanih filološko-mladogramatičarskih pristupa od kojih se jezikoslovna kroatistika vrlo teško odmiče».

Koje su temeljne teze iznesene u knjizi *Jezik, prostor i konceptualizacija?* Prvom se temeljnom tezom u knjizi «želi ostvariti otklon od predstrukturalističkog odnosno mladogramatičarskoga pristupa značenju prefigiranih glagola prisutnog u hrvatskim gramatikama i takvom pristupu inherentne ideje prema kojoj glagoli tvoreni istim prefiksom tvore skup homonimnih odnosa» (13). Drugim riječima, autor smatra pogrešnim pristup prema kojemu se, ovisno o plodnosti prefiksa, glagoli tvoreni istim prefiksom raspoređuju u manje ili više različite semantičke razrede među kojima se ne uspostavlja nikakva značenjska veza, što znači zapravo da glagoli tvoreni istim prefiksom tvore mrežu homonimnih odnosa. Autor polazi od pretpostavke da je forma uvjetovana značenjem, pa tako ni u kojem slučaju nije moguće da odredena kategorija sadrži isti prefiks, a da značenje bude različito. Odnosno, kako Belaj piše: «Kognitivna gramatika stoga u potrazi za značenjskim vezama glagole tvorene istim prefiksom promatra kao **polisemnu** kategoriju čiji članovi moraju biti u nekakvoj značenjskoj vezi» (300). Druga se ključna teza tiče same naravi te značenjske veze – polisemije. Autor je naime napravio otklon od modela značenjskih lanaca koji u jedinstvenu skupinu povezuju različita prefiksala značenja. Taj se pomak/otklon pokušava

ostvariti – objašnjava autor – tako da se «svim glagolima određene prefiksalne skupine pridruži jedno jedinstveno značenje na najvišoj razini shematičnosti, dok njoj podređene razine pritom predstavljaju zasebne elaboracije zajedničke supersheme čime se uvelike dobiva na značenjskoj kompaktnosti cijele kategorije» (13). Dakle, postoji zajedničko shematično značenje koje se na različite načine elaborira u pojedinim specifičnijim skupinama glagola. To shematično značenje naziva se supershematično značenje ili supershema da bi se istaknuli hijerarhijski odnosi u semantičkoj taksonomiji prefigiranih glagola. Središnji dio knjige zauzima poglavlje »Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa« u kojem je analizirano osam prefiksa. Tako se npr. za prefiks *nad-* konstatiра da je slabo plodan prefiks koji se javlja u trima alomorfima (*nad-*, *nat-*, *nada-*), a supershemu supralokativnosti elaborira u devet polisemnih skupina. Drugim riječima, svim se glagolima koji sadrže prefiks *nad-* pridružuje jedinstveno značenje na najvišoj razini shematičnosti – koju u ovom slučaju autor naziva supralokativnost – dok njoj podređene razine predstavljaju zasebne elaboracije zajedničke supersheme. Na koji način autor konkretno opisuje značenje može se ilustrirati na primjeru jedne skupine glagola koji pripadaju supershemi supralokativnosti: *natkroviti*, *nograditi*, *natkriti*. Dakle, u toj skupini glagola riječ je o »supralociranju« neživoga trajektoria koji se postavlja iznad (na vrh) nekoga orijentira. Trajektor se objašnjava kao profilirani, istaknuti, entitet scenario, a orijentir je referencijska točka prema kojoj se vrednuje položaj, kretanje, veličina ili koje drugo svojstvo trajektoria. Svaki je semantički opis i grafički prikazan, to znači svaka supershema i svaka elaboracija supersheme. Skupine glagola kao različite elaboracije supersheme poredane su tipično od prototipnih prema rubnijima. Unutar spomenute supersheme supralokativnosti to znači da su prototipni glagoli *nadletjeti*, *nadnijeti* se od npr. glagola *nadzirati*, *nadrediti*, a da je *nadživjeti* najrubniji.

Autor je na više mesta u knjizi eksplisirao ciljeve koje je želio postići svojom knjigom. Tako je bio i jedan od osnovnih ciljeva osvremeniti kroatističke pristupe značenju u tvorbi riječi te približiti kognitivnu gramatiku kroatističkoj javnosti. Nedvojbeno je ovom monografijom taj cilj i postignut.

Marko Samardžija. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2008.

Knjiga *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* nastala je, može se reći, kao temeljita prerada i dopuna dviju autorovih knjiga: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* i *Jezični purizam u NDH* objavljenih 1993. I u godinama nakon objavljanja tih knjiga Samardžija se bavio problematikom hrvatskoga jezika u NDH tako da je u ovu novu knjigu, među ostalim, uvrstio novootkrivene članke iz toga razdoblja, ali uklopio i de-

setak vlastitih objavljenih radova «o pojedinim kroatističkim pitanjima ili o dje- latnostima pojedinih kroatista u NDH». U prvoj se dijelu knjige ukratko pri- kazuje «hrvatsko sociolingvističko stanje» od kraja XIX. stoljeća do god. 1941. kao predtekst događaja iz vremenskog okvira kojim se ova knjiga bavi (8). Iz Samardžijina prikaza očita je isprepletenost, jednostavno rečeno, politike i jezi- ke. Tako npr. početak «izrazito snažne, a nerijetko i otvorene brutalne, centrali- zacije» autor dovodi u vezu s donošenjem Vidovdanskog ustava 1921. kojim je službenim jezikom u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca proglašen «srpsko- hrvatsko-slovenački». «Na osnovi toga ustava počela je izradba novoga zako- nodavstva kojim je nametano srbijansko nazivlje, npr. pravno, a potiskivano hr- vatsko» (17). Na primjeru rasprave u beogradskoj skupštini, kada je hrvatski po- litičar Pavle Radić prigovorio što se skupštinski zapisnici vode samo na srp- skom jeziku i zatražio da se vode i na hrvatskom jeziku, ijkavštinom, Samar- džija želi pokazati da se tzv. hrvatsko pitanje u Kraljevini nije ticalo samo poli- tičke i gospodarske problematike, «nego da su u njem udio imala i druga nacio- nalna važna pitanja poput ravnopravnosti jezika» (19). U zaključku prvoga dije- la autor, među ostalim, ustvrđuje da su mnogi «na hrvatskoj strani» ostali iznenađeni kad su potkraj 1918. prvi put došli u izravan dodir sa srbijanskim je- zičnim stanjem i na osnovi njega oblikovanim standardnim jezikom. Naime, premda su u srpskoj filologiji Vuk Karadžić i Đuro Daničić isticani kao jezični uzori i učitelji, normiranje srpskoga jezika Aleksandar Belić i drugi srpski filo- lozi usmjeravali su «putem koji je u mnogim rješenjima bitno otklanjao od jezič- noga modela hvaljenih uzora». (28). Upravo je taj jezik sa svojim pravopisom i pismom od sama početka, ustvrdio je Samardžija, «nametan Hrvatima u svim područjima javnoga i društvenoga života: u školstvu, novinstvu, upravi, pravo- suđu, vojsci». Ipak povoljne su se prilike za drugačiji pristup hrvatskom jeziku stekle u drugoj polovici tridesetih godina kada je, ističe autor, prvenstveno nastojanjem članova Društva Hrvatski jezik i pripadnika Pokreta za hrvatski knji- ževni jezik «uklonjena glavnina štetnih nakupina iz prethodnih desetljeća i po- krenuto i zasnovano dosta toga» što bi, da je bilo dovršeno, hrvatskom jeziku omogućilo «povoljan i smireniji daljnji razvoj».

U drugom dijelu knjige prikazane su glavne smjernice i značajke jezične po- litike u NDH, koje je autor sažeо u nekoliko točaka (124): 1. naglašena direktiv- nost poduprta opsežnim jezičnim zakonodavstvom. Model jezične politike u NDH autor naziva direktivnim modelom ostvarivanim institucionalno preko Hrvatskog državnog ureda za jezik koje je osnovano pri Ministarstvu bogoštov- lja i nastave. Osnovne smjernice jezične politike određivane su propisima jezič- noga zakonodavstva. Ključnim dokumentom i stvarnom prijelomnicom u jezič- noj politici ustaške vlasti autor smatra «Zakonsku odredbu o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu»; 2. zahtijevanje i nametanje korijenskoga pra-

vopisa. Za vrijeme NDH nastala su tri pravopisna priručnika: *Hrvatski pravopis* (1941), kojega su autori Cipra–Guberina–Kršić, zabranjen prije negoli je bio dovršen, zatim slijede dva izdanja *Korienskog pisanja* (1942) i *Hrvatski pravopis* (1944). Od 1. siječnja 1943. tzv. «korienski» pravopis postao je obvezatan; 3. pojačano nastojanje oko purifikacije hrvatskoga jezika. Leksičke su inovacije pritom većinom nastajale oživljavanjem leksema iz pasivnog leksika, tvorbom novih riječi, proširivanjem značenja postojećih leksema i prevodenjem inojezičnih leksičkih predložaka; 4. iniciranje izradbe rječnika i s tim u vezi uređenje hrvatskih nazivlja; 5. nastojanje oko uklanjanje nametnulih srbizama. Autor navodi da je uklanjanje srbizama iz hrvatskoga leksika dugo bilo (pre)naglašavano kao jedna od glavnih preokupacija purista za vrijeme NDH. S tim u vezi ustvrdio je, među ostalim, da je u dva i pol desetljeća Kraljevine SHS/Jugoslavije i tada provođena jezičnog unitarizma hrvatskoj jezičnoj zajednici «nametnuto obilje dotada posve nepoznatih srpskih riječi na koje su kao na nepotrebne naplavine hrvatski puristi upozoravali još od dvadesetih godina XX. stoljeća» (79); 6. potpun jezični i pravopisni nadzor svih «tiskopisa». Ostavljajući postrani, među ostalim, političku narav ustaškog režima i pitanje o uspješnosti ustaške jezične politike, Samardžija konstatira «da je u toj politici bilo neočekivano malo elemenata koji ne bi bili (pre)poznati kao legitimna sredstva jezičnih politika nekih suvremenih nesumnjivo demokratskih društava» (124).

Znatan dio knjige sadrži izvorne dokumente i članke objavljene u vrijeme NDH. Tako se u trećem dijelu donose važniji propisi «onodobnoga vrlo opsežna jezičnog zakonodavstva»: zakonske odredbe, provedbene naredbe, ministarska naredba, okružnica. U četvrtome se dijelu donose odabrani članci o hrvatskom jeziku, pravopisu i jezičnoj politici objavljeni od 11. travnja 1941. do početka svibnja 1945. Pri odabiru članaka nastojalo se da izabrani članci imaju dokumentarnu i(li) ilustrativnu vrijednost. Autori su članaka većim dijelom jezikoslovci, ali i novinari, političari i književnici. U petom se dijelu donose tri pretiska, među njima i brošura *Za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika*, u izdanju Glavnog ravnateljstvo za promičbu. U završno poglavlje uvršteni su jezični savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik / Ureda za hrvatski jezik, ukupno njih 291, koje je autor prenio iz različitih onodobnih izvora.

Uvrštanje u knjigu pretisaka, velikoga broja članaka i političkih govora, važnijih tekstova jezičnoga zakonodavstava upotpunjaju autorov prikaz glavnih smjernica i značajki jezične politike i od goleme je dokumentarne vrijednosti. Također omogućuju čitatelju da na osnovi tih tekstova donosi i vlastite prosudbe o jezičnoj politici u vrijeme NDH. Zaključno treba istaknuti da je autor pri istraživanju «što se *stvarno* događalo s hrvatskim jezikom i pravopisom između 10. travnja i početka svibnja 1945.» tražio podatke iščitavajući onodobne izvo-

re. U knjizi *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* nalazi se dakle mnoštvo datuma, bibliografskih jedinica, vlastitih imena, citata, naslova. Jer inače biva, kao što autor ustvrđuje, «što manje podataka, to veća fama».

Odabrana bibliografija knjiga iz hrvatskoga jezikoslovija objavljenih između dva hrvatsko-slovenska slavistička skupa (travanj 2006. – lipanj 2008.)

Stjepan Babić, Milena Žic Fuchs (u suradnji s Vlatkom Brozom i Sanjom Fulgosi). *Rječnik kratica*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007.

Lada Badurina, Ivan Marković, Krešimir Mićanović. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

Ernest Barić. *Rode, a jezik?!* Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2006.

Branimir Belaj. *Jezik, prostor i konceptualizacija: Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008.

Ivana Bendow. *Englesko-hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Inoslav Bešker. *Filološke dvoumice*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2007.

Živko Bjelanović. *Onomastičke teme*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.

Đuro Blažeka. *Međimurski dijalekt: Hrvatski kajkavski govorovi Međimurja*. Čakovec: Matica hrvatska, Ogranak, 2008.

Josip Bratulić, Stjepan Damjanović. *Hrvatska pisana kultura: Izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i cirilicom od VIII. do XXI. stoljeća: 2. svazak: XVIII. i XIX. stoljeće*. Križevci: Veda, 2007.

Željka Brlobaš. *Glagolski vid u hrvatskim gramatikama do 20. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 2007.

Dalibor Brozović. *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

--- *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007.

- Stjepan Damjanović. *Slavonske teme*. Zagreb: Pergamena, 2006.
- Željka Fink-Arsovski. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra, 2006.
- Sandra Ham. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006.
- Hrvatski jezik u XX. stoljeću: zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
- Lana Hudeček. *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2006.
- Jezik i identiteti (zbornik)*. Ur. Jagoda Granić. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primjenjenu lingvistiku, 2007.
- Jezik i mediji: Jedan jezik : više svjetova (zbornik)*. Ur. Jagoda Granić. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primjenjenu lingvistiku, 2006.
- Josip Hamm i njegovo djelo: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 100. obljetnice rođenja Josipa Hamma*. Ur. Alojz Jembrih. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2007.
- Ljiljana Kolenić. *Riječi u svezama: Povijest hrvatske frazeologije*. Osijek: Matica hrvatska, Ogranak, 2006.
- Marko Kovačić. *Grecizmi u suvremenom hrvatskom jeziku*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
- Josip Lisac. *Tragom zavičaja: Delnički govor i govor Gornjih Turni u svjetlosti goranskih kajkavskih govora*. Split: Književni krug, 2006.
- Srećko Lörger. *Dalmatinske riči*. Zagreb: V. B. Z., 2008.
- Thomas Magner, Dunja Jutronić. *Rječnik splitskog govora/A Dictionary of Split Dialect*. Zagreb: Durieux; Dubrovnik: Dubrovnik University Press, 2006.
- Ranko Matasović. *Poredbenopovjesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Antica Menac. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra, 2007.
- Krešimir Mićanović. *Hrvatski s naglaskom: Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput, 2006.
- Nives Opačić. *Hrvatski u zagradama: Globalizacijske jezične stranputice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2006.

--- *Hrvatski jezični putokazi: Od razdraganosti preko straha do ravnodušnosti.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.

Vesna Požgaj Hadži, Marija Smolić, Mirjana Benjak. *Hrvatski izvana.* Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Ivo Pranjković. *Filološki vjekopisi.* Zagreb: Disput, 2006.

--- *Sučeljavanja: Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa.* Zagreb: Disput, 2008.

Riječki filološki dani: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 18. do 20. studenoga 2004. Ur. Ines Srdoč-Konestra, Silvana Vranić. Rijeka: Filozofski fakultet, 2006.

Vlasta Rišner. *Iz jezične prošlosti i sadašnjosti.* Osijek: Matica hrvatska, Ogranač, 2006.

Marko Samardžija. *Hrvatski kao povijesni jezik.* Zaprešić: vlastita naklada, 2006.

--- *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2008.

Ante Selak. *Jezikoslovni pogledi Ilike Abjanića: Grafiya, ortoepija, eufonija, prozodija.* Zagreb: Učiteljski fakultet, 2007.

Josip Silić. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika.* Zagreb: Disput, 2006.

Sintaktičke kategorije: Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani, Osijek, 11. i 12. svibnja 2006. Ur. Branko Kuna. Osijek: Filozofski fakultet; Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 2006.

Ljiljana Šarić. *Antonimija u hrvatskome jeziku: Semantički, tvorbeni i sintaktički opis.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.

Petar Šimunović. *Hrvatska u prezimenima.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

Ivo Škarić. *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Vlatka Štimac. *Hrvatsko modno-odjevno nazivlje: Jezična analiza modnih časopisa od 1918. do 1941.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2008.

U službi jezika: zbornik u čast Ivi Lukežić. Ur. Silvana Vranić. Rijeka: Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, 2007.

Dalibor Vrgoč, Željka Fink-Arsovski. *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik/Croatian-English dictionary of idioms*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.

Stjepan Vukušić, Ivan Zoričić, Marija Grasselli-Vukušić. *Naglasak u hrvatsko-me književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006.

Mateo Žagar. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

Ivo Žanić. *Hrvatski na uvjetnoj slobodi: Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2007.

Bližnja srečanja tretje vrste

Študenti in akademski diskurz

Študenti tujega jezika se pri tvorbi različnih besedilnih žanrov akademskega diskurza srečajo z vsaj dvema težavnima področjem. Na eni strani morajo pokazati pisno kompetenco v tujem jeziku, na drugi strani pa kompetenco tvorbe besedila s strogimi žanrskimi omejitvami, kar jim omogoča lažji vstop v (bodočo) diskurzno skupnost. Eden tipičnih kazalnikov akademskega diskurza so prav gotovo metabesedilni elementi, ki eksplisitno vzpostavljajo besedilno koherenco. Iz izkušenj nam je znano, da imajo študenti zlasti pri rabi teh elementov nemalo težav, vendar se tem vprašanjem v slovenističnem in kroatističnem jezikoslovju do sedaj ni posvečalo dovolj pozornosti, zato so tudi informacije v jezikovnih priročnikih precej pomanjkljive. Problematičnost usvajanja metabesedilnih elementov potrjujeta tudi dve pilotski raziskavi, in sicer tako pri razumevanju (Požgaj Hadži 2008) kot pri tvorbi (Balažic Bulc 2005) zapisanih besedil. V prispevku predstavljamo rezultate pilotske raziskave rabe metabesedilnih elementov, ki smo jo izvedli na podlagi dveh, v ta namen izdelanih specializiranih korpusov: korpusa usvajanja jezika, ki ga sestavljajo seminarske naloge slovenskih študentov hrvaščine, ter korpusa seminarskih nalogah študentov hrvaščine kot prvega jezika.

1 Uvod

Ena od kompetenc, ki jo morajo študenti v času študija usvojiti, je tudi diskurzna kompetenca (Coulthard 1985), med različnimi diskurzi pa je v ospredju zlasti akademski diskurz, saj obvladovanje različnih besedilnih žanrov akademskega diskurza študentu – bodočemu strokovnjaku omogoča lažji vstop v diskurzno skupnost (Swales 1990). Pri tem sta daleč najpogostejša besedilna žanra znanstveni članek, ki je tudi eden najprestižnejših žanrov akademskega diskurza, študenti pa se z njim spoznavajo v okviru študijske literature, torej na receptivni ravni, ter njegova didaktična simulacija, tj. seminarska naloga, kjer se od študentov pričakuje produktivna kompetenca. To pomeni, da se študenti že v prvih dveh letih študija neposredno srečajo s tvorbo takšnih besedil, zanimivo pa je, da na dodiplomski stopnji študijski programi pogosto ne predvidevajo usvajanje tovrstnih kompetenc. Verjetno je to tudi eden od razlogov, da imajo študenti pri izdelavi seminarskih nalog precej težav, saj morajo pokazati zmožnost tvorbe besedila, ki ima stroge žanrske omejitve, študenti tujega jezika pa tudi visoko pisno kompetenco v tujem jeziku. Tako slovenistično kot kroatistič-

no jezikoslovje do sedaj tem vprašanjem nista posvečala dovolj pozornosti, zato so tudi informacije o funkciji in komunikacijskem namenu posameznih jezikovnih elementov v jezikovnih priročnikih precej pomanjkljive.

2 Metabesedilni elementi v akademskem diskurzu

Eden tipičnih kazalnikov akademskega diskurza so prav gotovo metabesedilni elementi, ki eksplisitno vzpostavljajo besedilno koherenco. Kot pravi Hyland (2004), v akademskih besedilih ni zastopana le zunanjna resničnost, avtor namreč potrjuje tudi lastno kredibilnost ter vzpostavlja odnos z bralcem. V tem smislu se v besedilu ločijo deli, ki izražajo propozicijsko vsebino, in deli, ki bralcu pomagajo vsebino organizirati in razložiti, tj. metabesedilo. V novejših raziskavah, ki izhajajo iz Sinclairjevega modela besedila, sta v besedilu zastopani avtonomna (propozicija) in interaktivna (metabesedilo) raven (Pisanski Peterlin 2007).

Hyland (2004) loči dve kategoriji metabesedila. Na eni strani so interaktivni metabesedilni elementi, ki predstavljajo avtorjevo prisotnost v besedilu diskretno, to so 1) prehodi, ki izražajo semantične odnose med glavnimi stavki (*in, ampak, poleg tega, zato*); 2) označevalci okvira, ki se eksplisitno nanašajo na diskurzna dejanja ali stopnje besedila (*nazadnje, tu poskušamo, če ponovimo*); 3) endoforični označevalci, ki se nanašajo na informacije v drugih besedilih (*omenjeno zgoraj, glej sliko, v 2. poglavju*); 4) dokazovalci, ki se nanašajo na vire informacij iz drugih besedil (*kot trdi X, Z pravi*); in 5) tolmači, ki pomagajo bralcu razumeti pomen predstavnega gradiva (*namreč, npr., kot na primer, tj.*). Na drugi strani pa so interakcijske kategorije metabesedila, ki predstavljajo avtorjevo odkrito prisotnost v besedilu, to pa so 1) omejevalci, ki omejijo popolno podporo neki izjavi (*morda, približno*); 2) ojačevalci, ki poudarjajo piščevogotovost v povedano (*jasno je, prav gotovo*); 3) označevalci odnosa do vsebine, ki izražajo piščev odnos do propozicijske vsebine (*žal, strinjam se*); 4) označevalci odnosa do bralca, ki eksplisitno označijo odnos do bralca ali gradivo ta odnos (*vidite*); in 5) samoomembe, ki eksplisitno označijo avtorja ali avtorje (*moj, naš*).

Z metabesedilnimi elementi avtor bralca usmerja, da besedilo poveže, organizira in interpretira tako, kot to od njega sam pričakuje ter v skladu z razumevanjem in vrednotami določene diskurzne skupnosti. Da pa se vsi ti cilji izpolnijo, morata biti tako avtor kot bralec jezikovno kompetentna. Na eni strani mora avtor izbrati ustrezne metabesedilne elemente glede na določen besedilni žanr, na drugi strani pa jih mora bralec v besedilu prepoznati, da lahko ustrezno dekodira njihovo sporočilo. In, kot pravita Altenberg in Tapper (1998), je to zlasti težavno v tujem jeziku, saj je raba konektorjev v različnih jezikih različna.

3 Dosedanje raziskave

Problematičnost usvajanja metabesedilnih elementov, natančneje konektorjev, v tujem jeziku potrjujeta tudi dve pilotski raziskavi. Raziskava receptivne leksikalne kompetence v hrvaščini pri študentih slovenistike (Požgaj Hadži 2008) je med drugim pokazala, kako lahko nerazumevanje konektorja povzroči napačno interpretacijo besedila. Tako je npr. hrvaški konektor *naime* več kot polovica študentov označila kot nerazumljiv in so kot njegove prevodne ustreznice poleg ustreznega *namreč* navajali še slovenske konektorje *torej*, *toda*, *kakorkoli že*, *naprimer*. Napačna interpretacija konektorja vsekakor oteži razumevanje besedila, namesto da bi ga olajšala.

Raziskava rabe konektorjev (Balažič Bulc 2005) je pri govorcih tujega jezika (HR-JT) glede na govorce prvega jezika (HR-J1) pokazala preveliko oz. premajhno rabo določenih konektorjev. Preveliko pogostnost imajo v korpusu povezovalni konektor *pa* (+1,2),¹ nasprotna *a* (+1,2) in *ali* (+3,2) ter sklepalna *dakle* (+2,3) in *tako* (+1,7), premajhno rabo pa povezovalni *i* (-12,4), nasprotni *no* (-1,9) in pojasnjevalni *tj./to jest* (-1,7). Vzrok za razlike je večinoma premajhna sporazumevalna zmožnost v tujem jeziku, zaradi česar v nekaterih primerih prihaja do jezikovnega prenosa iz prvega jezika.

4 Raziskava

V prispevku predstavljamo rezultate pilotske raziskave rabe metabesedilnih elementov, pri čemer smo se osredotočili na dve kategoriji interaktivnih metabesedilnih elementov, ki bralca usmerjata k virom informacij, in sicer so to **dokazovalci**, ki se nanašajo na vire informacij iz drugih besedil (*kot trdi X, Z pravijo*), ter **endoforični označevalci**, ki se nanašajo na informacije v drugih delih besedila. Endoforične označevalce nadalje ločimo, podobno kot Pisanski (2002), na napovedi, ki napovedujejo kasnejše dele besedila (npr. *V članku bomo pokazali, da ...*), in sklice, ki ponavljajo ali povzemajo prejšnje dele besedila (npr. *Kot je že omenjeno zgoraj ...*).

4.1 Cilji in hipoteze

Z raziskavo poskušamo ugotoviti, v kolikšni meri sta v seminarskih nalogah študentov slovenščine in hrvaščine prisotni zgoraj omenjeni kategoriji in s katerimi jezikovnimi elementi sta zastopani. Glede na izkušnje predviedevamo, da je v študentskih besedilih malo dokazovalcev in endoforičnih označevalcev, pričakujemo pa tudi odstopanja od ustaljene rabe določenih jezikovnih elementov.

¹ Vrednosti v oklepajih pomenijo razliko v pogostnosti med korpusoma HR-JT in HR-J1, ki je izračunana glede na število pojavnih konektorjev na 1000 besed.

4.2 Metodologija

Raziskavo smo izvedli s korpusno metodologijo, in sicer smo v ta namen izdelali tri specializirane korpulse. Korpus usvajanja jezika (HR-JT), ki obsega 24.358 pojavnici, je zgrajen iz seminarских nalog slovenskih študentov študijske smeri hrvaški, srbski in makedonski jezik, kontrolna korpusa hrvaščine (HR-J1) in slovenščine (SL-J1) kot prvih jezikov pa sestavlajo seminarske naloge študentov kroatistike iz Zagreba in Pulja (36.007 pojavnici) ter študentov slovenistike in slavistike iz Ljubljane (17.994 pojavnici). Zaradi različnega obsega posameznih korpusov so podatki statistično izraženi v odstotkih (pogostnost na 100 besed) ali promilih (pogostnost na 1000 besed). Korpsi so označeni ročno, označevanje pa je problemsko naravnano, kar pomeni, da so v korpusih označeni samo dokazovalci (oznaka v korpusu \$dokazovalec_MD_DK) in endoforični označevalci (oznaka v korpusu \$napoved_MN_EO_NPV za napovedi in \$sklic_MN_EO_SKL za sklice).

4.3 Rezultati in razprava

Raziskava je potekala v dveh delih. Najprej smo s pomočjo programa Oxford WordSmith Tools izvedli kvantitativno analizo, potem pa smo rezultate analizirali še kvalitativno.

4.3.1 Pogostnost dokazovalcev in endoforičnih označevalcev v analiziranih korpusih

Kvantitativna analiza je pokazala precejšnja odstopanja v rabi dokazovalcev (DKZ) in endoforičnih označevalcev (NPV – napovedi, SKL – sklici) med korpsi. Rezultate prikazuje naslednja tabela.

	HR-JT	HR-J1	SL-J1
Pojavnost pri študentih	63 %	86 %	86 %
DKZ/besedilo	2,19	2,71	4,43
NPV/besedilo	0,69	0,14	0,14
SKL/besedilo	0,12	0	0,14

Zastopanost dokazovalcev in endoforičnih označevalcev v analiziranih korpusih

Kot je razvidno iz tabele, je delež analiziranih metabesedilnih elementov pri študentih hrvaščine kot tujega jezika precej nižji, kar lahko pripisemo manjši jezikovni zmožnosti. S tem se je tudi potrdila ugotovitev, da je usvajanje metabesedilnih elementov zlasti v tujem jeziku težavno, zato bi mu morali pri učenju/poučevanju jezika na akademski ravni posvetiti posebno pozornost.

Pojavnost posameznih metadiskurznih elementov smo, zaradi lažje primerljivosti podatkov, izračunali glede na povprečni delež elementov na posamezno besedilo. Zanimivo je, da je dokazovalcev skoraj dvakrat več v slovenskih besedilih, iz česar verjetno lahko sklepamo, da so ti študenti kompetentnejši pisci seminarских nalog oz. bolj obvladajo zakonitosti tega besedilnega žanra.

Na drugi strani odstopanje pri rabi napovedovalcev v hrvaščini kot tujem jeku ni tako presenetljivo, saj gre za priučeno strukturiranje besedila. Napovedovalci se skoraj v vseh primerih pojavljajo v uvodnem delu besedila in bralca informirajo, kaj lahko pričakuje v nadalnjih delih besedila (teoretičnem, empiričnem in sklepnom delu).

4.3.2 Raba dokazovalcev v analiziranih korpusih

Korpusna analiza rabe dokazovalcev je pokazala, da študenti uporabljajo najrazličnejše načine navajanja virov informacij. Prikazujejo jih spodnji vzorci.

4.3.2.1 Navjanje virov informacij v oklepajih za besedilom, na katerega se nanašajo:

(priimek, letnica)

1 e u konstrukcijama poput ovih [...] i sličnima \$(**Silić-Pranjković, 2005**)_MD_DKZ.
Kondicional prvi Kondicional prvi je oblik ko (hr-j1-04)

št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,12, HR-J1 0,11, SL-J1 0,06

(priimek, letnica, stran)

2 ibanje rok delimo na zapestno, komolčno in ramensko \$(**Zidar, 1996:159**)_MD_DKZ.
Dviganje ramen lahko pomeni strah, grozo ali pa neved (sl-j1-04)

št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,08, HR-J1 0, SL-J1 0,56

(priimek, stran)

3 bavijestiti i ocijeniti/evalvirati te obavijesti \$(**Križnik, 217**)_MD_DKZ. No da bi mogla ispuniti te dvije funkcije najpri (hr-jt)

št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0, HR-J1 0,08, SL-J1 0

(priimek)

4 jem. Razlikujemo dvije vrste homonima \$(**Samardžija**)_MD_DKZ: a) Obične ili morfološke – kad se izrazi dvaju leksema izjednač (hr-usv-jt-04)

št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0, HR-J1 0,06, SL-J1 0

Od štirih variant, ki se pojavljajo v korpusih, sta tretja in četrta pomanjkljivi, manjka namreč informacija, za katero delo gre.

4.3.2.2 Vključevanje mnenja drugih avtorjev neposredno v besedilo:

hrv. prema / slov. po XY

Pri tem je XY lahko:

- a) avtor (zgled 5) št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0, HR-J1 0,14, SL-J1 0,06
- b) delo (zgled 6) št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,12, HR-J1 0,03, SL-J1 0
- c) besedilna sekvenca (npr. definicija, klasifikacija ipd.) (zgled 7) št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,12, HR-J1 0,03, SL-J1 0,06

5 Govorica telesa \$po Možini, Tavčarju in Kneževiču (1995:49)_MD_DKZ obsega proksemiko, gestiko in mimiko. Proksemika se os (sl-j1-04)

6 ka pravila. \$Prema 4. izdanju Babić-Finka-Moguševa pravopisa_MD_DKZ dvoglasnik ije piše se tamo gdje se i izgovara. On je uvijek dug (hr-j1-07)

7 stor i da bi junaci oživjeli.[4] \$Prema definiciji M. Benjak_MD_DKZ strip čini uspješnu simbiozu ikoničkih i verbalnih sastavnica[5] (hr-j1-08)

Samo v dveh zgledih je v oklepaju navedeno tudi leto izdaje navajanega dela (zgled 5).

XY + ustrezen glagol

št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,66, HR-J1 0,22, SL-J1 0,61

8 trebljavaju u našem jeziku je 'stisnuti zube'. Ovdje \$J. Matešić navodi_MD_DKZ ova objašnjena: [...] Primjere koje navodi uz o (hr-j1-09)

9 načilna neintimnost in pretirana raba trpnika. \$Avtor slovnice [uvršča]_MD_DKZ sem uvršča tudi t. i. poslovni jezik, tj. jezik gospodars (sl-j1-03)

XY je večinoma avtor (št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,62, HR-J1 0,22, SL-J1 0,33), redko pa se takšno dejanje pripisuje kar delu samemu (št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,04, HR-J1 0, SL-J1 0,28).

Ob imenu se navadno pojavljajo glagoli, ki avtorju pripisujejo dejanje navajanja, definiranja, izražanja mnenja ipd. Takšni glagoli so hrv. *davati, definirati, govoriti o čemu, navoditi, pisati, smatrati, spominjati* itd. ter slov. *navajati, uvrščati, govoriti o čem, trditi, praviti, izpostaviti* itd.

Samo v dveh zgledih je ob imenu v oklepaju navedena letnica, ki bralcu pove, za katero delo gre, vsi ostali zgledi so v tem smislu pomanjkljivi.

XY v [delu] + ustrezen glagol

št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0,12, HR-J1 0,17, SL-J1 0,17

10 \$u djelu Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra autorica Fink-Arsovski nabroji_MD_DKZ sljedeće tipove: prema komponentama određenog semantičkog polja: zoonimna (hr-usv-jt-08)

11 \$Jože Toporišič v svoji Enciklopediji slovenskega jezika opredeljuje_MD_DKZ strokovno zvrst jezika kot del jezikovne zgradbe, značilen za strokovna b (sl-j1-03)

V korpusu se v teh zvezah pojavljajo hrv. glagoli *davati, navoditi, podijeliti, razlikovati, zapisati* in slov. *izpostaviti, opredeljevati*.

Tudi tu je samo pri enem zgledu ob imenu v oklepaju navedena letnica.

4.3.2.3 Vključevanje tujega dela neposredno v besedilo:

v [delu] + ustrezen glagol

št. pojavnici/1000 besed: HR-JT 0,21, HR-J1 0, SL-J1 0

12 jezik. \$U četrtom izdanju pravopisa Babić-Finka-Moguš piše_MD_DKZ da se po općem pravilu vlastita imena pišu onako kako se pišu iz jezika i (hr-j1-01)

V korpusu se v teh zvezah pojavljajo hrv. glagoli *pisati, stajati*. Oblika se pojavlja samo v besedilih hrvaščine kot prvega jezika.

4.3.2.4 Splošno navajanje virov informacij v uvodnem delu besedila:

št. pojavnici/1000 besed: HR-JT 0, HR-J1 0,08, SL-J1 0

13 \$Pri istraživanju te teme u veliku pomoč mi je bio članak Frazemi u publicističkome funkcionalnom stilu kojega su napisale Barbara Kovačević i Milica Mihaljević_MD_DKZ. U sastavu frazema u istraživanim publicističkim (hr-usv-j2-12)

V nekaj primerih žanrske zakonitosti zasenči načelo ekonomičnosti in študenti že v uvodnem delu navedejo vse dodatne vire informacij.

4.3.3 Raba endoforičnih označevalcev v analiziranih korpusih

Endoforičnih označevalcev je v analiziranih korpusih precej manj.

4.3.3.1 Napovedi

Kot prikazujeta zgleda 14 in 15, se napovedi v analiziranih korpusih pojavljajo v naslednji strukturi:

del besedila + ustrezen glagol

št. pojavnici/1000 besed: HR-JT 0,08, HR-J1 0,31, SL-J1 0,06

14 og standardnoga jezika". \$U teorijskom dijelu nastojat ćemo_MD_EO_NPV izraditi obrazac koji će se nakon toga primjeniti u praktičnom dijelu (hr-j1-12)

15 1924 in 1934, katerega avtor je Anton Breznik. \$V uvodu bom
predstavila_MD_EO_NPV biografijo in bibliografijo avtorja, nato bom razloži (sl-j1-01)

Del besedila, h kateremu avtor usmerja bralca je v hrv. izražen z zvezami *u teorijskom dijelu, na samom početku, u zaključku, u nastavku seminarskog rada* in v slov. z zvezo *v uvodu*. Temu sledijo hrv. glagoli *donositi, komentirati, nastojati, obuhvatiti, opisati, predstaviti, pregledati, usporediti* in slov. *predstaviti*.

4.3.3.2 Sklici

Sklicev je v analiziranih korpusih zelo malo (št. pojavnic/1000 besed: HR-JT 0, HR-J1 0,06, SL-J1 0,06), tako da jih niti ne moremo natančneje opisati in jih navajamo le za zgled.

16 tabela 3: Govorna okolina učenika \$Iz Tabele 3 možemo potvrditi_MD_EO_SKL utjecaj govorne okoline jer jasno vidimo da u Zagrebu (hr-usv-j2-02)

17 Analiza člankov \$Kot že rečeno_MD_EO_SKL, sem analiziral članke iz revije Embalaža & Co. Pri tem (sl-j1-03)

5 Sklep

V prispevku smo analizirali dve kategoriji interaktivnih metabesedilnih elementov, ki bralca usmerjata k virom informacij: dokazovalce, ki se nanašajo na vire informacij iz drugih besedil, in endoforične označevalce, ki se nanašajo na informacije v drugih besedilih, natančneje napovedi in sklice. Raziskava je pokazala, da uporablja študenti zelo raznolike načine za navajanje drugih virov informacij, od katerih nekateri tudi precej odstopajo od ustaljene žanrske rabe. Na drugi strani pa le redko povežejo informacije znotraj lastnega besedila, bodisi posamezne dele besedila bodisi slikovno gradivo (npr. tabele, grafe ipd.) z besedilom. Vzrok za to je prav gotovo premajhen poudarek na poučevanju akademskega diskurza, za uspešno poučevanje pa je nujno potrebno to področje temeljito raziskati, saj dosedanji abstraktni opisi značilnosti znanstvenega jezika študentu niso ravno v pomoč, ko se sooči z neznanim.

Literatura

- Bengt Altenberg, Marie Tapper. The use of adverbial connectors in advanced Swedish learners' written English. *Learner English on Computer*. Ur. Sylviane Granger. London, New York: Longman, 1998 (Studies in language and linguistics). 80–93.
- Tatjana Balažic Bulc. Connectors in students' academic writing in two closely related languages. *Corpus linguistics*. Birmingham: University of Birmingham, Centre for corpus research, 2005. 23.
- Malcolm Coulthard. *An Introduction to Discourse Analysis. New Edition*. London–New York: Longman, 1985.
- Ken Hyland. Disciplinary interactions: Metadiscourse in L2 postgraduate writing. *Journal of Second Language Writing* 13 (2004). 133–51.
- Agnes Pisanski. Konvencije rabe metabesedilnih elementov: Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 2005.
- Analiza nekaterih metabesedilnih elementov v slovenskih znanstvenih člankih v dveh časovnih obdobjih. *Slavistična revija* 50/2 (2002). 183–97.
- Agnes Pisanski Peterlin. Raziskave metabesedilnosti v uporabnem jezikoslovju: pregled področja in predstavitev raziskovalnega dela za slovenščino. *Jezik in slovstvo* 52/3–4 (2007). 7–19.
- Vesna Požgaj Hadži. Razumijevanje znanstvenoga diskursa u studenata slovenistike. *Filologija* 30/31 (1998). 509–18.
- , Marija Smolić, Mirjana Benjak. *Hrvatski izvana*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
- John M. Swales. *Genre Analysis. English in academic and research settings*. Cambridge–New York–Melbourne: Cambridge University Press, 1990.

Aktualne raziskave s področja literature

Aleksander Bjelčevič

Ljubljana

V zagovor avtorske intence

Odgovarjam na štiri vprašanja: Kaj obsega pojem interpretacija oz. na kaj referira? Ali literaturo interpretiramo drugače kot ne-literaturo? Kaj so cilji interpretacije oz. vprašanje (anti)intencionalizma? Koliko je možnih interpretacij oz. vprašanje pluralizma in sprejemljivosti interpretacije? Pojem interpretacija se nanaša predvsem na razlago tropov in figur. Literarne trope in figure interpretiramo enako kot ne-literarne. Pri interpretaciji se vedno vprašamo, kaj je avtor hotel povedati. O njegovih intencah nato sestavimo različne hipoteze, od katerih je lahko le ena resnična. V drugi fazi interpretacije pa se lahko začnemo spraševati, kaj bi besedilo pomenilo, če bi se spremenila kakšna od okoliščin izjavljanja. Tem alternativnim interpretacijam rečemo sprejemljive interpretacije.

Ključne besede: pomen, interpretacija, avtorjeva intanca, literarnost, tropi in figure

Med literarnimi zgodovinarji in med filologi nasploh vlada prepričanje, da je z vprašanjem, »kaj je pesnik/pisatelj/avtor hotel reči«, nekaj hudo narobe in da se tega nikakor ne smemo vprašati. Tej antiintencionalistični dogmi v temelju članku nasprotujem. O tej dogmi literarni teoretički nič ali komaj kaj razpravljam; sprijeli smo jo nekako v 40-ih letih in odtlej jo kvečjemu lepotno dograjujemo, nikoli pa o njej ne dvomimo. Pravzaprav je še slabše: zasebno oz. potihem se ta dogma večini upira, ker je protiintuitivna in proti splošni praksi, vendar se svoje dvome sramujeno priznati. Kdor podvomi, se mu nasmehnejo, naj znova prebere Ingardna, Beardsleya, Eca, Barthesa, Foucaulta, Iserja in podobne.¹ Več razprav o tem imamo v filozofiji umetnosti in filozofiji jezika, kjer je antiintencionalizem zadnjih 40 let (od Hirscha naprej) boljkotne v defenzivi.

Jaz sem prepričan, da z naslovnim vprašanjem ni nič narobe; da s tem *nikoli* ne more biti nič narobe. Še več, zdi se mi, da se to *vedno* in *vsi* in *ob vsakem tekstu* vprašamo. Svoje stališče imenujem intencionalistično. Mislim, da je trditev »stavek/besedilo B pomeni P« sinonimna s trditvijo »govorec/avtor je hotel, da stavek/besedilo B pomeni P«. »Govorec/avtor je hotel« je nekakšen operator, ki ga lahko postavimo pred vsako trditev o pomenu, pred vsako trditev tipa »B pomeni P« (»'Uh, koliko je že ura' pomeni, da zamujam« = »Z 'Uh, koliko je že

¹ Mimogrede, te »sodobne« avtoritete so iz 20-ih (Ingarden je *Literarno umetnino* pisal leta 1927/28), 40-ih in 70-ih let. Njihovi teksti so stari od 80 do 30 let.

ura' sem hotel reči, da zamujam«). Prav zato ga zaradi ekonomičnosti izpuščamo. Z drugo besedo: pomen besede »pomen« je »govorec/avtor je referiral na«. Ko govorec izreče katerikoli stavek ali večje besedilo, ima namen/intenco, da bi njegov stavek nekaj pomenil. Če stavek posreduje poslušalcu, bo poslušalec poskušal odkriti intenco, ki stoji za stavkom oz. v stavku. Poslušalec bo sestavil hipotezo o govorčevi intenci. Vsak stavek namreč potencialno pomeni več stvari, govorec pa ponavadi misli na eno (ali par) od njih. Bistvo razumevanja in s tem interpretiranja (kot podmnožice razumevanja) je sestaviti hipotezo o tem, katerega od mnogih pomenov je izbral govorec (ne pa bralec). Razumevanje je reč, ki se nanaša na druge, na govorce, ne na nas bralce. — To je osnovna shema mojega prepričanja, ki ga tu zagovarjam.

Najprej bom razložil nekaj glavnih pojmov: avtor, pomen, hoteti-reči, interpretacija. Avtor: Kadar teoretiki protestirajo proti vprašanju »kaj je avtor hotel reči«, takrat besedo avtor razumejo v širšem pomenu kot 'govorec, pisec' in ne v ožjem pomenu kot 'ekskluzivni izumitelj danega teksta'. Z besedo avtor ne mislimo/mislimo na kak romantični koncept avtorja, ampak na poljubnega govorca: avtor je za njih in torej zame vsak, ki karkoli pove ali napiše: jaz sem avtor tega članka, mesar je avtor stavka »Lahko postrežem?«, trener je avtor stavka »če boš lenaril, letiš iz kluba!«, učitelj je avtor besed, izrečenih med poukom, in Prešeren je avtor stavka »še dva deci« (če ga je kdaj izrekel) in avtor *Krsta*. Pomen: pomen je referenca (*Bedeutung, reference* v paru »pomen in smisel«); je to, na kar govorec kaže, referira. S tem sem že apriori, z definicijo, pravzaprav uvedel intencionalizem. Pomen besedila je namreč odvisen od četverega: od avtorjeve intence, konvencionalnega pomena znakov, konteksta in bralčeve kompetence. S hoteti-reči oz. z intenco (v stavku »kaj je avtor hotel reči«) pa mislim na to, kar izgovorjene besede pomenijo avtorju, govorcu. Nikakor ne mislim na vsakršne intence, ki jih ima govorec z besedilom. Ko se vprašamo, kaj je govorec hotel reči, se vprašamo, kaj izgovorjene besede pomenijo govorcu; na kaj on z njimi referira; kaj si pod njimi predstavlja (ko rečem »po poklicu sem učitelj«, referiram nase in na svoj poklic, s temi besedami hočem reči, da sem po poklicu učitelj).

Malo več se bom posvetil razlagi besede interpretacija. To ni točno določen strokovni pojem in ima mnogo pomenov. Po eni strani pomeni vse, kar počnemo z besedili, posebej z literarnimi besedili. V ožjem, tu relevantnem pomenu pa je interpretacija razлага pomena besed, stavkov in besedil. Za pomen katerih besed in besedil gre? Za trope in figure² (= besede v prenesenem pomenu) ter za

² Kaj je pravo ime za besede v prenesenem pomeni, tropi ali figure, tu ni pomembno, zato navajam oba izraza.

besedila, ki so nejasna. Interpretacija je razлага besed in besedil v prenesenem pomenu ter razлага nejasnih delov besedila. Ta definicija je ključna za razumevanje mojih stališč. V trope štejem metafore, metonimije, sinekdohe, katahareze, simbole, ironije, pretiravanja, litote, oksimorone in podobno; med *zgodbe* v prenesenem pomenu (ko ima celo besedilo nek »skriti pomen«) pa spadajo parabole, alegorije, egzempli, basni, parodije, travestije ipd. Z interpretacijo ne mislim na razlaganje *dobesednega pomena*; ne mislim na *vrednotenje* besedila, (npr. »*Zrno od frmentona* je odličen in presunljiv roman, ker ...«,) in *vrednotenje* literarnih likov (npr. »Črtomir je izdajalec« ni interpretacija); ne mislim na *analizo oblike* (določanje vrste verza, vrste pripovedovalca, vrste žanra itd. niso interpretacija); ne mislim na odkrivanje avtorjevih razlogov in motivov za nastanek teksta. Vse to ni interpretacija v ožjem smislu, v smislu, ki je važen za razpravo o vprašanju, kaj je avtor hotel reči. — Kaj je torej interpretacija? Razлага pomena vsake posamezne metafore v besedilu (»dve otvi [...] veslata v kristalni hlad«, »ti si idiot«, »viharjov jezni mrzle domačije«), vsake posamezne metonimije (»Krajnc! toja zemla je zdrava«), vsake ironije (»bravo, zdaj pa razbij še ono drugo skledo«), vsakega pretiravanja (»to bo trajalo sto let, preden se boš zmigal«) itd. In razлага celotnega besedila, kadar ga dojemamo metaforično, ironično, metonimično itd., torej razлага alegorij, parabol, parodij, basni, mitov, epov, sag itd. Vse to, vendar tudi nič več kot to.

Zdaj pa morda ključna (ne)distinkcija: Antiintencionalisti ponavadi rečejo, da se v primeru literature ne vprašamo (oz. ne smemo vprašati), kaj je avtor hotel reči – v nasprotju z neliteraturo, kjer si to vprašanje smemo zastaviti. Prepričan sem, da to ni res in da med interpretacijo literature in neliterature glede tega ni razlike. Kaj s tem mislim? Prvič: interpretacija je razлага metafor, simbolov, alegorij, parabol itd. Kdor trdi, da je med interpretacijo literature in neliterature razlika, ta trdi, da je ista metafora, npr. »ti si moj sonček«, v literaturi nekako drugačna kot v neliteraturi in da jo moramo v literaturi interpretirati drugače kot v neliteraturi. Te razlike pa si enostavno ne znam predstavljati. Ne vem, v čem je razlika med isto metaforo (o razliku v kontekstu govorim v nadaljevanju) in zakaj bi se v neliteraturi smel vprašati, kaj je avtor z njo hotel reči, v literaturi pa se ne smem. (Vsekakor pa je razlika, ali je metafora izrečena v fikciji ali v faktu. Toda ni vsa literatura fiktivna in ni vsa fikcija literarna. Torej med literaturo in neliteraturo glede fikcije ni razlike.) In najbrž tudi antiintencionalist ne ve; on čuti, da je med tipičnimi (sic!) literarnimi deli in tipičnimi neliterarnimi neka razlika, potem to razliko zmotno posploši na vsa literarna dela in nato brez argumenta sklene, da ta razlika gotovo vpliva tudi na interpretacijo. To je, kot se vidi, dvakrat zmotno. — Drugič: pavšalno zavračanje intencionalizma v smislu »morda je pravilen, ampak v literaturi je to drugače« je napačno tudi zato, ker ne obstaja enotni pojem literature. Literatura je zelo verjetno nedefiniran pojem

(vsaj v smislu, da nobena meni znana definicija ni pravilna). Definiranost pomeni, da obstaja vsaj ena taka lastnost ali relacija ali učinek, ki bi bila skupna *vsem* literarnim delom in *zgolj* literarnim. Kolikor vem, pa take lastnosti oz. relacije oz. učinka ni; vsaj v nobeni meni znani strokovni literaturi ni navedena (pač, tam je navedeno vse mogoče, ampak je tudi vse narobe). Iz tega nujno in samoumevno sledi: da *vsem* literarnim delom ni skupna nobena taka lastnost, ki bi blokirala vprašanje, »kaj je avtor hotel reči«; in nobena taka *relacija*, npr. med bralcem in med avtorjem ali med bralcem in tekstrom, ki bi blokirala to vprašanje, in noben tak *učinek*. Z drugo besedo, na literaturi ni nič takega, da bi se ob njej ne smeli vprašati, kaj je avtor hotel reči. Morda obstaja kako posamezno literarno delo, ob katerem se tega ne vprašamo – vsekakor pa obstajajo mnoga literarna dela, ob katerih si ljudje to vprašanje dejansko zastavimo. Še več: ko se to vprašamo, po mojem ne storimo nobene napake.

Moji zadnji dve trditvi (da se ljudje sprašujejo o intenci in da s tem ni nič narobe) sta nas pripeljali k jedru problema. Kaj sploh pomeni, da se ne smemo vprašati, kaj je avtor hotel? Ali to pomeni 'nikoli se nihče o tem ne sprašuje'? Najbrž ne: saj vsi vemo, da si ljudje to vprašanje zastavlajo. Dogma torej ni opisne, ampak normativne narave in trdi, da se tega *ne smemo* vprašati.³ Dogma ima obliko prepovedi: »Če se boste to vprašali, boste storili neko napako«. Ampak kakšno napako? Odgovorov je najbrž več, tule se bom posvetil enemu najpogostejših: Gre za problem verifikacije: kako vemo, da vemo, kaj je avtor hotel reči? Antiintencionalist bo trdil, da »nikoli točno ne vemo, kaj je avtor hotel reči, zato to vprašanje ne sodi v literarno interpretacijo«. To pa ne drži oz. drži približno tako trdno, kot drži popularna, vendar nikoli resno mišljena teza, da ni nobene resnice in da ne vemo niti tega, da svet obstaja (so ljudje, zlasti študentje literature, ki bodo to trdili; ne bodo pa tega resno mislili). Argument, da »nikoli točno ne vemo«, je napačen v svoji univerzalnosti; napačen je njegov »nikoli«. Zakaj? Vsi ljudje smo v mnogih primerih *prepričani*, da točno vemo, kaj je avtor/govorec hotel reči: tako v mnogih vsakdanjih in manj vsakdanjih pogovorih, pri strokovnih in novinarskih besedilih kot pri mnogih literarnih besedilih. Tega ne bom dokazoval, ker je očitno. Smo prepričani in znamo svoje prepričanje argumentirati – kar pomeni, da vemo. (Vedenje oz. znanje je definirano kot argumentirano resnično prepričanje.) Mislim, da še tako zagrizen antiintencionalist

³ Kaj pa naj se vpraša, če ne to? Morda »Kaj bi jaz mislil, če bi zapisal te besede?« To je sicer možno, vendar se mi to zdi zelo redka, zelo eksotična situacija: ali se res vprašamo kaj takega? Da se pretvarjam, da smo mi sami avtorji romana *Zločin in kazzen* in da se vprašamo, kaj bi jaz hotel reči s tem romanom? (Rekli boste: ne vprašamo se tako, ampak se vprašamo, kaj ta roman pomeni meni. Toda to je isto kot »kaj bi jaz hotel reči s tem romanom«.)

ne bo trdil, da on (in tudi drugi) *nikoli v nobenem* primeru ne vé(jo), kaj kdo govori.⁴ S tem pa ugovor, da »nikoli točno ne vemo«, pade. (Da je zmotna njegova ožja varianta, njegova redukcija na literaturo (»*v literaturi* nikoli točno ne vemo«), sem argumentiral že zgoraj.) Resnično je le sledeče: da *včasih* točno ne vemo, kaj avtor hoče reči; res je le, da obstajajo *nekatera* literarna dela (mnoga simbolistična, moderna, postmoderna ...?), za katera nismo trdno prepričani, da vemo, kaj avtor hoče reči (zdaj sem preskočil iz splošnosti na literarna dela, ampak nič hudega). To pa je popolnoma drugačna situacija od »nikoli točno ne vemo«, res popolnoma drugačna. Kako drugačna? Iz tega, da za *nekaj* literarnih del ni mogoče ugotoviti, kaj je avtor hotel reči, niti slučajno ne sledi, da to velja za *vsa* literarna dela. Po analogiji: če imam jaz črne lase, ne pomeni, da imajo vsi ljudje črne lase; če sem jaz moški, niso vsi ljudje moški; če sem jaz neumen, niso vsi neumni. Če je bila včeraj prebrana pesem tako, da nisem vedel, kaj je avtor hotel, iz tega ne sledi, da tudi ob današnji ne bom vedel in da se odslej naprej nima smisla vprašati, kaj je avtor hotel. — Popolnoma nič ni torej narobe, če se ob literaturi vprašamo, kaj je avtor hotel reči. To vprašanje si je mogoče zastaviti in nanj je – čeprav ne vedno! – mogoče odgovoriti. Mogoče je postaviti (dobro) argumentirano hipotezo o tem, kaj je avtor hotel reči.

V nadaljevanju bom le navrgel še dve tezi, o katerih bom razpravljal kdaj drugič, se mi pa zdita pomembni za osvetlitev mojega mnenja. Prvič, rekel sem, da se *mnogi* ljudje ob *mnogih* tekstih vprašajo, kaj je avtor hotel reči in da je to čisto v redu. Nič pa nisem rekel o tem, da je tudi po mojem verjetno (morda celo pogosto), da se *nekateri* ljudje ob *nekaterih* tekstih vprašajo še (*ne*)*kaj drugega*,⁵ npr. »kaj bi tekst T še lahko pomenil poleg tega, kar mislim, da pomeni avtorju«. Ko se ljudje vprašajo o avtorjevi intenci, to še ne pomeni, da je zanje to vprašanje edino ali glavno, na prvem mestu; morda je to vprašanje zanje sekundarno, postransko. Če antiintencionalist trdi zgolj to, da je za nekatere ljudi ob nekaterih tekstih avtorska intenca stransko vprašanje, se z njim lahko strinjam; s takim sem istih misli.

⁴ Nedvomno pa bo antiintencionalist hotel razpravljal o besedi »točno«. Rekel bo nekaj takega kot »ker ne moremo v tujo glavo, ne vemo stodstotno vsega, kar ljudje mislijo«. Ampak saj tega nihče ne trdi. Ko rečemo, da vemo, kaj je kdo hotel reči, trdimo manj: da *precej dobro* vemo, kaj ljudje mislijo in da nam ljudje, če je prilika, naše hipoteze tudi potrdijo z »ja, prav si me razumel«. Drugič, če zgornje velja, potem velja za popolnoma vsak tekst in ni to nobena literarna posebnost. Potem je treba antiintencionalistovo prepoved (»ne smeš se vprašati, kaj je avtor hotel«), razširiti na čisto vse, kar ljudje rečemo in zapišemo. V tako skrajnost pa antiintencionalist najbrž ne bo šel.

⁵ Razlago, kaj vse je to *drugo*, hranim za drugič.

Druga teza: *Vsi* ljudje se ob določenih tekstih vedno vprašajo, kaj je avtor hotel reči. Z določenimi teksti mislim na trope. Primer bi bila ironija: ob vsaki ironiji se vsak bralec nujno vpraša po avtorjevi intenci. Če se je bralec odločil, da je dani tekst ironija, potem se je na začetku nujno vprašal, kaj je avtor hotel reči. Ko namreč rečemo, »tole je ironija«, smo dejansko rekli, »avtor govori eno, misli pa drugo«. Ko mislim, da je stavek »Joj, Bjelčevič, kako si ti pameten!« ironija, sem razmišljal takole: »Tale tip pravi, da sem pameten; ampak on tega ne *misli* resno, on se zafrkava«. Kot vidite, sem se v procesu dekodiranja ironije vprašal, kaj je avtor mislil, kaj je hotel reči. Kar velja za ironijo, *utegne* veljati za vse trope. (S poudarkom na utegne.)

Če moja teza drži in če slučajno drži za vse trope, potem bi bil »moj« intencionalizem dokazan. Kako? Prej sem rekel, da interpretirati pomeni razlagati pomen tropov. Če se pri vsakem tropu nujno vprašamo, kaj je govorec hotel reči, potem sledi, da se pri interpretaciji nujno vprašamo, kaj je avtor hotel reči. Možno je, da se v vsakdanji metafori, npr. »ti si osel«, tega vprašanja ne zavedamo. Toda v umetnostni, v literarni metafori pa se to ne le vprašamo, ampak se tega spraševanja še kako zavedamo. Torej je stvar ravno obratna, kot zahteva antinintencionalist (mdr. z znano frazo, »avtor mora umreti, da bi tekst zaživel«): ravno v umetnosti, bolj kot v vsakdanjem govoru, se vprašamo, kaj je avtor hotel; in v težki, visoki umetnosti še bolj kot v lahki, trivialni. Torej je možno sledеče: če že obstaja kakšno področje človeškega govora, kjer se izrecno, zavedno in nujno vprašamo o avtorjevi intenci, je to ravno literatura in še posebej težka, visoka literatura.

Za **sklep** bom povzel svoje temeljno stališče o interpretaciji in avtorjevi intenci (temu stališču včasih rečejo hipotetični intencionalizem). Pomen teksta je to, kar kot bralec domnevam, da je govorec/avtor z uporabo konvencionalnih znakov v danih okoliščinah hotel reči, hotel referirati. Ko poslušam ali berem, sestavim **hipotezo** o govorčevem intendiranem pomenu. Med branjem se torej vedno vprašam, kaj je avtor hotel reči. Ni pa nujno, da se vprašam zgolj to ali da to vprašanje postavim na prvo, najpomembnejše mesto. Med branjem težke literature se pogosto zgodi, da si na to vprašanje ne znam zanesljivo odgovoriti; da nimam odgovora, tako kot ga nimam na kako težko znanstveno vprašanje (spomimo se šolskih fizikalnih nalog). Vendar ga poskušam najti.

Slovenska erotična pesem

Slovenska erotična pesem je motivno-tematsko in oblikovno-stilno zelo raznovrstna. Vzcvetela je v času moderne, pravi razcvet pa doživelja v modernizmu, natančneje po letu 1966, medtem ko je v zadnjih dveh desetletjih postala erotična tema celo osrednja os sodobne slovenske poezije. V slovenski erotični klasiki, pesmih Cankarja, Župančiča, Gradnika in Lili Novy, je bila čutna izpovednost zarisana v novoromantičnih in ekspresionističnih pesmih; dosledna modernizacija erotične poezije se je izpeljala šele v drugi polovici 20. stoletja z destrukcijo humanističnega ljubezenskega izročila in umestitvijo erotike v prostor globljih eksistencialnih vprašanj. Največ erotičnih pesmi upesnuje erotično srečanje skozi objektiv erotičnega vitalizma; erotični relativizem pa je najpogosteji v refleksivnih pesmih, ki razbijajo erotične stereotipe s humorjem, ironijo ali grotesko.

Ključne besede: sodobna slovenska erotična pesem, erotični klasiki, homoerotika, erotični vitalizem

Polgolo telo nas opazuje. Premišljeno zastrto, včasih popolnoma slečeno, strmi v nas z različnih reklam, televizijskih oddaj in internetnih povezav. Ne samo žensko, z erotičnim šarmom nas vse bolj poskuša omrežiti tudi moško pol/golo telo in nas prepričati v nakup mineralne vode, obleke ali avta prav z radi privlačnosti mladega in vitkega telesa, ne pa zaradi kvalitete izdelkov. Mediji nas navajajo h gledanju nastopajočih – bolj od njihovega glasbenega talenta, verbalne in intelektualne razgledanosti nas mora prepričati ekscesnost njihovih teles.

V zadnjih dveh desetletjih se delež erotike ni povečal samo v medijskem prostoru, ampak tudi v literarnem. Večje število erotičnih motivov in tem v slovenski književnosti pa običajno (tako kot v medijih) ni kazalec večje naklonjenosti erotiki kot simbolu subverzivnosti, preseganja konvencionalnosti in odprtosti za drugega, pač pa je erotikata postala tržna znamka, ki ne obeta večje prodaje samo mineralni vodi, obleki in avtu, ampak tudi knjigam. Prevlada erotične problematike v slovenski književnosti prav tako ni vzpodbudila znanstvenega zanimanja za erotiko, saj še vedno primanjkuje filozofskih, sociooloških, antropoloških ..., predvsem pa literarnovednih razprav o erotiki. Val zanimanja za erotično literaturo, ki je pljusknil istočasno z reafirmacijo čustev v drugi polovici 20. stoletja, ko je zahodna družba odkrivala novo senzibilnost in so se v okvi-

ru seksualne revolucije pojavile težnje po splošni erotizaciji družbenega življenja, je šele v zadnjem času naplavil nekaj zanimivih literarnovednih prispevkov.

Da je erotikა v Sloveniji bolj literarna, manj pa metaliterarna tema, dokazuje tudi odsotnost erotičnih antologij (šelete leta 2002 je izšla antologija *Slovenska kratka erotična proza*, ur. A. Berger in G. Schmidt) – najbolj pa preseneča odsotnost antologij slovenske erotične poezije. Čeprav erotičnih pesmi v Sloveniji nikoli ni primanjkovalo, je prva¹ antologija slovenske erotične poezije z naslovom *V tebi se razraščam* izšla šele 2008. Ker sem v njeni spremni besedi razložila razliko med ljubezensko, erotično, erotizirano in pornografsko pesmijo, s prepletom literarnosmerne in primerjalne analize erotične motivike ter analize liričnih situacij pa razložila razvoj slovenske erotične lirike, bom v temelje prispevku, da ne bi ponavljalha že navedenih izhodišč, samo pregledno predstavila sodobno slovensko erotično poezijo. Tej se bom posvetila sintetično; na primeru petih pesmi (*Telovzetje*, *Kaj ne čutiš*, *Ta slast, da vame butaš*, *Enako sva bili oddaljeni* in *Meseno spoznanje*) pa bom poskušala razložiti motivno pestrost erotične tematike.

Sodobna slovenska erotična poezija je doživelaa pravi razcvet po letu 1966, medtem ko je v zadnjih dveh desetletjih postala celo osrednja os sodobne slovenske poezije. Za razvoj sodobne slovenske erotične poezije je bilo odločilno Prešernovo, Cankarjevo, Župančičeve in Gradnikovo razumevanje erotike ter erotični pečat poezije Lili Novy. Omenjeni slovenski erotični klasiki so čutno izpovednost v novoromantične in ekspresionistične pesmi šele zarisali, sodobna slovenska erotična poezija pa jo je napolnila z naturalizirano čutno igrivostjo in provokativnostjo. Če se je dokončen prodor v območje sodobne lirike zgodil ok. leta 1960 s pesniško generacijo (D. Zajc, G. Strniša, V. Taufer, F. Zagoričnik,

¹ Tako poznemu izidu antologije botruje več vzrokov, eden izmed njih je tudi ta, da je celo antologija ljudske slovenske erotične poezije izšla na Slovenskem šele 1981 – zbirko *Klinček lesnikov* je uredil in spremno besedo napisal Marko Terseglov. Medtem ko so bile ljudske ljubezenske pesmi vedno izdane skupaj z ostalimi pesmimi in se jih torej niso bali natisniti, so erotične pesmi poimenovali pesemska kuga in jih nenehno moralizatorsko preganjali. Zato ni čudno, da je antologija slovenske ljubezenske poezije *Tristo ljubezenskih* izdana že prej (1986, izbral T. Pavček), prva erotična antologija pa je izšla šele 2008. Sama sem želeta antologijo izdati že znatno prej, a zanje založbe niso pokazale pravega zanimanja. Zanimivo je, da smo prej (1990 sta jo uredila M. Dolgan in M. Hladnik) dočakali antologijo slovenskih pornografskih pesmi *Fuk je Kranjem v kratek čas*, ki ji je leta 2006 sledila tudi antologija starejših slovenskih ljubezenskih pesmi *Od lubezni in vesela*, z izborom in spremno besedo P. Svetine. Pomembna je še knjiga *Modra svetloba*, 1990, antologija homoerotične ljubezni v slovenski literaturi (vključuje tudi homoerotično poezijo), urednik in pisec spremne besede je Brane Mozeč.

S. Makarovič), ki je poezijo razbremenila dedičine novoromantičnega subjektivizma in njenega trdnega Jaza, pa tudi intimistične ideologije (Kos 1995: 189), je za dokončen prodor v območje sodobne erotične lirike najbolj zaslužen Tomaz Šalamun s pesniško zbirko *Poker*, 1966. Duhovno-tematska podlaga obeh prodorov je podobna: metafizični nihilizem s temami odtujenosti, brezsrediščnosti in izvotljenosti, z modernimi pesniškimi sredstvi zapisanimi v ne/tradisionalne pesemske oblike.

Medtem ko je zbirka intimistov *Pesmi štirih* (Koviča, Menarta, Pavčka in Zlobca), 1953, pomembna bolj zaradi programske odločitve za subjektivno razmerje do sveta, pa se je slovenska erotična poezija šele po Šalamunovem *Pokru*, 1966, otresla ljubezenskih stereotipov in tradicionalnega pogleda na erotiko. Njegov prvenec je torej knjiga, ki je najbolj očitno začrtala pot sodobni slovenski erotični poeziji: v *Pokru* se je (slovenskih) mitov dotaknil na avantgardistično šokanten način, zato je tudi idilično ljubezensko razmerje, dedičino humanističnega izročila, razbijal s sadizmom in nihilistično ironijo. Že tako jezikovno ekspanziven besednjak je razširil še z erotičnimi besedami (prvič je npr. v slovenski umetniški pesmi zapisal besedo fuk, ki jo je najrajši uporabljal v netipičnih, semantično nesorodnih položajih – kot subverzivno sredstvo). Kljub senzualnemu modusu Šalamun ni napisal veliko erotičnih pesmi – asociativnost njegove ludistične govorice izključuje zgolj erotično povednost – za nadaljnji razvoj slovenske erotične pesmi je poleg (že omenjene) destruktivnosti pomembnejši njegov sistematični vnos homoerotične motivike,obarvan s samoironijo.

Sodobno razumevanje erotike kot (jezikovne) igre ali erotičnosti kot subverzivnosti je zaznamovalo še nekaj pesmi njegovih sodobnikov (A. Brvarja, I. Svetine, M. Kleča, F. Frančiča, V. Mokrin-Pauer, A. Lutmana ...), medtem ko je najnovejša erotična poezija tovrstno perspektivo prepletla tudi s tradicionalnimi pristopi. Če se po letu 1960 modernizacija erotične poezije izpelje z destrukcijo humanističnega ljubezenskega izročila in umestitvijo erotike v prostor globljih eksistencialnih vprašanj, pa začnejo izhajati zbirke erotičnih pesmi bolj zgoščeno šele po letu 1970. Od takrat dalje skoraj ni pesniške zbirke, ki ne bi vsebovala vsaj kakšen erotični motiv; nemalo pa je takšnih, ki so postavile erotiko za svoje poetološko izhodišče – prav te zbirke so najbolj obogatile slovensko erotično književnost. Osemdeseta leta so nadaljevala začrtano pot erotične poezije prejšnjega desetletja, saj so še ohranila igrivo-provokativno vlogo in naturalizirano iztreznitveno poslanstvo erotike. To je v modernističnih in postmodernističnih pesmih podobno: erotična tema je postala enakovredni del eksistencialne problematike, bolj naklonjeno pa jo je spremljalo tudi bralstvo. V devetdesetih letih je, znatno močneje kot kdajkoli prej, zastopana ljubezenska in/ali erotična poezija, zato se je pomen erotične dimenzijs v tem času še povečal. Očiten za-

suk od zgodovinsko-nacionalne k intimno-spolni identiteti je splošen pojav in ne velja samo za pesnike erotičnih pesmi. Erotični motivi se gostijo tudi v novem tisočletju, telesu je podeljeno mesto edinega potrjevalca individualizma. Postmoderni spleen namreč peha letargični lirske subjekti v nenehna samospravedovanja, v katerih erotika odigra vlogo »povečevalnega stekla« sodobnih medčloveških odnosov. Sodobnih pesnikov erotične teme je več, naj omenim samo nekatere: Ciril Zlobec, Berta Bojetu, Ivo Svetina, Ifigenija Simonović, Milan Kleč, Vinko Möderndorfer, Franjo Frančič, Brane Mozetič, Maja Vidmar, Vida Mokrin-Pauer, Nataša Velikonja in Barbara Korun.

Prvi omenjeni pesnik, **Ciril Zlobec** (1925), nadaljuje romantično tradicijo razumevanja erotike kot mostu med duhovnim in telesnim ter preseganja povprečne danosti. Ker je erotika opojna sreča, razumarska distanca v mediteransko radoživost le redko vnese dvom, besede veselja pa postajajo neizgovorljive. V pesmi ***Telovzetje*** (V: *Dvom, upanje, ljubezen*, 2005), kombinaciji opisa erotičnega srečanja in nagovora lirskega subjekta, je erotično srečanje povisano v sakralno dejanje in primerjano z religiozno zamaknjenoščjo. V primerljivosti erotične ekstaze z religiozno se Zlobčeva erotična poetika približuje Bataillovi² filozofiji intenzivnosti erotične in mistične izkušnje. Erotična perspektiva je v Zlobčevih pesmih pretežno optimistična – tako vitalistična vizija erotike je v slovenski poeziji zelo redka; sorodna le začetnim erotičnim pesmim Iva Svetine in erotičnemu opusu Vide Mokrin-Pauer. Radoživi erotizem pa ni edini prepoznavni znak Zlobčeve erotične poezije, saj se mu pridružuje še ena zanimiva posebnost. V kontekstu sodobne slovenske erotične poezije je inovativen njegov prispevek k »zakonski« erotiki. Lirske subjekte je namreč zaljubljeno zazrt v svojo ženo, ko njuni ljubezni pripisuje pretočnost, skladnost in enost.

Telovzetje

Da vsa boš ogenj, vem, ko zagorim:
 ko jemljem te, še sanjava vsak zase,
 ko vso te vzamem, me posrkaš vase
 in hkrati z mano ves moj svet ... Bog z njim!

Potem še dolgo zreva si v oči,
 v obojih, tvojih, mojih, ista slika:
 kar pravkar je bilo, se v njih svetlika.
 (Le še svetlika ali še žari?)

² Georges Bataille je francoski filozof, ki je erotiko postavil v središče svojega filozofskega zanimaanja in jo utemeljil kot enakovredno filozofske temo. Ker se mu je zdelo erotično izkustvo najmočnejše (prekaša ga morda le mistična izkušnja), ga je razumel za vrhunec človeškega duha.

Drug v drugega prelila sva v eno,
zdaj sva kot dva zamaknjena kristjana,
zazrta onstran z dušo, presvetljeno

od mistične skrivnosti razodetja:
drug z drugim zemeljsko obdarovana
strmiva v ta svoj čudež telovzetja.

Postavljanje erotike v kategorijo presežnosti je značilno za večino slovenskih pesnikov, le da jo mnogi obvarvajo s toni relativistične skepse, bivanske negotovosti in postmoderne nevrotičnosti. Erotika v njihovih pesmih ni več najdena idila (kot v pesmih Cirila Zlobca), ampak vedno znova izgubljena, svetlikajoča se na erotičnem horizontu kot oddaljeni predmet hrepnenja. Tudi poezija **Maje Vidmar** (1961) erotične zveze ne idealizira, pač pa ji odvzema ustaljene določnice varnosti in miru. Diskretni šarm telesa tako nikoli ne utiša zahrbtnejšega pola naslade, problematizira pa ga tudi demitizacija spolnih vlog. V nenaslovljeni pesmi (iz knjige pesmi *Razdalje telesa*, 1984) sta ljubimca zamenjala klasični vlogi, kar je pogosto v sodobni slovenski erotični poeziji. Ženski lirski subjekt je aktiven, moški pa pretežno pasiven. Erotični imperativ, v tradicionalni erotični pesmi značilen za moški lirski subjekt, izraža skozi ženska usta celo parato čustvenih stanj: dvom, negotovost, strah, neodločenost, ukazalnost, navezanost, poželjivost ...

Kaj ne čutiš
odhajajočih dotikov
v nočeh
trgajočih odmikov?
Vse je res, kar
slutiš:
Včasih se želim
spustiti
do bližnjega morja
in nazaj,
pa te ne morem
zapustiti.
Zbujam se nedokončana,
vroča in slana.
Ti me
moraš nareediti.
Sleci me,
kot da sem hrana.
Vzemi me.
In ne sme se
ponoviti.

Prevrednotenje slovenske erotične klasike s prevpraševanjem spolnih vlog se v sodobni slovenski erotični pesmi ni zgodilo samo v razmerju moški – ženski lirski subjekt, ampak tudi z vnosom homoerotične motivike in tematike. V sodobno slovensko poezijo ju je sistematično in avtoironično vpeljal Tomaž Šalamun, najbolj dosledno pa izpeljal **Brane Mozetič** (1958). Etos erosa se v njegovih erotičnih pesmih spreminja iz zbirke v zbirko, njegova simbolistična poetika pa vztraja na gradnikovski dvojici Eros – Thanatos. V nenaslovjeni pesmi (iz zbirke *Metulji*, 2000) agresivna »moška« erotika ni samo znak posebnosti istospolne ljubezni, pač pa tudi intenzivnosti katerekoli erotične navezanosti. Obsesivnost se v tej »gejevski« pesmi še ni razrasla v obskurno razpoloženje, ki se v večini Mozetičevih pesmi vzpostavlja z deformacijo in destrukcijo.

ta slast, da vame butaš, jaz pa skušam
zapisati krhke stavke našega obstoja
kako me tolčeš med police, knjige kar letijo
in da verzi v znoju se prelivajo kot v morju.

Razpetost med nihilistično in vitalistično skrajnostjo je značilna tudi za erotično pesem **Nataše Velikonja** (1967), uveljavljene pesnice lezbične poezije. V njej urbani nevrotizem utripa drugače od poezije Braneta Mozetiča: zaveda se, da telesna razsežnost ne zmore ponuditi metafizičnega jamstva, a vseeno neguje empatijo. Očaranost lirskega subjekta nad Drugim, pretežno ženskim telesom, vnaša v poezijo optimistične tone, a se istočasno ne izmika telesnim grobostim. V nenaslovjeni pesmi (iz pesniške zbirke *Abonma*, 1994) je erotični akt estetiziran, hkrati pa ni abstrahiran v neko idealizirano razmerje, kar je najpogostejsa poteza starejše homoerotične poezije. »Utelešenje« homoerotičnega čustva je značilno tudi za poezijo Braneta Mozetiča in Cirila Berglesa, medtem ko se začetne pesmi Iva Svetine in Milana Kleča še vrtijo v krogu idealizirane in metaforizirane panerotične seksualnosti.

IV

enako sva bili oddaljeni druga od druge.
nič lepšega bi si ne želeta slišati. in
potem ni nič važno, kako blizu ali daleč
je to. tla so se vedno naglo vzpela. najprej
prek nog, skozi medenico in vse cevi in
prostori. nato sem iz trenutka v trenutek
pozabljala, kaj počnem. grabila sem jo
za obraz in prsi. in lase. vse daljše imam.
in prav to si želi.

Razpetost med nihilistično in vitalistično skrajnostjo je v poeziji **Franja Frančiča** (1958) drugačna od pravkar obravnavane poetike Nataše Velikonja. Njegova poetika pohabe je namreč različne teme – izgubljeno otroštvo, nasilje

in erotiko – povezala v krik osebne in družbene bolečine. Ker so v pesnikovem svetu ostrih robov obstranci in posebneži obsojeni na propad, tanke pramene vitalizma dosledno zatemni nihilistična perspektiva (Zupan Sosič 2008: 59–63). Čeprav se na prvi pogled zdi, da je intimna problematika zaradi zaprtosti v ožji krog drugačna od družbene kritičnosti, kažeta obe na iste mehanizme maličenja. Ko se mimetična logika v erotični pesmi *Meseno spoznanje* (v zbirki *Kurbini sinovi*, 2007) prepleta z lirizmom, postane najbolj sugestivna prav s hitrostjo pospeševanja besed, besednih zvez in verzov, ki ji uredi posebni ritem, ritem prozne pesmi:

Bila je črna dama aristokratskih potez, imela je sina, slepega očeta in propadel zakon s pomorcem, hitra hrana, hiter fuk, samo da je dober, poceni nakup, po trikrat na dan me je prisilila, da sem se tuširal, kupi poceni in draga prodaj, hej, zombi, ne oziraj se nazaj, pH kože mi je padal, a na srečo je bil na Lento poleg tržnice plastičen bife s klošarji, pijanci in cigani, mega market ponuja veliko izbiro sveč, naprodaj je vedno več, fukala je kot puškomitraljez, v verižnih orgazmih padala v trans, draga gospa, velika izbira, cenjeni gospod, vprašal sem jo, kako naj vem, kdaj ji paše, nizke cene, ugodna ponudba, velika izbira, brez prepira, samo moje bradavičke glej, ko so napete, sem voljna in pripravljena, dragi potrošnik, vam na znanje, meseno spoznanje, o ti mater, samo njene bradavičke so bile ves čas izbočene in napete.

Kratka³ predstavitev slovenske erotične poezije skozi izbrane pesmi je naka-zala, da je sodobna slovenska erotična pesem zelo raznovrstna, tako motivno-tematsko kot oblikovno-stilno. Pravi razcvet je doživel po letu 1966, v zadnjih dveh desetletjih pa je postala erotična tema celo osrednja os sodobne slovenske poezije. Najbolj so zakladnico erotične poezije obogatili pesniki in pesnice, ki so erotiko upesnili kot pomembno ali osrednjo temo z izpiljeno »estetiko ovinkarjena«, temeljno poetološko potezo vseh erotičnih pesmi. Največ erotičnih pesmi upesnuje erotično srečanje skozi objektiv erotičnega vitalizma; erotični relativizem je najpogostejši v refleksivnih pesmih, ki razbijajo erotične stereotipe s humorjem, ironijo ali grotesko. Razveseljivo je dejstvo, da sodobna zavest o ničnosti tradicionalnih vrednot, tudi ljubezni, v večini pesmi iluzijo sproščujočega erotičnega stika ne ukine, čeprav jo vseskozi vztrajno rahlja.

³ Daljša predstavitev, ki zajema teoretično opredelitev ljubezenske, erotične, erotizirane in pornografske pesmi ter celotno zgodovino slovenske erotične poezije, je zapisana v spremni besedi k antologiji *V tebi se razraščam*.

Literatura

- Georges Bataille. *Erotizem*. Prev. S. Dular. Ljubljana: Založba /*cf, 2001 (Rdeča zbirka).
- Ivan Cesar. Pornografija kot besedilo: Sistem pornografskih besedil. *Sodobnost* 36/11 (1988). 1063–78.
- Maurice Charney. *Sexual fiction*. London, New York: Methuen, 1981.
- Donald Mc Cormick. *Erotic literature*. New York: The Continuum Publishing Company, 1992.
- Ivan Čolović. *Erotizam i književnost. Ogledi o Markizu de Sadu i francuskoj eroškoj književnosti*. Beograd: Narodna knjiga, 1990 (Savremeni jugoslovenski pisci).
- Franjo Frančič. *Kurbini sinovi*. Koper: Mladinski kulturni center, 2007.
- French erotic fiction*. Ur. Alex Hughes in Kate Ince. Oxford: Berg, 1996.
- Fuk je Kranjem v kratek čas: Antologija slovenske pornografske poezije s pripovednim pristavkom*. Ur. Marjan Dolgan in Miran Hladnik. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije, 1990.
- Alfonz Gspan. *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja*, 2. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Radoman Kordić. *Seksualni diskurs u književnosti*. Novi Sad: Prometej, 1996.
- Janko Kos. Moderna slovenska lirika: Pojasnilo in opombe. *Moderna slovenska lirika: 1940–1990*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: MK, 1995 (Kondor, 271). 174–92.
- Modra svetloba: homoerotična ljubezen v slovenski literaturi*. Ur. Brane Mozetič. Ljubljana: ŠKUC, 1990.
- Albert Mordell. *The erotic motive in literature*. Oxford: Plantin Paperbacks, 1990.
- Brane Mozetič. *Metulji*. Ljubljana: ŠKUC, 2000 (Lambda).
- Od lubezni in vesela: Izbor iz starejše slovenske posvetne poezije*. Ur. Peter Svetina. Ljubljana: MK, 2006 (Kondor, 318).
- Slovenska kratka erotična proza*. Ur. Aleš Berger in Goran Schmidt. Ljubljana: Študentska založba, 2002 (Beletrina).
- Marko Terseglav. Kvantarske pesmi v slovenskem ljudskem izročilu. *Klinček lesnikov*. Ur. Marko Terseglav. Ljubljana: CZ, 1981. 183–209.

Tristo ljubezenskih: Slovenska ljubezenska lirika. Ur. Tone Pavček. Ljubljana: CZ, 1986.

V tebi se razraščam: Antologija slovenske erotične poezije. Ur. Alojzija Zupan Sosič. Ljubljana: MK, 2008 (Kondor, 325).

Milko Valent. *Erotologike.* Osijek: Božidar Maslarič, 1988.

Nataša Velikonja. *Abonma.* Ljubljana: ŠKUC, 1994 (Lambda).

Maja Vidmar. *Razdalje telesa.* Murska Sobota in Ljubljana: Pomurska založba in MK, 1984.

Ciril Zlobec. *Dvom, upanje, ljubezen.* Ljubljana: MK, 2005.

Alojzija Zupan Sosič. Erotika naša literarna: O erotični komediji Življenje podželskih plejbojev po drugi svetovni vojni ali Tuje hočemo – svojega ne damo Dušana Jovanoviča. *Gledališki list* 87/16 (2007/08). Ljubljana: Slovensko narodno gledališče Drama, 2008. 56–61.

--- Gender Identities in the Contemporary Slovene Novel. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 8/3 (2006).

<http://clcwebjournal.lib.psu.edu/clcweb06-3/contents06-3.html>

--- Klečeve erotične pesmi. *Jezik in slovstvo* 41/4 (1995/96). 207–17.

--- Ljubezen in erotika v sodobni slovenski poeziji. Magistrska naloga. Mentor B. Paternu. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1994.

--- Ljubezen v Krstu pri Savici. *Romantična pesnitev.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti, 2002 (Obdobja, 19). 276–81.

--- Poetika pohabe. V: Franjo Frančič: *Neko napalmsko jutro, ko kri zalije sanje.* Maribor: Litera, 2008 (Piramida). 59–63.

--- Pregibanje okrog telesa: O erotiki v romanih Vitomila Zupana. *Slavistična revija* 52/2 (2004). 157–80.

--- *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman.* Maribor: Litera, 2006.

--- Užitek branja in pisanja. Razmišljanje ob Svetinovih erotičnih pesmih. *Literatura* 8/58 (1996). 64–88.

Mateja Pezdirc Bartol

Ljubljana

Raznovrstnost poetik slovenskih dramatičark v zadnjem desetletju

Slovenska dramatika zadnjega desetletja ni sklenjen in enovit pojav z razvidnimi značilnostmi, temveč preplet različnih tematskih, motivnih in idejnih elementov, jezikovnih variant, žanrskih modelov in dramaturških iskanj. Za razliko od preteklih obdobij je zlasti po letu 2000 opaziti prodor dramatičark, ki so v slovenski literarni zgodovini redke, čeprav segajo zametki dramskega pisanja že k prvim slovenskim pisateljicam, Luizi Pesjak in nato Zofki Kveder. V slovenskem gledališkem prostoru so se v zadnjem desetletju tako uspešno predstavile Dragica Potočnjak, Saša Pavček, Desa Muck, Žanina Mirčevska, Saša Rakef, Simona Semenič, Zalka Grabnar Kogoj, Martina Šiler, Kim Komljanec, Tina Kosi, Špela Stres, Andreja Inkret idr. Za sodobne slovenske dramatičarke je značilno, da so večinoma vse povezane z gledališčem – kot igralke, režiserke, prevajalke in zlasti dramaturginje. Njihovo dramsko pisavo zaznamujejo najrazličnejše poetike, med najbolj izvirna dramska besedila pa so dijo *Za naše mlade dame* Dragice Potočnjak, *Žrelo* Žanine Mirčevske in *Jaz, žrtev* Simone Semenič, ki bodo v prispevku tudi natančneje analizirana.

Dramatičarke so v slovenski literarni zgodovini izjemno redke, čeprav segajo zametki dramskega pisanja že k prvim slovenskim pisateljicam, Luizi Pesjak in nato Zofki Kveder. Tako v temeljnih pregledih slovenske dramatike (France Koblar: *Slovenska dramatika*, 1–2, Jože Koruza: *Dramatika 1945–65*, Denis Poniž: poglavje Dramatika v *Slovenska književnost*, 3, Silvija Borovnik: *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja*) zasledimo le peščico ženskih imen, povezanih z dramskim pisanjem: to so Luiza Pesjak, Zofka Kveder, Marija Kmet, Manica Koman, Marija Fele, Marija Mijot, Matilda Košutnik, Ilka Vašte, Silva Trdina, Manica Lobnik, Tanja Drmec, Ljuba Prenner, Mira Mihelič, Alenka Goljevšček in Draga Potočnjak.¹ In če v pregledu Silvije Borovnik med

¹ Nekaj dramatičark zagotovo ostaja zunaj literarnozgodovinskih pregledov, njihova dela pa v revialni ali celo rokopisni obliki, kar bo v bodoče še predmet znanstvene analize. Prav tako niso navedene dramatičarke, ki so ustvarjale v zdomstvu, zamejstvu in izseljenstvu, vendar tudi pregled *Slovenska izseljenska književnosti 1–3* (1999) navaja komaj kakšno ustvarjalko na področju dramatike (npr. Katka Zupančič), zato predvidevamo, da dramatičark tudi izven matične domovine praktično ni bilo. Prispevek ne navaja dramatičark, ki pišejo dramska besedila za otroke.

23 obravnavanimi dramatiki zadnjih 50 let zasledimo le 2 dramatičarki, to sta Mira Mihelič in Draga Potočnjak, Denis Poniž pa omenja še Alenko Goljevšček, torej 3 avtorice, potem se to razmerje vsekakor spreminja. Za razliko od preteklih obdobij je v zadnjem desetletju, zlasti po letu 2000, opaziti prodor dramatičark, ki se kaže na različnih ravneh njihovega delovanja. Na povečanje števila dramatičark kaže delež besedil, ki so jih v zadnjih letih na natečaj za Grumovo nagrado, tj. nagrado za najboljše izvirno slovensko dramsko besedilo, poslale dramatičarke, saj se je ta iz nekaj imen v začetku 90. let povzpel skoraj na polovico,² leta 2007 pa je tudi prvič v zgodovini podeljevanja, katerega začetki segajo v leto 1979, ta nagrada pripadla dramatičarki, in sicer Dragici Potočnjak. Opaziti je, da se dramatičarke pogosteje udeležujejo delavnic dramskega pisanja, so aktivnejše znotraj Preglejevih dejavnosti³ ter tako vzpostavljajo stik z osebami istih interesov in iščejo pomoč pri ustvarjanju, izdajanju in promociji svojih dramskih besedil. V zadnjem desetletju so se tako javnosti s svojimi dramskimi deli uspešno predstavile Draga Potočnjak, Saša Pavček, Desa Muck, Žanina Mirčevska, Saša Rakef, Simona Semenič, Zalka Grabnar Kogoj, Martina Šiler, Kim Komljanec, Tina Kosi, Špela Stres, Jera Ivanc, Andreja Inkret, Ana Lasić idr. Za sodobne slovenske dramatičarke je značilno, da so večinoma vse povezane z gledališčem – kot igralke, režiserke, prevajalke in zlasti dramaturgine. Njihovo dramsko pisavo zaznamujejo najrazličnejše poetike, a branje dramskih besedil nakazuje, da so v središču zanimanja prikazi medsebojnih odnosov v sodobnem svetu, pa naj bo to na ravni odnosov med starši in otroki, kjer je v ospredju odnos med materjo in hčerjo (npr. Saša Rakef: *Zatočišče*, Dragica Potočnjak: *Sanje in strah, Za naše mlade dame*), odnosi med moškim in žensko (npr. Desa Muck: *Neskončno ljubljeni moški*, Saša Pavček: *Čisti vrelec ljubezni*, Kim Komljanec: *Škart*, Simona Semenič: *Nogavice*, Zalka Grabnar Kogoj: *Ravnotežje*) ali odnosi med ženskami različnih generacij (npr. Dragica Potočnjak: *Alisa, Alica, Kalea*). Dramska besedila razpirajo pogled v čustveno pohabljenost dramskih oseb, prikazujejo disfunkcionalne družine, vztrajanja v brezperspektivnih zvezah, prešuščvo, osamljenost, izpraznjenost odnosov, karierizem,

² Za primer navedimo podatke za Grumovo nagrado za leto 2006, ko so med 43 prispevimi 17 besedil napisale ženske, za Grumovo nagrado 2007 so med 50 prispevimi 21 besedil napisale ženske, za Grumovo nagrado 2008 pa so med 43 prispevimi besedili 19 besedil napisale ženske (Prešteto v programske knjižicah 36., 37. in 38. Tedna slovenske drame.)

³ Program PreGlej se izvaja znotraj gledališča Glej in je namenjen promociji novonastalih del manj uveljavljenih oziroma neuveljavljenih dramskih avtorjev. Med odmevnnejše Preglejeve dejavnosti sodijo bralne uprizoritve, s katerimi se mladi dramatiki predstavijo javnosti, hkrati pa imajo v dialogu z režiserjem, igralci in publiko možnost svoje besedilo dograditi in se skozi različne seminarje tudi ustvarjalno razvijati.

vse to vpeto v družbeno stvarnost sodobnega sveta. V nadaljevanju bodo natančneje prikazana tri dramska besedila treh avtoric različnih generacij in raznolikih dramskih pisav, to so *Za naše mlade dame* Dragice Potočnjak, *Žrelo Žanine Mirčevske in Jaz, žrtev* Simone Semenič.

Dragica Potočnjak se je rodila leta 1958 v Prelogu na Hrvaškem, vendar se je družina že leta 1964 preselila v Slovenijo. Leta 1981 je končala študij dramske igre na AGRFT in od takrat je zaposlena kot igralka v Slovenskem mladinskem gledališču. Napisala je vrsto dramskih besedil, med najodmevnnejša sodijo *Slepe miši* oziroma *Sanje in Strah* (1991),⁴ *Metuljev ples* (1992), *Alisa, Alica* (1997), *Kalea* (1999) *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen* (2002), *Vse lepo in prav* (2005) ter *Za naše mlade dame* (2006), ki je bilo leta 2007 nagrajeno z Grumovo nagrado. Poleg dramskih besedil piše tudi radijske igre in kratke zgodbe ter je mednarodno dejavna. Več let je kot mentorica, igralka in dramatičarka ustvarjala z begunci (najbolj odmevno je bilo njeno delovanje v skupini Nepopravljeni optimisti v letih 1992–1996) in skozi umetniško dejavnost opozarjala na grozote vojne. Kot mentorica gledališke vzgoje pogosto ustvarja z učenci v osnovnih šolah.

Dramsko besedilo *Za naše mlade dame* razkriva anatomijo zločina oziroma išče odgovore na vprašanje, kaj človeka žene v skrajno dejanje umora bližnjega, kakšna nemoč in stiska se skrivata za takšnim brutalnim dejanjem, ali povedano z drugimi besedami, kaj je torej motiv za umor. Dramsko besedilo se namreč začne s prizorom, ko mlada ženska v okrvavljeni beli obleki telefonira. Zgodba se odvija na način, ki je blizu filmski strukturi, dramsko besedilo je namreč sestavljeno iz številnih kratkih prizorov (filmskih »flash backov«), ki neprestano preskakujejo skozi različne čase in tako fragmentarno razkrivajo pretekle dogodke, ki so pripeljali do umora. Če je bil film *Memento* eden prvih, ki je obrnil časovno strukturo filmske pripovedi in dogodke odvrtel od konca proti začetku, potem nekaj podobnega velja tudi za dramsko strukturo *Za naše mlade dame*, ki se prav tako prične s končnimi dogodki, vendar v nadaljevanju za razliko od omenjenega filma, izmenično prepleta sedanjost, dogodke izpred štirinajstih let, dogodke izpred štirih let ter prizore, ki imajo irealni značaj in segajo v območje posmrtnega (zanje je značilna posebna svetloba in glasba zvonov, kot zapiše avtorica v didaskalijah). Z matematično natančnostjo in arhitekturno spremnostjo je Dragici Potočnjak uspelo zgodbo sestaviti v logično celoto ter se izogniti pasttem, da bi besedilo razpadlo na posamezne nepovezane prizore. Izvirna in domišljena dramska struktura tako na formalni ravni podpira vsebino drame, to je

⁴ Navedene letnice ob dramskih besedilih so letnice nastanka dramskega besedila in se navadno ne pokrivajo z letnico izdaje ali uprizoritve.

postopno razkrivanje preteklosti, ki ves čas posega v sedanjost in odločajoče vpliva na ravnanje oseb. Osebe tako zaradi svoje preteklosti ne morejo polno živeti v svoji sedanjosti, kamor je postavljeno težišče drame. Glavno osebo Brino spoznamo v krogu njene družine kot 4-, 14- in 18-letno dekle, v istih časovnih razmikih pa tudi njeno mamo Katarino in očeta Borisa. Bralec tako postopoma sestavlja njihove medsebojne odnose, ki se izkažejo za zapletene, boleče in disfunkcionalne. Brina se najraje skriva v krošnjah drevesa, binglja z nogami in si prepeva otroško pesmico *Rdeče češnje rada jem, črne pa še rajši, rada tudi v šolo grem, vsako leto rajši. Tu nam prostor dajte za naše mlaude dame ...*, ki jo je za izhodišče svoje pesmi Odštevanka vzela že Svetlana Makarovič, pri Dragiči Potočnjak pa je povod tudi za naslov igre. Obe avtorici otroško pesmico, ki najpogosteje deklicam služi za rajanje v krogu, kontrastirata s temnejšimi toni. Čeprav Brina najpogosteje beži in se skriva pred mamo, pa tisto, kar jo poškoduje za vse življenje, ne prihaja iz odnosa do matere, temveč iz navidezne predanosti in ljubezni očeta, za katerega se izkaže, da je hčerko spolno zlorabljal. Mama kot nemočna in tiha priča vedno bolj zapada v alkoholizem, ki ji vsaj za nekaj trenutkov omogoči pozabo, a hkrati privede do ločitve in odločitve sodišča, da hčer dodelijo očetu. V središče igre je postavljen odnos med materjo in hčerjo, ki pridobi na ostrini in privede v dokončni konflikt v trenutku, ko odrasla hči spozna, da je mati ves čas vedela. V odkritem pogovoru, ki se zgodi ravno na Brinin 18. rojstni dan, ji ne more odpustiti, da ni ničesar storila, da jo je pustila samo z njenimi strahovi in bolečinami, v nemoči, obupu in ponizanju. V čustvenem afektu ob bolečem razkritju je sposobna uboja najbližjega in same sebe.

Tragična družinska drama se ne osredotoča na prikaz spolnega zlorabljanja, temveč njegovih posledic oziroma vprašanja, kako preživeti, ko ti je bilo otroštvo ukradeno. Odgovor prinašajo poetični in lirskoobarvani irealni prizori, v katerih med materjo in hčerjo vlada razumevanje, podpiranje in ljubezen; pomiritev med njima je možna šele po smrti. Žrtev Borisovega spolnega nasilja pa je posredno tudi žena Katarina, ki je bila možu zanimiva kot petnajstletnica, kot odrasla ženska in žena pa je deležna številnih ponizevanj in v primeru upiranja tudi fizičnega nasilja. Katarina tako postane žrtev moža, alkoholizma in lastne nemoči, da bi se konstituirala kot dejaven subjekt. Boris pa je tisti, ki še naprej ostaja ugleden politik, njegova dejanja ostanejo brez posledic, razpada svoje družine, ki ga je povzročil sam, ne zaznava.

V središču je torej družina, osnovna življenska celica, ki pa prehaja tudi v javno sfero, saj družina zrcali vrednote skupnosti, znotraj katere živi, in politiko svojega časa. To družbeno raven zastopajo v dramskem besedilu stranske osebe, in sicer policist, inšpektor, prečastiti in državni tožilec (zadnja dva naj igra isti

igralec, kot pomenljivo v didaskalijah nakaže avtorica), torej predstavniki cerkvene, izvršne in sodne oblasti, ki pa se zaradi rutinsko in površno opravljenih poklicnih dolžnosti izkažejo za popolnoma neučinkovite pri odkrivanju, reševanju in pomaganju žrtvam nasilja ter s tem zrcalijo tudi nemoč družbenih institucij.

Dragica Potočnjak občutljivo tabu temo družinskega spolnega nasilja v dramskem besedilu z luhotnim in igrivim naslovom prikaže brez moraliziranja in angažiranosti, dogodki se zgolj odvijejo in vodijo drug v drugega z domišljeno dramsko zgradbo ter tako bralca postavijo v vlogo opazovalca ali celo posredno udeleženca zločina. Najnovejše dramsko besedilo Dragice Potočnjak v motivih, temah, idejah in jeziku nadaljuje značilnosti njenih prejšnjih dramskih besedil, katerih skupni imenovalec so »stiske, ki ostajajo skrite« (Pezdir Bartol 2007: 35). Osebe njenih iger so tako večkrat ujete v zapletene družinske odnose, doleti jih neki boleč dogodek, ki jih za vedno poškoduje. V igrah, ki zavzemajo osrednje mesto v avtoričinem opusu, to so *Metuljev ples*, *Alisa, Alica, Kalea*, *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen*, *Vse lepo in prav* je v ozadju besedil prepoznati avtoričino prizadetost nad usodami nemočnih, nepomembnih in depriprivilegiranih ljudi, za katere družba nima posluha.

Simona Semenič se je rodila leta 1975 v Postojni, študirala je dramaturgijo na AGRFT in kot dramaturginja že za časa študija sodelovala z različnimi gledališči po Sloveniji. Je direktorica gledališča Glej, znotraj katerega vodi program PreGlej, ki se ukvarja z razvojem in mednarodno promocijo nove slovenske dramatike. Deluje kot dramaturginja, producentka, režiserka in dramatičarka. V sodelovanju z Rokom Vevarjem je ustvarila in režirala igri *Polna pest praznih rok* (2001) ter *Solo brez talona* (2003). Med njenimi dramskimi besedili omenimo kratki drami *Loving Willy* (v angl.) in *Nogavice* ter *Več* (2005), *24 ur* (2006), *Nisi pozabila, samo ne spomniš se več* (2007) in *Jaz, žrtev* (2007).

Jaz, žrtev je monološko besedilo, v katerem Simona pripoveduje o svojih »tegobah, boleznih, hendikepih, neprijetnostih«, ki se jih spominja iz otroštva dalje. V svoj »žlahtni izbor« uvrsti močenje postelje, genitalni herpes, epilepsijo, poskus samomora, nosečnost in porod, mastitis ... Tako se njeno življenje pred nami odvije kot serija bolezenskih stanj, ki pa jih Simona pripoveduje z distanco, s katero pripovedujemo o dogodkih, ki so se že zgodili in se bolečine več ne spomnimo, ali kot zapiše Blaž Lukan, »priklicevanje spomina, ki ni v nobenem pogledu travmatičen, temveč skoraj prijeten, pa čeprav je njegovo jedro bolečina« (2008: 82). In čeprav Simona Semenič na več mestih zapiše, da se ne spomni bolečine, pa se spominja, da je tulila od bolečine, spominja se joka, številnih zdravnikov, bolnišnic, operacij ter vedno ponavljajočega se stavka: *Moraš potrpeti*. Spominja se tudi občutka osamljenosti, izoliranosti, zamolče-

vanja, predvsem pa posredno spregovori tudi o reagiranju ljudi ob pogledu na bolnega človeka, ki zavzema celotno paleto človeških občutij, od sočutja, pomilovanja, buljenja, zadrege, do nelagodja in gnusa. Vendar pa se avtorica na vlogo žrtve navadi in v njen vidi tudi vrsto prednosti, ki jih izpostavi iz mladostniške perspektive: mama ji prinese čaj v posteljo, lahko je pice, ves dan gleda TV ali filme na videokasetah ipd. Ko rodi svojega otroka, je ta v središču dogajanja, njej pa ostane samo še kakšna nova diagnoza – zato kadi cigaretto za cigaretto, le nova diagnoza jo lahko zopet postavi v središče, ji daje možnost življenja kot žrtve. Zato ob koncu apelira tudi na poslušalce oziroma družbo: »pustite mi kaditi«.

Avtorica je besedilo podnaslovila z oznako besedni solo, vendar pa besedilo in še v večji meri njegova izvedba računata na dialog s publiko: skozi »pozicijo barske pripovedovalke« (Lukan 2008: 80) deli svoje tegobe s publiko, in to v primorskem narečju, medtem pa ves čas kadi in pije kavo. »Simonin nastop ni terapevtsko izpovedovanje in tudi ne moralizirajoče dopovedovanje, je prej pripoved, samopripoved, kot svoj postopek označi sama, samoizjavljanje, avtoreferencialna verbalizacija travme« (Lukan 2008: 83). Uprizoritev je nastala v produkciji festivala Mesto žensk, Simona Semenič pa se je podpisala kot avtorica besedila, režiserka, dramaturginja, scenografka in izvajalka.

Naslov besednega sola *Jaz, žrtev* lahko interpretiramo kot družbenokritično ironijo, saj Slovenci radi sebe vidimo kot žrtev, medtem ko avtorica nastopi cinično do samopomilovanja, saj ne išče sočutja in pomoči. Z izpovedno neposrednostjo razkriva najbolj intimne svari in tako odstira tabuizirane oziroma stigmatizirane teme, kot so javno pripovedovanje o boleznih in henikepih, ki sodijo na polje marginalnega v času vsesplošne popolnosti, sreče in mladosti. Bolezenska stanja sodijo v družbi v polje zasebnega in ne javnega, avtoričino osebno izpovedovanje zato deluje skoraj nespodobno in vzbuja na trenutke nelagodje. S tem pa, ko na lahketen, humoren način pripoveduje o sebi kot žrtvi, prednostih biti žrtev, sebe kot žrtev skozi igro tudi ukinja.

Žanina Mirčevska se je rodila leta 1967 v Skopju, kjer je diplomirala na Akademiji za dramsko umetnost, nato pa nadaljevala podiplomski študij dramaturgije v Ljubljani, kjer je leta 1995 magistrirala. V gledališki prostor se vpisuje kot dramaturginja na najrazličnejših produkcijah v Sloveniji in tujini, kot avtorica številnih strokovno-eseističnih študij o dramatiki ter seveda kot dramatičarka z obsežnim in raznolikim dramskim opusom, naj naštejemo nekaj najodmevnnejših dramskih naslovov: *Dies Irae* (1990), *Mesto, kjer nisem bil* (1996), *Werther&Werther* (2004), *Odstiranje* (2004), *Na deževni strani* (2005), *Žrelo* (2006), *Proces* (2007), *Globalno muzikalno* (2007) idr. Je tudi avtorica lutkovne igre *Dobri Zlobko* (2005), libreta za balet *Krvava kontesa* (1995) ter scenarija za

kratkometražni film *Izginotje Suzane Arsove* (1991). Živi in ustvarja v Sloveniji kot svobodna umetnica.

Odstiranje, Na deževni strani in Žrelo, ki so se zaporedoma zadnja leta uvrstila v ožji izbor za Grumovo nagrado (2005, 2006 in 2007), so na prvi pogled oblikovno in motivno različna dramska besedila, vendar pa v vseh treh prepoznavamo avtoričina temeljna iskanja jezikovno in formalno izvirnega izraza ter skupna idejna izhodišča oziroma vprašanja o človečnosti v sodobnem svetu. Za vse tri drame je namreč značilno, da v središče postavljajo nekaj temeljnih značilnosti sodobne civilizacije, in sicer prva človekovo odvisnost od želja, druga hlastanje po imetju in s tem povezan strah pred izgubo ter tretja, ki bo predstavljena v nadaljevanju, globalno pogoltnost. Našteta tri dramska besedila lahko beremo kot nekakšne parbole, ki razkrivajo sodobne grehe človeštva. Ti grehi so preoblikovani v zgodbe, mnogokrat posejane s pravljičnimi podobami in fantastičnimi elementi, v katerih pa pridejo na dan tudi temne plati človeka (slehernika), izražene z nasiljem, krutostjo in sadizmom.

Naslov *Žrelo* v kontekstu obravnavanega dramskega besedila predstavlja sinonim globalne pogoltnosti, temeljno idejo drame pa izraža tudi glavna oseba, to je *tisti, ki je pojedel svoje ime* in je v besedilu označen grafično samo s tremi pikami (...). Glavno osebo spoznamo, ko nabira lisičke v gozdu z mitskimi razsežnostmi ter sreča žensko, za katero se izkaže, da je njen izgubljeni sin. V naslednjih prizorih sreča še svojega svetovalca, vrtnarja, čistilko, zdravnika ..., pa tudi kuro, konja in medveda, skratka osebe, ki so del družinske posesti in so hkrati tudi nosilci pravljičnih, že skoraj arhetipskih lastnosti. Njihovi pogovori se vrtijo okoli osnovne potrebe po hrani, saj je glavna značilnost osebe ... požrešnost, nenehen glad, ki ga ne more zadovoljiti najrazličnejša hrana. Besedilo je posejano z najrazličnejšimi dobrinami in blagovnimi znamkami našega časa, od čokolad Lindt, masla Président, solarnih lučk, najdražje sobe v Dubaju, bordojača Rotschild, jumbo plakatov za dietno margarino, oblekic za Barbi punčke ipd., ki se v širšem smislu izražajo z glagoli *želeti, obogateti, imeti, posedovati, kupiti, vzeti* in s tem bralca nenehno opozarjajo na njegov potrošniški položaj v družbi. Vrednote sodobnega sveta posedeju zajček, ki ve, »v kateri luknji je skrito bogastvo sveta, ve, kje so skriti recepti sreče, blaginje, lepote in uspeha, ve, ampak ne pove«, zato ga ... prosi, naj mu pove recept, ki ga bo zasitil, recept, po katerem ne bo več nikoli lačen. Lakota je splošna značilnost civilizacije, epidemija človeštva, ki ima v različnih okoliščinah različna bolj ali manj sprejemljiva pojmovanja, kot pove čuvaj Tine: »Vsak ima svojo lakoto, gospod. Ljudje pa niso pravični, gospod. Lakoti po denarju pravijo podjetnost. Lakoti po uspehu ambicioznost. Lakoti po seksu strast. Lakoti po oblasti moč. Lakoti po alkoholu pa alkoholizem.« Lakota po hrani in materialnih dobrinah pa se vedno bolj kaže

kot kompenzacija nečesa, kar manjka, nečesa, kar bi potešilo človekov eksistencialni glad. Na koncu sicer ... sreča požeruha medveda, ki mu nudi zavetje in toploto svojega kožuha ter mu zapoje uspavanko, toda konec izzveni ironično, saj je medvedu ime Haribo.

Dramska groteska, ki podaja duhovno stanje sodobnega človeka vse prej kot optimistično, krši klasično dramsko formo, običajno razvidno že na prvi pogled. Pogovor med osebama v posameznem prizoru si namreč v zapisu sledi linearno, tako da so posamezne replike ločene zgolj s poševnico in ne po vlogah, nastopajoče osebe pa so navedene le na začetku vsakega prizora, kar posledično zahteva večjo pozornost in sodelovanje bralca, besedilo pa bi lahko brali tudi kot monološko. Besedilo, ki je razdeljeno na 25 prizorov oziroma slik, učinkuje tudi s svojimi ritmično-zvočnimi sredstvi (npr. *vsaka sinička prašička, tička diridička, mehka lička*), posamezne replike prehajajo v verzni zapis ali celo rimano pesniško strukturo (npr.: *Ta ptiček, zanima ga le dobiček/Če ne škodi, naj pa bodi,/naj mojo posest vodi, če pa blodi,/naj se mu takoj sodi,/da svojih neumnosti,/kar naprej ne plodi*), gesla (*nekomu moraš vzeti, če hočeš imeti*), citirana so reklamna sporočila (npr. za *dietno margarino, ki se maže fino*), ljudske pesmi in reki (npr. *enci, menci, na kamenci; kdor hoče na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj*), vzpostavljen je dialog s svetovno literaturo (npr. deklici zapeljivki je ime *Lolita*, konju *Dorian*, parafrazirana je Hamletova izjava v *to eat or not to eat*) ipd.

Zaključimo lahko, da vse tri predstavljene avtorice v obravnavanih delih raziskujejo nekonvencionalne oblike dramske forme in se skozi dramsko pisavo odzivajo na dogajanja v sodobnem svetu, Potočnjakova najpogosteje v okviru osnovne celice, to je družine, pri čemer zasebno raven povezuje z družbeno, oziroma družino postavi v družbeni kontekst, Simona Semenič z intimno pripovedjo obračunava s sabo in svetom, ko svoje bolezenske izkušnje uprizori kot igro in tako spregovori o temah, ki so v družbi tabu oziroma vsaj stigmatizirane, Žanina Mirčevska pa vzame širšo družbeno perspektivo, saj dramsko zgodbo z mitskimi razsežnostmi uporabi za prikaz globalnega stanja duha, ki ga povzema s pojmi lakomnost, požrešnost in pohlep. Vsa tri besedila so tako reakcija na obstoječe stanje sodobnega sveta in kličejo po družbeni refleksiji.

In če v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* ob besedah pisateljica in pesnica zaman iščemo še besedo dramatičarka, nedvomno drži, da slovenske dramatičarke oziroma dramske avtorice so. Obravnavana tri dramska besedila pa je oziroma bo možno videti tudi na odrskih tleh. *Jaz, žrtev* v izvedbi avtorice same je že bila uprizorjena v okviru festivala Mesto žensk leta 2007, preostali dve pa bosta krstno uprizorjeni v gledališki sezoni 2008/9 znotraj osrednjih ljubljanskih institucionalnih gledališč, in sicer oktobra 2008 *Za naše mlade dame* v Mest-

nem gledališču ljubljanskem in februarja 2009 Žrelo v SNG Mala drama Ljubljana.

Literatura in viri

Blaž Lukan. Dialektika bolečine: Jaz, žrtev Simone Semenič. *Maska* 23/111–112 (2008). 80–84.

Žanina Mirčevska. Žrelo. *Sodobnost* 71/7–8 (2007). 1125–55.

Mateja Pezdirc Bartol. »Po moje je lažje ubit tujega človeka kot svojega bližnjega.« O tednu slovenske drame v Kranju in letošnji Grumovi nagrjenki. *Zvon* 10/2 (2007). 34–36.

Dragica Potočnjak. Za naše mlade dame. *Sodobnost* 71/7–8 (2007). 864–923.

Simona Semenič. Jaz, žrtev. Spletna stran PreGlej. <http://www.pre-glej.si>. 2007.

Ivana Latković

Zagreb

Kulturno pamćenje i identitet

Suvremenih slovenski povjesni roman

Književni tekst je svojevrsni arhiv i generator kulturnog imaginarija i pamćenja, od kojih potonji, u sebi svojstvenoj formi i modusu, otvara vrlo potentan prostor nerijetko ne posvema određljivih, često difuznih, protejskih predodožbi i ideja koje nude refleksiju esencijalnog u formaciji i povjesnoj transformaciji određenoga kolektivnog identiteta. Upravo je ta refleksija kao suštinska značajka nerijetko pripisivana povjesnom romanu koji u svojoj transpoziciji povjesne fakcije u narativnu fikciju često zrcali zahtjeve izvanknjževne zbilje angažirajući znanja i spoznaje *učiteljice života*. Možda upravo u tome leži barem djelomičan razlog činjenici da se malo koji žanr u svome povjesnom razvoju može pohvaliti tako upornom i trajnom zastupljenosti u poetikama određenih razdoblja kao što je to slučaj s povjesnim romanom. Ta njegova kameleonska sposobnost prilagodbe uvijek novim zahtjevima zbilje unutar koje nastaje, omogućuje nam sagledavanje relativno jasno kontinuirane linije razvoja, kao i problematskog polja samog žanra, njegove koncepcijske i tendencijske osi.

Povjesni je roman, sada već u stoljeće i pol svoga razvoja, u svoju žanrovsку strukturu uvodio raznovrsne tekstualne strategije, koje su uključivale preinake u opisu, dosegu i opsegu semantičkog univerzuma, ali i promjene na sintaktičkoj razini, razini konstrukcije fiktivnog svijeta, što je rezultiralo postupnim žanrovskim modifikacijama, odnosno pojedinim razvojnim etapama toga žanra. Među njima ugrubo mogli bismo navesti primjerice prvotne pokušaje i utemeljenje samoga žanra, zatim početničke modifikacije tradicionalne forme i tendencioznosti prilagodbe zahtjevima izvanknjževne zbilje, potom različite varijacije propitivanja novih formalnih i idejnih rješenja žanra, žanrovske refleksije prouzrokovane križanjem različitih oblika pa sve do relativizacije temeljnoga konceptualnog sloja romana koju je moguće navesti kao temeljno obilježje suvremenoga povjesnog romana.

Promatrajući taj široki raspon ponekad vrlo različitih pojavnih oblika žanra od njegova utemeljitelja Josipa Jurčića do najsuvremenijih ostvarenja toga žanra, mogli bismo reći kako paradigm povjesnoga romana i u slovenskoj književnosti poznaje dvije temeljne podžanrovske varijante, onu tradicionalnu i mo-

dernu, «novopovijesnu». Kao temeljna razlika među njima najčešće se navode¹ drugačije poimanje povijesti, obrada i status teme, kao i tip junaka, odnosno subjekta prikazanih povijesnih zbivanja. Umjesto linearne – progresivističkoga poimanja povijesti u tradicionalnoj varijanti žanra, nastupa ciklično viđenje povijesnih zbivanja u suvremenim povijesnim romanima, teme od nacionalne važnosti zamijenjene su «malim» pričama koji većinom problematiziraju konstrukciju vlastitoga identiteta i odnosa prema kolektivnom te u skladu s tim, umjesto velikih heroja povijesti, nastupaju nepoznati pojedinci, «slabi» junaci koji su ravnopravo sudjelovali u njezinoj tvorbi.

Uzrok semantičkom i sintaktičkom pomaku u paradigmi žanra moguće je vidjeti, među ostalim, u Lyotardovoј dijagnozi postmodernog vremena, u rasapu velikih *pripovijesti* i otvaranju prema subjektivno posredovanoj zbilji, što je, Nietzscheovim riječima, omogućilo kritičko poimanje prošlog, odnosno preispitivanje povijesti koje je svodi na stalne pojedinačne činove interpretacije i reinterpretacije. Ove se promjene u svijesti poimanja povijesti, a u kontekstu povijesnog romana, manifestiraju u pojavi onoga što se u angloameričkoj književnoj teoriji već uvriježeno naziva historiografska metafikcija. Riječ je o pojmu što ga je uvela Linda Hutcheon smatrajući ga žanrom konstitutivnim za poetiku postmodernizma. Njime je obuhvaćena pripovjedna proza koja kroz naraciju o povijesti preispituje vlastiti iskaz, i stoga se konstituira kao splet književne teorije, povijesti i pripovijedanja.

Ovo raskrojavanje povijesti i problematiziranje njezine diskurzivne pojavnosti javlja se, dakako, i izvan angloameričkih književnosti, ali u tom slučaju u sebi svojstvenim varijantama, posebice u kontekstu južnoslavenskih književnosti gdje je zanimanje za prošlost dugo i ustrajno odražavalo krize nacionalnog identiteta i kontinuiteta (Žmegač 1994: 83) te bilo nositeljem nacionalno-affirmativne nauštrb estetske uloge same književnosti. Unatoč tome što neki autori upozoravaju kako valja biti oprezan kada govorimo o historiografskoj metafikciji u hrvatskoj književnosti, u novom hrvatskom povijesnom romanu prepoznat je svojevrsni otklon od poetičke norme tradicionalnoga povijesnog romana šenoinoga tipa, i to uglavnom u radovima Krešimira Nemeca, Cvjetka Milanje, Julijane Matanović, Viktora Žmegača i dr. U njima je novija inačica povijesnog romana imenovana sljedećim žanrovskim oznakama: *novopovijesni roman*, *roman o povijesti*, *historiografska fikcija* ili pak *historiocentrični roman*. Tom već uvriježenom žanrovskom oznakom obuhvaćen je onaj tip romana koji svojim strukturnim i idejnim značajkama revidira i/ili inovira tradicionalnu formu povijesnog romana, na način da je prilagođava potrebama suvremene

¹ Usp. Nemeč 1995, 2003, Matanović 2003, Milanja 1994.

zbilje i pojedinca unutar nje. U tom procesu, kako je već bilo spomenuto, ključnu ulogu zauzima promijenjen odnos prema povijesti, drugačija obrada i status teme, kao i tip junaka, odnosno subjekta prikazanih povjesnih zbivanja.

Ovakva, ili barem podudarna, promišljanja o suvremenom povjesnom romanu poznaje i slovenska znanost o književnosti, i to uglavnom zahvaljujući Janezu Rotaru koji je u svojoj knjizi *Književnost in spoznavanje* (1985) objavio studiju pod naslovom *Zgodovinska projekcija – vrstna inovacija v sodobnem zgodovinskem romanu*. U njoj Rotar ističe nužnost razlikovanja tradicionalnoga povjesnog romana kakav se je oblikovao u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća od današnje žanrovske inovacije koju naziva *historicistički roman*. Elementarnu razliku između tradicionalnoga povjesnog romana i inoviranoga historicističkog romana autor vidi u metodi pripovijedanja i iskazivanja, dakle, u unutarnjoj strukturi samih romana. U historicističkom romanu autor iz svog vremena i prostora projicira svoja iskustva i iskustva epohe u neko minulo vrijeme, ali pritom uokvirena prošlost nije historijski obavezna, već je obilježavaju odrednice širega civilizacijskog i historijski ontološkog sloja, što mu podaje univerzalan smisao jer u čitateljevoj recepciji prototekst prerasta prvočne okvire pomoću same projekcije, kodova i konotacija i na taj način nastaje metatekst univerzalnijega značenja i smisla (Rotar 1983: 51). Oprimjeravajući svoje teze uglavnom romanima iz južnoslavenskoga književnog kruga, iz domicilne, slovenske književnosti Rotar ističe autore kao što su Alojz Rebula (V Sibilinem vetrū), Vladimir Kavčič (Pustota), Drago Jančar (Galjot) čiji su romani više ili manje obilježeni historicističkom projekcijom, odnosno svojevrsnim promatranjem sadašnjih čovjekovih egzistencijalnih i ontoloških pitanja na projiciranoj povjesnoj pozadini.

Na tragu tih i takvih promišljanja o žanru povjesnog romana, njegove suvremene podžanrovske varijante, javljaju se brojna pitanja i interpretacijska žarišta, od onoga na koji se način književnost, kao jedna od glavnih kvalifikacija nacionalnog identiteta, obračunava s postojećim modusima i strukturama oficijalnoga kolektivnog pamćenja do pitanja kako se postojeće promjene u tradicionalnoj definiciji i metodologiji historiografije manifestiraju u konceptualnom sloju povjesnog romana, odnosno u shvaćanju prototeksta povijesti u samome žanru. Spomenute promjene moguće je prepoznati i na sintaktičkoj i na semantičkoj razini žanra, pa se kao optimalna metoda u interpretaciji pojedinih tekstova nameće dvoetapni pristup odabranim tekstovima unutar kojega bi se prvočno naratološkom analizom pojedinih sintaktičkih sastavnica romana (tip i pozicija pripovjedača, status teme, konstituiranje subjekta zbivanja itd.) postupno pokušalo doći do temeljnih odrednica njegova idejno – konceptualnog sloja. U potonjem bi se nastojalo iščitati smisao i funkcija prikazanih povjesnih zbivanja,

kako se ona vrednuju unutar nacionalnoga kulturnog pamćenja, odnosno pokušalo doći do odgovora negira li se ili afirmira, stabilizira ili destabilizira zvanični narativ pamćenja vezan uz to povjesno razdoblje. Kao krajnja točka tako određenog pristupa paradigm povijesnog romana javlja se viđenje književnosti kao medija kulturnog pamćenja pojedinog kolektiva koji kao takav ponekad nastupa u funkciji ozakonjenja kulturnog identiteta, a drugdje pak kao njegova subverzivna sila (Juvan 1997: 78). Upravo ta potonja funkcija književnosti kao medija kulturnog pamćenja zanimljiva je u svom širokom spektru tekstualnih manifestacija unutar kojih se najčešće očituje kao sjećanje onoga što ne pripada kanonskom pamćenju ili pak subverzivno djeluje u aktiviranju rubova arhiva kulturnog pamćenja, a nerijetko književni tekst djeluje i u modusu reinterpretacije kolektivnih mitova (Preljević 2005: 131). U tom smislu nije nevažna kauzalna idejna spona između žanra povijesnog romana i poetike postmodernizma unutar koje većim dijelom nastaje, pa bi ovdje valjalo barem usputno spomenuti kako unatoč tome što se nerijetko smatra tradicionalnim, zatvorenim žanrom, suvremeni povijesni roman uvelike dijalogizira ili, bolje rečeno, polemizira s postmodernim stanjem svijeta i pojedinčeve pozicije unutar njega. U radikaliziranju monoloških formi i s njime blisko povezanim poništavanjem postojanja apsolutne istine, kao i u gubitku koherentnosti, jedinstva cjeline te općevažećeg oslonca u do tada samorazumljivoj univerzalnosti i provjerljivosti istine, povijesni je roman pronašao odgovarajuću ovjeru vlastite idejno – konceptualne sfere i u skladu s time postao otvorena forma u propitivanju onih već općih mesta postmoderne i poststrukturalističke misli, pa s time i nove paradigmе kulturalne povijesti i njezinih mogućih manifestacija u književnom tekstu. Za tu su paradigm, po P. Burkeu (2006: 63), od iznimne važnosti bili teoretičari kao što je M. Bahtin, njegov pojam *karnevalizacija*, opis rituala desakralizacije, isticanje važnosti subverzije i prodora «niske» u «elitnu» kulturu, ali i njegov pojam *polifonije*, odnosno supostojanja različitih glasova u jednome tekstu. Nadalje, Burke navodi nezaobilaznog M. Foucaulta, oštrog kritičara teleologiskih interpretacija povijesti, njegova ukazivanja na postojanje diskontinuiteta ili pukotina i, dakkako, važnost autorova koncepta *mikrofizike moći* i nadziranog društva. Nemoćuće je ovdje zaobići i J. Derridu i, među ostalim, njegov pojam traga kao prafenomena pamćenja, ali i prošlosti «koja nikada nije postojala i nikada nije mogla biti doživljena u prvobitnom ili u preobraženom obliku prezencije» (prema Preljević 2005: 124).

Kada govorimo o žanru suvremenoga povijesnog romana, nezabilazno je spomenuti i one tendencije u suvremenoj historiografiji, i to najviše u njezinoj poddisciplini intelektualne historije, koje su se oduvijek opirale granicama struke svojim naglašenim interesom za filozofiju i književnost (Kramer 2001: 145), a koje danas u duhovnoj klimi vremena u kojem opstoje pronalaze svoje ishodi-

šte i ovjeru. Među njima svakako valja spomenuti H. Whitea i D. LaCapru koji su u svome radu ponajviše suprotstavili devetnaestostoljetnim historiografskim paradigmama prikazivanja zbilje, ističući pritom važnost imaginacije, naracije i drugih tekstuálnih procesa u historiografskoj tvorbi i prikazivanju prošlog.

Važno je još ovdje spomenuti i onaj dio novije angloameričke književne historiografije nazvane novim historizmom koji se javlja kao reakcija na ahistorijske pristupe u književnosti i sveopće ignoriranje dijakronije od ruskog formalizma, imanentne interpretacije, Nove kritike, strukturalizma, dekonstrukcije itd. Novohistoristički pristup, među ostalim, obilježen je snažnim povratkom povijesti, vraćanjem kontekstu i pozadini. Povijest se za novohistoriste pojavljuje isključivo kao tekst, i to onako i onoliko koliko je predstavljena u pisanim dokumentima i onoliko koliko je relevantna za nas (Lešić 2003: 114).

Ovdje su navedeni tek neki autori koji su snažno utjecali na proces intelektualne detekcije i artikulacije zbilje koju živimo, kao i na formiranje opće duhovne klime i idejne platforme suvremenog doba, iz koje i povijesni roman crpi ideje za svoj semantički i sintaktički romaneskni ustroj i na temelju koje oblikuje svoj vlastiti fikcionalni univerzum. Na taj način i on sudjeluje u danas sveprisutnoj «retorici identiteta» (Burke 2006: 98) gdje nastupa kao izrazito otvorena i pogodna forma u propitivanju temeljnih sastavnica pojedinačnog i kolektivnog identiteta, pa time i raskrinkavanja nacionalnih mitova, kao i relativitiziranja pri/povijesti kao mjesta ovjeravljanja nacionalne i kulturne identifikacije. Kao takav, povijesni roman postaje važno mjesto suodnošenja književnosti i cjelokupnog kulturnog pamćenja čime istovremeno zrcali presudna i uvijek aktualna pitanja pojedinačne egzistencije i njezinog položaja u širim društvenim kontekstima.

Izrazito bogata novija i suvremena produkcija povijesnog romana,² nudi doista širok raspon pojavnih oblika suvremenoga slovenskog povijesnog romana, međutim, ovom će prilikom navest tek nekoliko primjera koji mi se s obzirom na do sada iznešenu novu koncepciju žanra čine reprezentativnim primjerima i koji su bili potvrđnuti interpretaciji u tom ključu.

Kao prvi primjer navela bih roman Vitomila Zupana *Menuet za gitaru*, roman koji se svojim odnosom prema povijesti i drugačijim konstituiranjem glavnog lika, ali i samom svrhom te smislom svoga fikcionalnog uprizorenja povijesne zbilje, nadaje kao vrlo osebujan i nadasve složen primjer u pokušaju tumačenja slovenske inačice suvremenoga «novopovijesnog» romana.

² Usp. Hladnik 1999: 117.

U samom činu preinake konvencija i pravila tradicionalnoga žanra, važnu je ulogu odigrala modernistička paradigma romana kojoj *Menuet* duguje većinu svoga narativnoga ustroja. Subjektivizirana pripovijedna perspektiva i čitav njezin popratni instrumentarij čine ovaj pripovijedni tekst otvorenim za apsorpciju žanrovskih metamorfoza novog tipa povijesnoga romana. U skladu s tim, narrativna figura Jakoba Berganta Berka svojim je sociemskim i ontološkim sklopom (Peleš) u permanentnoj tenziji sa svojom okolinom, njegova sveprisutna potreba za samoanalizom, kao i propitivanjem svijeta što ga okružuje dovodi ga u stalni sukob sa zbiljskim i istovremeno otvara čitav spektar pitanja vezanih uz njegovo konstituiranje. Unutarnji procesi subjekta motivirani postupcima samootkrivanja i samoprepoznavanja (Rotar 1985: 164) propituju njegovu poziciju spram svijeta i Povijesti, na pozadini koje se ocrtava položaj individualnoga i osamljenog pojedinca, a upravo ga te značajke čine «slabim» junakom koji kao takav predstavlja temeljno razlikovno obilježje u odnosu na šenoinski model povijesnoga romana i njegovog «jakog» junaka (Zlatar 2003: 237).

Nadalje, mogli bismo reći kako je i sama povijest tema ovoga romana u kojemu pripovjedač propituje načine njenoga stvaranja, kriterije pisanja, uvjete percipiranja i mogućnosti spoznaje te pritom stalno naglašava «neodređenost, nepouzdanost i varljivost povijesne građe što je podložna različitim interpretacijama» (Nemec 2003: 266). Pitanje vjerodostojnosti i načina kako se povijest prenosi svojevrsno je idejno žarište ovoga romana, a uloga pripovjedača kao svjedoka ključna je stavka u konstrukciji njegova viđenja povijesnih zbivanja. Naime, Zupanovo uprizorenje povijesne zbilje ne rabi velike arhivske dokumente u njenom ovjerovljavanju, kako je to vrlo često slučaj u tradicionalnom povijesnom romanu, već tu funkciju ovdje vrši pripovjedačeva pozicija kao pozicija svjedoka, što J. Matanović navodi kao ključni gradbeni element novopovijesnoga romana (Matanović 2003: 130). U tom kontekstu, važno je još nadodati kako Berkov lik svojom pozicijom svjedoka istupa protiv čvrste objektivacije kulturnoga pamćenja što ga nudi velika Povijest, zauzimajući se pritom za živo sjećanje u organskome pamćenju vlastitoga neposrednog iskustvenog horizonta (Assman 2006: 67). Na taj se način kroz Berkovu (re)viziju povijesnih zbivanja sučeljavaju komunikacijsko i kulturno pamćenje (Assman 2006: 63) na način da središnja pripovijedna svijest kategorički odbacuje konzerviranje svoga sjećanja od strane institucionalizirane Povijesti. Nasuprot toga, nastupa neprotokolirani oblik sjećanja što svoj oblik i legitimaciju poprima kroz (auto)biografsku dimenziju iskaza koji kao takav nedvojbeno uobičjuje primjer «male», pojedinačne povijesti (Matanović 2003: 202). Dakle, pozicija svjedoka zbivanja omogućuje pripovjedaču vlastito upisivanje u povijest, kao i pokušaj njezinog reispisivanja, i to propitivanjem njezinoga manjkavoga koncepta pamćenja, kao i oskudnoga protoka sjećanja.

Zupanov roman, kao i svi suvremenii povijesni romani, podastire pred svoje čitatelje ciklično poimanje povijesti, a ponovljivost povijesnih zbivanja djelomično je uvjetovana filtriranjem istine od strane ideološki varijabilnih 'centara moći' koji raskrojavaju Povijest lišavajući je autentičnoga pojedinačnog pamćenja i stavljajući je u službu dnevnopolitičkih ciljeva. Pojedinac kao istinski nositelj povijesnih zbivanja nestaje s pozornice Povijesti jer mu je oduzeto pravo glasa. Upravo takvu Povijest kao ideološkoga diskursa vladajuće političke matrice nastoji dekonstruirati pripovjedač svojom «malom» pričom.

Ovakvim poimanjem povijesti unutar njezinoga fikcionalnoga uprizorenja i čitavim popratnim tekstualnim manifestacijama koje je ono izazvalo, roman *Menuet za gitaru* predstavlja kapitalan prijelom s tradicionalnim modelom povijesnoga romana.

Kao drugi primjer navela bih roman Drage Jančara *Galjot*, roman koji bismo unutar paradigme suvremenoga slovenskog povijesnog romana mogli izdvojiti njegovom problematikom lika stranca koja kao svojevrsni semantički čvor zauzima središnje mjesto u tematsko – idejnog sklopu romana te kao takva ujedno predstavlja i optimalnu polaznu točku u njegovu interpretacijsko – analitičkom činu.

Doista ne čudi da je problematika stranca zauzela središnje mjesto unutar povijesnog romana jer upravo taj žanr nerijetko svojim narativnim ustrojem, odabirom teme, ali i ciljem te smislom toga odabira podrazumijeva uključivanje Drugog i to uglavnom uključivanje likova stranaca u obuhvaćeni fikcionalni univerzum. Oni najčešće u priču unose elemente stranoga, tuđega, pogled Drugoga, odnosno čovjeka koji svojim tuđinstvom reflektira i kontrastira sustave vrijednosti sredine u kojoj se nalazi, a svoje tuđinstvo prepoznaje kao suštinu svoga bivanja, preko nje primjećuje okolinu i na nju se odaziva (Lah 2006: 68). U tradicionalnom povijesnom romanu lik stranca najčešće je viđen kroz figuru protivnika, kao neka vrst prijeteće sile i vječnog neprijatelja te kao takav podlijede neizbjegnjim stereotipnim viđenjima. U romanu *Galijot* lik stranca udaljuje se od takvog modela prikazivanja i njegove stroge manihejske perspektive te mu je dodjeljena drugačija funkcija u skladu s idejnom potkom romana.

U postupku tvorbe i realizacije toga drugačijeg koncepta lika stranca, drugačijeg u odnosu na tradicionalni povijesni roman, uočavamo različite narativne postupke koji u konačnici postižu učinak dezintegracije ključne narativne figure kao glavnog nositelja prikazanih zbivanja, a potom i relativizaciju temeljnoga vrijednosnog sklopa unutar kojega se formira i na kojemu počiva ovaj fikcionalni univerzum. Od tih narativnih postupaka ovdje bih spomenula primjerice izrazito ironičnu perspektivu pripovjedača, čime on prestaje biti vrhovna i za či-

tatelja orijentacijska instanca vrednovanja, kao što je to slučaj u tradicionalnoj varijanti i na taj način otvara prostor relativizacije koja po principu domino – efekta destruira snažne i isključive binarizme na kojima počiva zbilja prikazana u tradicionalnom povijesnom romanu. Ključan je ovome romanu način na koji je prikazan lik stranca, odnosno postupak karakterizacije kojime kao da se uvi-jek iznova inzistira na učestalom rasplinjavanju značenjskih sastavnica i detek-cijskih obilježja identiteta ovoga lika. Još je tu i postupak unutrašnje kompozici-je romana koja se sastoji od nekoliko postaja glavnog lika u kojima on poprima uvijek novu društvenu funkciju. U svome slijedu one tvore isprekidan označitelj ovoga lika jer on nije sustav uređenih ekvivalencija koji jamče njegovu čitlji-vost čime je, naravno, narušena cjelovitost njegova označenog, odnosno smisao i značenje njegova lika (Hamon 1999: 455). Funkcija tih višestrukih identiteta jest dezidentificiranje lika stranca i njegova položaja, a to preuzimanje različitih identiteta, odnosno to permanentno stanje «multifrenije» (Gergen prema Gillis 2006: 172) čini lik Johana Ota višestruko referencijskim likom i to po socijalnoj osnovi, kako je to pojasnio P. Hamon (1999: 436). Naime, etiketiranjem određenim društvenim funkcijama okolina nastoji prekriti manjak Otova identiteta izazvan nepoznavanjem tuđeg, stranog, pa bismo mogli reći kako je riječ o pokušaju upotpunjjenja praznina u procesu određenja njegove osobnosti, a socijalne funkcije pritom djeluju kao referentne točke, odnosno kao mesta kojima se postiže, bartovski rečeno, «učinak realnog». Dakle, u nedostatku realne, stvarne slike, ponovo se stvara stereotipno viđenje, ali sada na drugačijoj osnovi, u skladu sa socijalnom funkcijom koju lik Ota u datom trenutku vrši.

Ovdje su spomenuti samo neki primjeri kojima ovaj roman destruira isključive, monolitne, homogene konstrukcije u promišljanju Drugog, u ovome slučaju stranog i manjinskog, važno je pritom uzeti u obzir kako je u idejnem sloju ovoga romana moguće iščitati razne implicitne modele propitivanja identiteta, njegova konstruiranja i djelovanja, kao i podvrgnutosti raznim režimima moći. To se propitivanje kreće u relacijama problematiziranja identiteta kao danog (Ot kao stranac) i identiteta kao proizvedenog (Otove društvene funkcije). Raskrinkavajući brojne u tradicionalnom povijesnom romanu nepokolebljive binarizme (svoje/tuđe, pojedinačno/kolektivno, dobro/loše, privatno/javno itd.), ovaj roman kao da stremi poništavanju raznih konstruiranih kategorija jastva koje onemogućuju ili ograničuju njegovo djelatno polje, čime otvara uvijek brojna i trajno aktualna pitanja ljudske egzistencije.

Zasebnu skupinu suvremenih povijesnih romana čine oni tekstovi koji počinjavaju na sprezi te paradigme s (auto)biografskim diskursom, a kao reprezentativne primjere takvih romana moguće je navesti romane L. Kovačiča *Prišleki* (1984, 1985) i K. Koviča *Pot v Trento* (1994). Ti su (auto)biografski romani,

kao svojevrsne *mikropovijesti* i *ego-dokumenti*, ispreplitanjem fikcionalne novopovijesnosti i (auto)biografije realizirali osebujno viđenje povijesnih zbivanja utemeljenog na radikaliziranoj subjektivizaciji prošlih zbivanja, a ujedno su ponudili i raznovrsna razotkrivanja mehanizama upisivanja subjekta u konstrukciju prošlosti. Oba romana formom obiteljske kronike propituju odnos pojedinačne i opće povijesti unoseći u poznate povijesne događaje «slabe» dokumente vlastite povijesti čime je izrazito naglašen odnos fikcije i stvarnosti koji se ne može promišljati onkraj promišljanja istine o povijesnoj stvarnosti kao konstitutivnoga elementa svakoga subjektiviteta. Upravo na taj način ove osobne male priče dekonstruiraju veliku priču Povijesti.

Kao sasvim osebujno područje proučavanja suvremenoga slovenskog povijesnog romana nameću se autori tzv. *zamejske književnosti* koji u svojim tekstovima problematiziraju određenu povijesnu tematiku. Zanimljivo bi bilo usporediti primjerice A. Rebulu i F. Lipuša, i to posebice u kontekstu afirmacijskog, odnosno negacijskog odnosa prema određenim nacionalnim mitovima koji su implicirani prikazanim povijesnim temama. Taj je pogled «izvana» sasvim sigurno dodatni izazov u interpretaciji povijesnog romana jer, među ostalim, u ključu postmoderne poetike problematizira i/ili relativizira pri/povijest kao mjesto ovjerovljavanja nacionalne i kulturne identifikacije, čime se potencijalno otvara prostor promišljanja alteriteta i akulturacije, kao i možebitne alienacije i dekulturnacije (primjerice u Lipuševu romanu *Stesnitev*).

Posljednju, najsuvremeniju etapu slovenskoga povijesnoga romana čine tekstovi koji nastavljaju modernu relativizacijsku koncepciju povijesti, a kao reprezentativne primjere V. Matajc (2003: 206) navodi sljedeće: roman *Somrak* (1996) Vladimira Kavčiča, Jančarev roman *Katarina, pav in jezuit* (2000), *Galilejev lestenec* (1996) Dušana Merca i roman Tone Perčića *Izganjalec hudiča* (1994). Svima njima zajednička je «transformacija koncepta linearnoga vremena u cikličnost» (Matajc 2003: 207) jer historiografsku objektivnost i linearno – progresivističku zamisao povijesti, na kojima su njihovi prethodnici temeljili idejno – konceptualni sloj svojih romana, suvremeni autori vide tek kao puke konstrukte.

Zaključno valja istaknuti kako je žanr povijesnoga romana u stoljeće i pol svoga razvoja iznjedrio različite podžanrovske varijacije i strukture³ unutar kojih su stavljani različiti naglasci na kompleksan odnos zbiljskoga i fiktivnoga. One se pak mogu razdijeliti u dvije temeljne podžanrovske varijante, tradicionalnu i «novopovijesnu», a njihova se razlika prije svega tiče drugačijeg poimanja povijesti, pa u skladu s time i drugačije konceptualizacije i konstruk-

³ Npr. roman kronika, ratni roman, obiteljske sage, (auto)biografski romani itd.

cije fiktivnog svijeta. Taj pomak u paradigmi žanra moguće je vidjeti u poznatoj Kayserovoj tipologiji i kao pomak od romana zbivanja prema romanu lika ili pak u tipologiji N. Starikove (2000: 30) kao pomak od povjesno-socijalnoga prema povjesno-filozofskom romanu. Naime, suvremena varijanta žanra vrlo često u središtu svoga interesa ima neku osebujnu individu koja promišlja filozofiju povijesti tražeći na različite načine svoje mjesto u njoj. U skladu s time, suvremenim povjesnim romanima danas stupa na pozornicu književnosti kao žanr rasterećen nekadašnjeg balasta služenja zahtjevima izvanknjiznevne zbilje i sa sviješću svojih nekadašnjih ovlasti »najnacionalnije« interpretiranog žanra (Hladnik 2001: 216) te se istovremeno kao književni žanr postmodernog doba odriče velikih pojmoveva apsolutne istine, monološkog jedinstva i objektivnosti znanja. Kao takav, svome se čitatelju ukazuje kao izrazito otvorena forma u propitivanju svih onih sastavnica kulturnog pamćenja koje sudjeluju u tvorbi svakoga pojedinačnog i kolektivnog identiteta.

U širokom spektru modifikacija žanrovske strukture i njegovih pojavnih oblika, povjesni je roman održao kontinuitet razvoja kao malo koji žanr u slovenskoj književnosti. Razlog te njegove uporne, trajne zastupljenosti u žanrovskom sustavu slovenske književnosti, moguće je pronaći u sposobnosti toga žanra da svojom idejnom sferom u tvorbi koje sudjeluju uvijek aktualni odnosi prošloga i sadašnjega, individualnoga i kolektivnoga, svojega i tuđega, progovori o nekim univerzalnim temama koje zaokupljaju svakoga pojedinca neovisno o vremenu u kojem živi, pa se upravo iz tog razloga nameće i kao uvijek iznova zanimljivo područje istraživanja čija aktualnost u pravilu nikada ne završava.

Literatura

- Jan Assman. Kultura sjećanja. *Kultura pamćenja i historija*. Ur. M. Brkljačić i S. Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006. 47–75.
- Peter Burke. *Što je kulturna povijest?* Zagreb: Antibarbarus, 2006.
- John R. Gillis. Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa. *Kultura pamćenja i historija*. Ur. M. Brkljačić i S. Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006. 169–95.
- Philippe Hamon. Za semiološki status lika. *Autor, pripovjedač, lik*. Ur. C. Milana. Osijek: Svjetla grada, 1999. 429–77.

- Miran Hladnik. Slovenski zgodovinski roman danes. *35. seminar slovenskega jezika literature in kulture*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999. 117–36.
- Temeljni problemi historijskog romana. *Razlika/Différence* 1 (2001). 197–223.
- Linda Hutcheon. *Poetika postmodernizma*. Novi Sad: Svetovi, 1996.
- Marko Juvan. O literaturi kot kulturnem spominu. *Primerjalna književnost* 20/2 (1997). 67–82.
- Lloyd S. Kramer. Književnost, kritika i historijska imaginacija: Književni izazov Haydена Whitea i Dominicka LaCapre. *Nova kulturna historija*. Ur. L. Hunt. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
- Klemen Lah. Podoba hrvaških literarnih likov v slovenskih zgodovinskih pripovedih. *Preseganje meje* (ur. M. Hladnik). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006. 67–82.
- Zdenko Lešić. *Nova čitanja. Poststukturalistička čitanka*. Sarajevo: Buybook, 2003.
- Vanesa Matajc. Sodobni in moderni slovenski zgodovinski roman. *Slovenski roman* (ur. M. Hladnik i G. Kocjan). Ljubljana: Center za slovenčino kot drugi/tuji jezik, 2003 (Obdobja 21). 201–11.
- Julijana Matanović (ur.). *Krsto i Lucijan: Rasprave i eseji o povijesnom romanu*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
- Cvjetko Milanja. *Hrvatski novopovijesni roman*. Kolo 11–12 (1994). 1077–98.
- Krešimir Nemec. *Tragom tradicije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1995.
- *Povijest hrvatskog romana (od 1945 do 2000. godine)*. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Vahidin Preljević. Kulturno pamćenje, identitet i književnost. *Razlika/Différence* 10 (2005). 121–33.
- Janez Rotar. Historički roman kao žanrovska inovacija u jugoslavenskim književnostima XX stoljeća. *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti* (ur. F. Grčević i E. Fišer). Zagreb, Varaždin: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1983. 49–62.
- Zgodovinska projekcija – vrstna inovacija v sodobnem zgodovinskem romanu. *Književnost in spoznavanje*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985. 163–205.

Nadežda Starikova. Slovenski zgodovinski roman med vojnoma. *Slovenski roman* (ur. M. Hladnik i G. Kocijan). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2003 (Obdobja 21). 251–57.

Andrea Zlatar. Kako ispričati povijest. *Krsto i Lucija: Rasprave i eseji o povijesnom romanu* (ur. J. Matanović). Zagreb: Naklada Ljevak, 2003. 235–40.

Viktor Žmegač. Povjesni roman danas. *Književnost i filozofija povijesti*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1994. 65–88.

Marija Stanonik

Ljubljana

Odziv hrvaških študentov na predavanja o slovstveni folklori in njihova primerjava s slovenskimi na podlagi vsakoletnih anket

Uvod

Članek se navezuje na odziv dvajsetih hrvaških študentov in študentk južne slavistike z zagrebške Filozofske fakultete o predavanjih iz slovstvene folklore v zimskem semestru študijskega leta 2007/2008. Slovenski študentje in študentke v Ljubljani in Mariboru leta za letom izpolnjujejo vprašalnik in rezultati iz štiriletnega obdobja 1997/1998–2000/2001 so bili na podlagi šestinosemdeset sodelujočih predstavljeni javnosti leta 2004.¹

Oboji so odgovarjali na enajst enakih vprašanj, ki so tu krepko tiskana:

I. Analiza vprašalnika s hrvaške strani

1. Ste na predavanjih pridobili, kar ste pričakovali?

Odgovor na to vprašanje je prezrt dvakrat, neodločnost se opazi enkrat: *Ne vem.* Brez pričakovanj sta se srečali s predmetom dve študentki: *Nisem nikaj pričakovala, tako da ...; Iskreno, nisam ništa očekivala, tako da ...*² Razočaranje prizna ena: *Nisem pridobila vse, kar sem pričakovala.*

Pogojno zadovoljstvo se pojavi dvakrat: *Uglavnem ja. Uglavnom vse kaj sam pričakovala.* Pritrdilen odgovor se pojavi dvanajstkrat, od tega osemkrat brez komentarja (sedemkrat *Ja* in enkrat *Da*), štirikrat pa z dobrohotnim pripisom: *Strinjam se, da sem dobil, kar (prečrtal) kaj sem pričakoval; Nisem nič pričakovala. Bilo je zanimivo, nekaj novega; Ja, bilo je zelo zanimivo; Ja, sem, ker je bilo vse zelo dobro razloženo.*

2. Predlagate več a) o teoriji slovstvene folklore; b) iz zgodovine slovenske slovstvene folklore; c) analiz o besedilih in njihovih interpretacij?

¹ Marija Stanonik, Anketa o predavanjih iz slovstvene folkloristike, *Slovstvena folkloristika* 3/2 (4) (2004). 47–51.

² Kadar se dva docela enaka ali skoraj enaka odgovora pojavita eden za drugim, gre mogoče za skupno komentirano stališče ali pasivno prepisovanje?!

- a) Brez odgovora je ostalo sedem anketnih listov, predlog je odklonilo pet vprašanih, neodločen odgovor se pojavi trikrat, dvakrat pa je pritrdirjen.
- b) Odgovor tu izostane trinajstkrat, petkrat je odklonilen, en je neodločen in en pritrdirjen.
- c) Ta rubrika ostane prazna le trikrat. Značilno je, da tu ni nobenega odklonilnega odgovora, neodločna sta dva, pritrdirilnih osem, od tega trije s pripisom: *Ne zdi mi se odveč pomembno; Možda več o tem; O tem predlagam več.*

3. Se strinjate z obiskom priovedovalcev/pevcev na terenu?

Nad predlogom je navdušenih kar petnajst vprašanih, nekateri to poudarijo še grafično in s končnim ločilom: *JA!*, drugi z modalnim pristavkom: *Ja, seveda; Da, absolutno; Ja, to bi bilo zelo zanimivo; Ja, to bi bilo zelo v redu.* Tako možnost izrecno odklonita, toda eden le pogojno: *Če oni pridejo k nam (nimam prostega časa za potovanja, ker delam).*

4. Želite imeti ilustrativno gradivo?

Brez odgovora ostane le en primer, dva ga vsak zase ali družno odklanjata: *Ni treba*, v nasprotju s šestnajstimi pritrdirilnimi odgovori, med katerimi jih je nekaj s tudi več osebne zavzetosti: *Da, naravno; Želela bi; Seveda; Ja, bi; Ja, menim, da bi bilo dobro, če bi imeli več ilustracij oziroma slik, na primer prezentacijo v Power Pointu ali kaj takšnega.*

5. Kaj predlagate v ta namen?

Zadnji odgovor v prejšnji rubriki pravzaprav že sodi sem in se dobro prilega naslednjima, ki si prav tako želita sodobno tehnično opremo: *Kot prvo, boljšo učilnico z kompjutorjem in projektorjem, lažje je sprejemati gradivo s slikami oz. vizualno; Grafoskope, projektare uvesti na nastavu.* Najde se tudi klasično zaledje: *Nekakšne knjige ali pesmi, kaj takega, toda najbolj zadene žebljico na glavico: Terensku nastavu.*

V zadregi z odgovorom jih je bilo osem, toda le eden je bil konkreten: *?Ne vem*, brez odgovora je ostalo pet anketnih listov.

6. Se strinjate, da se z vsebino referatov seznanite vsi?

Zagrebški študentje niso imeli referatov, zato je bilo to vprašanje zanje brezpredmetno, toda trije odgovori so vredni pozornosti zaradi logičnega odziva in jezikovnih različic: *Nisem imel referata; Nismo imeli referatov; Nismo imali referate.* Eden od študentov se hudomušno namuza: *Ne bi bilo loše, makar sumjam, da je itko lud za referatima.*

7. Ali se vam zdi to izguba časa in bi se z delom, ki ga obravnava referat, raje seznanili sami?

Glede na to, da se to vprašanje navezuje na prejšnje, je tudi tu pri večini odgovorov opaziti zadrgo, razen pri enem, ki vztrajno sledi svoji viziji: *Ni izguba časa, ampak bi bilo bolj zanimivo, če bi, spet ponavljam, imeli kakšno 'vizualno stimulacijo', ker se tako lažje učimo.*

Zagrebški študentje spet pridejo na trdna tla pri naslednjem vprašanju.

8. Vas posamezni sprehodi v etnologijo veselijo ali se z njimi ne strinjate? Zakaj ne?

Vprašanje so preskočili le trije, v zadregi za odgovor se je znašel eden, eden z njim ni jasen, tako ravnanje odklonita dva, eden pogojno: *Da, ali ne previše. Nije mi toliko zanimljivo*; drugi očitno: *Ne strinjam se z njimi, ker me ne zanimajo.*

Priridilnih je deset odgovorov, od tega šestkrat z istim glagolom *veseliti se*: *Veselijo. Ja, me veselijo. Me veselijo.* (dvakrat). *Veselijo me* (dvakrat). *Veselijo me, ker imam rada etnologijo.* Dopolnila dejajo odgovorom večjo polnokrvnost: *Strinjam se s posamezni[mi] sprehodi v etnologijo. Etnologija je zelo zanimivo področje in vsebina vsakega naroda, zato je zanimiva in je dobro vedeti kaj tudi o njej.*

9. Vas primerjava posameznih vprašanj iz slovstvene folklore z literaturo privlači? Ali ste o vsem tem slišali že na drugih predavanjih? Kaj predlagate za izboljšavo?

Po en odgovor na to točko je spregledan, neodločen in odklonilen. Sicer so se ji zagrebški študentje kar posvetili, vendar z različnim težiščem. Le nekaj odgovorov je dvodelnih, nekateri se nanašajo samo na prvo vprašanje in drugi samo na drugo.

a) Primerjavi slovstvene folklore z literaturo je naklonjeno devet vprašanih in eden med njimi razmišlja dolgoročno: *Povezava med slovstveno folkloro in literaturo je zanimiva in bi bilo koristno naučiti se več o tem (posebej za diplomsko radnjo).*

b) Trinajstkrat se zgolj v nikalnici ali v različicah kratkih stavkov ponovi priznanje, da o tem na drugih predavanjih niso slišali. Primeri: *Nisem o tem že slišala. Me privlači, nisem že slišala na drugih predavanjih. Nisem nikdi slišala o slovstveni folklori. Privlači, nisem že slišal na drugih predavanjih.* Členek še je v odgovorih kar trikrat zamenjan z že. Tudi v sklanjanju se pojavi kakšna težava, morda tudi v razumevanju vprašanja: *Pred teh predavanj (sic!) sploh ni-*

sem nič slišala. Nisam puno čula o slov. narodnoj književnosti, ali su mi neke teme zanimljive.

c) Na tretje vprašanje v 9. točki se nanaša edini odgovor: *Da uvedemo slušanje slovenske folklorne glazbe i da se na taj način više približimo slovenskoj tradiciji. Otič u kakav muzej, takoče.*

10. Kaj vas je na letošnjih predavanjih privlačilo?

Odgovor na to vprašanje je bil spregledan šestkrat, zadrega se pojavi trikrat, eden pa pošteno prizna: *Nisem bil na letošnjih predavanj[ih].*

Prvi pozitiven odgovor je splošen: *Zanimivo je bilo.* Drugi že bolj precizen: *Zanimljive teme.* Tretji pa čisto konkreten: *Pravljic[e].* Dva sta zadovoljna s predmetom kot takim: *Tema, všeč mi je folklor in narodne pravljice. Nasprosto zgodovina slov. slovstvene folklore.* Prav tako dva pa dajeta kompliment samemu podajanju: *Ugodan ambijent na predavanju. Atmosfera.*

11. Kaj vas je na njih odbijalo?

Brez odgovora pri tej točki je ostalo šest študentov, v zadregi širje, eden nejasen in eden trdi, da ga ni odbijalo: *Nič.* Toda eno od študentk so dolgočasila slovenska narečja: *Slušanje slovenskih dialekata – dosadno.* Njenemu kolegu je manjkala aplikacija teorije: *Nezainteresiranost za gradivo, teorija bez prakse i nema baš nekakvog efekta na današnju mladež.* Drugemu pa: *Premanj [sic!] literature.* Vendar je večina imela težave z razumevanjem, kar sta pošteno priznali dve študentki: *Ne razumem vse. To, kaj veliko stvari ne razumem.*

12. Dodajte, o čemer tu ni vprašanja, pa bi želeli izreči svoje stališče!

Dva sta se pritožila nad preveč dolgimi predavanji, širje so pustili prazen prostor, trije pa le poševnico v znamenje, da o tem ne želijo govoriti. Tretja daje v premislek: *Ne vem, ampak bilo bi bolje, če bi imali več konverzacije.*

Toda smisel vsemu prizadovanju in piko na i daje naslednje stališče: *Bilo bi zelo dobro, če bi bilo še več predavanj kot so bila ta, ker na ta način lahko spoznamo kulturo, saj ne moremo samo jezika obravnavati.*

II. Primerjalna kvalitativna analiza

Smisel predstavljenega vprašalnika je predvsem želja po povratni informaciji: da se v prihodnje izboljšajo vsaj subjektivne sestavine študijskih srečevanj s študenti, če že za objektivne ni veliko možnosti. Struktura ankete z enoznačnimi odgovori omogoča golo in jasno kvantitativno primerjalno analizo, kar bi bilo za tukajšnji namen odlično izhodišče. Vprašalnik pa pri odgovorih dopušča več

osebne note, kar se lepo vidi pri odgovorih študentov ne le s slovenske ampak tudi s hrvaške strani.

Ob prvem vprašanju je pri obojih mogoče govoriti o povprečnem zadovoljstvu. Pri drugem se hrvaški študenti strinjajo s slovenskimi, ki si poleg teorije in zgodovine slovstvene folklore želijo več pozornosti njeni poetiki, za kar pri predavanjih praviloma zmanjka časa. Enako kot v Ljubljani in v Mariboru so imenovani študentje v Zagrebu navdušeni nad predlogom, da bi se lahko srečali z nosilci slovstvene folklore v njihovem domačem okolju. Pri odgovorih na to vprašanje je očitna večja individualna diferenciacija. Ujemajo se tudi pri predlogu za več ilustrativnega gradiva. To je utemeljeno z več možnosti za konkretno abstraktno podane snovi in v splošnih težnjah iz naših dni za njeno čim večjo vizualizacijo. Slovenski predlogi so v ta namen zelo razčlenjeni, hrvaških je manj, toda v načelu z njimi soglašajo, saj je vsakega od njih mogoče postaviti ob bok eni od že obstoječih rubrik.

Če preskočimo šesto in sedmo vprašanje, so hrvaški in slovenski študentje spet na isti ladji od osmega naprej.³ Ob njem se v primerjavi s slovenskimi zdijo hrvaški odgovori bolj zadržani, toda tisti, ki so naklonjeni »sprehodom v etnologijo«, uporabljajo enake slovnične kategorije in lekseme: veseliti, koristen, zanimiv. Jezikovni okornosti navkljub je ena in edina hrvaška utemeljitev takega početja presenetljivo blizu slovenskim. Kaj pa izleti v literaturo? Tu se hrvaški študentje v primerjavi s slovenskimi in prejšnjim vprašanjem bolj razživijo. Med njimi eden, čeprav je šele v drugem letniku, razmišlja celo o diplomske nalogi.

Zadnja tri vprašanja omogočajo odgovore subjektivne narave. Vsakemu predavatelju godi, če študentje vzljubijo njegov predmet. Upam, da naklonjenost v vseh treh univerzitetnih središčih v tokratnem primeru nista zgolj posledica oljke in vljudnosti. Saj na drugi strani obstaja tudi možnost kritične drže, katere sporočilo je za avtorja vprašalnika pravzaprav najpomembnejše. Glede na predmet kritike se hrvaški in slovenski študentje razhajajo prav na tistem mestu, kjer so se predavanja razlikovala po snovi. Za objektivne pa je treba presoditi jezikovne težave, kar je sem in tja tudi omejilo razumevanje teorije. Prav tako se odgovori slovenskih in hrvaških študentov razhajajo pri vabilu, naj dodajo, kar doslej niso mogli povedati. Slovenski predlogi se nanašajo predvsem na oblike seminarskih nalog, hrvaška pa ravno z nasprotnima predlogoma dokazujeta, kako smo si ljudje med seboj različni in je težko vsem ustreči.

³ V anketi je posvečeno tej tematiki 7. vprašanje.

Primerjava odgovorov slovenskih in hrvaških študentov je predvsem pokazala, da študentska populacija nikakor ni homogena, ampak notranje izredno diferencirana in strukturirana. Da posameznik v njej ni potopljen v maso, temveč je sposoben razmišljati s svojo glavo in pripravljen tvegati resnico, četudi ni prijetna, toda tudi dati priznanje, kdor ga zasluži.

Miran Hladnik

Ljubljana

Gradnikovi jugoslovanski stiki

Peta in zadnja knjiga *Zbranega dela* Aloja Gradnika, ki ga sva ga s Tonetom Pretnarjem začela urejati leta 1983, prinaša pesnikova pisma, intervju z Marjo Boršnikovo in bibliografijo njegovih prevodov. Hrvaški naslovni so bili Fran Ilešič, Rikard Katalinić Jeretov in Vladimir Nazor, del hrvaške korespondence pa je izgubljen (družina Batagelj iz Opatije, prevajalec Dubravko Ivančan, Slovenski dom v Zagrebu, antropozof Slavko Župić). Gradnikovi prevodi iz hrvaške in srbske književnosti obsegajo knjige srbskih in knjige hrvaških novel, več knjig Jovana Jovanovića-Zmaja, Vuka Stefanovića Karadžića in srbskih narodnih pripovedk, Branka Radičevića, Branka Čopića, Silvija Strahimira Kranjčevića, Njegošev *Gorski venec*, dve Nazorjevi drami in Mažuranićevo *Smrt Smail age Čengijića*. V periodiki so ostali prevodi Dobriše Cesarića, Milana Ćurćina, Mileta Jakšića, Jureta Jurića, Petra Kočića, Miroslava Krleže, Zdenke Markovićeve, Branislava Nušića, Alekse Šantića, Antuna Branka Šimića, Dragutina Tadijanovića, Tina Ujevića, Filipa Višnjića in ljudskih pesmi jugoslovanskih narodov.

Alojz Gradnik je bil, tako kot je bilo to značilno za intelektualce njegove generacije, še posebej pa za tiste z roba nacionalno ogroženega prostora, prepričan Jugoslovan in »srbofil«. Po razpadu Avstro-Ogrske je emigriral iz rodnih krajev, ki so po prvi svetovni vojni pripadli Italiji, v Jugoslavijo in si kot pravni strokovnjak priskrbel službo na zunanjem ministrstvu v Beogradu (1920–22). Imel je status vicekonzula (»attaché au ministère des affaires étrangères«), vendar je zaradi šikan nadrejenih in brezdelnih kolegov v Pašićevi vladi, odtegnitve plače in zaradi bolezni mesto razočaran zapustil. V Beograd se je vrnil še enkrat kot sodnik vrhovnega sodišča za zaščito države (»sem tu v Beogradu pri 'Krvavi rihti'«) leta 1929 in 1930 in se v tej vlogi grdo zameril tako politični levici kot desnici: levici zato, ker je bil preiskovalec v procesu v Veliki Kikindi proti avtorjem antologije socialne lirike z naslovom *Knjiga drugova*, med katerimi je bilo precej Slovencev, ki so jim očitali protidržavno delovanje, desnici pa zato, ker je potrdil visoke zaporne in tudi smrtne kazni ustaškim teroristom. V letih med 1936 in 1941 je bil sodnik Stola sedmorice v Zagrebu, kasacijskoga sodišča, ki je bilo najvišja sodna inštanca prve Jugoslavije. O življenju v Beogradu in Zagrebu je natanko poročal Marji Boršnik, ki je 1954. leta z njim napravila intervju in ga objavila v reviji *Nova obzorja* in v knjižni obliki pod naslovom *Pogovori s pesnikom Gradnikom*.

V Beogradu se je Gradnik osebno seznanil s književniki Branislavom Nušićem, Simo Pandurovićem, Veljkom Petrovićem, Desanko Maksimović, Milantom Ćurčinom. V njegovem ministrstvu je bil tudi Ivo Andrić, ki se je živo zanimal za položaj in usodo primorskih Slovencev pod Italijo. Z Milanom Rakićem, ki je delal prav tam, se ni seznanil, pač pa s hrvaškima pesnikoma Gustavom Krklecem in Tinom Ujevićem, vendar z vsemi bolj bežno. Beograjski literati niso imeli ne društva ne lokala, kjer bi se shajali. Z Ujevićem se je večkrat srečal v kavarni Moskva, kjer je bil ta stalen gost. Spominja se, da je bil »kaj nemarno oblečen, pravi bohem, in je živel povsem svojsko življenje«. Ne-kajkrat je bil na obisku pri Nušiću, ki je sicer imel lepo vilo ob Donavi, vendar je raje pisal v miniaturni sobici v hiši nekega svojega prijatelja: »Kadar sem prišel tja k njemu, sem ga zmerom našel pri pisanju.« Nušić je bil humorist tudi v osebnih stikih, o literaturi nista govorila, se je pa zelo zanimal za Slovence. Slovencem je bila naklonjena tudi Desanka Maksimović, ki se Gradniku ni zdeila zanimiva kot ženska, ampak kot človeško pristršno in izredno ljubezniwo bitje. Čisto drugačna je bila pisateljica Izidora Sekulić, ki je ni ohranil v najlepšem spominu.

Prebiral je Jovana Dučića, Alekso Šantića, Vojislava Ilića, Simo Pandurovića, Vladislava Petković Disa, Lazo K. Lazarevića, Petra Kočića, Radoja Domanovića, Nušića, Svetozarja Čorovića, Borisava Stankovića. Začel je pre-vajati Šantića, ki mu je najbolj ugajal, Zmajeve otroške in ljubezenske pesmi; prevod njegove zbirke *Djulići uveoci* je po prihodu v Ljubljano izgubil. Z Dučićem se je osebno seznanil šele pozneje, na kongresu PEN-kluba v Budim-pešti, kjer je bil Dučić takrat v veleposlaništву. Leta 1934 ga je srečal v konzularni službi v Rimu in kosil z njim. Zdel se mu je izredno vljuden in uglajen in je spominjal na dubrovniške patricije iz njegovih sonetov, čeprav je bil iz čisto navadne družine iz Mostarja.

Drugič je bil Gradnik v Beogradu v času nastopa nadrealistov, vendar ni imel z njimi nič. Ni mu bilo všeč njihovo modno zgledovanje po Parizu in bla-groval je Slovence, ki jim je bil nadrealizem na srečo prihranjen. Osebno se je seznanil samo z Desimirjem Blagojevićem iz te skupine, mimo nje pa z Dragonom Aleksićem in Radem Draincem; slednji je dvigal precej prahu z vsebinsko drznimi in izzivalnimi verzi v prostem ritmu, ki jih je mladina na recitacijskih večerih sprejemala z navdušenim ploskanjem. Na enega teh večerov je bil povabljen tudi Gradnik, a ni imel občutka, da ga je občinstvo kaj dosti razumelo.

V zagrebški bolnici na Šalati je bil leta 1935 zaradi katarja čelne votline operiran na sinusih. Operiral ga je doktor Branimir Gušić, asistent doktorja Anteja Šercerja (oba sta bila znana hrvaška otolaringologa). Bolnega so nadrejeni, ki so bili do njega sovražno razpoloženi, službeno prestavili iz Ljubljane v Split, ven-

dar je zaprosil za bolezenski dopust, bil avgusta 1936 postavljen za sodnika Stola sedmorice v Zagrebu in se preselil tja.

Političnim činiteljem, ki so imeli tedaj usodo Slovenije v rokah, je bilo očvidno mnogo do tega, da ne bom sodnik na slovenskem oddelku Stola sedmorice. Zato so izposlovali moje imenovanje k hrvatskemu oddelku. Kljub temu, da po svoji narodnosti nisem spadal tja in sem – dasiravno nehote – tako rekoč odjedal mesto hrvatskemu sodniku, so me moji novi tovariši, Hrvatje in Srbi, sprejeli s pravo tovariško prisrčnostjo, ki je ostala neskaljena do konca moje službe v Zagrebu.

Delo, ki smo ga morali opravljati, je bilo ogromno. Prideljen civilnemu senatu sem imel opravka le s civilnimi pravdami. Seje so bile le enkrat na teden in le tedaj smo prihajali na sodišče. Seveda paš in ne kakor sodniki Stola sedmorice pred prvo svetovno vojno v dvovprežni kočiji. To mi je pravila stara gospa iz stare zagrebške, nekoč imenitne rodbine, dodavši: „Ja, to je bila visoka gospoda: presvitli, prvi za banom“. Naslov ‚Presvitli‘ nam je ostal, ker tako so nas še vedno nagovarjali ‚služitelji‘, ki so nam prinašali spise na stanovanje in jih dan pred sejo odnašali.

To ni bil Gradnikov prvi kontakt z Zagrebom. Že leta 1921 se je začel dopisovati z literarnim zgodovinarjem **Franom Ilešičem** (1871–1941), ki je bil od 1919 dalje profesor slovenskega jezika in književnosti na zagrebški univerzi, tudi privrženec jugoslovanske ideje in avtor razprav o ilirizmu, Vrazu in Prešernu. Gradnik mu je povedal, da je kot prvi zvezek zbirke *Zabavna knjižica*, ki je leta 1920 začela izhajati pri Narodni tiskarni v Gorici, izdal zbirko srbskih novel *Božje solze* in da ima v načrtu še zbirko hrvaških novel. Ker hrvaške literature ni dobro poznal, ga je prosil za pomoč pri izboru in ga poučil o kriterijih: »Ozirati se je pri tem ne samo na politično cenzuro ital. ampak tudi na cerkveno, ker se te knjige priporočajo od naših duhovnikov na Goriškem tudi v cerkvi.« Hrvške povesti je izdal pod naslovom *Zlata srca: Hrvatske povedi* v 3. zvezku Zabavne knjižice pri Goriški matici leta 1922.

Ilešiča je spraševal, če obstaja »kakšna kratka diferencialna slovница za slov.-hrvaški jezik tj. za Srbohrvate, ki se hočejo učiti slovenščine« in »ali imamo kakšen hrvaško-slov. ‚Rečnik‘« Oboje je potreboval za regenta Alexandra Karadžorđevića, preden je ta avgusta 1922 postal kralj. Želel je nekaj podobnega, kot je bila leta 1879 pri Matici slovenski izšla *Hrvatska slovница za Slovence*, ki jo je sestavil Franjo Marn, in *Rječnik hrvatsko-slovenski*, ki ga je »za slovenske svoje članove« izdala Matica Hrvatska (2. izdaja 1895). Gradnik je svoja jugoslovanska čustva izražal tudi z verzi in s članstvom v komisiji za postavitev spomenika Aleksandru I.

Po izidu zbirke *Svetle samote* je Gradnik Ilešiča neženirano na dopisnici prošil za oceno knjige. Ilešič mu je željo izpolnil v zagrebških *Novostih* 24. 3.

1933. Sicer pa je o Gradniku pisal že precej prej: 1913. je v *Slovanu* ocenil njegov prevod Sema Benellija *Ljubezen treh kraljev: Tragičen poem v treh dejanjih*, ki jo je izdal Gradnik v samozaložbi v Gorici.

Gradnik si je nadvse podjetno želel ocen tudi zunaj slovenskega recepcionskega kroga. O tem priča pismo hrvaškemu pesniku Istre **Rikardu Kataliniću Jereštuovu** (1869 Voloska – 1954 Split) konec decembra 1932 v Split, ko ga v imenu založbe prosi za recenzijo: »molim Vas, da napišete jednu recenziju za 'Novu Dobu' ili koji drugi list, pa Vas molim i to, da mi pošljete jedan primerak dotičnog lista.« V splitskem časopisu *Novo doba* je nepodpisano poročilo o *Svetlih samotah* izšlo 8. 3. 1933. S slovensko literaturo se je Katalinić najbrž seznanil med 1. svetovno vojno v Ljubljani, kjer je bil vojak.

Gotovo je bil najpomembnejši Gradnikov hrvaški korespondent **Vladimir Nazor** (1876–1949), po 2. svetovni vojni prvi predsednik hrvaške skupščine. Leta 1916 je Gradnik poročal Župančiču, da želi Nazor oceniti njegove *Padajoče zvezde v Savremeniku*, in ga prosi, naj mu založnik pošlje recenzijski izvod. Nazor pa ni napisal ocene, ampak pesem o *Padajočih zvezdah*; izšla je v tretjem delu njegove *Lirike* leta 1918:

... Ljubav ih je maknula
S visine plave; ljubav ih je užgala,
Da svojim sjajem poslednjim
Toj tuzi našoj vedre staze pokažu,
Po kojim će se u dan sreće dignuti
Zvijezde nove, zvijezde – što ih čekamo.

(Zvijezde, koje padaju. A. Gradniku,
autoru zbirke ‚Padajoče zvezde‘.)

Osebno se takrat še nista poznala. Nazorja je srečal prvič v Zagrebu šele leta 1930, a še takrat samo mimogrede. Obiskal ga je na stanovanju v nekem mladinskem domu na Josipovcu, ki mu je bil tedaj ravnatelj. Kasneje se je z njim skoraj redno srečeval v kavarni Carlton, kamor je Nazor vsak dan okrog 15. do 17. ure prihajal prebirat časopisje. Sedel je vedno na istem prostoru v kotu in plačilni natakar je skrbno pazil na to, da ni nihče drug zasedel zanj rezerviranega mesta. Sem so ob istem času prihajali tudi Nazorjevi sogovorniki doktor Slavko Župić, profesor Antun Barac in pesnik Ivan Goran Kovačić. Debatirali so o domači in tuji književnosti, sama z Nazorjem pa običajno o prevodih. Nazor je takrat prevajal Dantejevo komedijo, Gradnik pa je brusil prevod Michelangelovih sonetov. Nazor je od Gradnika prepisal sonete, ki jih je Ludvik Becadelli poslal iz Dubrovnika Michelangelu in jih prej ni poznal, ter jih pozneje prevedel. Nazorju so očitali, da vsi njegovi prevodi dišijo po njem in odgovoril je kritikom z izjavo, ki je bila Gradniku zelo všeč, da »ne more drugače kakor

'nazorirati'». S tem je posredno odgovoril kritikom, ki so trdili, da je njegova *Kitajska lirika* bolj Gradnikova kot kitajska.

Nazor je pozneje stanoval v lastni vili v Gregorjančevi ulici daleč od središča mesta in za razliko od Gradnika ni hodil na daljše sprehode. Vila je stala visoko na griču s prekrasnim razgledom, gospodinjila mu je sestra. V delovni sobi je imel na več policah skrbno urejene rokopise. Gradnika, ki je nekaj dal na meščanski standard življenja in bil zelo zainteresiran za umetnost, je presenetilo, da se je Nazor zadovoljil s cenenim in zastarelom pohištvom in da ni imel v svojih sobah niti ene izvirne slike kakega priznanega hrvaškega slikarja, ampak kičaste reprodukcije, značilne za vaške gostilne. O Nazorjevem odnosu do slovenske književnosti pravi:

Kolikor sem mogel dognati, se Nazor ni zanimal kdo ve kaj za našo književnost, morda zato, ker mu je razumevanje našega jezika delalo precejšnje težave. Vedel je nekaj o Aškercu in Cankarju, a ne mnogo. Poznal pa je in zelo cenil Župančiča in ga je nekaj iz Cicibana prevedel za neko čitanko. Ko sem nekoč videl, da Prešerna prav malo, pravzaprav nič ne pozna, sem mu prinesel svojo knjigo Prešernovih poezij. Čez nekaj časa mi jo je vrnil s sodbo, ki me je zelo zaprepastila. Če se dobro spominjam, je ob neki priložnosti po zadnji vojni to svojo čudno sodbo o Prešernu popravil.

1948 je Gradnik Nazorju sporočil, da je prevedel njegovi dve drami *Rdečko kapico* (Crvenkapica) in *Pepelko* (Pepeljuga), ki sta izšli leta prej v 6. knjigi *Djela Vladimira Nazora* v uredništvu Antuna Barca, in ga prosil za dovoljenje za objavo: »[P]a Vas u smislu zakona o tisku molim za dozvolu, da se ti prevodi objave u stampi Mladinske založbe.« *Pepelka* je bila uprizorjena 1950 v Šentjakobskem gledališču, objavljena pa ni bila, v rokopisu je ostala tudi *Rdeča kapica*.

Mogoče lahko med hrvaške vplive prištejemo tudi **Rudolfa Steinerja** (1861–1925), teozofa, ezoterika, utemeljitelja waldorfske vzgoje, pisatelja in literarnega zgodbopisarja, ki je bil rojen na Hrvaškem. Z njegovo antropozofijo ga je seznanil v Beogradu leta 1920 hrvaški zdravnik **Slavko (Stanislav) Župić** (1897–1973), predsednik antropozofskega društva, ki je imel na predavanjih, ki se jih je redno udeleževal tudi Gradnik, vedno polno poslušalcev. Gradnik se je natančneje posvetil antropozofiji v 30. letih, ko sta oba z Župičem živela v Zagrebu. Prebral je nekaj Steinerjevih brošur in knjig, vendar se za nauk ni čisto ogrel, čeprav je najti sledi te filozofije v *Večnih studencih*, pač zaradi panteizma, preko katerega je Gradnik soroden tudi Nazorju. Župić je bil razgledan po vseh področjih umetnosti in je avtor serije študij o Nazorju in o Steinerjevi filozofiji. Gradnik je Župiću posvetil pesem, o določenih prijateljskih stikih priča

22 pisem Klare in Slavka Župiča v njegovi zapuščini, nič pa ni znano o morebitnih Gradnikovih pismih v Župičevi zapuščini.

Ivan Goran Kovačić (1913–43), ki je o Gradnikovi zbirki *Zlate lestve* pisal leta 1940 v *Novostih*, je Gradnika večkrat obiskal na domu. Gradnik se je spominjal Kovačičeve vedrine, živahnosti, smeha in njegovih duhovitih domislic: »Bil je mlad, krepak, zdrav, čeden po obrazu in postavi, vihav v kretnjah in mislih. Za moje delo se je zelo zanimal in ga je tudi prevajal v hrvaščino. Ne bom govoril, kako mi je bilo hudo, ko sem zvedel za njegov žalostni konec.« Med vojno so ga ubili četniki in njegov grob ni poznan.

Prijetno družbo je našel Gradnik v ljubeznivo odrezavem literarnem zgodovinarju profesorju **Antunu Barcu** (1894–1955; ohranjena so tri njegova pisma Gradniku med leti 1948–53), ki ga je osvojil s »plemenito pojavo, z zadržano mirnostjo in tehtno preudarno besedo« ter z elegantnim slogom. Sicer je Gradnik živel v Zagrebu več ali manj osamljen in predan pisanju.

Razburljivo je bilo Gradnikovo slovo od Zagreba. Že prva leta bivanja v Zagrebu je opazil, kako je »meščanski sloj močno podminiran z ustaško propagando«. Vedel je, da bi polom Jugoslavije imel za neizogibno posledico ustaško oblast na Hrvaskem, česar se je bal, ker je leta 1930 kot preiskovalni sodnik Državnega sodišča za zaščito države v Zagrebu vodil preiskavo proti večji skupini ustaških teroristov, ki so v Zagrebu ubili lastnika dnevnika *Novosti* Josipa Šlegla in izvršili še druga teroristična dejanja z bombami, podtaknjениmi v železniške vagone in javna poslopja. Zaprosil je za premestitev k Vrhovnemu sodišču, ki se je 1939 preselilo iz Zagreba v Ljubljano in se z vrhovnim javnim tožilcem Hrvatom Milanovićem dogovoril za menjavo službenih mest. Dekret za premestitev je minister za pravosodje Laza Marković že podpisal, vendar je zaradi nasprotovanja Gradnikovih klerikalnih ljubljanskih političnih nasprotnikov Antona Korošca in Janeza E. Kreka obtičal v Zagrebu. Ko so Nemci vkorakali v Zagreb, je bil

priča ostudnemu prizoru, ko so zagrebške gospe in gospodične kakor nore objemale in poljubljale nemške tankiste in posipale nje in njih tanke s cvetjem, medtem ko so nemški vojaki z nasajenimi bajoneti gnali preko istega trga in mimo teh zagrebških lajder vse raztrgane, blatne in sestradiane naše vojake, zajete na fronti tam nekje pri Koprivnici.

Ker je novi ustaški režim takoj ukazal zapreti vse tiste sodnike in javne tožilce, ki so sodelovali v procesu proti ustašem, je aretacijo pričakoval tudi Gradnik. Minila pa sta dva dolga mučna meseca, preden se je policija pojavila na njegovih vratih. Vtaknili so ga v celico, polno židovskih trgovcev in intelektualcev, ki so ga »z največjo vljudnostjo sprejeli medse«. Skoraj vsi so ležali na tleh, njemu pa je priletni bivši ban Mihajlović odstopil polovico svojega lesene-

ga ležišča. Že naslednje jutro so ga brez zaslišanja odpeljali v nabito polno razpravno dvorano. Obtožili so ga, da je zapornike zasliševal s pištolo in jih pretepal. Nobena od prič ni potrdila obtožb, zato se je že skoraj oddahnil, tedaj pa je med pričami nastopil edini intelektualец med ustaši, bivši tajnik Hrvatske matice in kasnejši minister prosvete v ustaški vladi dr. Mile Starčević, in mu očital izjavu, da je dr. Pavelić prodal Dalmacijo Italijanom. To bi pomenilo narodno izdajo in smrtno kazen. Po nekaj dnevih premora (medtem je del časa bival v umazani celici s kriminalci) je pričal njegov pravniški kolega, »doglavnik« dr. Mile Budak, ki je bil leta 1930 zagovornik enega od tedanjih obtožencev, v policijski preiskavi pa je bil tudi on med aretiranci. Gradniku je očital samo, da je vodil preiskavo s pretirano in nepotrebno natančnostjo. Gradnik je ugovarjal, češ da za tako postopanje zaslubi priznanje, ne pa grajo:

Vi [...] ste vložili na državno tožišče pritožbo, da je policija že davno prekoračila po zakonu določeni ji osemnevni rok za preiskavo, in ste zahtevali, da se vsi aretiranci izročijo sodišču, glede sebe pa ste predlagali, da vas kot nekrivega izpuste iz zapora. Jaz sem izročil vašo vlogo predsedniku državnega sodišča s predlogom, da se vaši pritožbi ugodi. Ker se predsednik ni hotel pridružiti mojemu mnenju in, kar se tiče vas, predlogu, da se postopanje proti vam sploh ustavi, sem vso zadevo predložil plenarni seji državnega sodišča, ki je odobrila moje stališče in odredila, da se po mojem predlogu dr. Budak izpušti, ostali pa odvedejo v sodne zapore. Tako ste bili samo zaradi moje natančnosti izpuščeni iz zapora, ki bi bil sicer lahko trajal še celo leto.

Budak je tej sodbi pritrdil: »Istina, sećam se. Onda znate, šta? [...] ja ču za vas sve učiniti, da vas odavde odvedem!« Naslednje jutro sta ga dva detektiva v avtomobilu prepeljala čez državno mejo prav do Metlike na vlak za Ljubljano.

V Ljubljani pa težav še ni bilo konec. Govorilo se je, da ga je rešil iz ustaške ječe sam Mussolini, ker naj bi mu poslal svojo antologijo *Italijanske lirike*, ki je izšla jeseni 1940 in vzbudila mnogo zanimanja tudi v Zagrebu. Vladimir Nazor je nanjo opozoril tedanjega ravnatelja italijanskega inštituta, ta pa jo je najbrž po uradni dolžnosti poslal na italijanski konzulat. Drugo opravljivo govorico, češ da je bil izpuščen iz ustaške ječe po posredovanju pisateljice Ade Negri, je zavril italijanski slavist Umberto Urbani.

Po drugi svetovni vojni je bil Gradnik v pogostejših pisemskih stikih z rodino **Batagelj**, ki je živel v Matuljih, Opatiji in Voloski. Nino Batagelj si je kot slovenski pisatelj, živeč na Hrvaškem, zaman prizadeval za članstvo v Društvu slovenskih pisateljev. Iz zdravstvenih razlogov so Batageljevi letovali pri Gradnikovih v Novi vasi in Gradnik jim je pomagal s svojimi zdravniškimi zvezami. Tone Batagelj iz Matuljev nad Opatijo je eden od Gradnikovih korespondentov iz 40. let. Objavljal je v goriški *Mladiki* in v tržaških *Razgledih*. S pesnikom sta

razpravljal o literarnih rečeh in pošiljal mu je istrske narodne pesmi. Primorski pesnik Danilo Lokar, ki je bil za posrednika pri tej korespondenci, je bil skeptičen glede njihovega morebitnega izida, Francetu Bevku pa so bile pesmi menda všeč. Gradnikovega dela korespondence Batageljem žal ni bilo mogoče najti.

Neznan je tudi Gradnikov del korespondence s hrvaškim pesnikom in prevajalecem **Dubravkom Ivančanom** (1931–82), ohranljeno je le 24 Ivančanovih pisem iz let 1975–60 in 19 njegovih prevodov v Gradnikovi zapisuščini. Gradniku je pisal iz Pariza, kjer je bil na podiplomskem študiju.

Ob prevajanju hrvaške literature se je Gradnik seznanil s slovenskim literarnim zgodovinarjem **Antonom Slodnjakom** (1899–1983). 7. januarja 1949 mu piše, da je pred dvema mesecema začel »na pobudo svojega dobrega znanca, književnika Dragotina Tadijanovića, prevajati pesmi Silvija Kranjčevića« (1865–1908), in mu navede 14 pesmi, ki jih je dotej prevedel. Slodnjak, ki je bil 1947–50 profesor na univerzi v Zagrebu, je bil predviden za urednika zbirke Kranjčevičeve lirike, ki jo je pripravljala Državna založba. Gradnik se mu je takole najavil na obisk: »Verjetno je, da bom 15. t. m. (sobota) v Zagrebu kjer se moram sestati s prof. Baracem zaradi predgovora, ki ga bo napisal za moj prevod 'Smrti Smail age'. Če mi bo dopuščal čas, bi se rad sestal tudi z Vami in zato Vas prosim, da bi mi sporočili ali bi Vas mogel obiskati, kje in ob kateri uri.«

Gradnikov prevod Mažuranićeve *Smrti Smail age Čengijića* (1951) je bil z Barčeve spremno besedo res hitro zunaj, s Kranjčevićem pa so bile težave. Pogodbo za izdajo pesmi je namreč decembra 1950 podpisal s Slovensko matico, ki je prevajalcu že nakazala del honorarja in pesmi oddala v tisk, nazadnje pa izdajo očitno odstopila Državni založbi Slovenije, kjer so Kranjčevičeve *Izbrane pesmi* v Gradnikovem prevodu in uvodom ter opombami Emila Štamparja s šestletno zamudo leta 1958 izšle kot prva knjiga zbirke Izbrana dela jugoslovenskih klasikov. Gradnikovo pismo predsedniku založbe Slovenske matice kaže, kako se je Gradnik zavzemal za izdajo:

S pogodbo sklenjeno XII 1950 v pismeni obliki med Slovensko Matico kot založnico in menoj, se je obvezala Slovenska Matica, da izda moj prevod pesmi Silvije Str. Kranjčevića s kritičnimi opombami in uvodom Dr. Andr.[sic!] Štamparja. Prevod bi imel jaz izročiti do 1 dec. 1950 Slovenski Matici, ki bi izdala knjigo do konca 1951. Prevod, ki je bil na željo naročnice revidiran v celoti in v končni redakciji odobren po prof. A. Slodnjaku, Dr. Andr. Štamparju in B. Borku, sem v določenem roku izročil Slovenski Matici in prejel na račun honorarja 58000 din. Rokopis je Slovenska Matica oddala v tisk tiskarni Triglav. Od tajnika Slovenske Matice tov. Dobrovoljca sem izvedel pred nekaj dnevi, da Slovenska Matica sploh ne namerava tiskati in izdati mojega prevoda. Z obžalovanjem moram ugotoviti, da v vsem tem času ni odbor Slovenske Matice čutil potrebe

da me obvesti o svojem sklepu, da se moj prevod ne bo tiskal in izdal. Ker želim, da se ta neobičajni nedostatek odpravi, Vas prosim g. predsednik, da ukrenete potrebne korake, da dobim čimprej pismeno obvestilo odbora Slovenske Matice ali namerava izpolniti zgoraj navedeno pismeno pogodbo ali ne.

Ob Mažuraniću, čigar avstrijsko beamtarsko naravo je hudo kritiziral Starčević, je Gradnik oblikoval stališče, da realno življenje pisateljev, kakor je že nesimpatično, ne more biti odločilno za presojo njihovih umetniških del.

Gradnik je bil v ponujanju svojih prevodov založbam spreten in mu je uspelo spraviti v založniški program tudi ponatise. Tak je bil ponatis *Gorskega vanca* ob 150-letnici rojstva avtorja Petra Petrovića Njegoša (1813–51). Prvič je izšel 1947 (uvod in opombe je napisal Mirko Rupel, ilustriral Riko Debenjak), drugič leta 1965 (pzp. dve leti po jubileju) kot 13. zvezek bibliofilske zbirke Večni sopotniki. Brez zapletov tudi tokrat ni šlo, ker se je za ponatis vmes menil še s Cankarjevo založbo. Kot pravnik je znal založnike opozoriti na pravno težo objub, ki so mu jih izrekali, in pritistniti nanje, da so jih uresničili. Štirikrat so izšle *Srbske narodne pripovedke* (1950, 1967, 1981 pri Mladinski knjigi v priredbi Milorada Panića-Surepa in uredništvu Ade Škerl oz. Kristine Brenkove – pri prevodih mu je pomagal Severin Šali –, pod naslovom *Stojša in Mladen* pa pri mariborskih Obzorjih leta 1956), objavil je tri knjige Vuka Stefanovića Karadžića (*Narodne pripovedke* v Gorici 1928, *Narodne zagonetke* prav tam leta 1929, »srbsko pravljico« *Laž ima kratke noge* pri Mladinski knjigi 1956 in 1981 v otroški zbirki Čebelica) in štiri knjige Jovana Jovanovića Zmaja (*Malaj in Malon in druge pesmi za deco*, 1921, *Kalamandarija*, 1921, *Pisani oblaki*, 1922, *Pesmi za otroke*, 1948). S štirimi dodatnimi knjigami (*Srbske narodne pesmi*, 1923; Branko Radičević, *Izbrane pesmi*, 1947; *Srbski realisti*, 1948; Branko Ćopić, *Armada, obramba tvoja*, 1949) je bila srbska književnost prav gotovo na vrhu Gradnikovih prevajalskih preferenc. K prevajanju Radičevića (1824–53) ga je moglo spodbuditi naključje, da je med študijem na Dunaju stanoval v Schlösselgasse 10, samo dve številki stran od sosednje hiše št. 12, kjer je svoj čas prebival Branko Radičević.

Bibliografija Gradnikovih prevodov iz južnoslovanskih književnosti kaže, da je največ posegal po srbskih avtorjih, čeprav je veliko bolj intenzivne stike gojil s hrvaško literarno sceno. Posebna tema ostaja izvirna Gradnikova pesniška artikulacija južnoslovanskih tem in pa prevodi njegove poezije v druge južnoslovenske jezike.

Kazalo

Trubar in Držić	5
<i>Lahorka Plejić Poje</i> , O petstotoj obljetnici Držićeva rođenja	7
<i>Divna Mrdeža Antonina</i> , Poetika teatra Marina Držića.....	13
<i>Irena Orel</i> , Trubarjeva posvetila k južnoslovanskim protestantskim tiskom.....	27
<i>Vanda Babič</i> , Grafične značilnosti abecedarija <i>Tabla za dicu Stipana Konzula</i> Istrana iz leta 1561	49
<i>Boža Krakar Vogel</i> , Iz problematike poučevanja književnosti reformacije.....	65
Izkušnje z bolonjsko prenovo.....	71
<i>Jerca Vogel</i> , Bolonjska prenova	73
<i>Zvonko Kovač</i> , Iskustva jednog recenzenta.....	75
<i>Adriana Car-Mihec</i> , Riječka kroatistika u Bolonjskom procesu.....	91
<i>Vesna Mikolič</i> , Bolonjska prenova kot priložnost.....	99
<i>Lina Pliško, Elvi Piršl</i> , Bolonjski proces na pulskoj kroatistici.....	107
Primerjalne slovensko-hrvaške teme	119
<i>Alenka Šivic-Dular</i> , Južnoslovanski govori in pozopraslovanska dialektizacija..	121
<i>Vera Smole</i> , Novo v slovenski in hrvaški narečni frazeologiji.....	133
<i>Erika Kržišnik, Željka Fink Arsovski</i> , Novo v slovenski in hrvaški frazeologiji.....	141
Aktualne jezikoslovne raziskave	153
<i>Aleksandra Derganc</i> , Nekateri problemi pri zapisovanju ruskih lastnih imen v slovenščini	155
<i>Krešimir Mićanović</i> , Novosti u hrvatskome jezikoslovlju (2006–2008).....	163
<i>Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc</i> , Bližnja srečanja tretje vrste	179

Aktualne raziskave s področja literature.....	189
<i>Aleksander Bjelčevič</i> , V zagovor avtorske intence.....	191
<i>Alojzija Zupan Sosič</i> , Slovenska erotična pesem	197
<i>Mateja Pezdirc Bartol</i> , Raznovrstnost poetik slovenskih dramatičark v zadnjem desetletju	207
<i>Ivana Latković</i> , Kulturno pamčenje i identitet: Suvremeni slovenski povijesni roman.....	217
<i>Marija Stanonik</i> , Odziv hrvaških študentov na predavanja o slovstveni folklori	229
<i>Miran Hladnik</i> , Gradnikovi jugoslovanski stiki	235